

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

Tesi doctoral

PERSEGUINT LES CLAUS DE L'ÈXIT

**Una anàlisi comparativa de tres experiències
de desenvolupament rural: el Priorat,
el Lluçanès i la Conca de Tremp**

Eloi Guinjoan Cesena

Directors de tesi

Dra. Anna Badia Perpinyà

Dr. Antoni F. Tulla Pujol

PERSEGUINT LES CLAUS DE L'ÈXIT

Una anàlisi comparativa de tres experiències de desenvolupament rural:
el Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp

Eloi Guinjoan Cesena

Directors de tesi

Dra. Anna Badia Perpinyà

Dr. Antoni F. Tulla Pujol

Aquesta tesi doctoral ha estat desenvolupada en el marc dels projectes de recerca “Desarrollo rural en áreas de montaña: La segunda mejor opción en el territorio como instrumento para la diversificación productiva” (CSO2012-31979) i “Espacios de riesgo causados por los cambios en los usos y cubiertas del suelo: desafíos, retos y oportunidades” (CSO2015-65257-R), ambdós finançats pel Ministeri d'Economia i Competitivitat. L'elaboració de la tesi ha estat possible gràcies a una beca del Programa de Formació del Professorat Universitari (FPU) del Ministeri d'Educació, Cultura i Esport, així com al suport del grup de recerca en Geografia Aplicada de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Imatge de la coberta anterior: vila d'Isona i muntanya de Sant Corneli (Conca de Tremp). Foto de l'autor.
Imatge de la coberta posterior: pom de porta de ferro forjat a Alpens (Lluçanès). Foto de l'autor.

*A l'avi Modest,
per haver-me ensenyat a treballar la terra
i a estimar la pagesia*

“L’home urbà cerca en el món rural el seu propi paradís perdut. Aquest punt de partida [...] el porta a entendre que el món rural, el camp, és una cosa bona i desitjable per definició [...]. Així, la societat rural, contemplada com a espectacle de dies festius, és utilitzada per a descarregar la tensió en què es mou la seva experiència quotidiana. En conseqüència, aquesta utilització no pot ni arribar a descobrir què és en realitat el món rural”

Josep Miró, Ernest Sena i Frederic Miralles, a *La Catalunya pobra* (1974)

“M’agradaria pensar que hem après la lliçó i que per fi hem entès que el territori no és una mercaderia més i que, en desfigurar-ne el rostre –els paisatges–, ens desfigurem també nosaltres com a poble, com a país, com a nació”

Joan Nogué, a *Paisatge, territori i societat civil* (2010)

Resum

Des del final de la Segona Guerra Mundial fins a la dècada de 1980, les àrees rurals dels països industrialitzats van evolucionar a remolc de l'ideari modernitzador, que a partir d'unes polítiques sectorials i centralistes, van propiciar la consolidació d'una agricultura productivista. Fruit dels impactes socials, ambientals i culturals que va generar aquest model agrari, durant els anys setanta i vuitanta es va anar gestant un nou enfocament per al desenvolupament de les àrees rurals, caracteritzat per un major èmfasi en els recursos locals i el protagonisme de la societat civil. Durant les últimes dècades, l'adopció d'aquest plantejament des de l'esfera institucional, així com la proliferació d'iniciatives sorgides des de l'àmbit local, han comportat la consolidació d'aquest enfocament com a nou paradigma de desenvolupament rural. A partir d'una revisió i una anàlisi crítica de la bibliografia acadèmica més rellevant, en aquesta tesi mostro quin és l'estat de la qüestió sobre aquest nou paradigma, alhora que identifico les principals mancances teòriques que expliquen que el desenvolupament rural segueixi sent, encara avui, un objecte d'estudi relativament ambigu i complex. A continuació, analitzo tres processos de desenvolupament rural que s'han desplegat recentment a Catalunya i que han presentat graus d'èxit diferents: el cas del Priorat, el cas del Lluçanès i el cas de la Conca de Tremp. Els tres processos són analitzats a partir de qüestionaris i grups focals amb agents del territori, i utilitzant el model de la *rural web* (van der Ploeg i Marsden 2008) com a marc de referència. L'anàlisi comparativa entre els tres casos d'estudi em permet identificar quins són els factors rellevants per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural, alhora que em permet contrastar la validesa del model de la *rural web* i elaborar-ne una proposta de reformulació. Així doncs, la present tesi suposa una doble contribució: d'una banda, avança en la conceptualització del desenvolupament rural, i de l'altra, aporta nous criteris per poder planificar i implementar iniciatives de desenvolupament rural amb més garanties d'èxit.

Abstract

Seeking the keys to success. A comparative analysis of three experiences of rural development in Catalonia: the Priorat region, the Lluçanès region and the Conca de Tremp region

Since the end of World War II until the 1980s, rural areas of industrialized countries evolved in accordance with the idea of modernization, which on the basis of centralized and sectoral policies led to the consolidation of productivist agriculture. As a result of its social, environmental and cultural impacts, a new approach for rural development emerged during the seventies and eighties. This relied on a greater emphasis on local resources and the leadership of civil society. In recent decades, the adoption of this approach from the institutional sphere, as well as the proliferation of local initiatives, has meant its consolidation as a new paradigm of rural development. Through a review and a critical analysis of the most relevant academic literature, this thesis shows which is the state of the question on this new paradigm, at the same time that identifies the main theoretical gaps that explain why rural development is still an ambiguous and complex object of study. Then, I analyze three processes of rural development that have recently taken place in Catalonia and have presented different levels of success: the Priorat region, the Lluçanès region and the Conca de Tremp region. Using the model of the ‘rural web’ (van der Ploeg and Marsden 2008) as a framework, all case studies are analyzed based on questionnaires and focus groups with local stakeholders. The comparative analysis enables me to identify the key factors for a successful process of rural development. Moreover, it allows me to verify the validity of the ‘rural web’ and to draw up a proposal of reformulation of this model. Overall, this thesis represents a double contribution: on the one hand, it moves towards a better understanding of rural development; on the other hand, it provides new criteria for planning and implementing rural development initiatives with higher guarantees of success.

Agraïments

Aquesta tesi doctoral no hauria estat possible sense l'ajuda i el suport de moltes persones, a les quals vull agrair la seva contribució. En primer lloc, vull donar les gràcies als meus dos directors de tesi, el Toni i l'Anna, pels seus suggeriments, aportacions i correccions, així com per haver confiat en mi des del primer moment.

En segon lloc, voldria agrair la contribució de diverses persones del Departament de Geografia: el Carles Guirado, pels seus consells i per la seva tesi, que m'he mirat incomptables vegades; l'Albert Pèlachs, pel seu assessorament en la fase inicial de la recerca; el Miguel Solana, per la seva ajuda metodològica; l'Ana Vera, pel seu suport amb els càlculs estadístics; la Mireia Baylina i l'Alba Palma, per tenir resposta a tots els dubtes burocràtics, i l'Enric Mendizàbal, per les seves correccions finals. Gràcies també a la Lourdes Viladomiu, del Departament d'Economia Aplicada, per haver-me donat l'oportunitat d'assistir dos anys seguits a l'*ICRPS Summer Institute*, la qual cosa em va aportar una gran quantitat de coneixements i, de pas, em va permetre viatjar a Irlanda i a Alaska, on vaig conèixer gent meravellosa.

En tercer lloc, gràcies als responsables de les meves dues estades a l'estranger. D'una banda, el Prof. Dr. Frank Vanclay, de la Universitat de Groningen, pel magnífic tracte que em va oferir, per la seva ajuda inestimable i per les seves classes magistrals sobre cerveses belgues. D'altra banda, la Dra. Marianna Markantoni, de l'*Scotland's Rural College*, per la seva hospitalitat i per trobar temps de sota les pedres per tal d'ajudar-me. Tampoc em vull oblidar dels bons amics que vaig fer durant aquestes dues estades, entre els quals no puc deixar d'esmentar en Daniel, en Nils, en Philippe, l'Antonella i en Rafa.

En quart lloc, voldria mostrar el meu més sincer agraïment a les persones del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp que em van ajudar a organitzar el treball de camp: la Roser Vernet i en Joan Queralt, de l'associació Prioritat; la Laura Megías i en Xevi Barniol, del Consorci del Lluçanès; l'Arcadi Castelló, de l'IDAPA, i l'Artur Boneta, de Jussactiu. Moltes gràcies, també, a totes les persones d'aquests tres territoris que van accedir a participar desinteressadament en la recerca d'un jove estudiant desconegut. Sense la seva predisposició, aquesta tesi no hauria estat possible.

Gràcies, també, a tots els doctorands del Departament de Geografia amb qui he coincidit al llarg d'aquests quatre anys, i amb els quals he compartit molt bones estones, tant dins com fora de la universitat: l'Oriol, el Miguel Ángel, l'Aritz (moltes gràcies per la visita

a Edimburg i la magnífica travessa pels Cairngorms), el Matteo, la Montse, la Maria, el Francesco, la Hyerim, el Rafa, el Xavi, el Guillem, el Juanjo, la Briana, la Margot, la Monika, el Dani, l'Edu, el Rapha i la Liliana. Sou un grup de gent fantàstica i ha estat un plaer poder compartir aquest viatge amb tots vosaltres!

Addicionalment, també m'agradaria donar les gràcies a una sèrie d'amics de fora la universitat que, malgrat estar totalment desvinculats de la meva feina, també hi han contribuït indirectament, pel simple fet d'haver format part de la meva vida i haver-me ajudat a mantenir l'estat d'ànim en tot moment. En primer lloc, gràcies als amics de la carrera i, en especial, al Xavi, el Gerard, el Mane i la Maura, per haver seguit compartint tants bons moments: excursions, sopars, partits de futbol... i també alguna conversa sobre la destinació de recursos públics a la recerca, esclar. En segon lloc, gràcies als amics de Non Serviam, per haver estat capaços de mantenir l'amistat a través de la pilota i per fer que els dilluns fossin més passables. Gràcies, sobretot, a l'Ignasi, l'Arnau i el Carles, així com també a dos altres bons amics de l'escola: el Joan i el Cels. I en tercer lloc, gràcies als amics i companys d'equip del Montserrat, per fer-me gaudir del futbol sala més que mai. Entrenar i jugar amb vosaltres ha estat la millor escapatòria per mantenir intacte la meva salut mental durant aquests últims dos anys!

Per acabar, com no podia ser d'altra manera, també vull donar les gràcies a la meva família. D'una banda, a la família de Riudoms, per ser gent humil, autèntica i propera. Gràcies, sobretot, als avis i a la tieta Lluïsa, per haver-me impregnat d'un esperit rural que em fa sentir orgullós. D'altra banda, a la família de l'Hospitalet, de qui he rebut sempre una inesgotable generositat. Moltes gràcies, especialment, als avis, l'Hèctor i l'Oriol, de qui he heretat l'interès per recórrer i descobrir el territori.

I finalment, infinites gràcies a les quatre persones més importants de la meva vida: els meus pares, el meu germà i la Mireia. Al meu pare, gràcies per inculcar-me el valor de l'esforç, per preocupar-se pel meu futur i (fins i tot!) per les seves exhaustives correccions a aquesta tesi. A la meva mare, gràcies per ser-hi sempre, per interessar-se en tot el que faig i per estar disposada a fer el que calgui per mi. Gràcies a tots dos per fer de mi la persona que avui sóc. Al Marc, el meu germà, gràcies per tots els bons moments que hem compartit creixent junts, i per tot el que m'ha arribat a ensenyar, des de ben petit fins avui mateix; aquesta tesi (i jo) li devem molt. I a la Mireia, gràcies per tot el que em dóna en el dia a dia que vivim plegats: gràcies per cuidar-me, per preocupar-se per mi, per fer-me riure, per donar-me energia, per voler compartir-ho tot, pels viatges que hem fet junts i pels que ens queden per fer. Moltes gràcies a tots quatre. Aquesta tesi també és vostra.

Índex

Resum	vi
<i>Abstract</i>	vii
Agraïments.....	viii
Índex	x
Llista de taules	xiv
Llista de figures	xv
Acrònims	xvi
Capítol 1. INTRODUCCIÓ	1
1.1. Context i justificació de la recerca	1
1.2. Preguntes de recerca i objectius	2
1.3. Contribució de la recerca.....	4
1.4. Estructura de la tesi	6
Capítol 2. EL DESENVOLUPAMENT RURAL: MARC CONCEPTUAL I ANÀLISI CRÍTICA DE LA BIBLIOGRAFIA	9
2.1. Una introducció a la ruralitat des de la geografia.....	9
2.2. Un repàs a la ruralitat de la postguerra i el paradigma de la modernització	14
2.3. Gènesi i consolidació d'un nou paradigma de desenvolupament rural	17
2.3.1. Antecedents, origen i filosofia del nou paradigma.....	17
2.3.2. Les polítiques agràries i rurals: causes i conseqüències del nou paradigma	21
2.4. La teorització del nou paradigma de desenvolupament rural	26
2.4.1. El rural com a espai de consum: la multifuncionalitat al mercat	27
2.4.2. La redefinició del sector agroalimentari: nous escenaris i noves oportunitats.....	32
2.4.3. La rellevància de les persones: desenvolupament des del territori i per al territori.....	36
2.5. Reconceptualitzant el desenvolupament rural: una mirada crítica a la bibliografia	41
2.5.1. Concretant el concepte: proposta de consens al voltant d'un únic terme.....	41
2.5.2. Una crítica a la manca d'integració de la bibliografia.....	42
2.5.3. El model de la <i>rural web</i> : cap a una concepció flexible i integrada del desenvolupament rural.....	45

2.5.4. Reconstruint el concepte: proposta d'una definició de <i>desenvolupament rural</i>	51
Capítol 3. CASOS D'ESTUDI	55
3.1. Una aproximació a les àrees d'estudi	56
3.1.1. El Priorat.....	56
3.1.2. El Lluçanès	60
3.1.3. La Conca de Tremp	65
3.2. Justificació dels casos d'estudi	69
3.2.1. Criteris de selecció	70
3.2.2. Evolució recent de les àrees d'estudi	71
3.3. Anàlisi documental: una introducció als tres processos de desenvolupament rural.....	84
3.3.1. El cas del Priorat: vi, paisatge i consens territorial	85
3.3.2. El cas del Lluçanès: resiliència, patrimoni i identitat.....	90
3.3.3. El cas de la Conca de Tremp: un conglomerat d'actors i de projectes.....	93
Capítol 4. L'APLICACIÓ DE LA <i>RURAL WEB</i> COM A EINA D'ANÀLISI.....	101
4.1. Una introducció a la metodologia utilitzada.....	101
4.2. Qüestionaris per a la diagnosi del capital territorial.....	103
4.2.1. Disseny i realització dels qüestionaris.....	103
4.2.2. Explotació dels qüestionaris i síntesi de resultats	106
4.3. Grups focals.....	108
4.3.1. Planificació dels grups focals	109
4.3.2. Realització dels grups focals	115
4.3.3. Codificació dels grups focals	119
4.3.4. Anàlisi de dades i redacció dels resultats	122
4.4. Del plantejament deductiu a un enfocament inductiu	123
Capítol 5. RESULTATS DE L'ANÀLISI EMPÍRICA: TRES EXPERIÈNCIES DE DESENVOLUPAMENT RURAL A TRAVÉS DE LA MIRADA LOCAL.....	129
5.1. El ressorgiment del Priorat: de comarca oblidada a referent mundial.....	129
5.1.1. L'arribada de noves visions i el despertar local	129
5.1.2. La professionalització del sector vitivinícola	135
5.1.3. La comercialització del vi, el tancament del cercle.....	140

5.1.4. El canvi d'actitud i el naixement d'un paisatge	143
5.1.5. El consens d'un model territorial propi.....	148
5.1.6. Més enllà del vi: inèrcia, desequilibris i reptes de futur.....	153
5.1.7. El rol de l'administració: un suport o un obstacle per al desenvolupament?	159
5.2. La difícil progressió del Lluçanès: bones intencions, poca predisposició.....	162
5.2.1. La paradoxa de la política local: de l'impuls inicial a una manca d'implicació.....	163
5.2.2. Quan el sentiment d'identitat no es tradueix en mobilització	167
5.2.3. L'escassa transversalitat i la necessitat de definir un model.....	172
5.2.4. David contra Goliat: la doble evolució del sector agrari lluçanès.....	176
5.2.5. L'absència d'un producte insígnia i el repte de diferenciar-se.....	180
5.2.6. El rol del sector turístic: motor de desenvolupament o factor limitant?.....	185
5.2.7. El paisatge lluçanès: una oportunitat de present i de futur.....	191
5.3. El periple de la Conca de Tremp: un cúmul de desenganys i d'oportunitats.....	194
5.3.1. La pervivència de l'immobilisme en el sector primari.....	195
5.3.2. El somni del turisme i la renúncia al potencial agrari	200
5.3.3. El desaprofitament del patrimoni i l'escàs posicionament turístic.....	204
5.3.4. La feblesa del compromís polític i la iniciativa privada	208
5.3.5. L'eterna guerra política i la incapacitat de consens	212
5.3.6. Canvi de xip, empenedoria i col·laboració: els veritables inicis del procés.....	216
5.3.7. L'exemple del sector vitivinícola i el repte de la diferenciació	221

Capítol 6. ANÀLISI COMPARATIVA: LES CLAUS PER A UN

DESENVOLUPAMENT RURAL REEIXIT	229
6.1. Una introducció comparativa	229
6.2. Diferències rellevants entre els casos d'estudi	236
6.2.1. La valorització dels recursos i la confiança en el territori.....	236
6.2.2. La implicació i la proactivitat de la societat civil.....	238
6.2.3. El suport i el compromís de l'administració local.....	240
6.2.4. La transversalitat i la unitat del procés.....	243
6.2.5. La conscienciació i la formació del capital humà	245
6.2.6. La transformació i la comercialització dels productes agraris	249
6.2.7. L'aprofitament del paisatge i la generació de sinergies	252

6.2.8. La creació d'un relat territorial i la projecció exterior	254
6.3. Síntesi de les variables rellevants	256
6.4. Una reflexió sobre els trets comuns.....	258
Capítol 7. EL RETORN A LA TEORIA: UNA VALORACIÓ CRÍTICA	
DEL MODEL DE LA RURAL WEB.....	263
7.1. Interpretació dels casos d'estudi a través de la <i>rural web</i>	263
7.1.1. La seqüència dels processos de desenvolupament	264
7.1.2. El desplegament de la <i>rural web</i> local	269
7.1.3. Les percepcions dels agents del territori	275
7.2. Valoració crítica del model de la <i>rural web</i>	279
7.2.1. Virtuts i limitacions del model	280
7.2.2. Proposta de reformulació del model.....	284
Capítol 8. CONCLUSIONS	289
8.1. Contribució teòrica i metodològica de la recerca	289
8.2. Descobriments empírics: cap a una pràctica més eficaç del desenvolupament rural.....	292
8.3. Futures línies de recerca	297
<i>Key Conclusions</i>	303
Apèndix. RECOMANACIONS DERIVADES DE LA RECERCA.....	311
A.1. Recomanacions polítiques per al desenvolupament rural.....	312
A.2. Recomanacions específiques per a les àrees d'estudi.....	314
A.2.1. Proposta d'accions per al Priorat.....	314
A.2.2. Proposta d'accions per al Lluçanès	317
A.2.3. Proposta d'accions per a la Conca de Tremp	320
Annex Capítol 3.....	325
Annex Capítol 4.....	331
Annex Capítol 7.....	343
Referències bibliogràfiques	347

Llista de taules

- Taula 3.1** Síntesi quantitativa de l'evolució recent de les àrees d'estudi
- Taula 4.1** Guió de preguntes genèriques pels qüestionaris
- Taula 4.2** Respostes obtingudes als qüestionaris
- Taula 4.3** Temes de discussió dels grups focals
- Taula 4.4** Adaptació terminològica dels conceptes clau del model de la *rural web*
- Taula 4.5** Guió definitiu de preguntes per als grups focals
- Taula 4.6** Nom i codi identificatiu dels grups focals
- Taula 4.7** Calendari, emplaçament i nombre de participants dels grups focals
- Taula 4.8** Nombre i proporció d'assignacions de codis efectuades
- Taula 6.1** Decisions locals que han afavorit el desenvolupament
- Taula 6.2** Decisions locals que han limitat el desenvolupament
- Taula 6.3** Factors externs que han afavorit el desenvolupament
- Taula 6.4** Factors externs que han limitat el desenvolupament
- Taula 6.5** Factors rellevants per a un desenvolupament rural reeixit
- Taula 7.1** Evolució dels casos d'estudi en *aprofitament dels recursos locals*
- Taula 7.2** Evolució dels casos d'estudi en *producció de novetats*
- Taula 7.3** Evolució dels casos d'estudi en *sostenibilitat agrària i territorial*
- Taula 7.4** Evolució dels casos d'estudi en *col·laboració i treball col·lectiu*
- Taula 7.5** Evolució dels casos d'estudi en *adaptació de la població i les institucions*
- Taula 7.6** Evolució dels casos d'estudi en *control local dels mercats*
- Taula 7.7** Percepció de la fortalesa local en les sis dimensions de la *rural web*
- Taula 7.8** Evolució de la terminologia original de les sis dimensions de la *rural web*

Llista de figures

Figura 2.1 Esquema conceptual de la *rural web*

Figura 3.1 Localització geogràfica dels casos d'estudi

Figura 3.2 Mapa topogràfic del Priorat

Figura 3.3 Evolució demogràfica del Priorat

Figura 3.4 Mapa topogràfic del Lluçanès

Figura 3.5 Evolució demogràfica del Lluçanès

Figura 3.6 Mapa topogràfic de la Conca de Tremp

Figura 3.7 Evolució demogràfica de la Conca de Tremp

Figura 4.1 Esquema simplificat de la *rural web*

Figura 4.2 Esquema del procés metodològic

Figura 6.1 Cronologia de les principals fites dels casos d'estudi

Figura 7.1 Seqüència dels casos d'estudi a partir del model de la *rural web*

Figura 7.2 Desplegament de la *rural web* local en els casos d'estudi

Figura 7.3 Comparació de la *rural web* percebuda i la *rural web* analitzada

Figura 7.4 Proposta de reformulació del model de la *rural web*

Acrònims

AODL	Agent d'Ocupació i Desenvolupament Local
CE	Comissió Europea
CEDRICAT	Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya
CEE	Comunitat Econòmica Europea
DAFO	Debitats, Amenaces, Fortaleses, Oportunitats
DO	Denominació d'Origen
DOQ	Denominació d'Origen Qualificada
ENPE	Espai Natural de Protecció Especial
ETUDE	Enlarging Theoretical Understanding of Rural Development
FEADER	Fons Europeu Agrícola de Desenvolupament Rural
FEDER	Fons Europeu de Desenvolupament Regional
GAL	Grup d'Acció Local
IDAPA	Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran
IDESCAT	Institut d'Estadística de Catalunya
IGP	Indicació Geogràfica Protegida
IRTA	Institut de Recerca i Tecnologia Agroalimentàries
LEADER	Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale
LIC	Lloc d'Interès Comunitari
PAC	Política Agrària Comuna
PDR	Programa de Desenvolupament Rural
PDRS	Programa de Desenvolupament Rural Sostenible
PEIN	Pla d'Espais d'Interès Natural
PIB	Producte Interior Brut
PIDC	Pla d'Iniciatives de Dinamització Comarcal
PRODER	Programa Operatiu de Desenvolupament i Diversificació Econòmica de Zones Rurals
RFDB	Renda Familiar Disponible Bruta
SDR	Servei de Desenvolupament Rural
SOC	Servei d'Ocupació de Catalunya

TCAA	Taxa de Creixement Anual Acumulatiu
UE	Unió Europea
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization / Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura
UTA	Unitats de Treball per Any
VITEC	Parc Tecnològic del Vi
ZEC	Zona Especial de Conservació
ZEPA	Zona d'Espcial Protecció per a les Aus

Capítol 1

INTRODUCCIÓ

1.1. Context i justificació de la recerca

Des de mitjans del segle XX fins a l'actualitat, les àrees rurals dels països occidentals han experimentat profundes transformacions. El triomf de les idees modernitzadores, un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial, va propiciar la penetració del capitalisme al món rural i va suposar la fi de la ruralitat tradicional. Les àrees rurals van ser condemnades al subministrament d'aliments i primeres matèries a una població urbana en creixement, i l'afany de competitivitat –juntament amb les polítiques sectorials i centralistes de l'època– va donar lloc a una progressiva industrialització de les activitats agràries i a una ruralitat merament productivista.

Tanmateix, durant les dècades de 1970 i 1980, els impactes socials i ambientals del paradigma de la modernització –exclusivament preocupat pel creixement econòmic a escala estatal– van provocar l'aparició d'una nova forma d'abordar el desenvolupament de les àrees rurals, a partir d'una perspectiva més local, endògena, integrada i participativa. A Europa, la progressiva consolidació d'aquest enfocament es va plasmar en un gir de les polítiques agràries i rurals, i ha propiciat que, amb el pas del temps, hagi passat a ser concebut com un nou *paradigma*¹ de desenvolupament rural, en contraposició a l'anterior paradigma de la modernització.

Així, durant les darreres dècades, l'existència d'unes polítiques públiques més sensibles amb el món rural, juntament amb la creixent reacció de les comunitats locals, ha propiciat el desplegament d'una gran diversitat d'iniciatives per tal de millorar les condicions de vida i de treball a les àrees rurals. Ara bé, tot i els innegables resultats positius que aquest canvi de paradigma ha comportat, la realitat és que, unes dècades després, el desenvolupament rural segueix sent un repte absolutament vigent: les àrees rurals europees segueixen afectades per un gran nombre de dinàmiques negatives, i són ben poques les que han aconseguit consolidar-se com a territoris viables sense haver de renunciar a la seva essència.

¹ Partint de la definició proposada per Thomas Kuhn (1962) en la seva teoria de les revolucions científiques, en aquesta tesi doctoral, l'omnipresent concepte de *paradigma* ha de ser entès com un marc d'idees àmpliament reconegut i acceptat, a partir del qual la comunitat científica –i de retruc, l'administració pública i la societat en general– aborda un determinat problema i cerca solucions.

D'altra banda, paral·lelament a la seva posada en pràctica, el nou paradigma de desenvolupament rural també ha centrat una gran atenció provinent de l'àmbit acadèmic, especialment dels anys 2000 en endavant. Aquest fet s'ha traduït en una abundant bibliografia que malda per teoritzar les múltiples vessants d'un objecte d'estudi extremadament complex. Paradoxalment, però, avui en dia el desenvolupament rural segueix conformant un fenomen relativament confús i ambigu, tal i com ho reflecteix l'absència d'una definició consensuada i l'escassa integració de la teoria existent.

En aquest context, l'objectiu general de la present investigació no és altre que el d'*avançar en la conceptualització i la implementació del desenvolupament rural*. Així, es pot considerar que la justificació d'aquesta recerca és doble: d'una banda, en l'àmbit teòric, es justifica per la necessitat d'aportar llum sobre la teoria existent al voltant del desenvolupament rural; d'altra banda, en l'àmbit pràctic, es justifica per la urgència d'avançar cap a un territori més equilibrat i assegurar que les àrees rurals siguin uns espais viables, dinàmics i atractius.

1.2. Preguntes de recerca i objectius

En concordança amb l'objectiu general que acabo d'apuntar, la principal pregunta de recerca que es pretén respondre a través d'aquesta investigació és la següent: *quins són els factors clau per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural?* Es tracta, doncs, d'intentar descobrir quines són les variables rellevants per a un desenvolupament efectiu de les àrees rurals, esperant que això pugui ajudar a entendre millor aquest fenomen i, al mateix temps, aportar nous criteris per tal de planificar i implementar iniciatives de desenvolupament rural amb més garanties d'èxit.

A partir d'aquesta pregunta de recerca general, tanmateix, s'obren nous interrogants, els quals conformen les preguntes de recerca específiques. Moltes d'aquestes preguntes se centren en els tres casos d'estudi a partir dels quals serà desenvolupada la recerca: el Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp; tres àrees rurals de Catalunya on, recentment, ha tingut lloc –amb major o menor fortuna– un procés de desenvolupament rural.

La primera pregunta de recerca específica és aquesta: *què és el desenvolupament rural i què implica un procés de desenvolupament rural?* Aquesta doble pregunta, tan bàsica i alhora tan necessària, em portarà a efectuar un estat de la qüestió sobre el desenvolupament rural, un concepte que serà omnipresent en el transcurs de tota la tesi.

La segona pregunta específica, al seu torn, és la següent: *com es pot analitzar un procés de desenvolupament rural?* Aquest interrogant em durà a dissenyar una metodologia específica per al propòsit de la recerca, que em permeti obtenir una comprensió integrada i detallada dels processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp.

La tercera pregunta de recerca específica, per la seva banda, és la següent: *quins són els factors que han caracteritzat els processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp?* Aquesta qüestió em portarà a realitzar una anàlisi detallada dels tres casos d'estudi seleccionats, mirant d'identificar tots els possibles elements, fets i fenòmens que han definit aquestes tres experiències de desenvolupament rural i que han condicionat els resultats obtinguts en cadascuna d'elles.

A partir d'aquesta anàlisi, la quarta pregunta de recerca específica és la que es planteja a continuació: *quins factors han diferenciat els tres casos d'estudi i han condicionat el seu grau d'èxit?* Aquesta pregunta em durà a comparar els tres processos de desenvolupament esmentats, posant èmfasi en les seves diferències i mirant de descobrir per què el cas del Priorat ha resultat més reeixit que el del Lluçanès i, en major mesura, que el de la Conca de Tremp.

Finalment, la cinquena pregunta de recerca específica fa referència a la validesa d'un model teòric preexistent que, tal i com serà detallat en el capítol metodològic, és utilitzat com a marc de referència per a l'anàlisi dels tres casos d'estudi: el model de la *rural web* (van der Ploeg i Marsden 2008). La pregunta en qüestió és la següent: *quin grau de validesa té el model de la rural web? Fins a quin punt pot ser aplicat en contextos diferents?* Aquest doble interrogant em portarà a fer una interpretació dels tres casos d'estudi a partir de l'esmentat model, contrastant la seva validesa en tres territoris diferents dels que van ser analitzats per a la seva formulació.

La voluntat de respondre aquestes cinc preguntes, al seu torn, es tradueix en la formulació d'una sèrie d'objectius específics. El progressiu acompliment d'aquests objectius és el que em permetrà, en última instància, acabar responnent la pregunta de recerca principal. A continuació, anuncio quins són aquests objectius de recerca específics, els quals defineixen l'itinerari de recerca:

- a) Revisar i sintetitzar la bibliografia acadèmica més rellevant sobre el nou paradigma de desenvolupament rural
- b) Efectuar una anàlisi crítica de la bibliografia revisada

- c) Difondre un marc teòric innovador sobre desenvolupament rural: el model de la *rural web* (van der Ploeg i Marsden 2008)
- d) Analitzar tres processos de desenvolupament rural implementats amb diferents graus d'èxit: els casos del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp
- e) Realitzar una anàlisi comparativa entre els tres casos d'estudi
- f) Identificar els factors explicatius del diferent grau d'èxit obtingut en cada cas
- g) Interpretar els tres casos d'estudi a partir del model de la *rural web*
- h) Contrastar la validesa del model de la *rural web* a partir dels resultats de la recerca
- i) Efectuar, si s'escau, una proposta de millora del model de la *rural web*

Tal i com reflecteixen les preguntes i els objectius específics detallats, la present recerca parteix de la hipòtesi que el model de la *rural web* (van der Ploeg i Marsden 2008) constitueix una eina potencialment útil per tal d'avançar en la conceptualització i la implementació del desenvolupament rural. Tanmateix, pel que fa a l'anàlisi dels casos d'estudi i la seva posterior comparació, la present recerca no parteix d'hipòtesis preconcebudes, sinó que busca la comprensió en profunditat d'un fenomen –el desenvolupament rural– que resulta extremadament complex, a causa dels múltiples factors que hi incideixen i la gran diversitat d'experiències acumulades. En aquest sentit, la cerca dels factors rellevants per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural no ha de ser entesa com un intent de descobrir cap fórmula perfecta ni universal, sinó d'aportar nous criteris per tal que, en un futur proper, es pugui afrontar el repte del desenvolupament rural amb més garanties d'èxit.

1.3. Contribució de la recerca

La contribució d'aquesta tesi doctoral és doble: d'una banda, enriqueix la teoria existent sobre el nou paradigma de desenvolupament rural; de l'altra, aporta nous criteris per a la implementació d'aquest nou paradigma sobre el territori, és a dir, per a la consecució d'un desenvolupament reeixit de les àrees rurals.

En l'àmbit teòric, la recerca efectuada demostra que, malgrat l'existència d'una abundant bibliografia sobre el fenomen del desenvolupament rural, aquest segueix sent un objecte d'estudi relativament confús i poc definit. A partir de la revisió i l'anàlisi crítica de la bibliografia, identifico les principals mancances teòriques que limiten la

comprensió del nou paradigma de desenvolupament rural i, consegüentment, la seva posada en pràctica. Per tal de resoldre aquestes mancances i afavorir l'avenç de la teoria, formulo una sèrie de propostes concretes, orientades a facilitar una comprensió més rigorosa i integrada del desenvolupament rural.

Posteriorment, aporto una anàlisi detallada del model de la *rural web* (van der Ploeg i Marsden 2008), amb l'objectiu de donar a conèixer un marc teòric innovador sobre el desenvolupament rural, però encara força desconegut en l'àmbit acadèmic català i espanyol. Més endavant, aquest model és aplicat a través d'una metodologia d'elaboració pròpia per tal d'analitzar els processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp, la qual cosa suposa una doble contribució: d'una banda, aporto un nou mètode vàlid per a l'anàlisi d'un procés de desenvolupament rural; de l'altra, aporto un nou exemple d'aplicació del model de la *rural web* com a eina analítica.

Tot seguit, a partir de l'anàlisi dels tres casos d'estudi, presento un relat detallat sobre els processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp, la qual cosa constitueix un document inèdit sobre tres experiències recents –i absolutament vigents– de desenvolupament rural a Catalunya. Aquests relats també suposen una doble contribució: en primer lloc, mostren quina és la realitat del desenvolupament rural a Catalunya, a partir d'una radiografia detallada de tres exemples concrets; en segon lloc, mostren com és viscut i percebut un procés de desenvolupament rural per part dels diversos agents del territori, tan protagonistes i, alhora, tan oblidats en algunes ocasions.

Posteriorment, a través de l'anàlisi comparativa entre els tres casos d'estudi, identifico els factors que han condicionat el diferent grau d'èxit obtingut en cadascun d'ells. De resultes, aporto un llistat dels *factors rellevants* per a un desenvolupament rural reeixit, proveint, d'aquesta manera, nous criteris valuosos per als responsables del planejament de les àrees rurals i de les polítiques que afecten al seu desenvolupament. L'anàlisi comparativa no només em permet donar resposta a la principal pregunta de recerca formulada, sinó que, a més a més, també em permet abordar de nou la crítica a la bibliografia acadèmica, posant de manifest que hi ha certs aspectes clau sobre els quals no s'ha prestat prou atenció, de la mateixa manera que alguns temes han estat sobredimensionats.

Finalment, a partir d'una interpretació dels tres casos d'estudi a través de la *rural web*, contrasto la validesa del model en els processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp. A partir d'aquest exercici, demostro que el model de la

rural web constitueix un marc teòric veritablement útil per aproximar-se al fenomen del desenvolupament rural des d'una perspectiva general i integrada, però que presenta algunes carències que en limiten la difusió i l'aplicabilitat. Així, per acabar, elaboro una proposta de reformulació del model, amb l'objectiu d'ampliar la seva validesa i contribuir a la seva consolidació com una eina útil per a la comprensió i la pràctica del desenvolupament rural.

1.4. Estructura de la tesi

Aquesta tesi està estructurada en vuit capítols, incloent el present Capítol 1, que actua a mode d'introducció. Tot seguit, el Capítol 2 correspon al marc teòric de la recerca, el qual se centra en l'ampli concepte del *desenvolupament rural*. Aquest capítol s'inicia amb una breu introducció a la ruralitat des d'una perspectiva geogràfica i, posteriorment, inclou un repàs al paradigma de la modernització. A continuació, es detallen els orígens de l'actual paradigma de desenvolupament rural i es presenta una síntesi de la bibliografia més destacada sobre aquest. Finalment, també es fa una crítica a la bibliografia revisada, incloent una anàlisi del model de la *rural web*.

Seguidament, en el Capítol 3 centro l'atenció sobre els casos d'estudi. En primer lloc, presento els tres territoris seleccionats, a través dels quals pretenc donar resposta a les preguntes de recerca plantejades. Posteriorment, justifico la idoneïtat d'aquests tres casos, i tot seguit, a partir d'una anàlisi documental, aporto un relat descriptiu de cadascun dels tres processos de desenvolupament rural, com a pas previ a l'anàlisi detallada de cadascun d'ells.

En el Capítol 4, per la seva banda, detallo la metodologia utilitzada en la present recerca. Així, després d'una breu introducció als mètodes utilitzats, explico detalladament com els tres processos de desenvolupament rural han estat analitzats a través de qüestionaris i grups focals amb agents del territori. En aquesta explicació, es posa especial èmfasi en les diverses fases del procés metodològic, alhora que se subratlla la combinació dels enfocaments deductiu i inductiu.

A continuació, el Capítol 5 correspon a la presentació dels resultats derivats de l'anàlisi empírica. En aquest capítol s'aporta un relat de cadascun dels tres processos de desenvolupament rural analitzats. Els tres relats estan elaborats a partir de l'anàlisi sistemàtica i la interpretació de les dades recollides a través dels grups focals, i cadascun d'ells s'estructura en base als aspectes més rellevants d'aquell cas concret.

Tot seguit, en el Capítol 6 presento els resultats derivats de l'anàlisi comparativa entre els tres casos d'estudi. El capítol s'inicia amb una breu introducció comparativa i, tot seguit, posa èmfasi en les principals diferències entre casos, a partir de les quals s'identifiquen els factors rellevants per a un desenvolupament rural reeixit. Finalment, el capítol es tanca amb una reflexió sobre els trets comuns dels tres casos d'estudi.

Posteriorment, en el Capítol 7 presento una valoració crítica del model de la *rural web*. Així, per començar, apporto una interpretació dels tres casos d'estudi a partir dels conceptes clau d'aquest model; tot seguit, apunto les principals virtuts i limitacions del mateix, i finalment, presento una proposta de reformulació del model, derivada dels resultats de la pròpia recerca, i amb l'objectiu de millorar-ne la validesa i reforçar-ne la utilitat.

Per acabar, el Capítol 8 correspon a les conclusions de la investigació. En aquest capítol se subratllen les principals contribucions de la present recerca i se sintetitzen els descobriments realitzats, alhora que s'apunten unes possibles línies futures de recerca, sempre en relació a la investigació efectuada.

Addicionalment, la tesi és complementada amb un Apèndix que pretén donar un sentit pràctic a la recerca i facilitar que, tal i com m'he proposat des de bon principi, aquesta pugui contribuir realment al desenvolupament de les àrees rurals. Així, l'Apèndix inclou un llistat de recomanacions polítiques per al desenvolupament rural, juntament amb una proposta de pla d'acció per al futur desenvolupament de les tres àrees d'estudi analitzades.

Capítol 2

EL DESENVOLUPAMENT RURAL: MARC CONCEPTUAL I ANÀLISI CRÍTICA DE LA BIBLIOGRAFIA

Aquest capítol correspon al marc teòric de la recerca i s'estructura en cinc seccions. A la secció 2.1 faig una breu introducció als temes rurals des d'una perspectiva geogràfica. Tot seguit, a la secció 2.2 faig un repàs a la ruralitat de la postguerra i al paradigma de la modernització. A continuació, a la secció 2.3 explico els orígens de l'actual paradigma de desenvolupament rural, mentre que a la secció 2.4 aporto una síntesi ordenada de la bibliografia acadèmica més rellevant sobre el mateix. Per acabar, a la secció 2.5 desenvolupo una crítica a la bibliografia analitzada, subratllant els principals conflictes detectats i proposant solucions per a la seva correcció.

2.1. Una introducció a la ruralitat des de la geografia

La idea de *ruralitat* està molt integrada en els discursos sobre espai, lloc o societat que es formulen en el món occidental, i es tracta d'un concepte molt viu en la imaginació popular, malgrat les diverses maneres d'entendre'l que conviuen en l'actualitat (Cloke 2006, 18). L'interès per entendre el món rural, tanmateix, no és un fenomen recent. La reflexió sobre què és la ruralitat ha estat un tema recurrent en la bibliografia geogràfica i sociològica del segle XX, presentant-se com un debat associat a fenòmens com l'èxode rural massiu o la concentració de persones i recursos a les ciutats (Paniagua Mazorra i Hoggart 2002, 61). Malgrat tot, la realitat és que, històricament, el tractament de les qüestions rurals des de les ciències socials sempre ha estat, en certa manera, subordinat als temes urbans (Marsden et al. 1993, 3), i a part de la geografia i la sociologia, només l'antropologia s'hi ha arribat a interessar mínimament (Woods 2005, 17). Addicionalment, tot i que des d'un enfocament força diferent, també convé destacar les obres d'alguns economistes de referència, com ara Prebisch (1949) o Boserup (1965), que a mitjans del segle XX també van mostrar interès per les qüestions rurals.

Tradicionalment, el rural ha estat definit en contraposició a allò que es considerava urbà. Aquesta teoria, sorgida arran del pas cap a una societat urbana i industrial, té el seu origen en els pensadors clàssics del segle XIX, i va propiciar l'aparició d'una

dicotomia entre els conceptes d'*urbà* i *rural* (Oliva Serrano 1997). En el món acadèmic, aquesta concepció va predominar fins al primer terç del segle XX, quan les àrees rurals van començar a experimentar grans canvis socials i econòmics, en el si d'una societat que s'urbanitzava i s'industrialitzava ràpidament més enllà de les ciutats (Woods 2005, 4).

En aquest context, ben aviat van sorgir noves visions de la ruralitat, especialment des de la sociologia, que rebutjaven la visió dualista entre el camp i la ciutat, considerant que en realitat hi havia un *contínuum rural-urbà* (Sorokin i Zimmerman 1929); és a dir, que la transició entre les àrees rurals i les grans ciutats era gradual². Malgrat tot, aquestes concepcions també van ser ràpidament qüestionades (Miner 1952; Pahl 1966), veient-se desplaçades, en aquest cas, per noves definicions de ruralitat basades en la seva dimensió sociocultural (Dewey 1960).

En geografia, les àrees rurals van ser l'objecte d'estudi de bona part dels treballs realitzats fins a meitat del segle XX. La geografia regional francesa, amb Paul Vidal de la Blache i Raoul Blanchard com a màxims exponents, va centrar-se majoritàriament en l'estudi de les àrees rurals, esdevenint a la pràctica un sinònim de geografia rural (García Ramon, Tulla Pujol i Valdovinos Perdices 1995, 14). Malgrat aquests precedents, generalment es considera que la geografia rural no va néixer com a disciplina diferenciada fins a la dècada de 1950, i ho va fer, precisament, com a hereva de la geografia regional, tot just quan aquesta començava a perdre importància en detriment d'un creixent interès per les àrees urbanes. Durant aquests inicis de la geografia rural, els principals objectes d'estudi van ser l'activitat agrària, el poblament i els usos del sòl (Woods 2005, 18).

Paral·lelament al seu naixement com a disciplina diferenciada, però, la geografia rural ja va començar a experimentar els primers símptomes de canvi, especialment al món anglosaxó: d'una banda, es va començar a distingir entre l'agricultura com a forma de vida i l'agricultura com a negoci; d'altra banda, es va criticar la geografia regional per ser excessivament subjectiva; i finalment, es va posar èmfasi en la necessitat d'elaborar estudis a gran escala (Garcia Ramon 1974, 238). De resultes, entre 1950 i 1960 va sorgir una *nova* geografia rural, com a reacció a la tradició regional anterior. Aquest enfocament, emmarcat dins del paradigma teorètic-quantitatiu, va centrar el seu interès en les configuracions espacials creades per les activitats agrícoles, amb la finalitat

² Segons diversos estudis de la primera meitat del segle XX, el contínuum rural-urbà no només es manifestava en el paisatge, sinó també en l'estil de vida de la població (Wirth 1938), en el comportament de les persones (Redfield 1947) i en la cultura local (Gross 1948).

d'acabar identificant les lleis que governen l'organització de l'espai, tal i com havia plantejat Schaefer (1953). En aquest context, la geografia rural –que en alguns casos era exclusivament *agrícola*– va esdevenir una branca més de la geografia econòmica, en la qual s'atorgava una gran rellevància a la Teoria dels Llocs Centrals (Christaller 1933), alhora que es recuperava l'interès per la localització de les activitats agràries³.

L'enfocament teòric-quantitatiu, perfectament exemplificat en les obres de Chisholm (1962) i Found (1971), es va caracteritzar també per la introducció de noves tècniques basades en l'estadística i l'ús dels ordinadors. Així, malgrat que la geografia rural no va guanyar gaires adeptes dins d'aquest paradigma (García Ramon, Tulla Pujol i Valdovinos Perdices 1995, 14; Woods 2011, 18), la seva aplicació ja va ser suficient per donar lloc a noves definicions de *ruralitat* basades en indicadors estadístics⁴. Tanmateix, alguns autors de l'època van optar per apartar-se d'aquest enfocament teòric-quantitatiu, entre els quals sobresurt la figura de Clout (1972), que va rebutjar la visió economicista imperant i es va centrar en els canvis que estaven afectant a les àrees rurals.

Pocs anys després de la irrupció del paradigma teòric-quantitatiu, els enfocaments marxistes també van arribar a la geografia. Els estudis rurals emmarcats dins d'aquesta anomenada *geografia radical* van centrar l'atenció en els processos socials, restant importància a l'espai com a factor causal dels fenòmens observats en el territori (García Ramon, Tulla Pujol i Valdovinos Perdices 1995, 15). Aquest enfocament va fer ressuscitar el debat sobre l'evolució de l'agricultura en un context capitalista. En aquest sentit, la supervivència contrastada de les petites explotacions agràries (Servolin 1972; Tulla 1994) va permetre rebatre els postulats marxistes que, a finals del segle XIX, ja havien pronosticat la fi de l'agricultura familiar (Kautsky 1899).

Un cop més, però, l'aplicació d'aquest enfocament a la geografia rural va ser força discreta, posant de manifest una certa incapacitat per superar els plantejaments tradicionals (Barros 2006, 327). Malgrat tot, la tímida aplicació dels enfocaments marxistes va ser suficient per provocar una ruptura amb la visió tradicional de la ruralitat, i de fet, va suposar l'inici de la ciència rural contemporània, connectada a un marc teòric més general i caracteritzada per una perspectiva predominantment crítica (Woods 2005, 22).

³ Aquest tema ja havia estat plantejat durant el segle XIX pels economistes clàssics (Ricardo 1817; von Thünen 1826).

⁴ En aquest sentit, convé destacar l'índex de ruralitat d'Anglaterra i Gal·les elaborat per Cloke (1977).

Posteriorment, alguns autors van constatar que ni els estudis marxistes ni els informes quantitius oferien una visió completa de la realitat del món rural, per la qual cosa calia treballar en el desenvolupament de nous marcs conceptuals més generals (Marsden et al. 1993, 3). Fruit d'aquesta necessitat d'eixamplar horitzons, a partir de la dècada de 1980 la geografia rural es va caracteritzar –igual que la resta de les ciències socials– per una creixent diversitat d'enfocaments (García Ramon, Tulla Pujol i Valdovinos Perdices 1995, 15).

Aquesta pluralitat de perspectives va aparèixer amb l'anomenat *gir cultural*, que va propiciar l'aparició d'una nova concepció de la ruralitat, entesa com un fenomen desterritorialitzat. Així, des d'una perspectiva postmoderna, la ruralitat va deixar de ser vista com una realitat física i va passar a considerar-se com una construcció social (Cloke 2006, 22), en la qual tenen cabuda tots els *discursos* de ruralitat; és a dir, totes les diferents maneres d'entendre el món rural (Halfacree 1993). Com a resultat, ja no hi ha un únic espai rural que es pugui definir, sinó que hi ha diversos espais socials imaginats ocupant el mateix territori (Halfacree 1993; Cloke 2006, 19; Woods 2005, 11). Conseqüentment, es fa impossible establir una única definició de *ruralitat*, a causa de l'heterogeneïtat de visions que en té la societat (Mormont 1990, 41; Halfacree 1993; Murdoch i Pratt 1993; Hoggart, Buller i Black 1995, 29; Frouws 1998; Woods 2005, 11; Cloke 2006, 18; Halfacree 2006).

Aquest gir cultural, en qualsevol cas, ha propiciat que des dels anys noranta fins a l'actualitat hagi sorgit un renovat interès per les qüestions rurals, caracteritzat per l'existència d'un pluralisme teòric (Cloke 1997) i l'obertura a nous focus d'estudi, entre els quals convé esmentar la marginació social i l'alteritat (Philo 1992; Cloke i Little 1997), el discurs de l'ideal rural (Mingay 1989; Short 1991; Cloke i Milbourne 1992), la identitat territorial (Haartsen, Groote i Huigen 2000; Neal 2009) o el consum de la ruralitat (Crouch 2006; Perkins 2006), entre d'altres.

Tanmateix, l'aparició d'una concepció postmoderna de la ruralitat no ha significat l'abandonament dels enfocaments tradicionals. En efecte, des de la dècada de 1980 fins a l'actualitat, han seguit abundant les aproximacions a la ruralitat com a realitat física (Ratier 2002; Aldomà 2009), sovint recuperant la teoria del contínuum rural-urbà (García Ramon, Tulla Pujol i Valdovinos Perdices 1995, 42) i donant lloc a noves definicions descriptives de la ruralitat a partir d'indicadors estadístics (Gilg 1985; Estébanez 1988; Waldorf 2007; Johansen i Nielsen 2012). D'altra banda, l'abast adquirit pel gir cultural també ha obert l'estudi dels temes rurals a noves disciplines i

nous enfocaments, havent de destacar especialment les contribucions realitzades des de l'economia política i els estudis de gènere (Murdoch i Pratt 1993).

Com a conseqüència de tot plegat, el debat sobre què és i com s'ha de concebre la ruralitat segueix sent absolutament vigent avui en dia (Guirado 2011, 23). Així, resulta difícil de determinar un únic enfocament vàlid per als estudis rurals. De fet, existeix una gran diversitat de perspectives que, en línies generals, poden ser classificades en dos grans tipus d'enfocaments: d'una banda, aquells que contempen l'existència d'una ruralitat física, és a dir, susceptible de ser identificada en localitats concretes; i d'altra banda, aquells que redueixen el concepte a una construcció social, o altrament dit, que conceben la ruralitat com una categoria discursiva (Ratier 2002).

En aquest context dual, Halfacree (2006, 50) adverteix que la concepció de la ruralitat com a construcció social i com a localitat física no és, en realitat, incompatible. Així, per tal d'eliminar el debat entre una dicotomia conceptual innecessària, aquest autor proposa el *model triple de l'espai rural*. Segons aquest model, la ruralitat es manifesta simultàniament de tres maneres diferents: en primer lloc, en forma de *localitats rurals*, és a dir, d'àrees amb unes pràctiques de producció i consum particulars; en segon lloc, en forma de *representacions formals*, o sigui, d'imatges de ruralitat construïdes en un context mercantil; i en tercer lloc, en forma de *vides quotidianes*, és a dir, d'experiències diàries individuals i col·lectives (Halfacree 2006, 51). Així, el model triple de l'espai rural té l'objectiu de facilitar la desconstrucció del concepte de *ruralitat* a partir de la seva concepció simultània com a fet *material, imaginat i practicat*⁵. Es tracta, doncs, d'un marc teòric especialment definit per un context com l'actual, en què existeixen una gran diversitat de representacions de l'espai rural, sovint deslligades de la realitat (Woods 2011, 9).

El caràcter inclusiu del model triple de l'espai rural de Halfacree (2006), que permet tallar d'arrel la dualitat entre els enfocaments tradicionals i els enfocaments constructivistes, l'ha convertit en un marc de referència per als estudis rurals contemporanis (Woods 2011, 12; Woods 2012; Frisvoll 2012; Frisvoll 2013; Galani-Moutafi 2013). Vista la fortalesa i la flexibilitat d'aquest model, així com la seva àmplia acceptació dins de l'àmbit acadèmic, aquesta és la concepció de *ruralitat* que adopto, d'ara en endavant, en la present recerca. M'alineo, així, amb els autors que segueixen contemplant l'existència d'una ruralitat física –és a dir, que hi ha territoris que poden ser considerats *rurals* per les seves característiques–, però alhora admito que, en moltes

⁵ El model triple de l'espai rural està inspirat en la triada conceptual de Lefebvre (1974), que ja distingia entre l'espai percebut, l'espai concebut i l'espai viscut.

àrees popularment considerades *rurals*, el caràcter rural ja és, per sobre de tot, una construcció social (Johnston et al. 2000). Fruit d'aquesta perspectiva, considero inviable establir una única definició de *ruralitat*, ja que aquesta es pot manifestar de formes molt diferenciades.

2.2. Un repàs a la ruralitat de la postguerra i el paradigma de la modernització

Les àrees rurals sempre han estat uns territoris dinàmics i sotmesos a múltiples forces de canvi. Curiosament, però, la ruralitat ha estat tradicionalment concebuda com una realitat estable i romàntica (Hoggart i Paniagua 2001; Cloke 2006, 18). Tanmateix, des de la finalització de la Segona Guerra Mundial fins a l'actualitat, les transformacions de les àrees rurals dels països industrialitzats s'han vist profundament accentuades (Elbersen 2005, 37), com a resultat d'un increment del ritme, la persistència i la interconnexió dels canvis que s'hi venien produint (Woods 2005, 30).

A partir de 1945, les àrees rurals del món occidental van començar a experimentar els efectes de la consolidació del model urbà i industrial, que convertia la concentració dels factors productius en la recepta ideal per al creixement econòmic (Oliva Serrano 1997, 327). En aquest context, el progrés de la societat va ser enfocat pels estats des d'una perspectiva centralista i basada en la idea de la modernització. Segons aquest plantejament, totes les societats evolucionen linealment des d'un estat irracional i tecnològicament limitat, fins a un estat racional i tecnològicament avançat, la qual cosa significa el pas d'una societat *tradicional* cap a una societat *moderna* (Taylor 1989, 305).

Així, mentre els centres urbans eren vistos com a pols de creixement, les àrees rurals es consideraven territoris endarrerits i amb una única funció: el subministrament d'aliments i matèries primeres a les ciutats (Ward et al. 2005, 4). Fruit d'aquesta concepció, durant les dècades de 1950 i 1960, les àrees rurals no van ser objecte de polítiques específiques, i la seva evolució va quedar supeditada a les múltiples polítiques sectorials de cada estat, majoritàriament orientades al foment de la industrialització (Ceña Delgado 1992).

Tot i posar el focus sobre les àrees urbanes, el paradigma de la modernització va generar un gran impacte sobre les àrees rurals, ja que va modificar el model d'agricultura que s'hi venia desenvolupant. En efecte, la necessitat d'incrementar l'oferta alimentària per

abastir a les ciutats, va propiciar l'aplicació del progrés tecnològic al sector agrari, amb innovacions en el capital mecànic, químic i biològic. Aquest fet va significar el pas d'una agricultura tradicional cap a una agricultura moderna d'orientació productivista, afavorida per les polítiques agràries del moment i per l'obertura simultània dels mercats nacionals a l'exterior. Tot plegat va fer augmentar la competitivitat en el sector i va generar la necessitat d'augmentar contínuament el rendiment de les explotacions (Ceña Delgado 1992).

Els impactes d'aquesta transició es van notar en una gran diversitat d'àmbits. En termes geogràfics, l'aplicació de criteris de rendibilitat va propiciar una concentració de les explotacions agrícoles en els millors terrenys (Armesto López 2005), al mateix temps que s'abandonaven les terres menys competitives (MacDonald et al. 2000). Aquest fet va condemnar un gran nombre de regions agràries –especialment, en àrees de muntanya– a la marginació, a causa de la seva localització perifèrica i la seva incapacitat per adaptar-se als canvis necessaris per tal de sobreviure en una economia de mercat (Arqué, Garcia i Mateu 1982).

Pel que fa al medi ambient, el gir cap a una agricultura productivista també va tenir serioses conseqüències, especialment a causa de la introducció de maquinària i de productes químics –com ara pesticides, herbicides, insecticides o fertilitzants–, la qual cosa va provocar, entre d'altres impactes, una pèrdua d'hàbitats i de biodiversitat, una deterioració dels sòls, un increment de la contaminació i un augment del risc d'inundacions (Green 1981; Stoate et al. 2001). Així mateix, també va revertir en els conreus, ja que en moltes àrees rurals es va produir una substitució dels cultius tradicionals per d'altres que resultessin més rendibles (Woods 2005).

Paral·lelament, els impactes socials i culturals tampoc van ser menys importants. L'especialització i la mecanització de la producció van reduir la força de treball en el sector agrari. Conseqüentment, un gran nombre de treballadors es van veure forçats a emigrar cap als centres industrials, provocant un èxode rural sense precedents (García Ramon, Tulla Pujol i Valdovinos Perdices 1995, 42; Armesto López 2005; Woods 2011, 76). De forma similar, bona part dels agricultors que van romandre a les àrees rurals es van veure obligats a abandonar l'activitat agrària i a traslladar-se en altres sectors econòmics (van der Ploeg 2006, 258).

A tots aquests factors cal sumar-hi, a partir de la dècada de 1970, l'arribada dels mitjans de comunicació i de nous residents provinents de les ciutats –els anomenats *neorurals* (Chevalier 1981)–, un fenomen que es va traduir en una diversificació de les activitats

econòmiques, contribuint a la pèrdua de pes de l'agricultura respecte la indústria i els serveis (Ceña Delgado 1992). Paral·lelament, la industrialització de l'activitat agrària va afavorir la introducció de grans empreses i nous canals de venda en la cadena de productes bàsics (Armesto López 2005). Com a conseqüència de tots aquests canvis, els lligams entre els pagesos i les comunitats rurals es van afeblir, i l'omnipresència de l'agricultura a les àrees rurals es va acabar, cedint el pas a una nova etapa de polivalència rural caracteritzada per una gran diversitat d'activitats econòmiques (van der Ploeg 2006, 265; Woods 2011, 77).

Aquesta és, precisament, la *paradoxa del productivisme*: tot i basar-se en la idea que la funció de les àrees rurals era la producció agroalimentària –i malgrat prioritzar l'increment d'aquesta producció per sobre de tot–, la seva posada en pràctica, des de mitjans del segle XX fins a la dècada de 1980, va acabar provocant l'afebliment de l'agricultura a les àrees rurals del món occidental (Woods 2011, 78). En definitiva, l'afany productivista va generar les causes que, més endavant, han condemnat l'agricultura a ser un sector minoritari.

Així doncs, i a mode de síntesi, es pot considerar que des del 1945 fins ben entrats els anys vuitanta, l'evolució de les àrees rurals va estar subjecta al model de creixement econòmic propi del paradigma de la modernització, que condemnava les àrees rurals a una funció merament productiva, i que va acabar provocant la decadència de l'agricultura i la marginació de les àrees rurals (Furmankiewicz 2012, 262). Malgrat les millores que aquest paradigma va suposar en termes d'estructures agràries, autoabastiment alimentari i connexió entre el camp i la ciutat (Rubio Terrado 2010, 212), els impactes negatius que va generar en l'àmbit social, cultural i ambiental, fruit de la seva orientació exclusivament econòmica (Woods 2011, 67), inviten a reflexionar si la modernització de les àrees rurals pot ser titllada, realment, de *desenvolupament*.

En aquest punt, resulta necessari diferenciar els conceptes de *creixement* i *desenvolupament*. Mentre el *creixement* fa referència a un simple increment quantitatiu, el *desenvolupament* comporta una millora quantitativa i alhora qualitativa. D'aquesta manera, el desenvolupament d'un territori està directament relacionat amb aspectes com la capacitat creativa, la qualitat de vida, el nivell de gaudi, l'autonomia en la presa de decisions o l'equilibri en la distribució (Ojeda Rivera 2004, 276). Així, tot i que el creixement sigui un pas important per a la consecució del desenvolupament (Galdeano-Gómez, Aznar-Sánchez i Pérez-Mesa 2011, 55), hi ha més condicionants intangibles que també incideixen en aquest darrer, com ara l'autoestima de la població, la identificació amb el paisatge, la preservació de la identitat, el sentiment de pertinença,

l'especificitat cultural o el respecte pel coneixement local, entre d'altres (Paül 2013, 172).

Malgrat tot, tal i com apunten Pike, Rodríguez-Pose i Tomaney (2007), la noció de *desenvolupament* –aplicada al territori– és un constructe social, i depèn inevitablement del context espacial i temporal. Per aquest motiu, quan es parla de la modernització rural com a *desenvolupament* exogen de les àrees rurals, cal tenir present que hom es refereix a la noció de *desenvolupament* pròpia de la postguerra, dominada per preocupacions econòmiques. Per contra, l'actual concepte de *desenvolupament*, tot i mancar d'una única definició, té unes connotacions més àmplies i inclou una sèrie d'aspectes socials, ecològics, polítics i culturals que no permetrien considerar com a *desenvolupament* les estratègies de creixement econòmic del paradigma de la modernització. Més endavant, resultarà imprescindible concretar una definició sobre l'actual concepte de *desenvolupament rural*. Abans, però, centro l'atenció en els orígens d'aquesta nova forma de pensar el desenvolupament, així com en les múltiples aportacions teòriques que s'han fet al seu voltant.

2.3. Gènesi i consolidació d'un nou paradigma de desenvolupament rural

2.3.1. Antecedents, origen i filosofia del nou paradigma

Durant la dècada de 1960, fruit de les contradiccions que generava el paradigma de la modernització, van aparèixer les primeres veus crítiques amb aquest enfocament i les seves polítiques de desenvolupament, exclusivament centrades en el creixement econòmic (Pike, Rodríguez-Pose i Tomaney 2007, 1254). Una aportació ineludible, en aquest sentit –i malgrat fer referència a països subdesenvolupats, en comptes d'àrees rurals empobrides–, és la de l'economista Celso Furtado, que a principis dels anys seixanta ja plantejava una reinterpretació del desenvolupament, posant èmfasi en la necessitat que aquest inclogués modificacions estructurals i valors socials, defensant així un enfocament de caràcter més endogen (Furtado 1961).

En aquest context, pels voltants de 1965 van aparèixer a França les primeres estratègies de desenvolupament impulsades des de baix, com a resultat d'una presa de consciència i una voluntat local de combatre la caiguda d'activitat dins d'un estat centralitzat i intervencionista (Dalla Rosa 1999, 33). Pocs anys després, tots els territoris d'Europa –ja fossin ciutats, regions industrials o àrees rurals aïllades– van patir la crisi dels anys

setanta, en què es va posar de manifest que les polítiques regionals de caràcter centralista i afany modernitzador eren incapaces de generar un desenvolupament sostenible a les regions perifèriques (Cappellin 1992, 2).

En aquest context, van sorgir les primeres polítiques rurals de caràcter horitzontal –i ja no exclusivament agràries– a Europa. Així, molts estats van començar a implementar estratègies per a la millora de les infraestructures i l'establiment de noves empreses a les àrees rurals. Aquestes polítiques regionals van ser útils per ajudar a conscienciar la societat sobre la necessitat de millorar la qualitat de vida en aquests territoris, però en realitat, seguien obeint a un model de desenvolupament exogen, pel qual la modernització s'havia de fer arribar a les àrees rurals des de la ciutat, sense atorgar cap mena de protagonisme a les comunitats locals i recolzant, en tot moment, el model d'agricultura productivista (Ceña Delgado 1992; Rubio Terrado 2010).

Paral·lelament, però, en un context de reestructuració econòmica mundial i elevades disparitats regionals, les comunitats locals es van començar a organitzar per fer front als nous reptes internacionals a partir d'iniciatives pròpies (Stöhr 1992, 204). Aquest fenomen va suposar l'inici de l'anomenat *desenvolupament local*, basat en l'assumpció que els principals factors que afecten el desenvolupament d'un territori són immòbils, i que els desequilibris entre regions no són resultat de la mobilitat del capital i la mà d'obra, com s'havia argumentat fins aleshores (Cappellin 1992, 3). Així, poc a poc es va anar consolidant una nova concepció del desenvolupament que anava més enllà del creixement econòmic i que incloïa una nova dimensió qualitativa, preocupada pel caràcter, la qualitat i la sostenibilitat d'aquest creixement (Pike, Rodríguez-Pose i Tomaney 2007). Aquest últim atribut va propiciar, precisament, una gran popularització del terme *desenvolupament sostenible*⁶, especialment a partir dels anys noranta.

Les polítiques exògenes i sectorials que havien condicionat el desenvolupament de les àrees rurals fins a finals dels anys setanta van ser criticades per haver augmentat la dependència de les àrees rurals respecte les ciutats, per haver generat un desenvolupament desigual i selectiu, per no haver respectat el patrimoni natural, i per haver estat imposades per actors externs, totalment desvinculats del món rural (Ward et al. 2005, 4). Addicionalment, durant els anys vuitanta, la instauració de quotes lleteres, la caiguda del preu del blat i l'auge d'una nova consciència ambiental van acabar de confirmar que el desenvolupament de les àrees rurals no es podia seguir basant en un

⁶ La popularització d'aquest concepte es deu, en gran mesura, a l'anomenat Informe Brundtland, un document de l'ONU que establia les bases per avançar cap a un desenvolupament territorial més respectuós amb el medi ambient (World Commission on Environment and Development 1987, 43).

creixement constant del valor de la producció (van der Ploeg et al. 2000), i que calia fer front als problemes evidents de sobreproducció, degradació del medi ambient i desigualtat entre regions (Woods 2011, 139).

Conseqüentment, a partir de la dècada de 1980, les polítiques regionals dels estats europeus van experimentar un gir progressiu des del tradicional enfocament modernitzador i *top-down* cap a una nova perspectiva *bottom-up*, en la qual es concedia més importància a les persones i als recursos locals (Vázquez Barquero 1999, 42). Així, l'administració pública van anar abandonant les anteriors posicions paternalistes que pretenien portar el desenvolupament a les àrees desfavorides des de fora i, per contra, va posar èmfasi en el foment de l'emprenedoria (Pujadas 2003, 49). Paral·lelament, la creació de la iniciativa comunitària LEADER (*Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale*), juntament amb la reforma MacSharry de la Política Agrària Comuna (PAC), van confirmar l'adopció d'aquest nou enfocament des de l'esfera institucional, alhora que van convertir el desenvolupament rural en un repte de primer ordre en l'àmbit europeu (Lowe, Buller i Ward 2002, 2), tal i com es detalla més endavant.

Les principals característiques d'aquest nou model de desenvolupament *local* o *sostenible* poden ser sintetitzades en tres aspectes clau, que emergeixen com a reacció a l'anterior plantejament exogen. En primer lloc, es basa en l'ús dels recursos disponibles en l'àmbit local, enlloc de cercar inversions a l'exterior; en segon lloc, es basa en el control local del procés i la retenció dels beneficis –convertint les comunitats locals en els autèntics protagonistes i limitant les tasques de l'estat a un rol facilitador–; i en tercer lloc, s'articula a través d'una perspectiva territorial –en comptes de sectorial–, la qual cosa es tradueix en un desenvolupament més integrat, que combina objectius econòmics, socials i ambientals en una mateixa àrea (Woods 2011, 140).

En conseqüència, es pot considerar que el marc històric, social, polític i econòmic del nou enfocament per al desenvolupament rural deriva indirectament de la complexa transició que van viure les àrees rurals europees un cop acabada la Segona Guerra Mundial, ja que va sorgir com a reacció a les polítiques exògenes i sectorials pròpies de la modernització (van der Ploeg et al. 2008, 4). Per aquest motiu, durant la dècada de 1990, es va popularitzar l'ús del terme *desenvolupament endogen* per fer-hi referència, en contraposició a l'anterior model exogen que havia regit el paradigma de la modernització (Slee 1994, 184; Bowler 1999).

Una de les teories que va posar més èmfasi en la qüestió de l'endogenitat va ser la *teoria sobre el potencial dels recursos immòbils*, formulada per Bryden i Dawe⁷ (1998). En una línia similar, Hernando (2007, 7) subratlla que la hipòtesi que guia l'actual enfocament per al desenvolupament territorial és que cada territori disposa d'un conjunt de recursos econòmics, socials, tecnològics, institucionals, infraestructurals, ambientals i culturals, que conjuntament formen el seu *potencial de desenvolupament*. Aquest terme, al seu torn, pot ser equiparat a l'actual concepte de *capital territorial* (Cebrián Abellán 2003; van der Ploeg i Marsden 2008). En qualsevol cas, a través d'aquest nou enfocament, el desenvolupament d'un territori ja no significa el seguiment d'una trajectòria predefinida –tal i com suggeria l'anterior paradigma de la modernització–, sinó que ha de ser entès com un procés gestat en el propi territori i amb possibilitat de ser construït en base a camins molt diferents (Ray 1999b; van der Ploeg et al. 2008, 21).

No obstant això, amb el pas dels anys s'ha produït un creixent reconeixement de la importància que també tenen els factors extralocals en el desenvolupament territorial (Lowe, Murdoch i Ward 1995; Ray 2001; Marsden i Smith 2005). Aquesta constatació va portar Ray (2001) a proposar deixar de banda el concepte de *desenvolupament endogen* i substituir-lo per *desenvolupament neo-endogen*, amb l'objectiu de reconèixer l'important rol que juguen els factors externs en tot procés de desenvolupament. Val a dir, tanmateix, que bona part dels autors que venien utilitzant l'adjectiu *endogen* ja el consideraven com un terme flexible, englobant-hi factors locals i extralocals (Long i van der Ploeg 1994; Bowler 1999).

Per tal d'aportar llum a aquest debat, diversos autors han argumentat que, de fet, els enfocaments *exogen* i *endogen* han de ser considerats com a models ideals contraposats, però en cap cas com a categories excloents, ja que l'escala local sempre interactua amb l'escala extralocal (High i Nemes 2007, 5; Gralton i Vanclay 2009, 195; Galdeano-Gómez, Aznar-Sánchez i Pérez-Mesa 2011; Furmankiewicz 2012, 265; Paül 2013, 174). En aquesta mateixa línia, la major part dels estudis rurals actuals ja han abandonat la tendència d'adjectivar el nou enfocament de *desenvolupament* a partir dels seus atributs, i parlen, senzillament, de *desenvolupament rural* (vegeu, per exemple, Marsden i Bristow 2000; Knickel i Renting 2000; Murdoch 2000; van der Ploeg et al. 2000; Kneafsey, Ilbery i Jenkins 2001; Marsden i Sonnino 2008; Ward i Brown 2009; Kitchen i Marsden 2009; Woods 2011). Malgrat que aquest pugui semblar un concepte més genèric i menys precís que els anteriors, el cert és que s'utilitza amb el mateix significat

⁷ En aquesta teoria, els seus autors defensaven que el desenvolupament d'un territori s'ha de basar en les qualitats específiques locals, a causa de la creixent mobilitat dels recursos que tradicionalment havien guiat el desenvolupament, com ara el capital econòmic, la mà d'obra qualificada o la informació.

que tota la successió d'etiquetes que s'havien anat utilitzant anteriorment –desenvolupament *local, sostenible, endogen, neo-endogen, integrat, etc.*–, amb l'única diferència que aquests darrers també podien ser aplicats en territoris urbans, mentre que el concepte de *desenvolupament rural* fa referència, exclusivament, a les àrees rurals.

En qualsevol cas, i més enllà de l'etiqueta amb què sigui anomenat, cal remarcar que l'acceptació generalitzada d'aquest nou plantejament a Europa –especialment, des de la dècada de 1990 fins a l'actualitat– ha propiciat el seu reconeixement com a *nou paradigma de desenvolupament rural* (van der Ploeg et al. 2000; O'Connor et al. 2006; Marsden i Sonnino 2008; Kitchen i Marsden 2009; Woods 2011); és a dir, com a nou marc o conjunt d'idees àmpliament reconegut, sota el qual s'aborda l'objectiu de desenvolupar les àrees rurals.

A continuació, trasllado l'atenció sobre les polítiques agràries i rurals europees, ja que en elles es troben les causes –i alhora, es poden observar les conseqüències– de la consolidació i la generalització d'aquest nou paradigma de desenvolupament rural.

2.3.2. Les polítiques agràries i rurals: causes i conseqüències del nou paradigma

Durant la dècada de 1970, van sorgir nombroses iniciatives arreu d'Europa per tal de desenvolupar determinades àrees rurals a partir dels nous postulats emergents. No obstant això, a principis dels anys vuitanta aquest enfocament encara resultava poc creïble i generava força escepticisme, fruit de l'escassa difusió que se n'havia fet, tant des dels mitjans de comunicació com des de la comunitat científica (Stöhr 1992, 203). Així, el desenvolupament de les àrees rurals no va esdevenir una veritable preocupació a Europa fins a la dècada de 1980, quan l'entrada de Grècia, Espanya i Portugal a la Comunitat Econòmica Europea (CEE) va situar els problemes de les àrees rurals desfavorides en un primer pla (Barke i Newton 1994, 366).

Va ser aleshores quan, havent constatat el fracàs de les polítiques de modernització rural, es va començar a valorar la pluriactivitat del camp, de manera que la política agrària europea es va anar orientant progressivament cap a la diversificació de les economies rurals (Viladomiu Canela 2003, 28). En aquest sentit, el manteniment d'activitats diversificades, la presència de petits sistemes agraris, les formes simples de cooperació i el treball artesanal van deixar de ser considerats com uns obstacles per al progrés de les àrees rurals, i poc a poc van passar a ser vistos com un capital humà de gran valor (Barke i Newton 1997, 320). De resultes, durant els anys vuitanta, la PAC,

tradicionalment influenciada per dues visions contraposades –liberalitzadors del mercat i proteccionistes–, va veure emergir un nou enfocament, centrat en el que es considera una característica única de l'agricultura europea: la multifuncionalitat (Lowe, Buller i Ward 2002, 1).

En aquest context, l'any 1988, en ple debat sobre les polítiques comunitàries i l'ús dels Fons Estructurals, la Comissió Europea (CE) va decidir adoptar un model territorial i endogen per al desenvolupament rural, de manera que va abandonar l'enfocament sectorial –que concebia el *rural* com a sinònim d'*agrari*– i va apostar per intervencions transversals adreçades als territoris rurals més empobrits (Ray 2000, 164; Ray 2001, 10). Els principis d'aquest nou enfocament van quedar establerts en un document publicat aquell mateix any per la CE, titulat *The Future of Rural Society*, on es manifestava una creixent preocupació per les desigualtats territorials i la urgència d'un desenvolupament que anés més enllà del sector agrari i que permetés avançar cap a una major cohesió territorial (Comissió Europea 1988).

Al mateix 1988, la Comissió Europea va adquirir la capacitat d'introduir les seves pròpies intervencions pilot, les anomenades *iniciatives comunitàries*. La intervenció corresponent al món rural va ser la iniciativa LEADER, que va ser presentada l'any 1990 com un programa pilot per estimular enfocaments innovadors en l'objectiu del desenvolupament rural, i que va tenir com a objectiu els territoris rurals amb uns determinats desavantatges socioeconòmics (Ray 2000, 164). Les característiques principals de la iniciativa LEADER eren l'impuls i la participació de la comunitat local, la incorporació de les noves tecnologies de la informació i la comunicació, i l'ambició de diversificar les economies rurals. Així, es pot considerar que la creació d'aquest programa pilot va suposar, dins del marc de la CE, l'aposta definitiva pel nou paradigma de desenvolupament rural.

Paral·lelament, també va marcar un abans i un després la reforma MacSharry de la PAC (1992), que amb l'objectiu de reduir la sobreproducció i millorar la retribució dels agricultors, va substituir les ajudes vinculades a la producció per ajudes directes als productors, alhora que introduïa una sèrie de mesures d'acompanyament de caire social i ambiental (Lowe, Buller i Ward 2002, 2; Dax 2015, 40).

La primera versió de la iniciativa LEADER es va aplicar entre 1991 i 1994, període en què es van concedir ajudes a un total de 217 àrees rurals europees. Posteriorment, la iniciativa va ser prorrogada en l'anomenat LEADER II, que entre 1995 i 1999 va assistir el desenvolupament de 968 territoris, posant especial èmfasi en la innovació.

Cadascun dels projectes locals estava liderat per un Grup d'Acció Local (GAL), que amb el suport d'un organisme estatal, s'encarregava d'implementar un projecte de desenvolupament integrat que havia d'estar necessàriament basat en la valorització dels recursos endògens i en la participació activa del sector públic, privat i voluntari (Barke i Newton 1997).

L'any 1996, paral·lelament a l'execució del LEADER II, la Unió Europea (UE) va ratificar, mitjançant la Conferència de Cork, el seu compromís amb els territoris rurals desfavorits (Ray 2000, 164). D'aquell esdeveniment en va sorgir una declaració que posava especial èmfasi en el principi de subsidiarietat, la programació regional, la transparència i la participació ciutadana. Tot i així, els recels a veure reduïdes les ajudes directes al sector agrícola van obligar la UE a separar les polítiques agràries de les polítiques de desenvolupament rural, implicant així l'avenç cap a una política rural integrada (Lowe, Buller i Ward 2002, 3).

De resultes, amb la reforma batejada com a Agenda 2000, la PAC va passar a estructurar-se en dos pilars, el segon dels quals correspon a les polítiques de desenvolupament rural. Aquestes polítiques combinen objectius econòmics, socials i ambientals, i estan finançades a través del Fons Europeu Agrícola de Desenvolupament Rural (FEADER) (Katsarova 2013)⁸. Juntament amb un major èmfasi en la sostenibilitat ambiental, l'impacte més rellevant de l'Agenda 2000 va ser la incorporació d'un reglament⁹ que obliga als estats membres a elaborar els seus propis Programes de Desenvolupament Rural (PDR), els quals poden ser plantejats a l'escala geogràfica més apropiada i han de tenir una durada de set anys (Lowe, Buller i Ward 2002, 4).

Al mateix 2000, per altra banda, es va convocar l'última edició del programa LEADER com a iniciativa de desenvolupament rural de la UE: l'anomenat LEADER+, que entre 2000 i 2006 va concedir ajudes a 893 GALs dins de la UE-15, i que a partir de l'ampliació de la UE –l'any 2004–, també va incloure la concessió d'ajudes per a la implementació de les anomenades *mesures del tipus LEADER* en els nous estats membres, gràcies a la reforma Health Check (2003) de la PAC (Comissió Europea 2009).

⁸ El primer pilar de la PAC, per la seva banda, correspon a la política de preus i mercats, per la qual es concedeixen ajudes directes als productors.

⁹ El reglament en qüestió és el *Reglament (CE) núm. 1257/1999*.

Posteriorment, a partir de l'any 2007, el LEADER va deixar de ser una iniciativa de la UE i va quedar integrat dins de la PAC com el quart eix del segon pilar. Així, el LEADER ha deixat de ser un programa i s'ha convertit en un enfocament i un mètode per definir, aplicar i avaluar els PDR d'àmbit nacional o regional (Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic 2009). En aquest sentit, Roquer Soler (2007, 141) apunta que la metodologia LEADER ha esdevingut una referència per al desenvolupament rural arreu del món. Tanmateix, la integració del LEADER dins dels PDR ha provocat, a la pràctica, una pèrdua del seu caràcter *bottom-up* i participatiu, ja que la jerarquia de les administracions locals i regionals han causat una pèrdua d'autonomia dels GALs, i en alguns estats de la UE, fins i tot la seva desaparició (Navarro, Woods i Cejudo 2016).

Més enllà d'aquest aspecte, la iniciativa comunitària LEADER ha estat objecte d'algunes crítiques, especialment a causa de l'escassetat del seu pressupost i de la manca de novetat que suposava el seu enfocament participatiu (Ray 2000, 165; Ray 2001, 12). Per la seva banda, Barke i Newton (1997) van ressaltar que els resultats de la implementació del LEADER podien variar molt en funció de les característiques de cada àrea, ja que aquestes determinaven, en gran mesura, la forma en què un projecte era implementat. En una línia similar, Paül (2013) apunta que les ajudes LEADER són sovint mal percebudes per la població rural, ja que deriven de les autoritats públiques i la seva eficàcia és dubtosa. Per altra banda, Rubio Terrado (2010, 213) critica l'excessiva orientació turística dels projectes LEADER en un context com l'actual, en què la creixent demanda d'aliments de qualitat i proximitat dibuixen un panorama propici per a la revalorització del sector agrari.

No obstant això, també són nombrosos els autors que han valorat positivament la iniciativa LEADER, especialment pel seu propi rerefons, que va permetre abordar la crítica a l'anterior model de desenvolupament exogen, propi del paradigma de la modernització (Vanclay 2011, 65). Ray (2000, 165), per la seva banda, va definir com a principal valor de la iniciativa LEADER el fet que es tracti, alhora, d'una forma d'intervenció moderna –ja que pretenia millorar les condicions de les àrees rurals endarrerides amb un pressupost escàs– i postmoderna –pel caràcter anàrquic i espontani de les actuacions, allunyades de la burocràcia–. Aquests factors, segons el mateix autor, van convertir la iniciativa LEADER en un laboratori per al desenvolupament rural, de manera que cada cas proveeix una experiència addicional que pot servir d'exemple per a altres territoris. Segons Esparcia (2000), en el cas de l'Estat espanyol, el principal benefici derivat de la implementació del LEADER ha estat la creació i consolidació

d'una nova cultura més democràtica i cooperativa a les àrees rurals, així com un augment general de la consciència sobre els problemes d'aquests territoris.

L'extensió del mètode LEADER a escala estatal va donar lloc a programes com ara el *Regionen Aktiv*, a Alemanya, o el Programa Operatiu de Desenvolupament i Diversificació Econòmica de Zones Rurals (PRODER), a Espanya (Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic 2006, 91). Aquest darrer va ser establert l'any 1996 com a programa de desenvolupament rural estatal cofinançat per la UE. La seva primera edició (1996-1999), coordinada per l'administració central, es va dirigir a les comunitats autònomes més necessitades, però el PRODER II, coordinat ja pels governs autonòmics, es va obrir a tot l'Estat, amb l'objectiu de fer arribar el desenvolupament a tots els territoris rurals.

A Catalunya, el PRODER es va orientar, majoritàriament, a la diversificació de les activitats econòmiques, i va afavorir la presa de consciència al voltant de les potencialitats locals (Roquer Soler 2007). L'any 2007, amb la integració del LEADER a la PAC, el PRODER va desaparèixer, però l'Estat va aprovar una nova llei per al desenvolupament rural¹⁰ que, en línia amb l'esmentada Agenda 2000, aposta per una combinació d'objectius econòmics, socials i ambientals, alhora que estableix el Programa de Desenvolupament Rural Sostenible (PDRS) com a columna vertical de la llei (Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic 2009).

En una línia similar, la major part dels estats occidentals ja estan abordant el repte del desenvolupament rural a través d'un enfocament territorial –i no pas sectorial–, i posant èmfasi en les inversions –enlloc dels subsidis–. En aquest sentit, la consolidació del nou paradigma de desenvolupament rural –propiciada, en gran mesura, per les reformes de la PAC i la implementació de la iniciativa LEADER– s'ha fet evident amb l'aparició de tres noves tendències: en primer lloc, un creixent focus d'atenció en el patrimoni natural i cultural; en segon lloc, un augment de la pressió per reduir els subsidis a l'agricultura i apostar per un suport rural més transversal; i en tercer lloc, un increment de la política regional basada en els recursos endògens (Ward i Brown 2009, 1239). Així mateix, les polítiques específiques de desenvolupament rural també s'han anat centrant progressivament en factors localitzats, com ara el capital social, la flexibilitat institucional, la creació de xarxes o les capacitats locals (Copus, Johansson i McQuaid 2007, 13).

¹⁰ Llei 45/2007, de 13 de desembre, per al Desenvolupament Sostenible del Medi Rural, aprovada per les Corts Generals.

Per acabar, convé precisar que, malgrat la inqüestionable importància de la PAC i del LEADER a l'hora de situar el desenvolupament rural com un repte de primer ordre europeu, són nombrosos els autors que han relativitzat la importància d'aquests instruments, advertint que el desenvolupament rural no pot ser induït directament per intervencions polítiques o ajudes financeres, i subratllant, per contra, l'important paper que sempre juga el context local (Marsden i van der Ploeg 2008, vii; Paül 2013; Esparcia 2016).

Així, més enllà de l'existència o no de fons públics, cada procés de desenvolupament rural ha de ser vist com un fenomen únic, construït localment sobre una combinació específica d'elements (van der Ploeg et al. 2008, 22). Aquest fet ajuda a entendre que, tal i com mostro a continuació, la bibliografia acadèmica sobre el nou paradigma de desenvolupament rural inclou una gran diversitat de cossos teòrics diferents, cadascun dels quals posa l'èmfasi en un aspecte diferent del desenvolupament rural.

2.4. La teorització del nou paradigma de desenvolupament rural

Des de finals de la dècada de 1990, s'ha produït un canvi important en els estudis rurals. En efecte, si anteriorment s'optava per simplificar la complexitat de les àrees rurals –d'acord amb el model productivista imperant–, durant les dues últimes dècades han aparegut noves conceptualitzacions (Messely, Rogge i Dessein 2013, 401), gràcies a l'anàlisi que des de les ciències socials s'ha fet de les diverses iniciatives i actuacions realitzades a Europa en nom del *desenvolupament rural*. Aquestes conceptualitzacions han permès avançar des de la pràctica cap a la teoria, concretant així el nou paradigma en un abundant corpus teòric (van der Ploeg et al. 2008, 1).

A continuació, ofereixo una síntesi d'aquesta abundant bibliografia que, des d'òptiques i disciplines diferents, ha contribuït a concretar el nou paradigma de desenvolupament rural en teoria. Aquesta síntesi ha estat elaborada a partir d'un exercici de revisió i anàlisi de la bibliografia més rellevant sobre el nou paradigma de desenvolupament rural. La síntesi en qüestió s'estructura a partir de tres grans blocs temàtics, identificats pel propi autor de la recerca a partir de la revisió bibliogràfica¹¹.

¹¹ Habitualment, les classificacions predefinides diferencien entre els aspectes econòmics –o tangibles– del desenvolupament i els aspectes socials –o intangibles– del desenvolupament, sovint complementats amb els aspectes ambientals (Markantoni et al. 2013, 294). Personalment, considero que es tracta d'una simplificació excessiva de la realitat, per la qual cosa he optat per no estructurar la síntesi de la bibliografia a partir d'aquestes categories predefinides.

Així, en primer lloc, he identificat un gran bloc de bibliografia acadèmica que ha teoritzat el nou paradigma de desenvolupament rural posant èmfasi en la nova vessant de les àrees rurals com a espais de consum, la qual cosa inclou qüestions com la pluriactivitat del camp, la multifuncionalitat de les àrees rurals, la mercantilització del patrimoni rural o el *branding* territorial. En segon lloc, he identificat un altre bloc de bibliografia acadèmica que ha centrat l'atenció en el sector agroalimentari i, més concretament, en l'emergència de xarxes agroalimentàries alternatives, la qual cosa engloba temes com la sostenibilitat de les pràctiques agràries, la qualitat i la proximitat dels productes, la vinculació amb el territori o els circuits de comercialització. Finalment, he identificat un tercer bloc de bibliografia acadèmica que fa referència, en línees generals, a la vessant humana i social del desenvolupament, la qual cosa obliga a centrar l'atenció sobre el rol de les persones –ja sigui com a motor o com a objectiu del desenvolupament rural– i sobre qüestions com la col·laboració, l'aprenentatge, la participació o l'organització.

2.4.1. El rural com a espai de consum: la multifuncionalitat al mercat

Tal i com he avançat anteriorment, el nou paradigma de desenvolupament rural sorgeix com a reacció a l'anterior paradigma de la modernització, que amb les seves polítiques productivistes va provocar la decadència de l'agricultura i l'aparició de noves activitats econòmiques a les àrees rurals (van der Ploeg et al. 2000; Cloke 2006; O'Connor et al. 2006; Woods 2011). Així, durant les dècades de 1980 i 1990 es va produir un auge d'activitats com el turisme, la gestió del medi ambient o la producció d'energia, un fet que s'ha d'entendre com una resposta a la necessitat d'incrementar els ingressos derivats de les explotacions agràries (van der Ploeg i Roep 2003, 43). Conseqüentment, poc a poc es va anar configurant una escena rural més polivalent que en el passat, caracteritzada per la pluriactivitat¹² dels agricultors i la diversificació de l'economia rural (Fuller 1990; Evans i Ilbery 1993; Bateman i Ray 1994). De resultes, les àrees rurals van deixar de ser vistes únicament com a espais de producció, per passar a ser enteses, també, com a espais de consum (Benediktsson 2000; Armesto López 2005).

Paral·lelament, es van començar a gestar una sèrie de canvis –propiciats, en gran mesura, per les polítiques agràries europees– amb l'objectiu de posar solució a

¹² La *pluriactivitat* és un concepte que fa referència a l'exercici de diverses ocupacions, i ha de ser diferenciat de l'*agricultura a temps parcial*, que es refereix a l'exercici a temps incomplet de l'agricultura (Fluvià 1984, 7).

l'acumulació de grans estocs de productes agroalimentaris, la contínua despesa pública en suport a l'agricultura i la degradació del medi ambient (Woods 2011, 79). Fruit d'aquesta transició, alguns autors van interpretar que s'estava iniciant un nou període *post-productivista* (Lowe et al. 1993; Ward 1993), el qual s'havia de caracteritzar, a grans trets, per la diversificació productiva de les explotacions, la preocupació per l'equilibri territorial i una major sensibilitat pel medi ambient (Ilbery i Bowler 1998; Menor Toribio 2000, 416). Posteriorment, però, el concepte de *post-productivisme* va ser criticat per ser excessivament generalista, dualista i poc teòric (Ilbery i Bowler 1998; Wilson 2001; Argent 2002; Evans, Morris i Winter 2002; Robinson 2004), així com per l'escassetat d'evidències empíriques que demostrassin una ruptura real amb el productivisme (Wilson 2001; Argent 2002; Evans, Morris i Winter 2002; Walford 2003; Armesto López 2005).

Fruit dels problemes que plantejava l'ús indiscriminat del concepte *post-productivisme*, alguns autors van proposar abandonar aquest terme per tal de facilitar l'aparició de nous desenvolupaments teòrics (Evans, Morris i Winter 2002). Així, tenint present que les àrees rurals són cada cop menys valorades per la seva funció productiva, i més valorades per les seves qualitats estètiques, ambientals i patrimonials (Domon 2011, 338), durant els darrers quinze anys s'ha posat molt d'èmfasi en la *multifuncionalitat* de les àrees rurals (Woods 2011, 80), fins al punt que aquest concepte ha focalitzat bona part de les aportacions teòriques realitzades al voltant del nou paradigma de desenvolupament rural.

Actualment no existeix una única manera de concebre la multifuncionalitat. Des d'una òptica purament productivista, el concepte es podria aplicar simplement a escala d'explotació, per fer referència a la creixent pluriactivitat dels agricultors, tant en activitats agrícoles com en activitats no agrícoles. Tanmateix, si adoptem una perspectiva més àmplia, la multifuncionalitat ha de ser entesa a escala territorial, per fer referència a la diversitat de funcions que té l'agricultura per al conjunt de la societat (Marsden i Sonnino 2008). En efecte, la idea de multifuncionalitat deixa de concebre l'espai rural com un espai únicament de producció i, per contra, sosté que el valor de l'agricultura no només resideix en els béns que produeix, sinó també en els beneficis socials i ambientals que genera (Woods 2011, 80), com ara el manteniment dels paisatges i les tradicions rurals, la protecció de la biodiversitat, la conservació dels sòls, la generació d'ocupació, la contribució a la salut o la millora de la seguretat alimentària, entre d'altres (Atance i Tió 2000; Reig Martínez 2002).

En una línia similar, Kinsella et al. (2000) defineixen la multifuncionalitat com una nova etapa del món rural, en què les activitats agràries segueixen jugant un rol cabdal produint aliments i altres primeres matèries, però que al mateix temps són ampliades i diversificades per proveir béns i serveis addicionals, alhora que són complementades per altres empreses i serveis no agraris que enriqueixen la qualitat de vida de la població. Així doncs, la pluriactivitat dels agricultors i la multifuncionalitat de les àrees rurals són dos aspectes estretament relacionats en el procés de reinvençió de les àrees rurals, facilitant l'augment de la renda individual i col·lectiva (Rubio Terrado 2010).

Conseqüentment, la multifuncionalitat de l'agricultura i, per extensió, de les àrees rurals, ha estat considerada com el nucli del nou paradigma de desenvolupament rural per part de nombrosos autors. Segons Knickel i Renting (2000, 513), la multifuncionalitat ha de ser entesa com una característica intrínseca del nou paradigma, ja que la gran diversitat d'actors, activitats i motivacions que conviuen actualment a les àrees rurals es tradueixen inevitablement en una multiplicitat de funcions del camp. De forma similar, van der Ploeg et al. (2008, 28) consideren que la multifuncionalitat és un element clau per entendre l'essència del desenvolupament rural, ja que és la característica que permet reconstituir el valor de l'agricultura i adaptar-la a les necessitats de la societat actual, desitjosa de consumir i experimentar l'espai rural a través del lleure i del turisme. Conseqüentment, la multifuncionalitat és, segons Milone, Ventura i Ye (2015, 8), l'element clau per aspirar a una triple sostenibilitat econòmica, social i ambiental de les àrees rurals.

Per la seva banda, van der Ploeg i Roep (2003, 43) identifiquen tres grans dinàmiques que vinculen el nou paradigma de desenvolupament rural amb l'auge de la multifuncionalitat: en primer lloc, la ja esmentada adaptació de les pràctiques agràries a les demandes de la societat; en segon lloc, la diversificació de les activitats que es realitzen a escala d'explotació agrària; i en tercer lloc, la reconfiguració de l'ús dels recursos rurals. En una línia similar, Marsden i Sonnino (2008) consideren que la multifuncionalitat pot ser la clau per a un desenvolupament rural de caràcter transversal, però al mateix temps adverteixen que, per si sola, no condueix automàticament al desenvolupament. Així, aquests autors apunten que per ser veritablement multifuncional –i, en conseqüència, contribuir al desenvolupament rural–, l'agricultura ha de complir tres requisits bàsics: d'una banda, ha d'aportar ingressos i oportunitats de treball en el propi sector agrari; d'altra banda, ha de contribuir a la construcció d'una nova agricultura que correspongui a les necessitats de la societat; finalment, també ha de reconfigurar els recursos rurals de forma que aportin majors beneficis.

En tot cas, com que la multifuncionalitat de l'agricultura es dona en un context capitalista, la societat ha buscat la manera d'explotar els beneficis socials i ambientals d'aquesta activitat per tal d'obtenir-ne ingressos econòmics. Així, atributs com el paisatge, la natura, el patrimoni local o la cultura han estat convertits en mercaderies que es poden comprar i vendre (Woods 2011, 130), un fenomen ja observat a Catalunya durant els anys setanta (Miró, Sena i Miralles 1974, 40). Aquesta *mercantilització* de la ruralitat es produeix perquè el seu valor d'intercanvi –és a dir, allò que els consumidors estan disposats a pagar per gaudir de l'espai rural– esdevé superior al seu valor d'ús per part de la població local (Perkins 2006, 246). Aquest fet s'ha traduït, d'una banda, en un notable auge de l'ús residencial a les àrees rurals (Dijst, Elbersen i Willis 2005; Bijker, Haartsen i Strijker 2012), i de l'altra, en la proliferació d'un gran nombre d'activitats vinculades al lleure i al turisme (Keane 1992; Butler, Hall i Jenkins 1997; Posada 1999), en què el medi ambient ocupa una posició central (Courtney, Hill i Roberts 2006, 469).

Addicionalment, la conversió de les àrees rurals en espais de consum també ha comportat un impuls de l'emprenedoria a les àrees rurals, que més enllà de l'auge del sector turístic, s'ha manifestat de dues maneres: en primer lloc, a través d'un increment dels petits negocis artesanals, especialment rellevants pel paper que confereixen a la dona, i contribuint així a l'equilibri social de les àrees rurals (Pallarès-Blanch, Tulla i Vera 2015; Salamaña et al. 2016); en segon lloc, amb un augment de les activitats complementàries –realitzades a temps parcial i a petita escala– que, malgrat generar un impacte econòmic discret, contribueixen decisivament a la diversificació econòmica i a l'enfortiment de la infraestructura econòmica local (Markantoni et al. 2013). Dins d'aquest entramat d'activitats econòmiques diverses, resulta crucial la generació de *sinergies*; és a dir, l'establiment de vincles entre dues o més activitats, de manera que totes elles obtinguin més beneficis dels que obtindrien per separat (Brunori i Rossi 2000).

En el procés de mercantilització de les àrees rurals, tant els productors locals com els potencials consumidors juguen un paper cabdal, ja que ambdós contribueixen a crear nous significats per als objectes i a convertir les activitats rurals quotidianes en experiències (Fløysand i Jakobsen 2007; Woods 2011). Tal i com exposa Mitchell (1998) en el seu *model de destrucció creativa*, la posada al mercat del patrimoni rural comporta certs riscos, ja que la seva explotació per atraure turisme pot portar a una pèrdua del caràcter rural, la qual cosa impossibilitaria seguir oferint una experiència rural als visitants i comportaria la pèrdua del turisme, amb l'agreujant d'haver malmès el patrimoni (Mitchell 1998; Mitchell i de Waal 2009).

No obstant això, tal i com defensa Ray en la seva teoria de l'*economia de la cultura* (1998; 1999b; 1999a; 2001), el patrimoni local constitueix el principal recurs pel desenvolupament rural, perquè més enllà de poder ser convertit en mercaderia i ofert als visitants, també permet enfortir la identitat territorial i promocionar el territori, tant dins del propi àmbit local com de cara a l'exterior. En aquest sentit, la identitat cultural d'un territori –incloent elements com la gastronomia, el paisatge, la música, les tradicions, l'artesanía, etc.– ha de ser entesa com el motor i, alhora, com l'objectiu del desenvolupament rural, ja que és el que diferencia cada territori de la resta i permet posicionar-lo en un entorn de competència (Ray 2001; Brennan, Flint i Luloff 2008)¹³.

Precisament, la necessitat de posicionar-se en una activitat, sector o àmbit determinat, fa que la visibilitat del territori hagi adquirit una gran importància en aquesta nova ruralitat entesa com a espai de consum. Aquest fet ha convertit el *branding territorial* o *de llocs*¹⁴ en un pilar fonamental del desenvolupament rural (Mettepenningen et al. 2012; de San Eugenio-Vela i Barniol-Carcasona 2015). El *branding* territorial consisteix en la vinculació d'un territori a una marca, amb l'objectiu de crear una imatge distintiva o reforçar la seva reputació i, conseqüentment, augmentar la competitivitat del territori. Així doncs, en un procés de *branding* territorial, el territori esdevé una marca i es converteix en un contenidor per als productes i serveis locals, que al seu torn, es veuen revaloritzats pel fet d'estar-hi inclosos (Messely, Dessein i Lauwers 2010).

El *branding* territorial és una de les fórmules que han permès traduir la multifuncionalitat de l'agricultura en desenvolupament rural, a partir de la reconfiguració dels recursos locals, la redefinició del rol social de l'agricultura i l'increment del valor afegit dels productes locals (Marsden i Sonnino 2008, 425). Malgrat tot, bona part de les marques territorials creades en àrees rurals estan focalitzades en l'activitat turística, i no pas en una economia diversificada (Lee et al. 2005, 275; Giles, Bosworth i Willett 2013, 4).

En aquest sentit, són diversos els autors que han subratllat l'important paper que poden jugar les marques territorials per atraure turisme rural (Sharpley 2002; Solsona Monzonís 2008). Un dels elements més recurrents en el *branding* territorial de les àrees

¹³ En aquest punt, convé fer una apreciació puntual sobre l'estreta relació que guarden entre si els conceptes d'*identitat* i *territori*. En aquest sentit, Nogué (2010) apunta que el territori, entès com un espai geogràfic delimitat, és el principal mitjà a partir del qual donem sentit al món, i l'actual procés de globalització ha propiciat que la població tingui cada cop més necessitat de sentir-se identificada amb el seu territori, la qual cosa s'ha traduït en el ressorgiment d'identitats col·lectives, sempre associades a un territori determinat.

¹⁴ Aquests són els dos conceptes que s'acostumen a utilitzar per fer referència al que en anglès es coneix com a *place branding*, ja que no existeix un concepte equivalent al *branding*, en català.

rurals és el paisatge (Tobias i Müller Wahl 2013), que ha deixat de ser la base per a la producció agrària i s'ha convertit en un producte en si mateix (Stenseke 2000, 25), constituint un dels principals recursos per al desenvolupament rural de cara al futur (Domon 2011, 338).

En qualsevol cas, alguns autors han apuntat que les accions de *branding* territorial per tal de promocionar un territori de forma efectiva requereixen capacitat de coordinació i una certa passió i implicació per part de la població local, ja que en cas contrari, la marca d'un territori es converteix en una simple imatge (Messely, Dessein i Lauwers 2010; Giles, Bosworth i Willett 2013).

Segons Horlings i Marsden (2014), el *branding* territorial –com a estratègia de desenvolupament rural– significa una reorientació del territori cap a la seva pròpia cultura. Tanmateix, apunten, aquesta reorientació també es pot fer a partir del sector agroalimentari. A continuació, precisament, trasllado l'atenció sobre el sector agroalimentari i la seva evolució, un ampli tema que constitueix el segon bloc temàtic identificat dins de la bibliografia acadèmica sobre el nou paradigma de desenvolupament rural.

2.4.2. La redefinició del sector agroalimentari: nous escenaris i noves oportunitats

La creixent multifuncionalitat de les àrees rurals i la seva progressiva concepció com a espais de consum han portat alguns autors a considerar que el desenvolupament rural no es pot basar en l'agricultura –la qual està condemnada a jugar un paper secundari–, sinó que cal prioritzar altres activitats, com ara el lleure i el turisme (Böcher 2008, 378). No obstant això, la irrupció del turisme a les àrees rurals durant les últimes dècades ha tingut importants impactes socials i ambientals, i ha donat lloc a territoris duals, on els espais d'ús intensiu conviuen amb espais abandonats (Guirado González i Tulla Pujol 2010).

Conseqüentment, durant els últims anys s'ha anat consolidant un nou corrent d'opinió, cada cop més important, que reconeix l'important paper que juga l'agricultura per tal d'assegurar la viabilitat de les comunitats rurals (Paül 2013). Des d'aquest punt de vista, es considera que l'agricultura està destinada a jugar un rol central en el nou paradigma de desenvolupament rural (van der Ploeg et al. 2000, 401), donat el seu potencial per jugar un paper integrador, ja que permet enllaçar el desenvolupament socioeconòmic amb el medi ambient i el paisatge cultural (Knickel i Renting 2000, 514).

En aquesta mateixa direcció, McDonagh (2013) apunta que els agricultors estan destinats a jugar un paper molt important en el món rural, no només pel fet de disposar de la terra, sinó també perquè tenen la capacitat de subsistir en l'actual ruralitat orientada al consum, la qual cosa ha donat lloc a noves pràctiques agràries molt valorades per la societat, les quals reflecteixen una certa redefinició del sistema agroalimentari. En una línia similar, Shucksmith i Rønningen (2011) defensen que, en el cas de les àrees rurals més remotes, les petites explotacions agràries juguen un paper clau per a la sostenibilitat econòmica, social, cultural i ambiental d'aquests territoris, ja que faciliten la retenció de la població, alhora que mantenen uns recursos naturals i culturals que són fonamentals per a l'atracció del turisme.

Malgrat tot, Marsden (2006, 203) adverteix que, per tal de reconèixer el paper central de l'agricultura en el desenvolupament rural, és imprescindible desprendre's de les visions tradicionals que separen els conceptes de *producció* i *natura*, ja que aquests enfocaments són propis del model agroindustrial. Per contra, cal prestar major atenció al concepte de *sostenibilitat*, que posa èmfasi en la generació de riquesa d'una forma respectuosa amb el capital territorial (Marsden i Smith 2005). En aquesta mateixa línia, Nogué (2010) apunta que les evidents tensions entre la dinamització de l'economia i el manteniment dels paisatges rurals poden ser superades si el sector agrari entén que la preservació d'un paisatge ben cuidat i amb personalitat pròpia constitueix un complement ideal per a l'activitat agrària, alhora que promou el turisme i enforteix la identitat territorial.

De forma similar, Matthews i Selman (2006) sostenen que si es fomenten aquelles activitats econòmiques que depenen de les qualitats específiques del territori, aleshores és quan es pot articular un procés de desenvolupament sostenible, en què es vinculi el paisatge agrari tradicional amb noves activitats com el turisme, l'artesania o una producció agroalimentària de qualitat. En efecte, la vinculació del desenvolupament rural i la sostenibilitat ha donat lloc a noves activitats, però també ha generat noves dinàmiques, com ara la revalorització del patrimoni natural i cultural, i de forma especialment destacada, la reorientació de les activitats agràries, amb una tendència creixent –encara que minoritària– a l'extensificació¹⁵ (Plaza Gutiérrez 2006, 83).

En tot cas, el nou paradigma de desenvolupament rural apareix estretament vinculat a l'emergència d'un sistema agroalimentari alternatiu, de caràcter més integrat i territorial que el model agroindustrial predominant, i que sorgeix com a resposta als múltiples

¹⁵ El concepte d'*extensificació* descriu el procés contrari a la intensificació, és a dir, la disminució dels inputs en capital i en treball a l'activitat agrària.

problemes generats per la industrialització i la globalització del sistema agroalimentari, entre els quals convé destacar els següents: la reducció de les rendes familiars dels agricultors, la degradació del medi ambient, la pèrdua de qualitat i diversitat dels productes, la creixent desconfiança envers el menjar, la desvinculació dels productes i el territori, i el distanciament entre productors i consumidors (Wiskerke 2009).

Com a reacció a tots aquests problemes, l'incipient sistema agroalimentari alternatiu es caracteritza, a grans trets, per unes pràctiques agràries més respectuoses amb el medi ambient, la proximitat entre productors i consumidors, i una oferta de productes frescos i de qualitat (Monllor Rico 2013). Aquest sistema, hereu del que alguns autors van batejar com a *gir cap a la qualitat* a principis dels anys 2000 (Murdoch, Marsden i Banks 2000; Goodman 2003), ha comportat la proliferació de xarxes agroalimentàries alternatives que operen al marge dels circuits alimentaris industrials (Renting, Marsden i Banks 2003; Higgins, Dibden i Cocklin 2008) i que s'estructuren en canals curts de comercialització que, al seu torn, estan a la base d'un gran nombre d'estratègies de desenvolupament rural (Marsden, Banks i Bristow 2000).

Els canals curts de comercialització, com ara les cooperatives, els mercats de pagesos o els punts de venda directa, es caracteritzen per la importància que concedeixen al procés de producció i a l'origen del producte, així com també per la redefinició que comporten de la relació entre productors i consumidors. Els canals curts poden ser de tres tipus: *cara a cara* –on el productor ven directament al consumidor–, de *proximitat territorial* –on la comercialització es produeix en un punt de venda dins de l'àmbit local– o d'*ampliació territorial* –on el producte es ven fora de l'àmbit local, però sempre acompanyat de la informació pertinent sobre el lloc i els mètodes de producció– (Marsden, Banks i Bristow 2000). En qualsevol cas, es poden considerar canals *curts* perquè redueixen la distància entre productors i consumidors respecte els circuits convencionals, alhora que escurcen les relacions entre *producció* i *territori*, afavorint així una producció agrícola més sostenible (Renting, Marsden i Banks 2003, 398).

Així doncs, allò que caracteritza les xarxes agroalimentàries alternatives no és només la producció d'aliments de qualitat i vinculats al territori, sinó també el fet que representen noves formes d'organització social que enllacen els productors amb els consumidors, provocant l'arrelament dels canals de comercialització en un espai geogràfic determinat (Marsden i Smith 2005, 443; Monllor Rico i Fuller 2016). Conseqüentment, l'aparició de les xarxes agroalimentàries alternatives no només ha significat un gir cap a la qualitat, sinó que també ha comportat un gir *local*, un adjectiu que, aplicat al sector agroalimentari, remet a conceptes positius –com ara *salut, gust, autenticitat, identitat* o

diversitat– (Brunori 2007), per bé que no és necessàriament un sinònim de *qualitat* (Winter 2003).

Precisament, en relació a la qualitat, són nombrosos els autors que han subratllat la importància d'aquesta variable en el sistema agroalimentari alternatiu. Tanmateix, cal precisar que es tracta d'un constructe social, per la qual cosa no té un únic significat (Goodman 2003), sinó que és modelat per una gran diversitat d'actors –productors, institucions, clients i consumidors–, així com per les relacions que aquests estableixen en un context de mercat (Ilbery i Kneafsey 2000, 229). En qualsevol cas, el concepte de *qualitat* engloba una sèrie de factors intangibles positius, com ara l'atenció i el temps dedicat a la producció, la interacció social amb el client, la passió, el coneixement, la confiança, el respecte, la creativitat o el sentit de lloc (Gralton i Vanclay 2009, 199).

La qualitat d'un producte agroalimentari pot ser associada, d'una banda, als seus processos d'elaboració –producció *ecològica*, *integrada*, *lliure de transgènics*, *artesanal*, etc.–, o d'altra banda, al seu lloc de producció (Renting, Marsden i Banks 2003, 401). En aquest sentit, són diversos els autors que han subratllat la contribució dels distintius de qualitat –incloent-hi els d'origen, com ara les Denominacions d'Origen (DO) o les Indicacions Geogràfiques Protegides (IGP)– al desenvolupament rural, ja que més enllà de revaloritzar un territori o un producte concret, també estimulen el capital humà, enforteixen la identitat local i faciliten la retenció de beneficis dins de la xarxa de productors i elaboradors locals (Barham 2003; Tregear et al. 2007; Bowen 2010; Goulart Rocha i Tulla 2015).

Com a resultes de tot plegat, són nombrosos els autors que han destacat els canals curts de comercialització i, per extensió, les xarxes agroalimentàries alternatives, com a dimensió clau del nou paradigma de desenvolupament rural (Marsden, Banks i Bristow 2000; Ray 2001; van der Ploeg, Long i Banks 2002; Renting, Marsden i Banks 2003; Marsden 2006; Gralton i Vanclay 2009; Wiskerke 2009). En aquesta línia, Wiskerke (2009) assegura que el sistema agroalimentari alternatiu facilita la creació d'ocupació, la generació de valor afegit, la preservació del medi rural, la reducció del transport dels aliments, la creació de capital social i la recuperació de la confiança de la població envers el sector agroalimentari. De forma similar, Marsden (2006; 2012) assegura que les característiques de les xarxes agroalimentàries alternatives permeten generar un desenvolupament rural de més ampli abast, respectuós amb la diversitat i l'especificitat del territori.

Malgrat tot, convé ressaltar que, tal i com va apuntar Goodman (2004), els impactes dels canals curts de comercialització sobre el desenvolupament de les àrees rurals han tendit a ser sobredimensionats per la bibliografia acadèmica, fruit d'unes valoracions que, massa sovint, s'han oblidat del rol crucial que juga el consum en la complexa equació del desenvolupament rural. De forma similar, Ilbery i Maye (2005) argumenten que, a la pràctica, la diferenciació entre els canals de comercialització convencionals –llargs– i els alternatius –curts– no és gaire clara, ja que molts d'ells combinen característiques dels dos tipus, per la qual cosa no poden ser entesos com a categories oposades.

En qualsevol cas, i malgrat el pes insignificant que encara tenen les xarxes agroalimentàries alternatives respecte el model agroindustrial predominant, cada cop són més nombrosos els agricultors que, d'una manera o altra, hi estan involucrats (van der Ploeg, Long i Banks 2002; Monllor Rico 2013). Aquest fet s'ha traduït en un notable augment de la producció ecològica (Pugliese 2001), de l'oferta de productes de qualitat i de la venda directa al consumidor (Renting, Marsden i Banks 2003). Alhora, aquest incipient canvi de paradigma agroalimentari també ha afavorit l'aparició de noves iniciatives com l'agricultura social, que ha convertit l'agricultura en una eina per a la reinserció de col·lectius en risc d'exclusió social (Guirado González et al. 2013; Di Iacovo et al. 2014).

Comptat i debatut, el sector agroalimentari és, segons Horlings i Marsden (2014), un dels àmbits en què els processos de desenvolupament rural acostumen a mostrar-se més innovadors, ja que generalment es tradueixen en la producció de nous béns de mercat, en l'aplicació de criteris de sostenibilitat i en la cooperació entre actors; tres aspectes que, segons aquests autors, són crucials per a la competitivitat de les economies rurals. Tot seguit, trasllado l'atenció sobre el tercer gran bloc temàtic de la bibliografia revisada, en què, precisament, la cooperació entre actors adquireix un elevat protagonisme.

2.4.3. La rellevància de les persones: desenvolupament des del territori i per al territori

Els aspectes intangibles del desenvolupament rural han centrat l'atenció d'un gran nombre d'autors, majoritàriament provinents de la sociologia, que s'han dedicat a analitzar els factors socials i humans que incideixen en el desenvolupament. Aquest conjunt d'aportacions teòriques conformen el darrer dels tres grans blocs temàtics

identificats, dins del qual sobresurt el concepte de *capital social*, tant per l'atenció que se li ha concedit des del món acadèmic, com per l'abast del seu significat, que permet enllaçar amb una gran diversitat de conceptes i qüestions.

El *capital social* és un concepte relativament controvertit, a causa de la manca de consens al voltant de la seva definició i les seves connotacions (Teilmann 2012)¹⁶. A grans trets, però, el concepte de *capital social* emergeix per fer referència a les repetides interaccions socials entre individus i grups que generen confiança, deriven en normes socials i enforteixen la cooperació i la reciprocitat (Lee et al. 2005, 270). Des d'aquesta perspectiva, el capital social no pertany als individus o a les comunitats –tal i com defensava Putnam (1993)–, sinó que és una qualitat de les relacions socials (Bourdieu 1980), i depèn de la quantitat i la qualitat de les interaccions (Falk i Kilpatrick 2000).

En definitiva, la noció de *capital social* és un intent de capturar els aspectes intangibles o no econòmics de la societat que promouen un desenvolupament positiu, i la seva popularitat es deu, precisament, al fracàs de les teories de desenvolupament econòmic en l'intent d'explicar perquè uns territoris es desenvolupen i uns altres no ho fan (Lee et al. 2005). Malgrat tot, el reconeixement del capital social com a factor clau per al desenvolupament rural no s'ha traslladat –de moment– a l'esfera política, i les accions orientades a la creació de capital social segueixen sent minoritàries, fruit d'una generalitzada preferència per accions que aportin beneficis econòmics tangibles (Kinsella et al. 2010).

En aquest sentit, Woolcock i Narayan (2000) subratllen que, per tal d'entendre la importància del capital social en el desenvolupament del territori, convé abordar el concepte des d'un enfocament que reconegui la importància de les xarxes i, alhora, de les institucions. Tanmateix, la major part de les aportacions sobre el rol del capital social en el desenvolupament rural s'han centrat en el concepte de les xarxes. En aquest sentit, cal destacar la figura de Murdoch (2000), segons el qual les xarxes –enteses com a conjunts de relacions que interactuen en diferents espais– són l'element clau del nou paradigma de desenvolupament rural, ja que permeten enllaçar una gran diversitat d'actors socials i econòmics a escala sectorial i territorial.

¹⁶ El *capital social* s'ha d'entendre com un concepte pont entre la perspectiva sociològica de l'acció social –que concep l'*actor* com un individu socialitzat i l'*acció* com a producte de normes socials, regles i obligacions– i l'enfocament propi de l'economia –segons la qual les persones actuen de manera independent, per uns objectius i amb uns interessos propis– (Coleman 1988, S95; Woolcock i Narayan 2000, 242).

Durant els últims anys, l'enfocament de les xarxes ha obtingut una gran popularitat dins l'àmbit acadèmic, ja que permet demostrar la influència i l'impacte de les relacions –a escala individual, col·lectiva i organitzacional– en el desenvolupament rural (Singh i Bhowmick 2015, 42). Així, per exemple, Lehto i Oksa (2009) consideren que les xarxes són un mecanisme clau per facilitar l'accés dels actors del territori als recursos extralocals, i diferencien tres tipus de xarxes que, alhora, són tres etapes successives en el desenvolupament rural: les xarxes que busquen la visibilitat del territori, les xarxes orientades a la creació d'un producte insígnia i les xarxes que pretenen reorganitzar el territori al voltant d'un element reeixit.

Per la seva banda, Pallares-Barbera, Tulla i Vera (2004) subratllen, a partir d'un estudi focalitzat al Berguedà, la importància que tenen les xarxes a l'hora d'afavorir l'intercanvi i la transmissió del coneixement local, i posen èmfasi en la necessitat que els actors locals tinguin vincles i un cert compromís amb el territori. De forma similar, Lee et al. (2005) consideren que l'element clau per a la constitució de xarxes efectives per al desenvolupament rural és l'existència d'un sentiment d'identitat territorial, ja que això encoratja als actors locals a unir-se i a treballar conjuntament pel desenvolupament del territori¹⁷.

En qualsevol cas, totes les aportacions esmentades pretenen demostrar que, tal i com ja havia apuntat Coleman (1988, S98), el capital social és *productiu*, ja que fa possible aconseguir objectius que, sense la seva existència, serien impossibles. En la mateixa línia, Wellbrock, Roep i Wiskerke (2012) asseguren que les xarxes són un element essencial per mobilitzar, coordinar i desenvolupar el capital humà, ja que faciliten la participació activa dels actors locals, la transmissió de coneixements i l'aprenentatge col·lectiu.

Aquesta constatació, al seu torn, guarda un elevat paral·lelisme amb la *teoria del desenvolupament rural comunitari* de Murray i Dunn (1995), en què els autors ja defensaven que, per a un desenvolupament liderat des de baix i perdurable a llarg termini, és imprescindible que es doni una certa *construcció de capacitats*; és a dir, un increment de les habilitats relacionades amb el lideratge, la mediació, la resolució de conflictes, el treball en grup, la comprensió dels afers de govern i la consecució d'una visió compartida. En aquest sentit, la construcció de capacitats ha de ser entesa com un

¹⁷ Aquests autors posen l'exemple d'Skye, una illa escocesa amb un fort sentiment d'identitat, on la tradicional cooperació entre petits agricultors ha acabat donant lloc a una potent xarxa d'actors socials que treballen conjuntament per al desenvolupament del territori, promovent la diversificació d'activitats, estratègies de màrqueting o alternatives en el sistema de propietat de la terra.

procés de millora del conjunt d'habilitats, coneixements i accions necessaris per fer front al repte del desenvolupament rural sense dependre de les intervencions de l'administració pública (Mannion 1996). Així doncs, la construcció de capacitats va directament dirigida a millorar la capacitat organitzativa del territori, allò que Vázquez-Barquero (1999, 50) anomena l'*orgware* del desenvolupament territorial.

Pel que fa a la vinculació del capital social i el capital humà, cal assenyalar que es tracta d'una relació retroactiva, ja que de la mateixa manera que el capital social crea capital humà, la mobilització del capital humà per al desenvolupament del territori també es pot traduir en un enfortiment del capital social. Aquest fet s'explica, entre d'altres coses, perquè en la implementació de projectes de desenvolupament rural, la capacitat d'acció ha estat majoritàriament interpretada a escala comunitària, de manera que s'ha posat molt d'èmfasi en desenvolupar les capacitats col·lectives, i no tant les individuals (Shucksmith 2000).

En relació amb tot això, un altre concepte fonamental per entendre el nou paradigma de desenvolupament rural és el d'*innovació social*, que fa referència als canvis d'actituds, comportaments i percepcions que propicien noves formes de col·laboració en xarxes i faciliten l'aprenentatge col·lectiu, la cooperació i la comunicació (Neumeier 2012). Els principals exemples d'innovació social que, en línies generals, caracteritzen el nou paradigma de desenvolupament rural són l'aplicació d'un enfocament territorial, la construcció de capacitats a escala col·lectiva i la construcció d'imatges i identitats territorials, entre d'altres (Dargan i Shucksmith 2008, 284).

Tot plegat posa de manifest que el desenvolupament rural depèn, en gran mesura, de l'habilitat dels diversos actors locals per desenvolupar una capacitat institucional i unes estructures organitzatives que facilitin l'aplicació de noves estratègies territorials (Dax et al. 2016). En aquest sentit, cal destacar la transició que el nou paradigma de desenvolupament rural ha comportat des de les formes de govern convencionals cap a l'anomenada *governança*. La governança s'ha d'entendre com el conjunt de noves formes de coordinació política descentralitzada, en què les fronteres entre el sector públic i el privat es difonen (Stoker 1998), de manera que els actors socials i econòmics del territori esdevenen influents en la política (Böcher 2008, 373) i, juntament amb el sector públic, s'articulen en xarxes i treballen conjuntament per uns objectius comuns (Paül 2013).

Així doncs, mentre el concepte de *govern* descriu una coordinació política *top-down*, la governança fa referència a un exercici de poder *bottom-up*, és a dir, impulsat des de la

societat civil. En conseqüència, la governança és el factor que, segons Shucksmith (2010), explica la creixent capacitat dels individus i les institucions implicades en processos de desenvolupament rural per actuar conjuntament i assumir el lideratge del procés. Conseqüentment, la governança va lligada a la creació de diversos tipus d'associacions i xarxes que, generalment, es regeixen per principis com ara la mobilització i la participació dels actors locals, la cooperació, l'apoderament de la societat civil o l'autonomia local (MacKinnon 2002). Segons Horlings (2010), la cooperació públic-privada i, més concretament, el suport de l'administració a la iniciativa privada, és un element crucial per a l'aprenentatge col·lectiu i la construcció de capacitats, fins al punt de considerar-ho una *coalició vital* per al desenvolupament rural.

En tot cas, les noves formes de governança han donat lloc, segons Böcher (2008), a una nova forma de fer política més efectiva per afrontar els problemes locals, a la qual hom es pot referir com a *governança territorial*. Aquest model de coordinació política es caracteritza, bàsicament, per un increment de les responsabilitats locals, per la cooperació intersectorial a través de xarxes i associacions, i per la delimitació del territori a partir de criteris funcionals –i no administratius–.

Diversos autors han subratllat la importància de la governança territorial en els processos de desenvolupament rural, tot i advertir que aquesta no pot ser presa com a norma, sinó que ha d'aparèixer complementada amb les formes de govern convencionals (Böcher 2008; Paül 2013). En aquest sentit, cal tenir present que les administracions polítiques d'àmbit supralocal segueixen jugant un paper molt important en el desenvolupament rural (Milone, Ventura i Ye 2015, 14), per la qual cosa no es pot pretendre una governança excloent, sinó que aquesta ha de contemplar una certa interacció entre les institucions locals i les supralocals, de la mateixa manera que els recursos endògens són sempre combinats amb recursos exògens (Furmankiewicz 2012, 265).

Per la seva banda, Rodríguez-Pose (2013) assegura que el context institucional –és a dir, el ventall d'institucions presents en un territori específic– no és especialment rellevant per al desenvolupament rural, sinó que l'important són els anomenats *arranjaments institucionals*. Aquest concepte fa referència als factors institucionals que faciliten o dificulten l'eficàcia d'altres factors de desenvolupament –com poden ser l'educació, la formació, la innovació o les infraestructures– i que, conseqüentment, condicionen la interacció i els intercanvis econòmics. De forma similar, Marsden i Smith (2005, 442) subratllen que les variables intangibles –com ara la presència de xarxes, el coneixement

tàcit, la creativitat, el compromís territorial o l'existència d'una visió compartida—resulten clau per al desenvolupament de les àrees rurals, ja que al cap i a la fi, són els elements que permeten que proveïdors, productors i consumidors estableixin relacions que els beneficiïn mútuament.

2.5. Reconceptualitzant el desenvolupament rural: una mirada crítica a la bibliografia

Havent revisat i sintetitzat una selecció de la bibliografia acadèmica més rellevant sobre el nou paradigma de desenvolupament rural, en aquesta secció efectuo una mirada crítica a la bibliografia, posant èmfasi en tres aspectes concrets: en primer lloc, l'existència de múltiples conceptes per fer referència a un únic fenomen; en segon lloc, la manca d'integració de la bibliografia existent, i en tercer lloc, l'absència d'una definició consensuada de l'anomenat *desenvolupament rural*.

2.5.1. Concretant el concepte: proposta de consens al voltant d'un únic terme

El concepte de *desenvolupament* ha viscut una progressiva transformació des de la seva aparició fins a l'actualitat, ja que poc a poc s'ha anat impregnant de judicis de valor, esdevenint un terme cada cop més subjectiu, fins al punt de ser considerat una construcció social. Aquest fet s'ha traduït en la proliferació d'un gran nombre d'adjectius diversos que s'utilitzen per acompanyar el substantiu *desenvolupament*, reclamant cadascun d'ells un significat únic. Tanmateix, la major part d'aquests adjectius —local, regional, territorial, endogen, *bottom-up*, etc.— són redundants i tautològics, ja que només diuen allò que el propi concepte de *desenvolupament* ja diu per si mateix (Boisier 2001).

En aquest sentit, vull remarcar la confusió que genera, ja d'entrada, el fet que existeixin una multitud de termes diferents per fer referència a un únic fenomen. Aquest factor constitueix, al meu parer, un obstacle per tal de concretar el nou paradigma de desenvolupament rural com a objecte d'estudi, ja que no sempre resulta obvi que totes les variacions terminològiques facin referència al mateix concepte. Així, m'agradaria subratllar la necessitat que el món acadèmic consensuï l'ús d'un únic terme, després de constatar que els autors que parlen de desenvolupament rural *endogen* —per posar un

exemple– estan fent referència al mateix fenomen que aquells altres autors que parlen de desenvolupament rural *integrat, sostenible, local, regional* o, fins i tot, *neo-endogen*.

Així, si tenim present que el concepte de *desenvolupament* –aplicat al territori– és un constructe social i que la seva concepció actual ja porta intrínsecs els valors d'*integració, equilibri i sostenibilitat* (Pike, Rodríguez-Pose i Tomaney 2007), proposo consolidar l'ús del terme més simple –*desenvolupament rural*– per fer referència a aquest nou paradigma de desenvolupament de les àrees rurals, tal i com ja ve fent bona part de la bibliografia europea de referència. Així doncs, suggereixo que s'abandonin totes aquelles variants terminològiques que no aporten cap variació semàntica i només generen confusió i inconcreció. En aquest sentit, subscric plenament les opinions que consideren necessari deixar de pensar el desenvolupament *endogen* i *exogen* com a categories excloents (High i Nemes 2007, 5; Gralton i Vanclay 2009, 195; Galdeano-Gómez, Aznar-Sánchez i Pérez-Mesa 2011; Furmankiewicz 2012, 265). Alhora, però, no comparteixo la necessitat d'inventar nous conceptes com ara *desenvolupament neo-endogen* (Ray 2001), el qual no deixa de significar el mateix que un *desenvolupament endogen* concebut de manera flexible (Long i van der Ploeg 1994; Bowler 1999).

Finalment, també considero preferible que el concepte de *desenvolupament rural* no sigui complementat amb adjectius geogràfics com ara *local, regional* o *territorial*, ja que aquests conceptes no deixen de ser construccions socials, per la qual cosa no tenen un significat universal, i l'escala *local* en un context geogràfic determinat pot equivaldre a l'escala *regional* en un altre context diferent, podent originar així certa confusió (Pike, Rodríguez-Pose i Tomaney 2007).

En definitiva, donat que el significat del *desenvolupament rural* varia en el temps i en l'espai, admetent múltiples interpretacions, considero que no cal afegir més complexitat a aquest concepte i facilitar la seva definició com a objecte d'estudi a partir d'un únic terme simple i flexible, que sigui incloent i que no admeti interpretacions errònies.

2.5.2. Una crítica a la manca d'integració de la bibliografia

En segon lloc, i entrant ja en els continguts teòrics del nou paradigma de desenvolupament rural, l'anàlisi de la bibliografia posa de manifest que el desenvolupament rural, com a objecte d'estudi, ha estat abordat per un gran nombre d'acadèmics provinents de disciplines i òptiques diferents, especialment a partir de la dècada dels anys 2000, que és quan s'han començat a palpar els resultats derivats de les

múltiples experiències de desenvolupament rural que han tingut lloc arreu d'Europa al llarg de les últimes dècades (van der Ploeg et al. 2008, 1).

Així, tal i com s'ha posat de manifest, la teorització d'aquest nou paradigma de desenvolupament rural inclou nombrosos cossos teòrics que, malgrat haver estat profundament analitzats per separat, han estat escassament relacionats entre si. Aquest fet es tradueix, al meu entendre, en una bibliografia relativament dispersa, és a dir, fragmentada entre una gran diversitat de conceptes i qüestions poc entrelaçades, probablement com a resultat de la pròpia flexibilitat del concepte de *desenvolupament rural* (Pike, Rodríguez-Pose i Tomaney 2007) i del seu caràcter polifacètic (Knickel i Renting 2000; van der Ploeg et al. 2000).

Així, per començar, he identificat un gran bloc temàtic on podríem incloure aquelles aportacions teòriques que han abordat el nou paradigma de desenvolupament rural posant atenció a la transformació de les àrees rurals en espais de consum. Dins d'aquest gran bloc, he mostrat com alguns autors han posat èmfasi en qüestions com la pluriactivitat del camp, la multifuncionalitat de l'agricultura i la diversificació econòmica, mentre que d'altres s'han centrat en la mercantilització del camp, la promoció del patrimoni rural o el rol del *branding* territorial. Paral·lelament, he identificat un segon bloc temàtic de bibliografia exclusivament centrada en el sector agroalimentari, dins del qual es poden incloure qüestions molt variades: des de la sostenibilitat de les pràctiques agrícoles, fins als canals curts de comercialització, passant per la producció de qualitat, les relacions de proximitat entre productors i consumidors o l'arrelament territorial dels productes. Finalment, he identificat un tercer i últim bloc temàtic centrat en els aspectes socials i humans del desenvolupament rural, integrat majoritàriament per aportacions provinents de la sociologia. Dins d'aquest gran bloc, he mostrat el paper rellevant de múltiples factors intangibles com ara el capital social, la construcció de capacitats, la governança territorial, la innovació social o la confecció de xarxes, entre d'altres.

Tanmateix, tal i com s'ha fet palès, hi ha pocs textos que emfatitzin les evidents relacions que tots aquests factors guarden entre si, i que en la síntesi efectuada he intentat posar de manifest. En aquest sentit, m'agradaria subratllar que, per entendre l'essència del nou paradigma de desenvolupament rural, convé contemplar tots aquests elements a la vegada, i no pas per separat, ja que cap d'ells defineix individualment aquest nou paradigma, però alhora, tots ells en són peces importants. Conseqüentment, considero necessari posar de manifest que el desenvolupament rural deriva de la

confluència d'una gran diversitat de factors en el temps i en l'espai, i que analitzar-ne un de sol no ajuda a entendre millor la realitat.

Vegem-ho a través d'un exemple. Imaginem una hipotètica àrea rural amb un fort capital social, és a dir, on existeix un alt grau de col·laboració entre els diferents actors del territori per mitjà de xarxes de relacions. Resulta obvi que aquest fet no conduirà automàticament al desenvolupament del territori, però en canvi, sí que pot desencadenar i afavorir noves circumstàncies que, totes sumades, poden conformar un veritable procés de desenvolupament. Per exemple, la fortalesa del capital social i l'existència de xarxes basades en la proximitat, la confiança i la reciprocitat, pot ser crucial per empènyer els productors agroalimentaris a cooperar i a crear nous espais de comercialització, on puguin vendre els productes locals i, al seu torn, revaloritzar-los. La posada en valor d'aquests productes reforçarà, a llarg termini, la identitat territorial de la població local, i consegüentment, farà créixer el seu compromís amb el territori i la seva proactivitat. Alhora, però, també afavorirà el manteniment de les activitats primàries. Aquest fet, al seu torn, contribuirà a preservar el paisatge tradicional, un fet necessari per a l'atracció d'un turisme interessat en el capital territorial. I això, per la seva banda, facilitarà la generació de sinergies entre el sector turístic i el sector agroalimentari, afavorint la projecció exterior del territori i el seu posicionament a partir d'uns valors específics.

Aquest exemple posa de manifest que el desenvolupament rural no respon a l'execució de cap recepta universalment vàlida (Ventura et al. 2008, 151), sinó que depèn d'una gran multitud de factors interrelacionats, la successió i combinació dels quals és el que pot desembocar, en última instància, en un veritable procés de desenvolupament. El problema és que, tal i com s'ha mostrat, aquests factors han estat majoritàriament analitzats per separat, sense explorar les relacions que mantenen i que acabo d'exemplificar. Així, es pot considerar que l'abundant teoria sobre el nou paradigma de desenvolupament rural està mancada d'unitat, ja que no s'ha posat suficient èmfasi en la necessitat d'integrar els diferents cossos teòrics que la componen.

Per tot plegat, subscric plenament les paraules de Messely, Rogge i Dessein (2013, 401) quan subratllen la necessitat de crear nous marcs teòrics integrats i exhaustius, que permetin afrontar la naturalesa, les dinàmiques i l'heterogeneïtat dels processos de desenvolupament rural contemporanis. Un d'aquests marcs podria ser el model de la *rural web* plantejat per van der Ploeg i Marsden (2008), que de forma innovadora aporta una visió de conjunt sobre el desenvolupament rural. En el següent apartat, presento i valoro aquest marc teòric que, al meu entendre, constitueix una eina potencialment útil

per contrarestar la problemàtica que acabo d'identificar: la desconexió entre els diversos cossos bibliogràfics que conformen la teoria existent sobre el nou paradigma de desenvolupament rural.

2.5.3. El model de la *rural web*: cap a una concepció flexible i integrada del desenvolupament rural

El febrer de 2007 es va posar en marxa un programa de recerca anomenat ETUDE (*Enlarging Theoretical Understanding of Rural Development*), amb la participació de sis instituts i universitats europees i el finançament de la UE. L'objectiu principal del projecte era adquirir una millor comprensió de la naturalesa dels processos de desenvolupament rural a escala local i regional, per tal d'acabar elaborant noves propostes destinades a les polítiques de desenvolupament rural a Europa.

Durant els dos anys que va durar el projecte, els seus investigadors van analitzar 63 experiències de desenvolupament rural que han tingut lloc recentment arreu del continent europeu. Finalment, a partir de la comparació de casos, l'equip liderat per van der Ploeg i Marsden va elaborar l'anomenat model de la *rural web*, un marc teòric de caràcter integrat sobre el desenvolupament rural que permet superar els tradicionals enfocaments unidisciplinaris i sectorials.

Aquest marc teòric s'articula al voltant d'un concepte clau: l'anomenada *rural web*, que fa referència al conjunt de totes les interrelacions, interaccions, xarxes i intercanvis que es generen en un territori i que, conjuntament, modelen el seu atractiu econòmic, social, cultural i ambiental¹⁸. Així doncs, el concepte de *rural web* inclou tots els diferents enllaços que s'estableixen entre les diverses activitats, processos, persones i recursos que conviuen en un territori. Quan la *rural web* d'un territori és àmplia i funciona bé –és a dir, quan s'estableixen molts enllaços entre molts elements territorials diferents–, és quan l'economia local esdevé competitiva i la qualitat de vida dels habitants pot millorar. En conseqüència, el desenvolupament rural ha de ser entès com un procés continu de *desplegament* o *revitalització* de la *rural web* local, és a dir, dels enllaços existents entre les múltiples activitats, processos, persones i recursos que interactuen en el territori (Marsden i van der Ploeg 2008; van der Ploeg et al. 2008).

¹⁸ No existeix una traducció sistemàtica al català del concepte *rural web*, però tenint present el seu origen i el seu significat, s'ha d'entendre com a *teixit*, *entramat*, *mall*, *teranyina* o, fins i tot, en un sentit més ampli, *xarxa* rural. Tanmateix, aquestes traduccions no són del tot exactes i podrien comportar la distorsió del concepte original, de manera que en la present tesi doctoral he optat per utilitzar el terme original en anglès.

La *rural web* d'un territori ha de ser concebuda com una xarxa *multiescalar* –ja que tot i estar estructurada en l'àmbit local, també està relacionada amb l'àmbit regional–; com una xarxa *multiactor* –pel fet d'incloure simultàniament a individus, institucions, empreses, agències i moviments socials–, i com una xarxa *dinàmica* –donat que evoluciona amb el pas del temps– (van der Ploeg i Marsden 2008; van der Ploeg 2009; van der Ploeg i van Broekhuizen 2009).

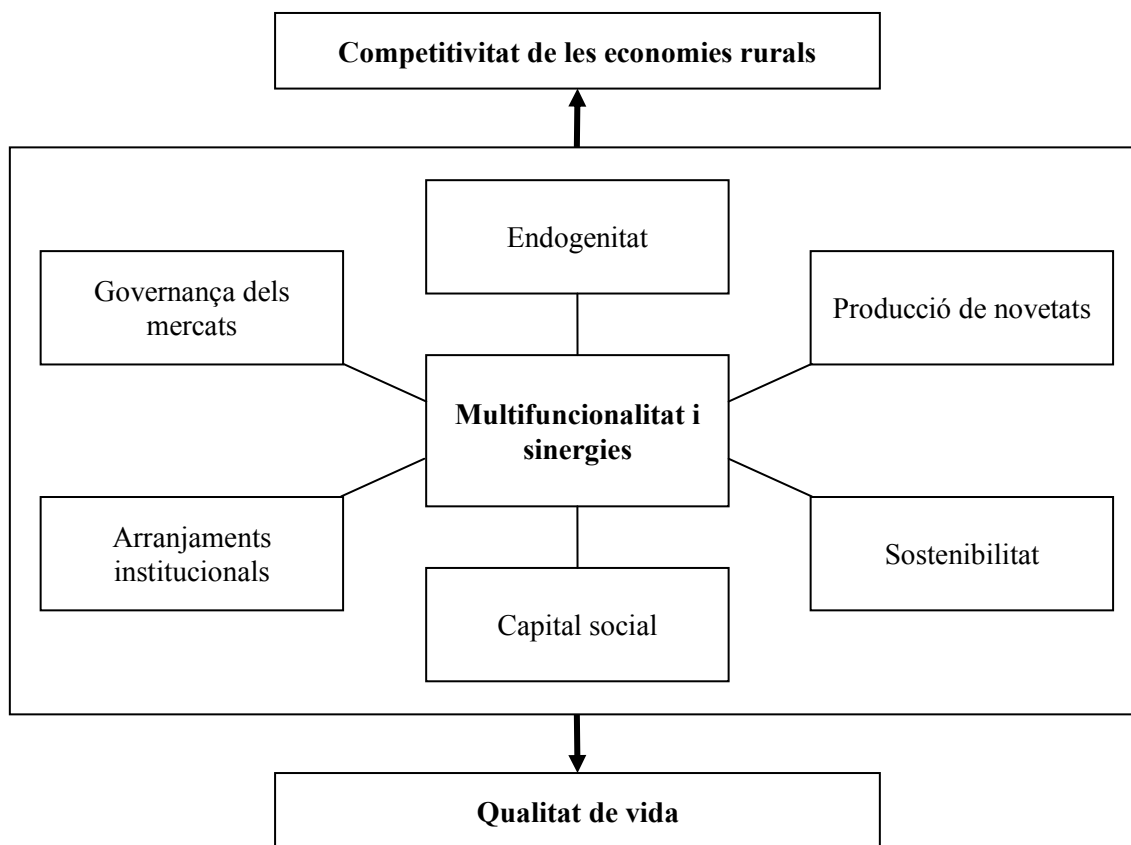
Des d'un punt de vista conceptual, la *rural web* pretén posar de manifest les múltiples interaccions que existeixen entre el sector agrari i la resta d'activitats presents en el medi rural. Així, la *multifuncionalitat* i les *sinergies* són dos conceptes bàsics del model, i conformen el seu nucli teòric. Al voltant d'aquests dos elements, la *rural web* s'estructura en sis dimensions teòriques que, segons els seus ideòlegs, són les claus per al desenvolupament rural, ja que d'elles depèn la dinamització del sector agrari i la qualitat de vida de la població rural. Aquestes sis dimensions són l'*endogenitat*, la *producció de novetats*, la *sostenibilitat*, el *capital social*, els *arranjaments institucionals* i la *governança dels mercats*, i les interrelacions que s'estableixen entre elles són fonamentals per a la fortalesa de la *rural web* d'un territori (van der Ploeg et al. 2008; van der Ploeg i van Broekhuizen 2009).

Així doncs, la hipòtesi central que guia aquest model és que, quan en un territori s'estableixen sinergies entre les sis dimensions esmentades, afavorint el creixement i l'enfortiment de la pròpia *rural web*, això es tradueix en una major *competitivitat de l'economia local* i en una millora de la *qualitat de vida* de la població (van der Ploeg et al. 2008, 2). La figura 2.1 mostra un esquema conceptual de la *rural web*, on es poden identificar visualment el nucli d'aquest marc teòric, les seves sis dimensions i els seus dos grans àmbits d'incidència. La figura és una adaptació simplificada de l'esquema original elaborat pels autors del model. Seguidament, aprofundeixo de forma detallada en cadascuna de les sis dimensions apuntades, especificant quin significat els hi donen els propis autors del model.

La primera dimensió teòrica de la *rural web* és l'*endogenitat*, que fa referència al grau en què l'economia local està basada en recursos disponibles i controlats a escala local. L'*endogenitat* no ha de ser vista com un concepte rígid que implica l'ús exclusiu de recursos endògens, sinó que fa referència a l'equilibri entre aquests i els exògens, així com també al grau de control que se'n té des de l'àmbit local i al grau de benefici que la riquesa produïda genera sobre el propi territori. En definitiva, l'*endogenitat* indica el grau d'arrelament territorial de l'economia local o, en altres paraules, la rellevància de l'espai i la capacitat local per organitzar-lo, utilitzar-lo i desenvolupar-lo. En qualsevol

cas, com més elevada és l'endogenitat de l'economia rural, major serà l'avantatge competitiu del territori (van der Ploeg et al. 2008, 8; Oostindie et al. 2008).

Figura 2.1 Esquema conceptual de la rural web

Font: elaboració pròpia a partir de Marsden i van der Ploeg (2008, ix)

La segona dimensió teòrica del model és la *producció de novetats*, és a dir, la capacitat local per millorar contínuament els processos de producció, els productes i els patrons de cooperació a partir de noves idees, noves pràctiques, nous artefactes o noves combinacions de recursos, procediments i coneixements teòrics. Així doncs, la producció de novetats depèn, en bona mesura, del coneixement tàcit, i per tant, és exclusiva de cada territori, podent enfortir així el seu dinamisme i la seva competitivitat (van der Ploeg et al. 2008, 9; Oostindie i van Broekhuizen 2008).

La tercera dimensió és la *sostenibilitat*, entesa com l'existència de les condicions ecològiques i socials necessàries per garantir un nivell de vida acceptable per a les futures generacions. La sostenibilitat depèn, en bona mesura, de la importància del sector agrari i el tipus de pràctiques agràries predominants, i és l'element que permet compaginar les necessitats econòmiques amb les socials i les ambientals (van der Ploeg et al. 2008, 10; Sonnino, Kanemasu i Marsden 2008).

La quarta dimensió és el *capital social*, que en aquest model es defineix com el grau de col·laboració entre actors per fer coses conjuntament, la qual cosa implica individus, grups, organitzacions i institucions. De resultes, el capital social depèn de la capacitat de relacionar-se entre una gran diversitat d'actors i la seva confiança mútua, i resulta clau per a la consecució d'objectius compartits (van der Ploeg et al. 2008, 10; Tisenkopfs, Lace i Mierina 2008).

La cinquena dimensió són els *arranjaments institucionals*, és a dir, l'adaptació de les diverses lleis i normes existents –escrites o no– que condicionen el comportament habitual de les persones, amb l'objectiu de facilitar el procés de desenvolupament¹⁹. En aquest sentit, els arranjaments institucionals han de promoure la cooperació, ajudar a solucionar problemes de coordinació, facilitar l'acció col·lectiva, fomentar la participació local, afavorir la transmissió de coneixements, proveir nous serveis públics i privats, facilitar l'accés a la informació, etc. (van der Ploeg et al. 2008, 10; Knickel et al. 2008).

Finalment, la sisena i darrera dimensió de la *rural web* és la *governança dels mercats*, o sigui, la capacitat local per controlar i enfortir els mercats existents i crear-ne de nous. La governança dels mercats està relacionada amb els canals de comercialització dels béns de consum, el repartiment del valor creat i la transferència dels beneficis generats per l'acció col·lectiva, i esdevé un factor clau en el desenvolupament rural, ja que indirectament genera ocupació, ingressos i benestar, alhora que reforça l'autonomia i redueix la vulnerabilitat respecte els factors extralocals (van der Ploeg et al. 2008, 11; Vihinen i Kröger 2008).

Les sis dimensions teòriques que integren la *rural web* constitueixen el conjunt de recursos disponibles a cada territori per al seu desenvolupament, ja que fan referència a elements de capital *ecològic, humà, social, econòmic i cultural*. Aquests cinc tipus de capital, al seu torn, constitueixen el seu anomenat *capital territorial*²⁰, un concepte que fa referència a totes les formes de capital implicades, mobilitzades i utilitzades activament per a l'economia i la societat local (van der Ploeg et al. 2008, 13). El concepte de *capital territorial* és rellevant per posar de manifest que la integració de les

¹⁹ Segons els autors del model de la *rural web*, les institucions no han de ser concebudes com a estructures organitzatives, sinó que s'han d'entendre com a construccions socials d'un particular temps, cultura i societat, i amb una sèrie de valors que regulen les accions dels diversos actors del territori.

²⁰ Cal precisar, tanmateix, que en un treball posterior, Milone i Ventura (2010, 34) –autors participants del projecte ETUDE– complementen la definició de *capital territorial* incloent-hi dues modalitats addicionals de capital: l'*institucional* i el *simbòlic*.

diverses formes de capital en un conjunt més o menys coherent és un element crucial per al desenvolupament rural.

L'enfocament de la *rural web* ha estat adoptat com a marc teòric per diversos autors, la qual cosa suggereix que ha tingut una bona acceptació dins del món acadèmic. Així, per exemple, Esparcia (2014) l'utilitza com a marc de referència en una anàlisi sobre projectes innovadors. De forma similar, Knickel et al. (2009) l'utilitzen per emfatitzar la importància de la *producció de novetats* en el desenvolupament rural. Per la seva banda, Moschitz i Feldmann (2010) l'adopten com a marc conceptual per afrontar una anàlisi sobre la comunicació de l'oferta dels productes làctics en un sistema agroalimentari alternatiu.

Ara bé, una de les grans virtuts del model de la *rural web* és que no només constitueix un marc teòric de caràcter integrat sobre el desenvolupament rural, sinó que, a més a més, també pot ser utilitzat com a eina de *diagnosi* –ja que permet avaluar el potencial de desenvolupament d'una àrea rural– i com a eina *analítica* –ja que també és útil per analitzar i comparar diferents processos de desenvolupament rural– (Ventura et al. 2008, 168).

Com a eina de diagnosi, convé destacar l'aplicació que en van fer Messely, Rogge i Dessein (2013), que van utilitzar la *rural web* com a marc de referència per a planejar el futur procés de desenvolupament de dues àrees rurals de Flandes. En aquest cas, el fet més rellevant és que els investigadors van diagnosticar la *rural web* de cada territori amb l'ajuda de la població local, la qual cosa va permetre que la ciutadania s'impliqués en el procés de reflexió al voltant de les futures línies de desenvolupament del territori.

D'altra banda, com a eina analítica, les aportacions més rellevants deriven del mateix projecte ETUDE, el qual va permetre constatar que tot procés de desenvolupament rural s'origina a partir de les interrelacions entre dues o més dimensions de la *rural web*. Segons els ideòlegs del model, aquestes dimensions que desencadenen interrelacions positives entre les altres dimensions conformen els *iniciadors* del procés de desenvolupament, erigint-se com el seu nucli o motor. Tanmateix, les dimensions també poden actuar com a *lubricant* –quan complementen el nucli, afavorint la millora de les interrelacions entre dimensions–, o bé poden aparèixer com a *resultat* –quan s'enforteixen a causa de les interrelacions entre altres dimensions– (Kanemasu et al. 2008; Milone i Ventura 2010).

Precisament, a partir de la distinció d'aquestes tres categories, i en base als 63 casos d'estudi del projecte ETUDE, Horlings i Marsden (2014) van identificar tres grans tipus d'estratègies de desenvolupament rural. En primer lloc, la *innovació de nínxols de mercat*, una categoria que inclou totes aquelles estratègies de desenvolupament rural que tenen com a *iniciador* les dimensions de *producció de novetats* i *sostenibilitat*. Aquestes estratègies es troben majoritàriament orientades en el sector agroalimentari, i fan referència a noves combinacions de productes i mercats, en què els distintius de qualitat tenen un elevat protagonisme. En segon lloc, les anomenades *noves interfícies*, una categoria que engloba totes les estratègies sorgides a partir d'una sèrie d'*arranjaments institucionals* que faciliten el contacte entre actors públics i privats, entre productors i consumidors o entre diferents sectors i activitats. Alguns exemples d'aquest tipus d'estratègies són l'escurçament dels canals de comercialització o l'oferta de nous béns i serveis. Finalment, el tercer tipus són les estratègies de *reorientació en el capital territorial*, una categoria que inclou totes aquelles iniciatives derivades d'una combinació entre les dimensions d'*endogenitat*, *sostenibilitat* i *governança dels mercats*, com per exemple, el *branding* territorial o la producció d'aliments específics i arrelats al territori.

Més enllà del projecte ETUDE, però, la *rural web* també ha estat utilitzada com a eina d'anàlisi en altres investigacions²¹. Entre totes aquestes, convé destacar –a causa de les similituds metodològiques amb la present investigació– l'anàlisi de Horlings i Kanemasu (2015), que van analitzar el procés de desenvolupament de les Illes Shetland (Escòcia) prestant atenció a la *rural web* del territori i a la seva evolució durant la trajectòria del procés²².

Malgrat el caràcter innovador del model de la *rural web*, que ofereix un marc teòric integrat sobre desenvolupament rural i constitueix una eina multifuncional, aquest també ha estat objecte d'algunes crítiques que convé mencionar. D'una banda, alguns autors han alertat que les definicions de les sis dimensions teòriques no són suficientment clares, la qual cosa provoca que, en alguns casos, resulti difícil d'establir els límits entre elles (Moschitz i Feldmann 2010). D'altra banda, també s'ha criticat el model per ser excessivament teòric, un fet que dificulta el seu ús més enllà dels cercles acadèmics. En aquest sentit, Messely, Rogge i Dessein (2013) subratllen la necessitat

²¹ Vegeu, per exemple, els següents estudis: Marsden (2010), Katona-Kovács, Dax i Machold (2011) o de Vries (2012).

²² Aquesta anàlisi, coetània a la realització de la present tesi doctoral, va ser conduïda a partir d'entrevistes semiestructurades a agents clau del territori, i va permetre als seus autors identificar les principals debilitats que estaven compromentent l'èxit del procés de desenvolupament en qüestió.

d'operacionalitzar la *rural web* i traduir-la a un llenguatge simplificat, destacant que el veritable valor del model rau en el seu potencial per ser utilitzat com a mètode de reflexió al voltant del desenvolupament rural.

2.5.4. Reconstruint el concepte: proposta d'una definició de *desenvolupament rural*

Al llarg de la síntesi bibliogràfica presentada, he anat abordant i relacionant els principals conceptes i qüestions teòriques que han captat l'atenció de la comunitat acadèmica en el seu intent de teoritzar el nou paradigma de desenvolupament rural. Ara bé, què és el *desenvolupament rural*? Sorprenentment, bona part de la bibliografia revisada que aprofundeix en tots aquests conceptes i qüestions teòriques no s'ha preocupat de donar resposta a una pregunta tan bàsica i necessària com aquesta.

De resultes, tenim una bibliografia molt abundant sobre el nou paradigma de desenvolupament rural –és a dir, sobre la manera d'abordar el desenvolupament rural en l'actualitat–, però en canvi, l'objectiu final d'aquest paradigma –el *desenvolupament*, en si mateix, de les àrees rurals– segueix resultant ambigu i poc definit. En d'altres paraules, disposem d'una abundant bibliografia que versa sobre *com* aconseguir un objectiu que només en escasses ocasions és precisat i definit amb antelació.

Així doncs, després d'haver especificat els orígens i la consolidació d'aquest nou paradigma, d'haver ofert una síntesi de la bibliografia més important i d'haver criticat la manca de concreció del concepte i l'excessiva fragmentació del corpus teòric, ha arribat el moment de tornar a la qüestió principal que se'ns planteja quan abordem aquest objecte d'estudi: *què* és el desenvolupament rural?

Com s'ha dit amb anterioritat, tant el substantiu *desenvolupament* com l'adjectiu *rural* són construccions socials, sense un significat universal i, per tant, sense una única definició vàlida. A continuació, em dispenso a construir, pas a pas, una definició pròpia de *desenvolupament rural*, en un intent de posar fi a la paradoxa esmentada: el fet que hi hagi una abundant bibliografia sobre *desenvolupament rural*, però que, en canvi, encara escassegin les definicions sobre aquest concepte.

En primer lloc, cal tenir present que la necessitat de *desenvolupar* les àrees rurals sorgeix, tal i com he explicat anteriorment, com a reacció a un context advers com era el declivi de l'agricultura i de les economies rurals; en conseqüència, la finalitat en l'intent de *desenvolupar* les àrees rurals no és altra que la de revertir aquesta situació. Així

doncs, el *desenvolupament rural* és, en essència, un procés de reacció contra una situació desfavorable, i per tant, allò que busca és, bàsicament, una *millora*; ja no es tracta únicament de fer créixer l'economia, sinó d'experimentar beneficis quantitius i qualitius, que permetin considerar que el nou context resulta millor que l'anterior.

En segon lloc, cal tenir en compte que l'objectiu del *desenvolupament rural* ja no és la construcció d'una economia estatal forta, sinó que va dirigit a les persones i, més concretament, a la *qualitat de vida* d'aquelles persones que resideixen en entorns rurals, per tal de garantir que aquestes àrees segueixin sent territoris viables i acollidors per viure. Conseqüentment, aquesta millora que, tal i com he esmentat, associo al concepte de *desenvolupament*, s'ha de plasmar necessàriament sobre la qualitat de vida de la població resident, un concepte que depèn de factors econòmics, socials, culturals i ambientals, i que passa, necessàriament, per la possibilitat de treballar en el propi territori²³.

Tenint present ambdues consideracions, la definició de *desenvolupament rural* que proposo és la següent: *procés que contribueix a la millora de les condicions de vida i de treball a les àrees rurals, amb respecte pels valors socials, culturals i ambientals, i repercutint positivament sobre la qualitat de vida de la població resident.*

Amb tot, aquesta proposta de definició no ha de ser entesa com un intent d'imposar una visió particular del desenvolupament rural, sinó com un primer pas per avançar cap a una major concreció del desenvolupament rural com a objecte d'estudi.

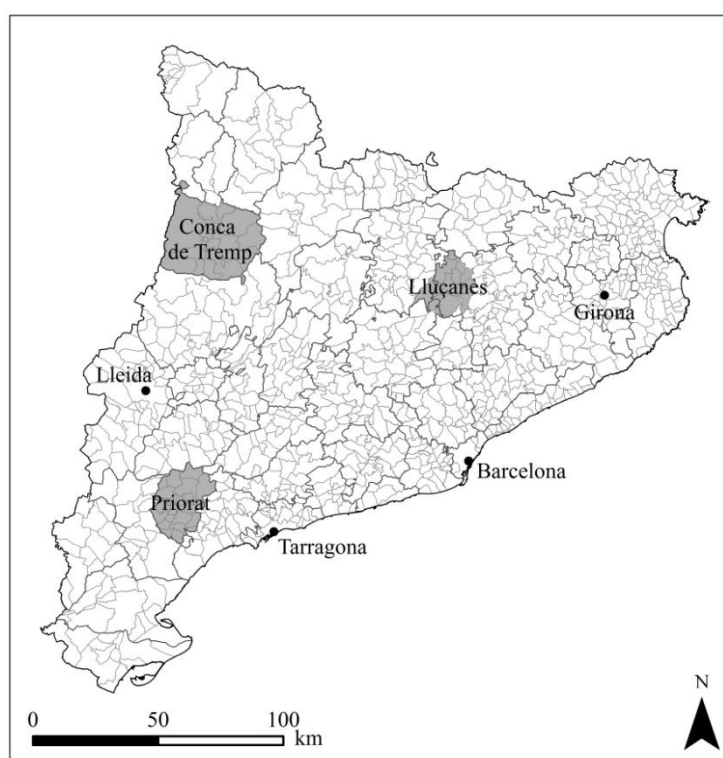
²³ La qualitat de vida és el nivell de benestar d'una societat mesurat individualment, i depèn bàsicament de la salut, de l'accés al coneixement i de l'accés als recursos necessaris per portar una vida digna (Castree, Rogers i Kitchin 2013).

Capítol 3

CASOS D'ESTUDI

En la present recerca, l'objectiu d'identificar quines són les variables rellevants per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural és abordat a partir de l'estudi de casos i, més concretament, de diversos processos de desenvolupament rural. Els casos d'estudi seleccionats són el Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp, tres territoris que, tal i com mostra la figura 3.1, es troben ubicats en diferents àmbits territorials de Catalunya.

Figura 3.1 Localització geogràfica dels casos d'estudi

Font: elaboració pròpia

A la secció 3.1 aporto una presentació de cadascuna d'aquestes àrees geogràfiques, tractant de sintetitzar les dades més rellevants per contextualitzar l'anàlisi i afrontar la recerca amb un major coneixement de les àrees d'estudi. Tot seguit, a la secció 3.2 justifico la selecció de casos, explicant perquè han estat escollits i demostrant la seva idoneïtat per a la recerca que em proposo dur a terme. Finalment, a la secció 3.3 aporto un relat descriptiu del procés de desenvolupament que han experimentat els tres territoris seleccionats a partir d'una anàlisi documental. Aquesta darrera secció ha de ser

entesa com un pas previ a l'anàlisi empírica que m'ha de portar a una comprensió detallada de cada cas d'estudi.

3.1. Una aproximació a les àrees d'estudi

De les tres àrees d'estudi seleccionades, tan sols el Priorat correspon actualment a una comarca administrativa. Tanmateix, els tres territoris constitueixen unitats territorials històricament reconegudes, tal i com es deriva de les múltiples propostes de comarcalització de Catalunya que s'han fet des del segle XVI fins a l'actualitat (Burgueño 2003), on tant el Priorat, com el Lluçanès, com la Conca de Tremp acostumaven a aparèixer –amb límits i topònims variables– com a comarques o, en tot cas, com a subcomarques.

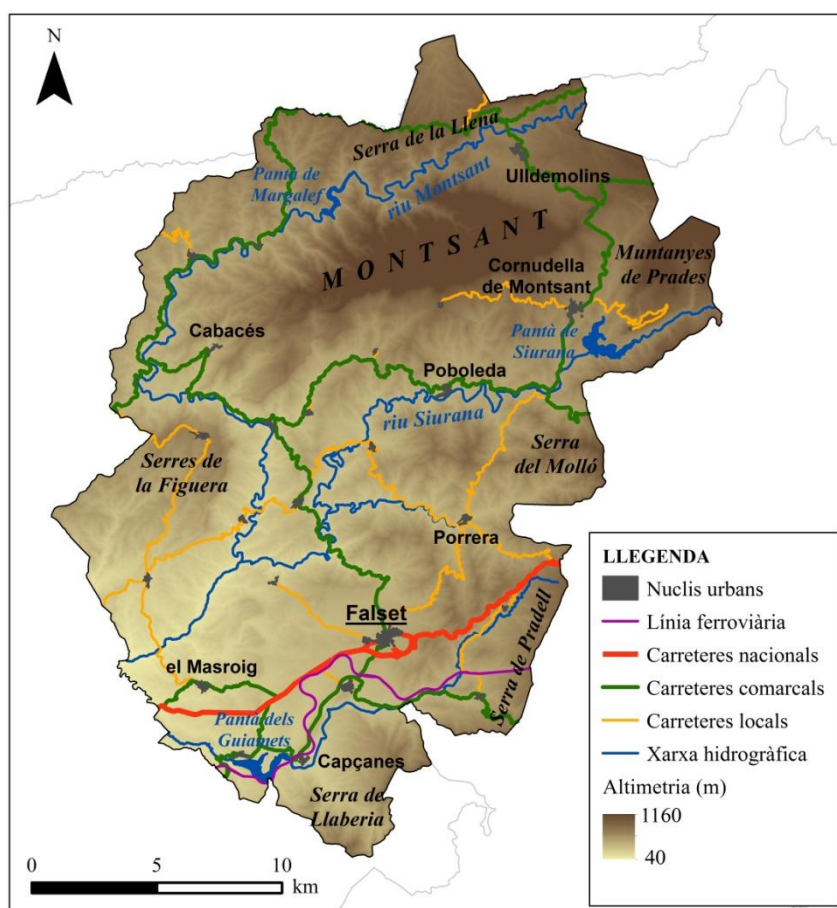
3.1.1. El Priorat

El Priorat és una de les 42 comarques administratives de Catalunya i es troba situada a l'interior de la província de Tarragona. Les seves comarques limítrofes són les Garrigues –al nord–, la Conca de Barberà –al nord-est–, el Baix Camp –a l'est– i la Ribera d'Ebre –al sud i a l'oest–. Té una extensió territorial de 498,6 km² i està dividida en 23 municipis. La figura 3.2 mostra un mapa topogràfic del Priorat. De forma complementària, la figura I de l'*Annex Capítol 3* mostra un mapa de la seva divisió municipal.

a. Medi físic

Físicament, la comarca del Priorat correspon al sector nord-est de la cubeta de Móra, juntament amb les serralades que la tanquen pel nord i per l'est. Així, es poden distingir tres unitats estructurals de relleu a la comarca: el conjunt muntanyós que la delimita pel nord –serres del Montsant i de la Llena–, les petites serres que tanquen la depressió per l'est i la pròpia depressió, integrada a la cubeta de Móra i caracteritzada, tanmateix, per un relleu ondulat amb pendents força acusats (Anguera 1984). Pel que fa a la litologia, dins de la relativa diversitat de materials que presenta el territori prioratí, convé destacar la presència de pissarres carboníferes al sector central de la comarca. Aquestes pissarres, conegudes com a *llicorelles*, són el principal tret característic que defineix la Denominació d'Origen Qualificada (DOQ) Priorat.

Figura 3.2 Mapa topogràfic del Priorat

Font: elaboració pròpia

El clima de la comarca és temperat i relativament sec; així, la major part del territori presenta una temperatura mitjana anual d'entre 13 i 15°C, i una precipitació mitjana anual d'entre 500 i 600 mm²⁴. Hidrogràficament, el Priorat pertany quasi exclusivament a la conca del riu Siurana, que únicament compta amb un tributari de certa entitat, el riu Montsant, per bé que ambdós es caracteritzen per un cabal poc abundant. Finalment, en termes biogeogràfics, el Priorat pertany al domini de l'alzinar. Malgrat tot, aquesta formació s'ha vist dràsticament reduïda a causa de la presència antròpica, i actualment la formació predominant és la pineda de pi blanc amb brolla (Anguera 1984). L'any 2009, el bosc, de caràcter majoritàriament dens, ocupava un 44,8% de la superfície comarcal, mentre que el matollar n'ocupava un 24,8% i els conreus, un 22,5%²⁵. La figura II de l'*Annex Capítol 3* mostra el mapa de cobertes del sòl del Priorat.

²⁴ Font: Atles Climàtic de Catalunya (www.meteo.cat/climatologia/atles_climatic). [Darrera consulta: 2 de novembre de 2016].

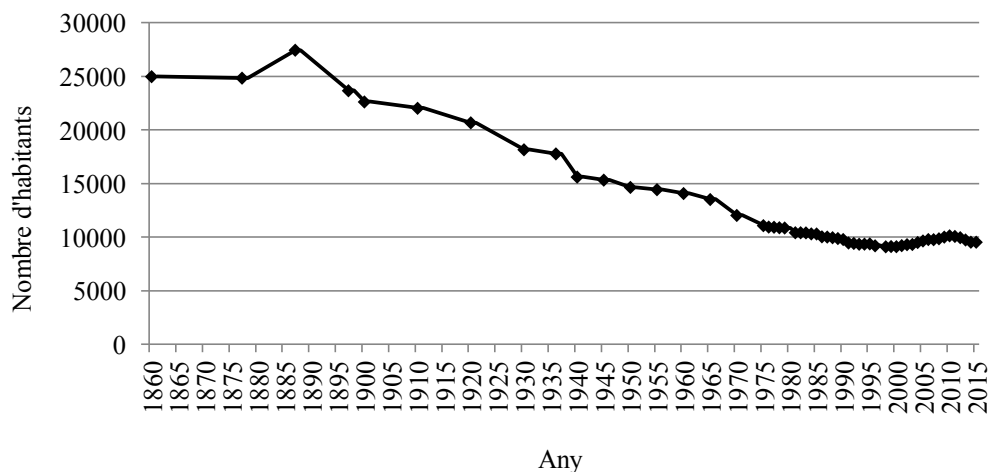
²⁵ Font: elaboració pròpia a partir de dades del Mapa de Cobertes del Sòl de Catalunya (www.creaf.uab.cat/mcsc). [Darrera consulta: 2 de novembre de 2016].

b. Població²⁶

Entre els segles XV i XIX, la comarca del Priorat va seguir una dinàmica demogràfica molt similar a la de Catalunya, i va arribar al seu volum màxim de població l'any 1887, amb 27.461 habitants. A partir del 1894, però, la plaga de la fil·loxera va arrasar totes les vinyes de la comarca i, com a conseqüència, moltes famílies i gran part dels joves prioratins van emigrar (Perpinyà Grau 1928; Iglésies 1968; Anguera 1985). Començava així un llarg període de crisi demogràfica, amb un degoteig de població que va persistir fins a finals del segle XX. Així doncs, amb l'agreujant de la Guerra Civil i la crisi de l'agricultura tradicional, el Priorat va arribar a l'any 1970 amb tan sols 12.045 habitants.

Durant els anys vuitanta i noranta, malgrat la revalorització del vi i els indicis de recuperació econòmica, la població prioratina va seguir davallant, i la comarca va tocar fons l'any 1998, quan va arribar a tan sols 9.119 habitants. A partir d'aquell any, però, l'arribada contínua de població estrangera va permetre revertir aquesta dinàmica. Així, la població del Priorat va anar creixent any rere any fins al 2010, quan va arribar als 10.145 habitants, dels quals prop d'un 12% eren de nacionalitat estrangera. No obstant això, els últims anys la població ha tornat a disminuir lleugerament. Així, l'any 2015 el Priorat tenia una població de 9.547 habitants, la qual cosa es traduïa en una densitat de població de 19,2 hab./km². La figura 3.3 mostra un gràfic amb l'evolució demogràfica del Priorat entre els anys 1860 i 2015.

Figura 3.3 Evolució demogràfica del Priorat

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT)

²⁶ Totes les dades quantitatives de població han estat extretes de l'IDESCAT (www.idescat.cat). [Darrera consulta: 2 de novembre de 2016].

c. Poblament i mobilitat

La comarca del Priorat, dividida en 23 municipis, inclou un total de 26 pobles habitats, als quals cal afegir tres entitats de poblament disseminat²⁷. Els pobles que no disposen de municipi propi són Escaladei, Albarca i Siurana. L'any 2015, la capital de la comarca, Falset, tenia 2.867 habitants i aglutinava el 30,0% de la població prioratina. Per contra, la resta de municipis presenten volums de població força limitats, i tan sols Cornudella de Montsant, Marçà i el Masroig sobrepassen la xifra dels 500 habitants²⁸. La major part dels pobles han conservat l'estructura tradicional de casc antic i es caracteritzen per una elevada compacitat; tan sols Falset, Cornudella de Montsant i Ulldemolins presenten zones consolidades d'eixample urbà (Soler i Cortina 2011). Per la seva banda, el poblament disseminat és pràcticament insignificant, ja que la gran majoria de masies antigues no s'han conservat fins a l'actualitat (Iglésies 1974, 161).

Pel que fa a les infraestructures de mobilitat, cal tenir present que el Priorat és una comarca geogràficament situada al marge dels grans fluxos comercials, i històricament ha patit un important dèficit de comunicacions, tant internes com externes (Iglésies 1975, 65; Departament de Política Territorial i Obres Públiques 1981). Actualment, la meitat sud de la comarca es troba articulada per la carretera nacional N-420, que comunica la comarca amb les ciutats de Reus i Tarragona –per l'est– i amb Móra d'Ebre –per l'oest–. La meitat nord de la comarca, per contra, no disposa de cap carretera important, i les principals vies de circulació són els eixos que voregen la Serra del Montsant i s'allarguen cap al Baix Camp –per l'est– i cap a les Garrigues i la Ribera d'Ebre –per l'oest–. Tanmateix, la mobilitat entre els pobles del Montsant i la meitat sud de la comarca segueix sent lenta i difícil.

D'altra banda, el Priorat també és una terra de pas en la línia ferroviària que connecta Barcelona, Tarragona, Saragossa i Madrid. Malgrat tot, la inapropiada localització de les estacions construïdes, juntament amb l'escassa freqüència de trens que hi paren i l'excessiva duració dels trajectes, fan que aquesta infraestructura tingui una incidència mínima en les connexions del Priorat amb l'exterior. Pel que fa als centres funcionals, es pot considerar que l'àmbit d'influència de Falset es limita únicament als pobles del seu voltant, mentre que el nucli central per a la major part de la comarca és Reus i, per al sector més occidental del Priorat, Móra d'Ebre.

²⁷ Font: Municat (www.municat.gencat.cat). [Darrera consulta: 2 de novembre de 2016].

²⁸ Font: IDESCAT.

d. *Activitat econòmica*

Històricament, la base econòmica del Priorat ha estat el cultiu de la vinya i la indústria que se'n deriva. L'època d'esplendor de la comarca es va viure durant els segles XVIII i XIX, quan les exportacions de vi i aiguardent van viure el seu punt àlgid. Malgrat tot, l'arribada de la fil·loxera va canviar completament el panorama, ja que va provocar la mort de quasi tots els ceps de la comarca i la caiguda de la principal activitat econòmica (Iglésies 1968; Paz Rico 2008). Així, el Priorat va entrar en una profunda *crisi de producció* que, més enllà de la fil·loxera, es va veure agreujada per qüestions de caire agrícola, comercial, tècnic, financer i jurídic (Perpinyà Grau 1928). No obstant això, entre els esforços per recuperar la vinya i una parcial substitució d'aquest conreu per oliveres, ametllers i avellaners, l'agricultura va seguir sent la principal activitat econòmica del Priorat fins a finals del segle XX, tot i tractar-se d'un sector basat en explotacions familiars i caracteritzat per una baixa rendibilitat (Margalef i Tasia 1985).

Des dels anys vuitanta fins a l'actualitat, però, l'economia del Priorat ha canviat completament, ja que ha experimentat un marcat procés de terciarització, alhora que l'agricultura ha esdevingut de nou una activitat rendible, gràcies a la revalorització dels vins prioratins. Així, l'any 2012 el pes del sector agrari dins del Producte Interior Brut (PIB) comarcal era del 13,0%, un percentatge relativament proper al 16,4% de la indústria i al 15,6% de la construcció, mentre que el sector serveis ja arribava al 55,0% (Oliver Alonso 2013). Pel que fa a les branques d'activitat amb més valor afegit, l'any 2010 eren, d'una banda, la indústria agroalimentària –en què destaca la producció de vi, oli d'oliva i fruita seca–, i de l'altra, l'hostaleria i el comerç, la qual cosa posa de manifest la importància que ha adquirit recentment el sector turístic²⁹.

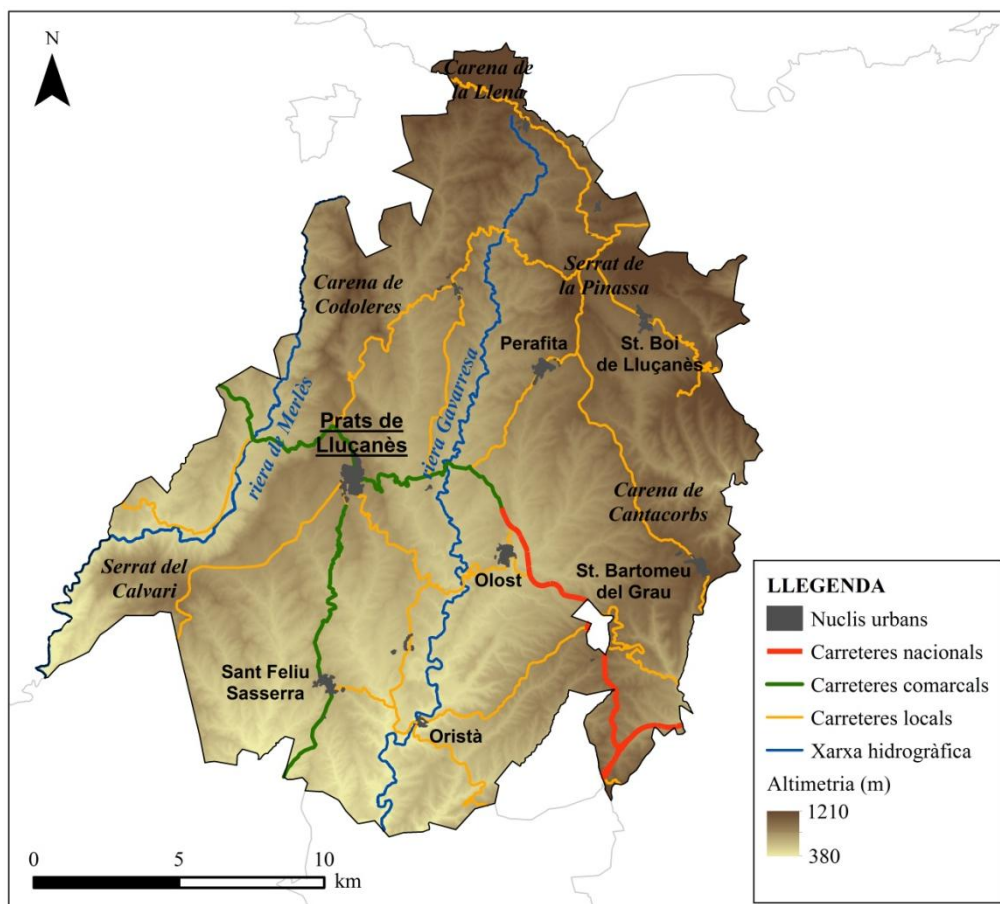
3.1.2. El Lluçanès

El Lluçanès és una comarca –no administrativa– ubicada entre la Plana de Vic, el Moianès, el Bages i el Berguedà, formant part de la província de Barcelona. Tot i la diversitat de límits que històricament se li han atribuït, actualment es considera Lluçanès el conjunt de tretze municipis que integren l'anomenat Consorci del Lluçanès, onze dels quals pertanyen a Osona, mentre que els altres dos –Sant Feliu Sasserra i Santa Maria de Merlès– formen part, respectivament, del Bages i del Berguedà. En la present tesi doctoral, aquesta també serà la delimitació utilitzada, la qual cosa es tradueix en una extensió territorial de 368,2 km². La figura 3.4 mostra un mapa

²⁹ Font: IDESCAT.

topogràfic del Lluçanès. A mode de complement, la figura III de l'Annex Capítol 3 mostra un mapa de la seva divisió municipal.

Figura 3.4 Mapa topogràfic del Lluçanès

Font: elaboració pròpia

a. Medi físic

El Lluçanès correspon físicament a un altiplà que emergeix entre la Plana de Vic –a l'est– l'eix del Llobregat –a l'oest–, l'altiplà del Moianès –al sud– i el Prepirineu –al nord–, i es troba lleugerament inclinat de NNE a SSW. Els límits fisiogràfics amb la Plana de Vic són molt clars, però amb la resta d'unitats esmentades, la transició és més aviat gradual. La morfologia inclinada de l'altiplà explica que el seu sector septentrional, en contacte amb els primers plecs del Prepirineu, presenti altituds al voltant dels 1.000 m, mentre que la zona de transició cap al Bages i el Moianès, per contra, rondi tan sols els 500 m d'altitud. En qualsevol cas, és un territori d'aspecte muntanyós, ja que els rius i les rieres que el travessen s'han encarregat d'erosionar-lo, dibuixant així un relleu força ondulat (Casassas Simó 1975). Pel que fa a la litologia,

tots els materials que trobem en superfície són d'origen sedimentari, amb predomini d'argiles, gresos i margues (Osete i Vaqué 1985, 227).

El clima del Lluçanès presenta característiques continentals i és relativament fresc, amb una temperatura mitjana anual que se situa, en pràcticament tot l'altiplà, entre els 11 i els 12°C, mentre que la precipitació mitjana creix ostensiblement de sud a nord, amb valors que oscil·len entre els 650 i els 900 mm anuals³⁰. En termes hidrogràfics, el Lluçanès pertany majoritàriament a la conca del riu Llobregat, excepte la franja oriental del territori, que drena les seves aigües al riu Ter. Amb tot, el territori no té cap riu de cabal abundós i els cursos fluvials més importants són les rieres. Biogeogràficament, el Lluçanès es divideix entre el domini de l'alzina carrasca –a la meitat sud– i el domini del roure martinenc –al sector nord–. Actualment, aquestes formacions es combinen amb pi roig, pi blanc i pinassa, entre d'altres (Osete i Vaqué 1985, 303). L'any 2009, el bosc, de caràcter majoritàriament dens, ocupava un 61,9% de la superfície del territori, mentre que el matollar i els herbassars tenien una presència pràcticament inexistent. La superfície conreada, per la seva banda, ocupava el 27,9% del total³¹. La figura IV de l'*Annex Capítol 3* mostra el mapa de cobertes del sòl del Lluçanès.

*b. Població*³²

Des de la segona meitat del segle XVII fins a la dècada de 1860, el Lluçanès va experimentar un notable creixement demogràfic, inicialment focalitzat en els nuclis amb implantació tèxtil i, posteriorment, a la resta de municipis. Entre 1860 i 1900, però, la situació perifèrica dins del procés d'industrialització català, juntament amb les dificultats per reeixir en l'especialització agrícola (Planes Ball 1997), van propiciar una severa davallada de la població, que va passar dels 11.363 habitants a tan sols 7.358.

Des d'aleshores, el Lluçanès ha viscut períodes successius de creixement i decreixement demogràfic. Durant el primer terç del segle XX la població va augmentar, però després de la Guerra Civil –i especialment, a partir del 1960– va tornar a davallar (Casassas Simó 1975). Posteriorment, entre mitjans dels anys setanta fins a finals del segle XX, la població va tornar a créixer, però en aquest inici de segle XXI ha tendit, altre cop, a disminuir. Més enllà d'aquests alts i baixos, convé destacar que, des del 1975 fins a l'actualitat, els municipis on el poblament disseminat és molt important són els que més han tendit a perdre població, mentre que aquells municipis on la població es concentra

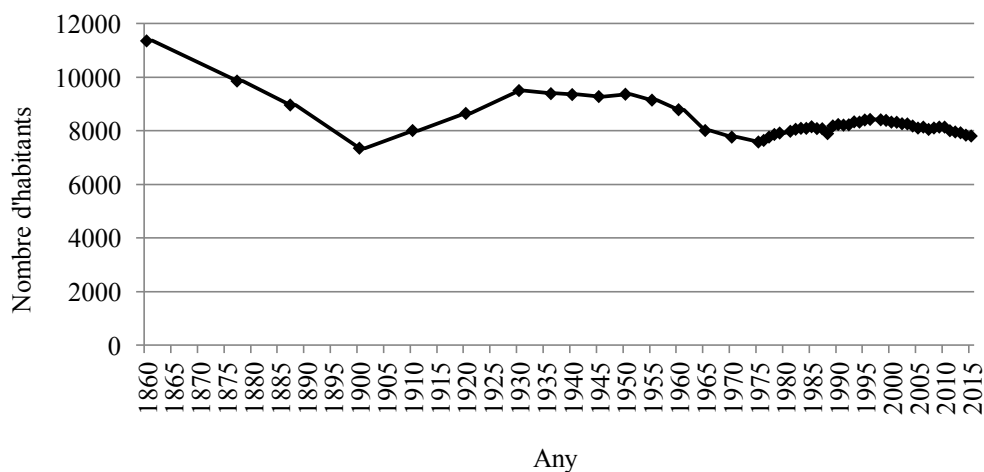
³⁰ Font: Atles Climàtic de Catalunya.

³¹ Font: elaboració pròpia a partir de dades del Mapa de Cobertes del Sòl de Catalunya.

³² Totes les dades quantitatives de població han estat extretes de l'IDESCAT.

en nuclis compactes han estat més propensos a créixer demogràficament. L'any 2015, el Lluçanès tenia una població de 7.812 habitants, la qual cosa es traduïa en una densitat de població de 21,2 hab./km². La figura 3.5 mostra un gràfic amb l'evolució demogràfica del Lluçanès entre els anys 1860 i 2015.

Figura 3.5 Evolució demogràfica del Lluçanès

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT

c. Poblament i mobilitat

Dins dels seus tretze municipis, el Lluçanès conté un total de 26 entitats de població, la majoria de les quals es caracteritzen per la presència d'un poblament disseminat considerable. Així, tot i haver disminuït significativament respecte el passat, l'any 2013 el poblament dispers seguia representant el 14,6% de la població del Lluçanès³³. Per altra banda, l'any 2015, el municipi més important d'aquesta comarca, Prats de Lluçanès, tenia una població de 2.580 habitants –majoritàriament corresponents a un poblament compacte–, concentrant així el 32,5% de tota la població lluçanesa. Amb volums força inferiors, convé destacar el pes demogràfic d'Olost –1.182 habitants– i Sant Bartomeu del Grau –863 habitants–, mentre que la resta de municipis es caracteritzen per volums més aviat petits i, en tot cas, inferiors als 700 habitants³⁴. En línies generals, els assentaments compactes corresponen a nuclis amb un passat tèxtil, mentre que el poblament disseminat és fruit del tradicional domini de l'activitat agrària (Planes Ball 1997).

Pel que fa a les infraestructures de mobilitat, aquestes han estat una debilitat del Lluçanès des del mateix moment en què els antics camins ramaders van ser convertits

³³ Font: Municat.

³⁴ Font: IDESCAT.

en carreteres, ja que el territori està situat entremig dels dos grans eixos viaris que connecten Barcelona amb el Pirineu i, fins fa pocs anys, no disposava de cap carretera important (Vila Vilalta 2001). No obstant això, amb la recent construcció de la carretera C-62 –l’anomenat Eix del Lluçanès–, les comunicacions han millorat de forma notable, ja que a part de connectar el territori directament amb Vic i amb Berga, també ha suposat una millora de l’accés a l’Eix Transversal i de les comunicacions internes. Així, la vila de Prats de Lluçanès, amb una posició central dins la xarxa viària local, conserva el seu rol com a centre funcional del territori lluçanès, tot i que les ciutats de Vic, Berga i Manresa també hi exerceixen una certa atracció.

d. Activitat econòmica

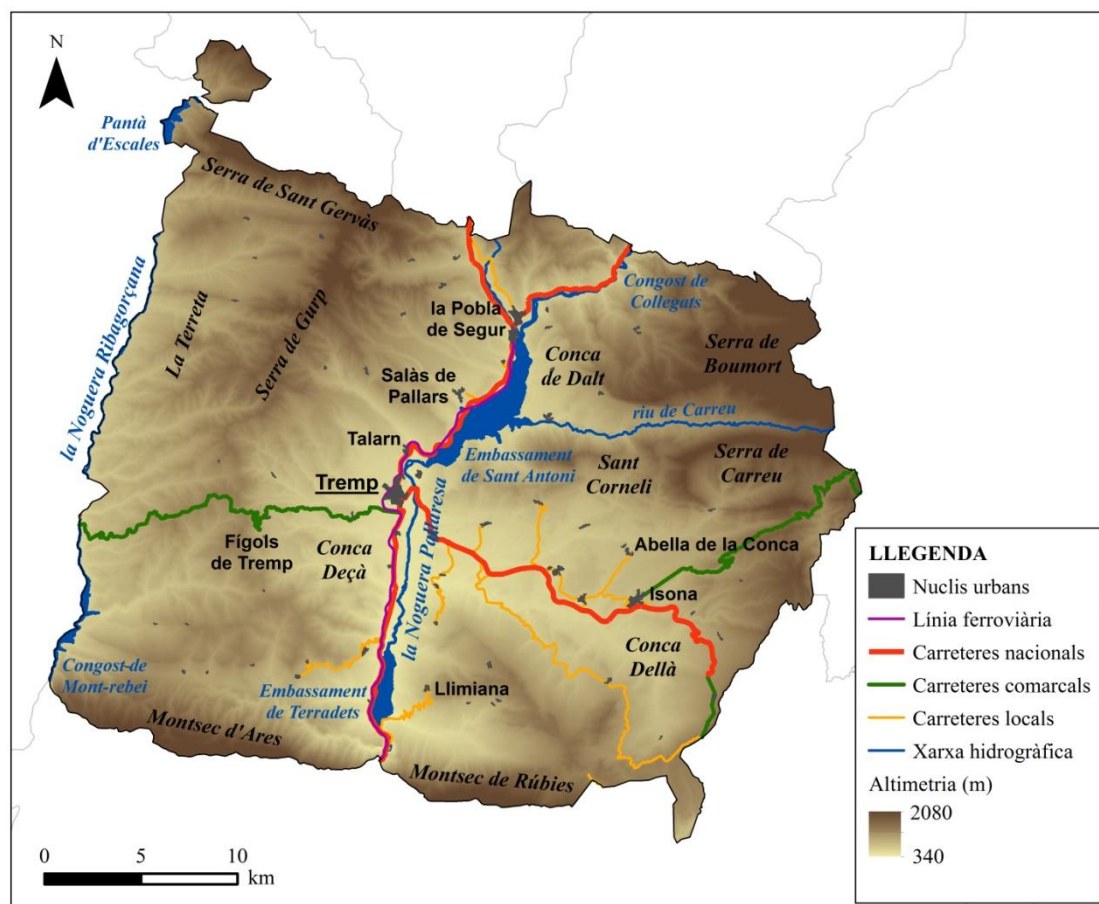
Històricament, el Lluçanès s’ha basat en l’agricultura i la ramaderia, tot i que aquesta darrera és la que més ha influït sobre el territori, ja que a part de condicionar la ubicació i la morfologia dels assentaments, també va propiciar l’aparició d’un gran nombre d’oficis destinats a satisfer les necessitats dels pastors transhumants. Entre els segles XVI i XIX, la gran activitat econòmica del Lluçanès va ser la parairia, és a dir, el treball de la llana, que inclou una gran diversitat d’oficis –teixidors, abaixadors, tintorers, filadors, traginers, etc.– i que va propiciar l’aparició de nombrosos telers al territori, autèntics precursors de les indústries tèxtils. Malgrat tot, la manca de fonts d’energia al territori –com ara rius o carbó–, va provocar que el Lluçanès quedés al marge de la industrialització. Així, a principis del segle XX, la base econòmica seguia sent l’agricultura –dedicada al cultiu de cereals, patates i mongetes– i la ramaderia –bàsicament, bestiar oví i porcí–, juntament amb algunes petites fàbriques. Tot i que a partir de 1950 van tornar a aparèixer noves fàbriques tèxtils –algunes d’elles, molt importants–, la realitat és que va ser un ressorgiment transitori, ja que a finals dels anys noranta la major part ja havien tancat (Vila Vilalta 2001).

Així doncs, actualment el Lluçanès continua sent un territori amb una activitat agrícola i ramadera força important. L’any 2012, la indústria agroalimentària aglutinava el 18,9% de la població ocupada, representant una de les branques econòmiques més potents del territori, especialment gràcies a la producció de productes carnis, embotits, làctics, cereals i menjar per al bestiar. En un segon terme, també convé esmentar la indústria tèxtil, que seguia concentrant un 10,9% de l’ocupació al territori i, en menor mesura, la construcció, la indústria de la fusta i el suro, l’hostaleria i el comerç (Boixader et al. 2013). Aquestes dues darreres activitats apareixen molt lligades a l’emergència del turisme, un sector que avui en dia ja pot ser considerat com un dels pilars econòmics del Lluçanès (Díaz Soria 2011; de San Eugenio Vela i Barniol Carcasona 2012).

3.1.3. La Conca de Tremp

La Conca de Tremp correspon al sector prepirinenc de la comarca del Pallars Jussà, formant part de la província de Lleida. Tot i que en alguns casos el topònim és associat únicament a la Conca Deçà –corresponent als voltants més immediats de Tremp–, habitualment s'utilitza per fer referència a tot el sector prepirinenc del Pallars Jussà, la qual cosa inclou tota la comarca excepte la Vall Fosca i la Vall de Manyanet –situades al nord–, que ja presenten unes característiques plenament d'alta muntanya. Seguint aquest criteri més generalista, la Conca de Tremp a la qual faig referència en la present tesi doctoral és un territori integrat per un total d'onze municipis i presenta una extensió de 1.056,0 km². Al sud, limita amb la comarca de la Noguera, a l'oest amb la comarca aragonesa de la Ribagorça, a l'est amb l'Alt Urgell, i al nord, amb el Pallars Sobirà, l'Alta Ribagorça i les esmentades Vall Fosca i Vall de Manyanet. La figura 3.6 mostra un mapa topogràfic de la Conca de Tremp. De forma complementària, la figura V de l'Annex Capítol 3 mostra un mapa de la seva divisió municipal.

Figura 3.6 Mapa topogràfic de la Conca de Tremp

Font: elaboració pròpia

a. Medi físic

Físicament, la Conca de Tremp correspon a una depressió prepirinenca i al conjunt de serres que delimiten aquesta depressió. Així, s'hi poden distingir fins a tres unitats estructurals de relleu: en primer lloc, les serres interiors, que delimiten la cubeta pel nord; en segon lloc, les serres exteriors, que la tanquen pel sud; i en tercer lloc, la pròpia depressió, delimitada a est i oest per serres menors. Aquesta depressió, al seu torn, pot ser dividida en tres petites cubetes: al sector nord, la Conca de Dalt, i al sector sud, la Conca de Baix, que és migpartida per la Noguera Pallaresa en la Conca Deçà –a l'oest– i la Conca Dellà –a l'est–. Finalment, d'acord amb els límits adoptats per a l'àrea d'estudi, també cal esmentar el sector de la Terreta, que correspon a la vessant oriental del riu Noguera Ribagorçana, i que es troba separada de la resta de la depressió per la Serra de Gulp. Així, en tot el seu conjunt es tracta d'un territori muntanyós, amb altituds que oscil·len entre els 350 m –al Pas de Terradets– i els 2.070 m –al Cap de Boumort– (Sabartés Guixés 1998, 85; Bernadó et al. 1981, 6). Litològicament, la Conca de Tremp es caracteritza per l'abundància de sediments de l'era terciària al fons de la cubeta, mentre que les serres que la delimiten són massissos calcaris (Bernadó et al. 1981, 6).

Pel que fa a la climatologia, la Conca de Tremp presenta un clima mediterrani de baixa i mitjana muntanya, amb una temperatura mitjana anual d'entre 10 i 13°C –excepte al capdamunt de les serres, on és menor– i una precipitació mitjana d'entre 600 i 850 mm anuals³⁵. En termes hidrogràfics, la Conca de Tremp pertany majoritàriament a la conca de la Noguera Pallaresa, que la travessa de nord a sud i que té, com a principals afluents, els rius Flamissell, de Carreu i de Gavet. Tanmateix, el sector de la Terreta pertany a la conca hidrogràfica de la Noguera Ribagorçana (Sabartés Guixés 1998, 85). Finalment, en l'àmbit biogeogràfic, la Conca de Tremp correspon majoritàriament al domini del roure valencià³⁶. Actualment, el territori es troba força desforestat per a l'aprofitament agrícola, però les formacions més abundants són el mateix roure valencià, la carrasca, el pi roig i la pinassa (Bernadó et al. 1981, 32). L'any 2009, el bosc ocupava un 42,0% del territori, el matollar un 27,0%, i els conreus un 18,5%³⁷. La figura VI de l'*Annex Capítol 3* mostra el mapa de cobertes del sòl de la Conca de Tremp.

³⁵ Font: Atles Climàtic de Catalunya.

³⁶ Font: Atles Nacional de Catalunya (www.atlesnacional.cat). [Darrera consulta: 2 de novembre de 2016].

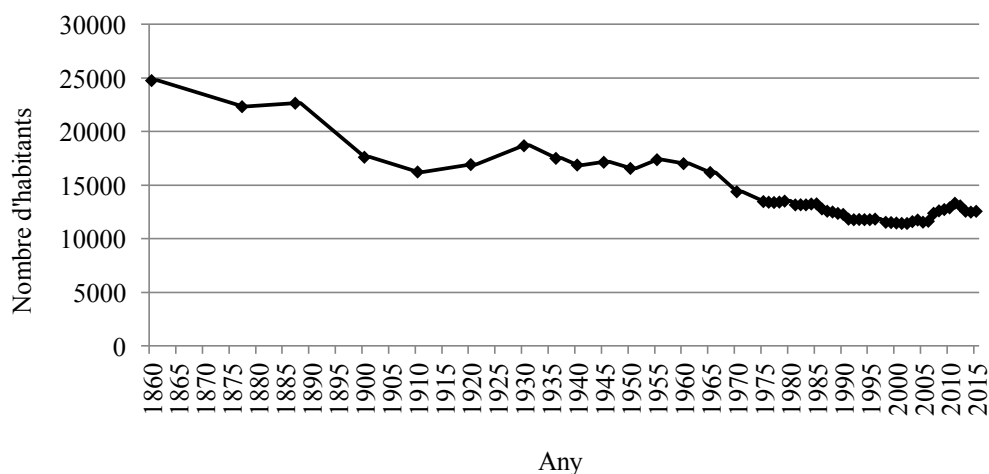
³⁷ Font: elaboració pròpia a partir de dades del Mapa de Cobertes del Sòl de Catalunya.

b. Població³⁸

Durant la segona meitat del segle XIX, la Conca de Tremp va viure una forta davallada de la població. Aquest fenomen va ser causat per un èxode rural massiu, provocat per les crisis de l'agricultura de subsistència i de la indústria tèxtil artesanal, uns fets als quals, més endavant, caldria sumar l'arribada de la fil·loxera (Bernadó et al. 1981, 42). Així, entre 1860 i 1910, la població de la Conca de Tremp va passar de 24.787 habitants a tan sols 16.259. Malgrat tot, a partir de la dècada de 1910, la construcció de grans embassaments i indústries hidroelèctriques va propiciar una notable recuperació de la població, gràcies a la creació de nous llocs de treball i a la conseqüent arribada d'immigrants (Bernadó et al. 1981, 43). Així, tot i centrar-se majoritàriament als nuclis de Tremp i la Pobla de Segur, la població total de la Conca va augmentar un 4,8% entre 1910 i 1960.

La progressiva finalització de les grans obres, juntament amb la crisi del sector agrari, va provocar que, a partir de 1960, la Conca de Tremp tornés a entrar en una dinàmica negativa (Bernadó et al. 1981, 43), arribant a l'any 1981 amb tan sols 13.184 habitants. A partir d'aleshores, la població s'ha mantingut relativament estable, però ho ha fet a base d'experimentar múltiples alts i baixos. L'any 2015, la Conca de Tremp tenia una població de 12.589 habitants, la qual cosa es traduïa en una densitat de població d'11,9 hab./km². La figura 3.7 mostra un gràfic amb l'evolució demogràfica de la Conca de Tremp entre els anys 1860 i 2015.

Figura 3.7 Evolució demogràfica de la Conca de Tremp

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT

³⁸ Totes les dades quantitatives de població han estat extretes de l'IDESCAT.

c. Poblament i mobilitat

Tot i comptar únicament amb onze municipis, la Conca de Tremp engloba un total de 102 entitats de població, moltes de les quals inclouen, de forma exclusiva o complementària, la presència de poblament disseminat. La majoria d'assentaments presenten volums de població molt reduïts, i l'any 2013, la població disseminada tan sols representava el 5,8% del total de la població. Per contra, els nuclis compactes de Tremp i la Pobla de Segur ja concentraven el 68,0% de la població, evidenciant l'actual polarització del territori³⁹. Amb volums força inferiors, convé destacar també les viles d'Isona, Salàs de Pallars i Talarn, mentre que la major part dels assentaments no arriben al centenar d'habitants i, en nombrosos casos, ni tan sols a la desena⁴⁰.

Pel que fa a les infraestructures de mobilitat, cal tenir present que la seva configuració ve molt condicionada pel caràcter muntanyós del territori, així com per la seva localització perifèrica dins de l'àmbit geogràfic català. La major part de les carreteres van ser construïdes durant el segle XX, gràcies a l'impuls de les obres hidroelèctriques (Bernadó et al. 1981, 290). Actualment, l'eix viari principal és la carretera C-13 –l'anomenat Eix del Pallars–, que connecta el territori amb Balaguer i Lleida –pel sud– i finalitza a la Pobla de Segur, on connecta amb la carretera nacional N-260 –l'Eix Pirinenc– que, al seu torn, connecta el territori amb Sort i el Pont de Suert. Per altra banda, també cal destacar la carretera que comunica Tremp amb Artesa de Segre –passant per Isona i el Coll de Comiols–, així com la que uneix Tremp amb el Pont de Montanyana, que enllaça amb la carretera nacional paral·lela a la Noguera Ribagorçana, majoritàriament situada en territori aragonès.

Finalment, cal esmentar que la Conca de Tremp està travessada per una línia ferroviària que uneix Lleida i la Pobla de Segur, però que malgrat l'existència de sis estacions en el territori, hi té una funcionalitat limitada. D'altra banda, es pot considerar que a la Conca de Tremp hi ha dos nuclis que actuen com a centres funcionals: en primer lloc, la vila de Tremp, que estén la seva influència per tota la Conca, i en segon lloc, la Pobla de Segur, que manté una certa funció de centralitat al sector nord de la cubeta (Departament de Política Territorial i Obres Públiques 2008).

³⁹ Entre 1936 i 1975, les comarques de l'Alt Pirineu català –i per inclusió, la Conca de Tremp– van experimentar una forta reestructuració de la divisió municipal, causada per l'agregació dels municipis menys poblats en d'altres de més grans. Aquest fet va accentuar el despoblament dels nuclis més petits, ja que va suposar la supressió dels ajuntaments –el principal dinamitzador social d'aquests pobles–, l'afebliment de la identitat local i la creació de certes disfuncionalitats (Arqué, Garcia i Mateu 1979). Actualment, aquestes disfuncionalitats són especialment visibles en el municipi de Tremp, que engloba un total de 29 entitats de població, algunes de les quals molt allunyades de la vila de Tremp.

⁴⁰ Font: Municat.

d. Activitat econòmica

La Conca de Tremp és un territori que històricament ha viscut de l'agricultura⁴¹, en què han destacat els cultius de la vinya, l'olivera i el blat, mentre que la ramaderia, representada tradicionalment pel sector oví, hi ha tingut un paper més aviat secundari. A partir del segle XX, la construcció d'embassaments i centrals hidroelèctriques va consolidar el sector industrial, però a partir dels anys vuitanta, amb la finalització de les obres i l'automatització de les centrals, la seva importància es va veure clarament reduïda. Paral·lelament, també es va produir una modernització de les estructures de producció agrària i, poc a poc, els conreus tradicionals van ser substituïts per plantacions intensives de farratge i de cereals per a gra, alhora que s'introduïa el cultiu de l'ametller. Al mateix temps, la ramaderia va anar adquirint importància, en aquest cas a través d'explotacions industrialitzades de bestiar porcí, mentre que la indústria agroalimentària va experimentar un notable creixement, alhora que l'economia s'anava terciaritzant (Bernadó et al. 1981; Bernadó et al. 1987; Direcció General de Planificació i Acció Territorial 1996).

En l'actualitat, l'agricultura segueix sent un sector prou important dins de la Conca de Tremp, tal i com ho indiquen les dades del Pallars Jussà, on l'any 2012 el pes del sector agrari dins del PIB comarcal era del 13,9%. Amb unes xifres força similars, la indústria representava el 13,4% del PIB i la construcció el 17,5%, mentre que el sector serveis, clarament predominant, ja representava el 55,2% del PIB comarcal (Oliver Alonso 2013). Pel que fa a les branques d'activitat que aporten més valor afegit –un cop més, en clau de tot el Pallars Jussà–, l'any 2010 eren, d'una banda, la indústria hidroelèctrica, i de l'altra, el comerç i l'hostaleria, dues activitats que reflecteixen la creixent importància que ha adquirit el turisme durant aquests últims anys⁴².

3.2. Justificació dels casos d'estudi

Un cop presentades les tres àrees geogràfiques, convé justificar els motius pels quals aquests tres territoris han estat escollits com a casos d'estudi, la qual cosa em porta a proporcionar una sèrie de dades addicionals sobre cadascun d'ells.

⁴¹ De forma similar a la resta del Pirineu lleidatà –i malgrat els intents de desamortització–, bona part de l'agricultura de la Conca de Tremp fins a principis del segle XX es practicava en terres comunals, és a dir, pertanyents a tots els veïns d'un municipi (Bonales 1999).

⁴² Font: IDESCAT.

3.2.1. Criteris de selecció

Per tal de seleccionar els casos d'estudi, el primer que calia fer era decidir el nombre de territoris a analitzar. Tenint present que la recerca plantejada m'obligava a adquirir una comprensió relativament detallada de tots els casos que acabés seleccionant, vaig considerar que, per tal de poder aprofundir suficientment en cadascun d'ells i, al mateix temps, poder establir comparacions, el nombre ideal serien tres casos d'estudi.

Havent decidit el nombre, calia decidir l'àmbit geogràfic dels casos, al qual haurien de pertànyer necessàriament tots ells. En aquest sentit, vaig considerar que, més enllà dels evidents aspectes logístics, Catalunya constituïa un marc geogràfic absolutament apropiat, bàsicament per dos motius: en primer lloc, perquè ha estat escenari de múltiples experiències de desenvolupament rural susceptibles de ser analitzades en una investigació com aquesta, i en segon lloc, perquè conforma una unitat territorial amb un marc polític i institucional comú, un aspecte absolutament rellevant per poder establir comparacions entre casos diferents.

A partir d'aquestes dues premisses, calia identificar tres territoris de Catalunya que haguessin experimentat recentment un procés de desenvolupament rural. Ara bé, de la pregunta de recerca plantejada en la present tesi doctoral, se'n desprèn que la variable dependent –és a dir, allò que es pretén *explicar*– és el grau d'èxit dels processos de desenvolupament rural. De resultes, si tenim present que, per realitzar inferències vàlides, les observacions escollides han de presentar valors diferents en la variable dependent (King, Verba i Keohane 1994, 139), això significava que els meus casos d'estudi havien de ser, necessàriament, processos de desenvolupament rural que s'haguessin desplegat amb diferents graus d'èxit.

Això, implícitament, comportava que havia de seleccionar un cas d'estudi amb un grau d'èxit elevat, un cas d'estudi amb un grau d'èxit mitjà i un cas d'estudi amb un grau d'èxit limitat. Altrament dit, havia de buscar un procés de desenvolupament rural que hagués propiciat resultats clarament positius, un altre que hagués generat resultats mitjanament acceptables i un darrer que hagués obtingut resultats més aviat escassos, és a dir, on les millores que associo amb el concepte de *desenvolupament* haguessin estat limitades.

En aquest punt, i per tal d'evitar confusions, vull remarcar que en la present tesi doctoral em refereixo als tres casos d'estudi com a *processos de desenvolupament rural*, i ho faig independentment del seu grau d'èxit. Així, tot i que pugui semblar

contradictori –ja que un procés fallit, en realitat, no haurà *desenvolupat* el territori–, utilitzo aquest concepte fins i tot pel cas menys reeixit, ja que més enllà del seu grau d'èxit, en tots tres casos hi ha hagut, si més no, un *intent* de desenvolupar el territori, perceptible a través de múltiples iniciatives, accions, plans i projectes que s'han anat solapant, succeint i complementant –amb major o menor fortuna– durant un període de temps determinat.

Després de sondejar diverses opcions, els tres territoris seleccionats per a l'anàlisi van ser els següents: el Priorat, com a cas d'*èxit contrastat*; el Lluçanès, com a cas d'*èxit relatiu*, i la Conca de Tremp, com a cas d'*èxit limitat*. L'elecció d'aquests casos va venir determinada pels meus coneixements previs sobre les àrees d'estudi, pels resultats visibles que els tres processos han generat sobre el territori i per la repercussió i el reconeixement que ha obtingut cadascun d'ells en els mitjans de comunicació i en l'imaginari popular. Tanmateix, abans d'iniciar l'anàlisi, calia assegurar-me que aquests tres casos eren, efectivament, adients per a la meva recerca. Per aquest motiu, vaig efectuar una recollida de dades sobre l'evolució recent dels tres territoris, amb l'objectiu de contrastar si realment existeixen diferències significatives en l'evolució que aquests tres territoris han experimentat durant el seu particular procés de desenvolupament.

A continuació, es detallen les dades recopilades per als tres casos d'estudi seleccionats, corroborant que, efectivament, l'evolució recent del Priorat ha estat molt favorable, la del Lluçanès ha estat relativament favorable, i la de la Conca de Tremp, poc favorable. Els indicadors utilitzats fan referència a aquells àmbits que, d'acord amb la definició de *desenvolupament rural* proposada en l'apartat 2.5.4, considero més rellevants per avaluar el grau de desenvolupament experimentat per un territori durant un període de temps determinat.

3.2.2. Evolució recent de les àrees d'estudi

L'especificitat de cadascun dels territoris considerats implica que les dades disponibles no siguin les mateixes per a cadascun d'ells, de manera que, en alguns àmbits, no és possible fer una comparació estricta entre els tres territoris. No obstant això, vaig procurar recopilar informació de tipus similar per cada àrea i, finalment, vaig obtenir una conclusió prou sòlida de l'evolució que els tres territoris esmentats han experimentat durant el seu particular procés de desenvolupament.

En qualsevol cas, convé precisar que l'èxit d'un procés de desenvolupament rural no ha de comportar necessàriament la millora en xifres absolutes d'una sèrie d'indicadors,

sinó que el més rellevant deriva, generalment, de la transformació relativa; és a dir, de comparar la situació actual d'un territori amb la situació hipotètica que s'hauria donat sense el procés de desenvolupament. Com que, evidentment, no es pot comparar la situació actual d'un territori amb una situació contrafactual, resulta molt difícil avaluar l'impacte net d'un procés de desenvolupament rural. Per aquest motiu, vaig procurar comparar la tendència dels indicadors de cada territori abans i durant el procés de desenvolupament, així com també amb altres àmbits geogràfics de referència, com ara Catalunya en tot el seu conjunt.

a. El Priorat: un cas d'èxit contrastat

En termes demogràfics, el Priorat ha experimentat una evolució força positiva durant el seu procés de desenvolupament, ja que ha aconseguit posar fi a una sagnia demogràfica que s'havia perpetuat durant més d'un segle. Així, si la Taxa de Creixement Anual Acumulatiu (TCAA) entre 1887 i 1990 havia estat del -10,0%, entre 1990 i 2015 aquesta ha estat tan sols del -1,0%, gràcies a un espectacular creixement de la població entre 1998 i 2010⁴³. Darrerament, coincidint amb els anys més durs de la crisi econòmica, la població prioratina ha tornat a disminuir lleugerament, però segueix presentant uns nivells equivalents als dels anys 2004 i 2005.

Pel que fa a la distribució del poblament, l'evolució recent del Priorat també ha estat força positiva, ja que entre 1990 i 2015, el pes demogràfic dels dos municipis més poblats –Falset i Cornudella de Montsant– sobre el total de la comarca tan sols ha crescut del 35,9% al 40,3%⁴⁴, un creixement poc significatiu en un context de *boom* urbanístic. Així, es constata que la recuperació demogràfica no és fruit només del creixement d'un o pocs pols d'atracció.

En relació a l'accessibilitat i les comunicacions internes, es pot considerar que la comarca també ha experimentat una millora força considerable, tant per l'adequació de múltiples carreteres locals i comarcals, com per les millores efectuades a la N-420, entre les quals convé esmentar la variant de Falset, el nou traçat del Coll de la Teixeta o el desdoblament de diversos trams concrets. Per contra, les comunicacions del sector nord de la comarca no han experimentat gaires millores, i la línia ferroviària segueix tenint una incidència mínima en l'entrada i la sortida de persones al Priorat.

⁴³ Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT.

⁴⁴ Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT.

Si hom es trasllada a l'àmbit econòmic, l'evolució de la Renda Familiar Disponible Bruta (RFDB) suggereix que, durant el procés de desenvolupament de la comarca, s'ha produït un gran augment dels recursos disponibles per les famílies prioratines, ja que entre 1990 i 2010 ha passat dels 5.100€ per habitant –la qual cosa suposava un índex de 81,8 punts respecte els 100 de Catalunya– fins als 17.400€, situant la comarca amb un índex de 103,4 punts⁴⁵.

Pel que fa a l'activitat econòmica, en primer lloc cal destacar que, entre 1994 i 2002, el nombre d'empreses registrades amb seu al Priorat va créixer un 29,1%. D'altra banda, si prestem atenció al PIB –un indicador que, a diferència de la RFDB, no té en compte els impostos ni les prestacions socials–, resulta significatiu que, tot i seguir sent la comarca de Catalunya amb un PIB per habitant més baix, entre 1991 i 2010 aquest va créixer a un ritme superior que la mitjana catalana, passant d'un índex de 46 punts a un de 54,5⁴⁶.

En termes d'ocupació, es pot considerar que, tot i el negatiu context econòmic dels últims anys, l'evolució del Priorat durant el seu procés de desenvolupament ha estat bona. Per començar, entre 2000 i 2008, el nombre d'afiliats a la seguretat social amb compte de cotització al Priorat va créixer un 52,3%, i entre 2008 i 2015 –coincidint amb els anys de crisi econòmica– tan sols ha disminuït un 18,1%, situant-se en una xifra de 2.217 afiliats⁴⁷. Així mateix, entre 1991 i 2011, el nombre de llocs de treball localitzats a la comarca va créixer un 10,9%, i el percentatge de població ocupada sobre el total de la població resident va passar del 34,9% al 38,9%. Per contra, durant aquest mateix període, el percentatge de prioratins ocupats a la pròpia comarca va disminuir del 77,0% al 64,3% sobre el total dels ocupats, però també és cert que, paral·lelament, el nombre de persones no residents que es desplaçaven al Priorat per motius laborals va augmentar⁴⁸.

Pel que fa al nombre d'aturats, si comparem les dades mitjanes del quinquenni 1990-1994 amb les del quinquenni 2003-2007, resulta significatiu que, al Priorat, va disminuir un 41,0%, mentre que a tot Catalunya, la davallada tan sols va ser del 19,1%. Posteriorment, en canvi, entre els quinquennis 2003-2007 i 2010-2014, el nombre mitjà d'aturats al Priorat ha crescut poc més que la mitjana catalana –un 187,7% al Priorat, per un 160,7% a Catalunya–. Així mateix, cal destacar que, des de l'inici de la crisi econòmica, la taxa d'atur registral del Priorat s'ha mantingut, en tot moment, per sota de

⁴⁵ Font: IDESCAT.

⁴⁶ Font: IDESCAT.

⁴⁷ Font: Observatori del Treball (observatorit treball.gencat.cat). [Darrera consulta: 30 de desembre de 2016]. Totes les dades fan referència al mes de desembre.

⁴⁸ Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT.

la mitjana catalana: així, si l'any 2008 aquesta era de l'11,9%, al Priorat tan sols arribava al 8,0%; de forma similar, si l'any 2015 la mitjana catalana era del 14,9%, al Priorat tan sols era del 13,4%⁴⁹. L'any 2016, la xifra d'aturats al Priorat era de 524 persones⁵⁰.

D'altra banda, en termes de diversificació econòmica, es pot considerar que el Priorat també ha evolucionat d'una forma prou positiva. En efecte, si comparem les dades del trienni 2000-2002 amb les del 2011-2013, el pes mitjà del sector serveis sobre el PIB comarcal ha passat del 29,5% a un destacat 54,1%, però sense que això hagi anat en detriment del sector agrari, el pes del qual s'ha mantingut estable i, fins i tot, ha augmentat lleugerament, del 13,1% al 13,7%⁵¹. Addicionalment, convé fer un esment a la creixent pluriactivitat dels agricultors, tal i com es deriva del nombre d'explotacions agràries on es fa algun tipus de transformació de productes, que entre 1999 i 2009 ha passat de deu a un total de seixanta-dues⁵².

Al seu torn, si es presta atenció al manteniment de l'activitat agrària, es pot constatar que el Priorat ha aconseguit mitigar l'abandonament de les terres de cultiu que es venia produint des de moltes dècades enrere. En efecte, si entre els anys 1990 i 2001, la superfície cultivada a la comarca encara va disminuir un 36,8%, entre el 2001 i el 2010 aquesta ja només va decreixer un 15,3% i, en el cas específic de la superfície vitícola, tan sols un 1,7%⁵³. Així mateix, tot i un decreixement del 10,5% en el nombre d'explotacions agràries entre 1999 i 2009, cal precisar que, durant aquest mateix període, les Unitats de Treball per Any (UTA) que generen aquestes explotacions va créixer un 5,6%⁵⁴.

Pel que fa a l'oferta de serveis i equipaments, l'evolució del Priorat ha estat força positiva, ja que s'ha vist incrementada en gairebé tots els àmbits. Així, per exemple, entre l'any 2001 i el 2013, la ràtio d'equipaments culturals va augmentar de 9,8 a 13,3 per cada 10.000 habitants; la ràtio d'equipaments esportius, de 121,4 a 168,1, i la de consultoris mèdics, de 19,5 a 22,6. Així mateix, entre 1995 i 2012, el nombre de places residencials per a gent gran va augmentar de 100,6 a 169,5 per cada 10.000 habitants. De fet, l'únic àmbit on s'ha percebut un marcat retrocés és en el nombre de centres

⁴⁹ Font: Observatori del Treball. Totes les dades fan referència al mes de desembre.

⁵⁰ Font: IDESCAT. Dada referent al 31 de març de 2016.

⁵¹ Font: elaboració pròpia a partir de dades de diverses edicions de l'Anuari Econòmic Comarcal de Catalunya Caixa (www.bbva-research.com). [Darrera consulta: 30 de desembre de 2016].

⁵² Font: IDESCAT.

⁵³ Font: elaboració pròpia a partir de dades facilitades per l'Oficina comarcal del Priorat del Departament d'Agricultura.

⁵⁴ Font: IDESCAT.

d'ensenyament primari i secundari, que entre 1995 i 2013 va disminuir de 23,4 a 17,4 per cada 10.000 habitants⁵⁵.

En relació al teixit associatiu, es pot considerar que el Priorat ha experimentat un notable engruiximent durant les darreres dècades. En efecte, el 73,9% de les associacions que l'any 2014 existien a la comarca havien estat creades entre el 1990 i el mateix 2014, any en què el Priorat tenia una ràtio de 23,3 associacions per cada 1.000 habitants⁵⁶. Més enllà d'aquest indicador de dinamisme social, també convé esmentar l'indiscutible augment de l'autoestima i el sentiment d'identitat territorial entre la població prioratina, un fet que ha estat recollit en varis documents i que també repercuteix sobre la qualitat de vida de les persones (Carnicer i Grimal 2006; Nogué 2010; Trilla 2012; Fernández de Castro 2016).

D'altra banda, en relació a l'entorn físic –i tenint present que la naturbanització⁵⁷ pot ajudar a promoure el desenvolupament rural (Pallarès-Blanch, Prados i Tulla 2014)–, convé destacar que, durant els darrers anys, el Priorat ha experimentat una gran millora en termes d'espais protegits, ja que s'ha creat el Parc Natural de la Serra del Montsant (2002) i s'han protegit altres espais menys emblemàtics però igualment valuosos, com ara el Pas de l'Ase o el Riu Siurana i les Planes del Priorat, ambdós inclosos dins de la Xarxa Natura 2000 i declarats, respectivament, com a Zona d'Especial Protecció per a les Aus (ZEPA) i com a Zona Especial de Conservació (ZEC)⁵⁸.

Paral·lelament, entre 1993 i 2009, la superfície urbanitzada del Priorat ha crescut del 0,4% al 0,8% sobre el total de la superfície comarcal⁵⁹. Aquest increment, si bé no deixa de ser significatiu, resulta poc preocupant, ja que no ha comportat la construcció de cap urbanització dispersa i respon, majoritàriament, a un creixement urbà compacte –focalitzat als eixamples de Falset i Cornudella de Montsant–, així com a la construcció de nous cellers.

Finalment, en termes de preservació paisatgística, cal valorar positivament que el procés de desenvolupament del Priorat no tan sols no ha causat una degradació de l'entorn

⁵⁵ Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT, el Mapa d'Equipaments (pect.cultura.gencat.cat/difusio) i el Departament d'Ensenyament (ensenyament.gencat.cat). [Darrera consulta: 2 de novembre de 2016].

⁵⁶ Font: elaboració pròpia a partir de dades de la Guia d'Entitats (justicia.gencat.cat/ca/serveis/guia_d_entitats). [Darrera consulta: 2 de novembre de 2016].

⁵⁷ El concepte *naturbanització* fa referència al procés d'urbanització –en el sentit més ampli del terme– d'àrees rurals properes a espais naturals protegits.

⁵⁸ Font: Secretaria de Medi Ambient i Sostenibilitat (mediambient.gencat.cat). [Darrera consulta: 2 de novembre de 2016].

⁵⁹ Font: elaboració pròpia a partir del Mapa de Cobertes del Sòl de Catalunya.

físic, sinó que, a més a més, l'ha revaloritzat i l'ha convertit en un pilar de l'economia i del model territorial propi, en bona part gràcies a l'aprovació de la Carta del paisatge del Priorat (2012).

b. El Lluçanès: un cas d'èxit relatiu

En el cas del Lluçanès, convé precisar, abans de començar, que els indicadors poden resultar molt enganyosos, ja que el context socioeconòmic anterior al procés de desenvolupament estava fortament condicionat per la presència al territori de la indústria Puigneró, una gran empresa tèxtil que donava feina a un alt percentatge de la població lluçanesa. De fet, l'entrada en crisi de l'empresa Puigneró (2000) i el tancament de les seves dues plantes al Lluçanès (2002 i 2003) va suposar un autèntic daltabaix per al territori, a part d'actuar com a detonant per al procés de desenvolupament. Així, en aquest cas resulta més necessari que mai evitar fer paral·lelismes entre les estadístiques referents al context previ al procés de desenvolupament i al context actual, ja que la conjuntura socioeconòmica d'un moment i l'altre tampoc són comparables.

En termes demogràfics, l'evolució del Lluçanès durant els últims anys no ha estat massa positiva, ja que entre 2005 i 2015, ha presentat una TCAA del -3,7%. No obstant això, si tenim present el tancament del principal generador d'ocupació al territori –l'empresa Puigneró–, així com les TCAA que el Lluçanès havia presentat durant altres períodes de crisi tèxtil en el passat –del -10,8% entre el 1860 i el 1900, i del -8,4% entre el 1950 i el 1975–, es pot considerar que les xifres actuals no són especialment negatives⁶⁰.

Pel que fa a la distribució del poblament, l'evolució recent del territori lluçanès ha estat positiva, ja que s'ha reduït la clara dualitat existent entre els nuclis compactes –amb tendència al creixement demogràfic– i les entitats de població disseminades –amb tendència al decreixement–. En efecte, entre l'any 2000 i el 2015, alguns dels municipis amb més població disseminada han aconseguit mantenir o, fins i tot, augmentar la seva població, mentre que el pes demogràfic dels tres municipis més poblats –Prats de Lluçanès, Olost i Sant Bartomeu del Grau– no s'ha vist incrementat i, de fet, ha disminuït lleugerament, passant d'aglutinar el 60,7% al 59,2% del total de la població lluçanesa⁶¹.

⁶⁰ Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT.

⁶¹ Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT i el Municat.

En relació a l'accessibilitat i les comunicacions internes, es pot considerar que el Lluçanès ha experimentat una millora notòria durant aquests darrers anys, bàsicament gràcies a la construcció de l'Eix del Lluçanès, però també pel desdoblament de l'Eix Transversal. Tanmateix, no es pot obviar que la major part de les carreteres locals s'han mantingut inalterades, de manera que les comunicacions internes segueixen sent relativament lentes.

Traslladant l'atenció en l'àmbit econòmic, cal destacar, en primer lloc, que entre l'any 2000 i el 2010, la RFDB per habitant del Lluçanès tan sols es va incrementar dels 13.000€ als 16.000€, la qual cosa implica una davallada en l'índex respecte la mitjana catalana, des dels 116,1 punts als 94,7 punts⁶². En d'altres paraules, els recursos a l'abast de les famílies lluçaneses han tendit a disminuir en comparació a la resta del territori català. Pel que fa a l'activitat econòmica, convé esmentar que, malgrat el context econòmic negatiu dels últims anys, entre 2001 i 2015 el nombre d'empreses registrades amb seu al Lluçanès va créixer un 1,0%, arribant a la xifra de 308 empreses⁶³.

En termes d'ocupació, es pot considerar que, si no fos per l'impacte de la crisi econòmica, l'evolució del Lluçanès hauria estat prou bona durant el seu procés de desenvolupament. En efecte, tan sols entre 2005 i 2008, el nombre d'afiliats a la seguretat social amb compte de cotització al Lluçanès ja va créixer un 13,2%. Posteriorment, però, entre 2008 i 2015, ha tornat a disminuir un 14,2%, situant-se –amb 2.371 afiliats– a un nivell molt proper a l'etapa precrisi⁶⁴.

Pel que fa a la taxa d'atur, si l'any 2005 era del 8,1% al Lluçanès –superior, lògicament, al 6,9% de mitjana catalana, a causa del recent tancament de les fàbriques tèxtils–, l'any 2013, en plena crisi econòmica, tan sols havia augmentat fins al 13,9%, mentre que a Catalunya ja se situava en un llunyà 23,1%. Així mateix, també resulta significatiu que el nombre mitjà d'aturats des del període 2004-2006 fins al període 2012-2014 augmentés un 82,6% al Lluçanès, enfront del 157,4% que ho va fer en el conjunt de tot Catalunya⁶⁵. L'any 2016, la xifra d'aturats al Lluçanès era de 380 persones⁶⁶.

Pel que fa a la diversificació de l'economia, no disposem de dades sobre el pes dels diferents sectors econòmics en el PIB del Lluçanès. No obstant això, si hom se cenyeix

⁶² Font: IDESCAT.

⁶³ Font: programa HERMES (www.diba.cat/hermes). [Darrera consulta: 30 de desembre de 2016].

⁶⁴ Font: Observatori del Treball. Totes les dades fan referència al mes de desembre.

⁶⁵ Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT i el programa HERMES.

⁶⁶ Font: IDESCAT. Dada referent al 31 de març de 2016.

a la pluriactivitat dels agricultors, es pot observar que entre 1999 i 2009 va haver-hi una certa diversificació de les explotacions, ja que el nombre d'explotacions que realitzen activitats relacionades amb el turisme ha passat de tretze a un total de vint-i-quatre⁶⁷.

D'altra banda, en relació a l'activitat agrària, cal destacar que tant la superfície cultivada com les terres de pastura han augmentat durant el procés de desenvolupament del Lluçanès; concretament, un 16,9% i un 64,7%, respectivament, entre els anys 1999 i 2009. Així mateix, el nombre d'explotacions també s'ha vist incrementat en un 5,8% durant aquest mateix període. Tanmateix, és necessari matisar que, també en aquests deu anys, les UTA han disminuït un 9,9%, la qual cosa suggereix que el territori ha evolucionat cap a un model agrari cada cop més industrialitzat⁶⁸.

En relació a l'oferta de serveis i equipaments, el Lluçanès ha experimentat una evolució prou positiva, ja que la ràtio de la major part de serveis i equipaments s'ha vist incrementada durant els últims anys. Així, per exemple, entre el 2001 i el 2013, la ràtio d'equipaments culturals va augmentar de 8,4 a 13,9 per cada 10.000 habitants; la ràtio d'equipaments esportius, de 63,7 a 122,3; la de consultoris mèdics, de 14,4 a 16,4, i la de centres d'ensenyament primari i secundari, de 13,2 a 13,9. Per contra, l'únic àmbit rellevant on s'ha experimentat un cert retrocés ha estat en l'oferta de places residencials per a gent gran, ja que la ràtio per cada 10.000 habitants va disminuir de 191,0 a 183,3 entre els anys 2001 i 2012⁶⁹.

Pel que fa al teixit associatiu, es pot considerar que el Lluçanès s'ha vist força enfortit durant el seu període de desenvolupament, fins al punt que un 58,5% de les associacions existents en l'actualitat han estat creades entre els anys 2000 i 2014. Així, l'any 2014 el territori presentava una ràtio de 20,9 associacions per cada 1.000 habitants, la qual cosa demostra una vitalitat social considerable⁷⁰.

Per altra banda, també convé destacar que el procés de desenvolupament desplegat al Lluçanès ha coincidit amb una nova onada de reivindicacions pel reconeixement del territori com a comarca administrativa, un fet que denota un creixent sentiment de pertinença i una major identitat territorial per part de la població lluçanesa.

Finalment, en relació a l'entorn físic, convé esmentar que, durant els darrers anys, el Lluçanès no ha experimentat cap variació en l'escassa extensió de superfície protegida

⁶⁷ Font: IDESCAT.

⁶⁸ Font: IDESCAT.

⁶⁹ Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT, el Mapa d'Equipaments i el Departament d'Ensenyament.

⁷⁰ Font: elaboració pròpia a partir de dades de la Guia d'Entitats.

que trobem al territori –tan sols 212,1 ha–. D'altra banda, entre 1993 i 2009, la proporció de la superfície urbanitzada sobre el total del Lluçanès ha crescut del 0,6% a l'1,5%⁷¹, la qual cosa representa un creixement considerable, causat en bona part per la construcció de macrogranges porcines, així com per l'expansió d'alguns nuclis de població.

Finalment, en relació a la preservació del paisatge, cal fer constar que, més enllà de la creixent urbanització del territori i l'aparició de grans naus per a la cria de bestiar, el Lluçanès ha aconseguit mantenir un mosaic agroforestal força equilibrat, alhora que el seu patrimoni cultural s'ha vist revaloritzat.

c. La Conca de Tremp: un cas d'èxit limitat

Pel que fa a la Conca de Tremp, es pot considerar que, en termes demogràfics, aquest territori ha experimentat una evolució força positiva durant el seu procés de desenvolupament, ja que ha aconseguit posar fi a tres dècades de decreixement de la població. En efecte, si la TCAA entre 1960 i 1990 va ser del -10,8‰, des d'aleshores fins a l'any 2015, aquesta ha estat del +0,9‰⁷².

No obstant això, si analitzem les dades a escala municipal, es constata que aquest creixement és enganyós, ja que s'ha concentrat bàsicament al municipi de Tremp, mentre que la major part dels altres municipis han seguit despoblant-se. Així, si l'any 1990, Tremp i la Pobla de Segur ja aglutinaven el 70,8% de la població, l'any 2015 aquesta proporció encara havia augmentat més, fins al 73,0%, dibuixant un territori clarament polaritzat. Per contra, a la resta de municipis, la TCAA de la població entre 1990 i 2015 ha seguit sent negativa, concretament del -2,3‰⁷³.

Pel que fa a l'accessibilitat i les comunicacions internes, no es pot considerar que el territori hagi experimentat gaires millores durant el seu procés de desenvolupament, ja que tot i l'adequació de la carretera de Comiols i de l'Eix del Pallars, la resta de carreteres no han estat objecte d'actuacions destacades, amb la qual cosa l'accessibilitat al territori segueix sent relativament difícil i les comunicacions entre nuclis secundaris són força lentes. Addicionalment, convé esmentar que les obres d'adequació de la línia ferroviària entre Lleida i la Pobla de Segur s'han fet amb una orientació més turística que funcional, de manera que la seva utilitat per a la població resident al territori és mínima.

⁷¹ Font: elaboració pròpia a partir del Mapa de Cobertes del Sòl de Catalunya.

⁷² Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT.

⁷³ Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT.

En termes econòmics, no hi ha gaires dades desagregades per municipis, de manera que cal fer referència al conjunt de tot el Pallars Jussà. Tanmateix, aquestes dades es poden considerar força representatives de la Conca de Tremp, donat el poc pes relatiu de la Vall Fosca i la Vall de Manyanet sobre el còmput global de la comarca. Així doncs, començant pels recursos disponibles per part de les famílies, cal destacar que, entre els anys 1990 i 2010, la RFDB al Pallars Jussà ha crescut a un ritme superior al de la mitjana catalana, passant de 6.600€ a 18.200€ per habitant, i situant-se sempre en un índex d'entre 105 i 120 punts respecte els 100 de Catalunya⁷⁴.

Pel que fa a l'activitat econòmica, el PIB del Pallars Jussà ha passat d'un índex de 79,2 punts –l'any 1991– a un índex de 88,8 punts –l'any 2012–, la qual cosa indica un creixement lleugerament superior a la mitjana catalana. D'altra banda, però, el nombre d'empreses registrades amb seu a la Conca de Tremp tan sols va augmentar un 0,9% entre el 1994 i el 2002⁷⁵.

En termes d'ocupació, cal destacar l'evolució del nombre d'afiliats a la seguretat social amb compte de cotització a la Conca de Tremp, que entre 2000 i 2008 va créixer un 43,5%, i entre 2008 i 2015, tan sols va disminuir un 19,4%, situant-se en un total de 3.479 afiliats⁷⁶. Tanmateix, les dades de 1991 i 2011 indiquen que, durant aquells vint anys, la comarca del Pallars Jussà va perdre un 12,1% dels llocs de treball existents. Així, tot i que durant aquest període el nombre de pallaresos ocupats va augmentar del 32,9% al 37,6%, bona part d'ells es van veure obligats a buscar feina fora de la comarca, i el percentatge de població resident que treballava al Pallars Jussà va disminuir del 94,3% fins al 69,3%⁷⁷.

Al seu torn, si comparem les dades mitjanes del quinquenni 1990-1994 i del quinquenni 2003-2007, resulta sorprenent que el nombre mitjà d'aturats va créixer un 17,7% a la Conca de Tremp, mentre a Catalunya disminuïa un 19,1%. Posteriorment, entre el quinquenni 2003-2007 i el quinquenni 2010-2014, el nombre mitjà d'aturats a la Conca de Tremp ha crescut un exagerat 249,7%, molt per sobre del 160,7% de Catalunya⁷⁸. De totes maneres, si hom es fixa en la taxa d'atur registral del Pallars Jussà, cal precisar que, durant la crisi econòmica dels últims anys, aquesta sempre s'ha mantingut per sota de la mitjana catalana: el 2008, quan a Catalunya era de l'11,9%, al Pallars Jussà era del 8,3%; i al 2015, quan la mitjana del país se situava al 14,9%, en aquesta comarca

⁷⁴ Font: IDESCAT.

⁷⁵ Font: IDESCAT.

⁷⁶ Font: Observatori del Treball. Totes les dades fan referència al mes de desembre.

⁷⁷ Font: IDESCAT.

⁷⁸ Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT.

pirinenca tot just arribava al 13,0%⁷⁹. L'any 2016, la xifra d'aturats a la Conca de Tremp era de 712 persones⁸⁰.

Pel que fa a la diversificació de l'economia, entre el trienni 2000-2002 i el trienni 2011-2013, el pes del sector serveis ha seguit guanyant pes, passant de representar un 44,7% a un 54,5% del PIB comarcal. Aquest increment s'ha produït en detriment de la indústria i de la construcció, mentre que el sector agrari també ha guanyat pes, passant del 5,0% al 14,4%⁸¹. Per contra, en termes de pluriactivitat dels agricultors no hi ha hagut gaire avenç, fins al punt que entre 1999 i 2009 no es coneix cap cas d'agricultor que s'hagi implicat en turisme en tota la comarca, mentre que tan sols quatre han començat a transformar algun tipus de producte primari⁸².

D'altra banda, en relació a l'activitat agrària, es pot considerar que, durant el seu període de desenvolupament, la Conca de Tremp ha aconseguit mitigar la pèrdua de superfície agrària, que entre 1990 i 2001 havia decrescut un 22,7% i que, en canvi, entre 2001 i 2013 ja tan sols va fer-ho un 11,1%⁸³. No obstant això, entre 1999 i 2009, el nombre d'explotacions va disminuir un 4,3% i el nombre d'UTA va caure un 8,5%⁸⁴.

Pel que fa a l'oferta de serveis i equipaments, es pot considerar que l'evolució de la Conca de Tremp ha estat positiva però insuficient, ja que tot i haver crescut en la major part dels àmbits, el territori segueix presentant unes ràtios per nombre d'habitants força reduïdes. Així, per exemple, entre els anys 1981 i 2013, la ràtio de consultoris mèdics per cada 10.000 habitants només va créixer de 8,3 a 12,7. En una línia similar, entre 2001 i 2013, el nombre d'equipaments esportius per cada 10.000 habitants ha passat de 80,3 a 103,2, i el d'equipaments culturals, de 7,0 a 7,9. Al seu torn, el nombre de centres d'ensenyament primari i secundari s'ha vist reduït entre 1995 i 2013, passant d'una ràtio de 10,2 a tan sols 6,4 equipaments per cada 10.000 habitants, mentre que el nombre de places residencials per a gent gran ho ha fet de 266,2 a 229,1 per cada 10.000 habitants entre els anys 2001 i 2012⁸⁵.

De forma similar, en termes de teixit associatiu, la Conca de Tremp ha experimentat un notable enfortiment, però segueix presentant unes xifres força baixes. En tot cas,

⁷⁹ Font: Observatori del Treball. Totes les dades fan referència al mes de desembre.

⁸⁰ Font: IDESCAT. Dada referent al 31 de març de 2016.

⁸¹ Font: elaboració pròpia a partir de dades de diverses edicions de l'Anuari Econòmic Comarcal de Catalunya Caixa.

⁸² Font: IDESCAT.

⁸³ Font: elaboració pròpia a partir de dades facilitades pel Departament d'Agricultura.

⁸⁴ Font: IDESCAT.

⁸⁵ Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT, el Mapa d'Equipaments i el Departament d'Ensenyament.

malgrat que el nombre d'associacions existents per cada 1.000 habitants sigui de tan sols 15,5, convé valorar positivament que un 83,5% de les associacions que existien al territori l'any 2014 havien estat creades entre el 1990 i el mateix 2014⁸⁶.

Per tancar l'àmbit social i cultural, convé esmentar que, en el cas de la Conca de Tremp, no hi ha evidències que el procés de desenvolupament s'hagi traduït en un enfortiment de la identitat territorial ni de l'autoestima.

D'altra banda, en termes de protecció ambiental, convé esmentar que la superfície protegida de la Conca de Tremp no s'ha vist gaire modificada durant els últims anys, ja que aquesta ja era força extensa des de principis dels anys noranta, i més enllà de la conversió de diversos espais en Llocs d'Interès Comunitari (LIC) i ZEPA⁸⁷, no se n'han protegit de nous. De la mateixa manera, però, tampoc s'ha creat cap figura de protecció més intensiva per a la Serra del Montsec, malgrat les històriques reivindicacions en aquesta direcció.

Pel que fa a la superfície urbanitzada, convé ressaltar que aquesta ha crescut poc durant el període de desenvolupament del territori, passant de representar un 0,4% de la superfície total l'any 1993, a un 0,5% l'any 2009⁸⁸.

Finalment, en referència al paisatge, es pot considerar que el territori ha aconseguit conservar bona part dels múltiples valors que aquest posseeix, ja que no hi ha hagut grans actuacions que hagin comportat afectacions paisatgístiques. Tot i això, convé lamentar l'abandonament de diversos nuclis habitats de petites dimensions.

d. Quantificació de l'evolució recent

En base a totes les aportacions realitzades fins aquí, a la taula 3.1 sintetitzo, de forma quantitativa, l'evolució dels tres territoris seleccionats en els diversos àmbits contemplats⁸⁹. El valor 0 indica que l'evolució del territori en aquell àmbit concret ha estat *negativa* o, en tot cas, *imperceptible*; el valor 1 indica que l'evolució ha estat *positiva*, i el valor 2 indica que ha estat *molt positiva*. Finalment, la suma dels valors obtinguts en cada àmbit em permet quantificar, en forma de percentatge, el grau de *desenvolupament* que ha experimentat cada territori durant el seu particular *procés de*

⁸⁶ Font: elaboració pròpia a partir de la Guia d'Entitats.

⁸⁷ Font: Secretaria de Medi Ambient i Sostenibilitat.

⁸⁸ Font: elaboració pròpia a partir del Mapa de Cobertes del Sòl de Catalunya.

⁸⁹ Malgrat tractar-se d'un exercici de quantificació subjectiu, convé remarcar que aquest ha estat realitzat, exclusivament, a partir de tots els indicadors que acabo d'aportar.

desenvolupament –sense que això signifiqui, tanmateix, que el *desenvolupament* experimentat sigui conseqüència únicament del *procés de desenvolupament* desplegat–.

Taula 3.1 Síntesi quantitativa de l'evolució recent de les àrees d'estudi

<i>Àmbit</i>	<i>Indicador</i>	<i>Priorat</i>	<i>Lluçanès</i>	<i>Conca de Tremp</i>
Població, poblament i accessibilitat	Evolució demogràfica	1	1	2
	Distribució del poblament	1	2	0
	Infraestructures de comunicació	1	1	0
Economia	Recursos disponibles (RFDB)	2	0	1
	Activitat econòmica (empreses i PIB)	1	1	1
	Ocupació	2	2	0
	Diversificació econòmica	2	1	1
	Manteniment de l'activitat agrària	1	1	0
Àmbit social i cultural	Equipaments i serveis	1	1	1
	Teixit associatiu	2	2	2
	Identitat territorial	2	2	0
Entorn físic	Protecció del territori	2	0	0
	Control del procés d'urbanització	1	0	2
	Conservació dels valors del paisatge	2	1	1
VALORACIÓ GLOBAL	Puntuació total	21/28	15/28	11/28
	Percentatge resultant	75,0%	53,6%	39,3%
	Desenvolupament experimentat	Alt	Mitjà	Baix

Font: elaboració pròpia

Els resultats de l'exercici de quantificació demostren que, durant el seu particular procés de desenvolupament, el Priorat ha experimentat un progrés notable, el Lluçanès un progrés acceptable, i la Conca de Tremp un progrés relativament fluix. Sense establir una relació estricta de causa-efecte entre els processos de desenvolupament i l'evolució dels territoris en els àmbits analitzats, aquesta constatació resulta totalment coherent amb l'assumpció feta anteriorment, per la qual es pot considerar el Priorat com un cas d'*èxit contrastat*, el Lluçanès com un cas d'*èxit relatiu* i la Conca de Tremp com un cas d'*èxit limitat*.

Tanmateix, aquesta terminologia no significa que consideri el Priorat com un cas d'èxit rotund i incontestable, ni la Conca de Tremp com un fracàs absolut. Contràriament a això, tots tres casos han presentat aspectes positius i negatius, i la terminologia escollida simplement pretén facilitar la identificació del cas d'estudi més reeixit, el cas d'estudi intermedi i el cas d'estudi menys reeixit.

3.3. Anàlisi documental: una introducció als tres processos de desenvolupament rural

Un cop presentats i justificats els tres casos d'estudi, i com a pas previ a l'explicació de la metodologia utilitzada per a la seva anàlisi empírica, en aquesta secció aporto un relat introductori de cadascun d'ells, elaborat a partir d'una anàlisi documental. Aquesta anàlisi preliminar, prèvia al veritable nucli analític de la tesi, s'ha d'entendre com un intent, per part del propi investigador, d'ampliar els coneixements sobre els tres casos d'estudi i poder encarar el treball de camp més ben preparat. Alhora, però, també em permetrà aproximar el lector o lectora als tres casos d'estudi, facilitant així la seva posterior comprensió dels resultats.

La realització d'aquesta anàlisi documental va consistir en una recollida d'informació a partir d'un ampli ventall de fonts secundàries⁹⁰. Posteriorment, tota la informació recopilada va ser contrastada i complementada a partir de reunions informals amb diversos agents clau de cadascun dels tres territoris. A la taula I de l'*Annex Capítol 3* s'especifica el lloc i les dates de les reunions mantingudes, el nom dels interlocutors i el motiu de la seva elecció. Convé precisar que aquests interlocutors van ser escollits pels seus amplis coneixements sobre el territori, més que no pas pel rol que haguessin tingut en el procés de desenvolupament, ja que allò que pretenia era, simplement, contrastar la informació recopilada a través de fonts secundàries i complementar-la amb dades addicionals.

Abans de començar els tres relats, cal advertir que, tot i haver contrastat la informació recopilada amb agents locals, algunes de les afirmacions que s'inclouen en aquests relats poden no acabar de coincidir amb els resultats de l'anàlisi empírica que presento en el Capítol 5. Aquest fet és resultat de les diferències que existeixen entre algunes de les fonts secundàries consultades i les percepcions dels diversos actors del territori. Així doncs, cal entendre aquests relats com una simple introducció als tres casos d'estudi, tenint present que alguna de les afirmacions optimistes que les fonts documentals m'han portat a redactar hauran de ser matisades, posteriorment, per tal de reflectir la realitat viscuda i percebuda des del propi territori.

⁹⁰ Aquestes fonts van ser, bàsicament, les següents: llibres, articles científics, articles divulgatius, notícies de diaris, reportatges audiovisuals i, fins i tot, internet, un mitjà que em va permetre recopilar una gran quantitat de documents oficials –com ara estudis, informes, diagnosis o plans d'acció–, així com d'altra informació complementària –tríptics, fulletons, notes de premsa, cròniques, etc.–.

3.3.1. El cas del Priorat: vi, paisatge i consens territorial

L'arribada de la fil·loxera a finals del segle XIX va posar fi a l'època d'esplendor del Priorat i va suposar l'inici d'un llarg període de decadència, caracteritzat per l'abandonament de les finques agrícoles, l'èxode rural i l'augment de la pobresa (Iglésies 1968, 198). En aquest context, Perpinyà Grau (1928) ja va advertir que la solució del Priorat no podia ser un increment de la producció, ni una reducció de costos, ni una substitució de conreus, sinó que havia de passar necessàriament per la valorització del vi. Tanmateix, aquesta tasca requeria grans dosis de capital humà i econòmic, i el Priorat no disposava ni d'un ni de l'altre, a causa de l'emigració de joves i famílies benestants cap a les zones industrialitzades del país (Molleví 2007). Així, malgrat la creació de sindicats agrícoles i la constitució de noves entitats –com ara la Denominació d'Origen Priorat (1954) o la Societat de Cooperatives (1972)–, la comarca va quedar sumida en una profunda crisi demogràfica i socioeconòmica fins a finals del segle XX (Sabaté Alentorn 2001; Tort-Donada 2002).

Un primer fenomen que va resultar clau per al ressorgiment del Priorat va ser l'entrada en escena de joves viticultors a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta, entre els quals cal destacar els nouvinguts René Barbier, Álvaro Palacios, Daphne Glorian i Josep Lluís Pérez, juntament amb el prioratí Carles Pastrana (Paz Rico 2008). Aquests joves van visualitzar l'enorme potencial dels sòls de llicorella i, en un context caracteritzat per l'abandonament de les vinyes, es van atrevir a engegar un ambiciós projecte col·lectiu que, a partir de la introducció de nous mètodes de producció, elaboració i comercialització, pretenia culminar en l'obtenció d'uns vins únics i de primera qualitat (Sabaté Alentorn 2001).

Així, d'una banda, van combinar les varietats típiques de la zona –garnatxa, carinyena i macabeu– amb noves varietats foranes, la qual cosa va permetre rebaixar el grau alcohòlic del vins. D'altra banda, també van introduir tècniques d'elaboració que permetessin l'envelliment del vi i la seva venda embotellada (Tort-Donada 2002; Molleví 2007)⁹¹. I finalment, van realitzar grans esforços de màrqueting, amb especial orientació cap als mercats internacionals (Fernández de Castro 2016). De resultes, aquests viticultors van aconseguir col·locar els seus anomenats *vins de clos*⁹² al mercat i

⁹¹ Val a dir, tanmateix, que els primers vins embotellats del Priorat van ser elaborats pel Celler de Scala Dei, l'any 1974.

⁹² El terme *vi de clos* és el que van utilitzar els viticultors i enòlegs pioners per identificar els seus primers vins embotellats, cadascun dels quals provenia d'una única parcel·la o clos. El nom dels deu vins de clos de la primera anyada (1989) i els seus productors van ser els següents: Clos Mogador (René Barbier), Clos de l'Obac (Carles Pastrana), Clos Martinet (Josep Lluís Pérez), Clos Erasmus (Daphne Glorian),

a uns preus absolutament rendibles (Molleví 2007), un fet que va provocar un notable increment del preu del raïm, revaloritzant així les vinyes del Priorat i l'ofici de pagès en general (Domènech, Porta i Pou 1999).

Paral·lelament, un segon fenomen clau va ser la creació de l'Escola d'Enologia Jaume Ciurana (1984), que va permetre la formació d'enòlegs i viticultors altament qualificats, alhora que va conscienciar els professionals del sector sobre la necessitat d'implementar canvis i adaptar-se al model productiu introduït pels viticultors i enòlegs pioners⁹³. Així, a partir dels anys noranta, molts productors locals van adoptar els canvis necessaris per enfocar les seves explotacions cap a una producció de qualitat, combinant la tradició amb la innovació (Tort-Donada 2002). Conseqüentment, durant la dècada de 1990, el percentatge de vi embotellat va passar de representar tan sols un 10% a un destacat 90% del total de producció de la comarca (Domènech, Porta i Pou 1999). Alhora, van sorgir nous conceptes com ara *vi d'autor* o *vi de terrer*, orientats a consolidar els vins del Priorat com un producte singular, fruit de les seves característiques úniques i amb un contingut històric i cultural que el converteixen en quelcom més que una beguda (Molleví 2007; Paz Rico 2008; Pomares 2012).

Com a conseqüència del reconeixement de la qualitat i l'especificitat dels vins prioratins, l'any 2000 la DO Priorat va aconseguir el reconeixement com a DOQ, mentre que l'any 2001 es va constituir la DO Montsant, fins aleshores inclosa com a subzona dins de la DO Tarragona. L'any 2016, les dues denominacions d'origen vitivinícoles ja sumaven uns 170 cellers i cooperatives adscrits, una xifra que reflecteix la densificació d'empreses vitivinícoles que ha experimentat la comarca durant les últimes dècades⁹⁴.

En tercer lloc, una altra fita important per al Priorat va tenir lloc l'any 1989, quan la comarca es va beneficiar dels fons europeus per al desenvolupament d'activitats complementàries a l'agricultura. Aquests ajuts, corresponents a l'anomenat *objectiu 5b* comunitari, van permetre l'impuls del sector turístic a la comarca, inicialment a partir del Centre d'Iniciatives Turístiques del Priorat i, posteriorment, a través de l'emprenedoria privada, gràcies a les ajudes LEADER. Concretament, cal destacar el

Clos Dofi (Álvaro Palacios), Clos Setián (Fernando Garcia), Clos Basté Krüg (Toni Basté), Clos Ballesteros Jové (Antonio Rosario), Clos Garsed (Adrian Garsed) i Clos dels Llops (Luc Van Iseghem). Font: «Dels 25 anys dels “Clos” i del projecte dels “Closos”». Blog de *Vins de Priorat i Montsant*, 29/07/2014. www.vinsprioratimontsant.com/ca/blog/post/dels-25-anys-dels-clos-i-del-projecte-dels-closos. [Darrera consulta: 23 de gener de 2017].

⁹³ Font: Vernet, Roser. Reunió informal. 19 de setembre de 2014.

⁹⁴ Font: DOQ Priorat (www.doqpriorat.org) i DO Montsant (www.domontsant.com). [Darrera consulta: 25 d'agost de 2016].

programa LEADER II, que entre 1995 i 1999 va permetre la creació de múltiples cases de turisme rural a la comarca. Més endavant, el LEADER+ (2001-2006) també va destacar per fomentar la cultura del vi i per generar les primeres sinergies entre el sector turístic i el món vitivinícola⁹⁵. Complementàriament, convé esmentar també el Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER), que entre 2007 i 2013 va finançar cinc projectes per al desenvolupament del sector turístic al Priorat⁹⁶.

En quart lloc, un altre fenomen clau per entendre el ressorgiment del Priorat va ser l'intent de construir un parc eòlic a la Serra del Montsant, el massís més emblemàtic de la comarca. Aquest projecte xocava amb l'Acord comarcal per al desenvolupament de l'energia eòlica al Priorat (2001), un acord no vinculant que apostava pel manteniment del paisatge i limitava el nombre i la ubicació dels futurs parcs eòlics a la comarca (Societat Catalana d'Ordenació del Territori 2005, 43). Com a reacció a aquest projecte –i a la concentració d'agressions territorials a les comarques tarragonines⁹⁷–, la Plataforma per la Defensa del Patrimoni Natural del Priorat –creada l'any 1999, arran dels primers rumors sobre el projecte– va liderar un moviment de protesta i va impulsar un debat sobre el paisatge i la necessitat de promoure un desenvolupament territorial que fos respectuós amb aquest (Vernet 2013). Així, es va iniciar un procés generalitzat de conscienciació envers l'entorn que, afavorit per la declaració del Parc Natural de la Serra del Montsant (2002), va propiciar l'abandonament del projecte de parc eòlic i es va traduir en múltiples iniciatives significatives per al desenvolupament de la comarca, com ara la senyalització d'itineraris pedestres (2003), la implementació de diverses Agendes 21 a escala municipal (2004) o la creació del Consorci de la Serra de Llaberia (2004)⁹⁸.

Precisament, el 2004 també va ser l'any en què el Consell Comarcal del Priorat va impulsar l'elaboració d'una carta del paisatge per a la comarca, que finalment va ser aprovada l'any 2012. La Carta del paisatge del Priorat constitueix un document de consens que reconeix el paisatge com un pilar identitari de la comarca i com un recurs indispensable per afrontar el futur (Soler i Cortina 2011). Paral·lelament a la seva elaboració, però, també cal destacar altres fites, com ara la redacció d'un pla de foment

⁹⁵ Font: Queralt, Joan. Reunió informal. 19 de setembre de 2014.

⁹⁶ Font: Construïm Catalunya (portal d'actuacions al territori de la Generalitat de Catalunya) (www.gencat.cat/construim/index.htm). [Darrera consulta: 21 de novembre de 2016].

⁹⁷ Alguns dels exemples més clars són, en aquest sentit, les centrals nuclears d'Ascó i Vandellòs, la central elèctrica de Móra la Nova, els complexos químics de Tarragona i Flix o el Pla Hidrològic de l'Ebre.

⁹⁸ Font: Prioritat (2013). *Paisatge cultural agrícola de muntanya mediterrània. Candidatura a Patrimoni Mundial de la UNESCO. Un projecte de futur per al Priorat i per al país*. Dossier facilitat per l'associació Prioritat.

turístic que pretenia convertir el Priorat en un destí turístic de primer ordre a partir d'una estratègia integradora. La principal actuació derivada d'aquest pla va ser la creació de la Xarxa de Camins del Priorat, un conjunt d'itineraris de senderisme vinculats al món del vi i de l'oli que han permès revaloritzar l'abundant patrimoni natural, vitivinícola i oleícola de la comarca, afavorint així un turisme lent i sensibilitzat amb l'entorn. De forma similar, també cal esmentar la redacció d'una Agenda 21 supramunicipal a l'àrea del Montsant (2008) o l'organització d'unes jornades anuals de debat sobre el paisatge i el seu rol de cara al futur de la comarca (2006-2008).

Precisament, va ser arran d'aquestes jornades que va anar agafant cos la idea de definir un objectiu a llarg termini, que permetés avançar conjuntament cap a un model territorial consensuat. Així, l'any 2007 va néixer l'associació Prioritat, una entitat aglutinadora que promou el reconeixement del paisatge prioratí com a Patrimoni Mundial de la UNESCO (Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura) (Vernet 2013). L'any 2014, la candidatura ja va ser introduïda dins de la Llista Indicativa Espanyola, de manera que, un cop s'enllesteixi el dossier final de la candidatura –previst per l'any 2017–, aquesta ja podrà ser presentada a la UNESCO per part del ministeri estatal de cultura⁹⁹. Paral·lelament a l'elaboració de la candidatura, l'associació Prioritat també ha promogut la implementació del Conveni Europeu del Paisatge a la comarca, així com l'adhesió del Parc Natural de la Serra del Montsant a la Carta Europea de Turisme Sostenible.

La iniciativa de l'associació Prioritat, juntament amb tot el bagatge acumulat anteriorment, ha propiciat que, des de principis dels anys 2000 fins a l'actualitat, la percepció del paisatge prioratí per part de la població local hagi canviat totalment. Així, el Priorat ha passat de ser un territori invisible, sense rostre, a despertar un sentiment d'orgull local (Trilla 2012). La revalorització del paisatge prioratí a ulls de la població ha centrat l'atenció de diversos autors que han arribat a batejar aquest fenomen com a procés de *construcció de paisatge* (López-Monné 2013) o de *reemocionalització ciutadana* amb el paisatge (Nogué 2013; Nogué 2014). Un exemple molt il·lustratiu d'aquest canvi de mirada envers el propi territori va tenir lloc l'any 2016, quan la comarca va renunciar voluntàriament al Rally Catalunya, pel fet de no coincidir amb el

⁹⁹ Font: «La candidatura del Priorat Patrimoni Mundial de la Unesco encara l'última fase». Reus Comunicació Digital, 21/04/2016. www.reusdigital.cat/noticies/el-camp/el-priorat/la-candidatura-del-priorat-patrimoni-mundial-de-la-unesco-encara-lultima. [Darrera consulta: 25 d'agost de 2016].

model territorial desitjat –i malgrat els ingressos econòmics que comportava per a la comarca–¹⁰⁰.

En qualsevol cas, la progressiva valoració del paisatge al llarg dels últims anys ha propiciat que aquest hagi esdevingut el principal recurs per donar valor afegit als productes agroalimentaris del Priorat (Trilla 2012). En aquest sentit, l'any 2004 el Consell Regulador de la DOQ Priorat ja va crear una Comissió de Territori que establia límits per a les mides de les terrasses agrícoles, fruit d'una creixent preocupació per les transformacions paisatgístiques que estaven causant les noves plantacions de vinya ubicades en terrasses modernes, de mides desproporcionades i molt allunyades del tradicional sistema de plantació en costers (Carnicer i Grimal 2006; Cots-Folch, Martínez-Casasnovas i Ramos 2006). Tot plegat posa de manifest que, tal i com apunta Nogué (2010, 142), el sector agroalimentari prioratí ha entès que la preservació d'un paisatge ben cuidat i amb personalitat representa un valor afegit per a l'activitat agrària de la comarca.

Conseqüentment, des de principis dels anys 2000 fins a l'actualitat, el sector vitivinícola del Priorat –i en menor mesura, també el sector oleícola– han esdevingut, juntament amb el paisatge, els principals pilars del sector turístic prioratí, donant lloc a una oferta d'activitats molt variada: visites a cellers i molins d'oli, tastos de vins i olis, passeigs per les finques, fires i festes gastronòmiques, etc. (Armesto López i Gómez Martín 2004). Un clar reflex de la progressiva vinculació entre el sector agroalimentari i el sector turístic prioratí va ser la creació de la plataforma Priorat Enoturisme (2013), una associació que integra allotjaments, agències de viatge, empreses d'activitats, restaurants, cellers i molins d'oli, amb l'objectiu d'unir esforços i generar un turisme de qualitat a la comarca (Tarragona 2014). Finalment, en relació al sector turístic, també convé esmentar la incipient aposta que s'està fent per consolidar el turisme d'escalada al sector nord de la comarca –especialment a Margalef i a Siurana–, una modalitat de turisme que presenta l'avantatge d'estar desestacionalitzat i caracteritzat per llargues estades¹⁰¹.

¹⁰⁰ Font: «El Priorat dice 'no' al Rally Catalunya». La Vanguardia, 09/06/2016. www.lavanguardia.com/local/tarragona/20160609/402393005838/priorat-no-quiere-rally-catalunya.html. [Darrera consulta: 25 d'agost de 2016].

¹⁰¹ Font: «La Sierra de Prades y el Montsant viven un segundo 'boom' de la escalada». La Vanguardia, 07/05/2014. www.lavanguardia.com/local/tarragona/20140507/54407582896/prades-montsant-escalada-tarragona.html. [Darrera consulta: 9 de maig de 2015].

3.3.2. El cas del Lluçanès: resiliència, patrimoni i identitat

El procés d'industrialització del sector tèxtil català, especialment accentuat durant la segona meitat del segle XIX, va provocar el declivi dels tallers manufacturers tradicionals. En el cas del Lluçanès, la manca de recursos hidràulics i minerals, així com la seva situació perifèrica respecte les infraestructures de comunicació, van fer impossible un desenvolupament industrial com el de les valls circumdants (Planes Ball 1997). Així, tot i alguns períodes aïllats de bonança, el Lluçanès va entrar en una profunda crisi que duraria fins a mitjans del segle XX, caracteritzada per la decadència de l'agricultura, l'emigració de la mà d'obra tèxtil cap a les zones industrialitzades de Catalunya i la manca d'oportunitats per al jovent (Vila Vilalta 2001).

A mitjans de segle XX, l'aparició de noves fàbriques tèxtils –encapçalades per les dues plantes de l'empresa Puigneró– va provocar una lleugera recuperació demogràfica i la dinamització del sector de la construcció, especialment palpable a partir dels anys setanta (Vila Vilalta 2001). No obstant això, ben aviat es va constatar el risc que suposava una excessiva dependència del sector tèxtil, al qual no se li augurava un futur massa favorable. Així, en un territori caracteritzat per la infrautilització dels recursos paisatgístics i culturals (Osete i Vaqué 1985, 675), a partir dels anys noranta van començar a sorgir les primeres iniciatives de turisme cultural, alhora que molts pagesos s'iniciaven en el món de l'agroturisme (Mestre Boix 1998), en un intent de cercar fonts d'ingressos alternatives i construir un territori més resilient, que fos capaç de sobreposar-se a una hipotètica crisi tèxtil que cada cop es veia més a prop, i a la qual calia sumar la poca rendibilitat del sector agrari (Vila Vilalta 2001).

En aquesta línia, l'any 1999 es va crear El Grau, un organisme autònom local amb la finalitat d'incentivar la formació, millorar els serveis socials i facilitar la inserció laboral. L'any 2001, El Grau es convertiria en el Consorci per a la Promoció dels Municipis del Lluçanès –o Consorci del Lluçanès–, que ben aviat ja va elaborar un primer pla de desenvolupament rural per al territori (2002), entre altres estudis de caràcter divers. L'any 2003, arran d'un canvi generalitzat de color polític als ajuntaments del Lluçanès, i en un context marcat pel tancament de l'empresa Puigneró, els municipis lluçanesos van optar per reforçar la figura del consorci i ampliar les seves competències, convertint-lo en l'entitat que havia de liderar el necessari procés de reorientació d'aquest territori¹⁰².

¹⁰² Font: Barniol, Xavier. Reunió informal. 22 de setembre de 2014.

Com a resposta al tancament de les dues fàbriques tèxtils de l'empresa Puigneró, que va deixar mig miler de persones sense feina, el Consorci del Lluçanès va posar en marxa un programa de formació per tal de reubicar els antics treballadors del sector tèxtil en altres tipus d'ocupacions, especialment vinculades als serveis socials. Aquest fet va permetre reduir considerablement l'atur, alhora que va comportar una gran millora d'aquest tipus de serveis en el territori¹⁰³. Paral·lelament, el Consorci del Lluçanès també va procurar diversificar l'activitat industrial, a partir d'iniciatives orientades a millorar el capital humà, incorporar noves tecnologies i afavorir la implantació de noves activitats. Tanmateix, l'única branca que ha experimentat un creixement remarcable és la indústria agroalimentària, on cal destacar l'elaboració de carn i embotits, productes làctics, pans i coques, i menjar per al bestiar (Boixader et al. 2013, 212). Així mateix, algunes d'aquestes activitats s'han vist força afectades per la crisi econòmica dels últims anys, de manera que el creixement del sector industrial s'ha vist frenat significativament¹⁰⁴.

D'altra banda, per tal d'afrontar la necessària reorientació i dinamització del sector agroalimentari, el Servei de Desenvolupament Rural (SDR) –creat l'any 2005 dins de l'Ajuntament de Lluçà– va ser integrat al Consorci del Lluçanès (2006). Des d'aleshores, l'SDR ha esdevingut el principal motor per al desenvolupament del sector agroalimentari i forestal del Lluçanès, a partir de múltiples iniciatives paral·leles i complementàries. D'una banda, convé destacar la seva tasca de promoció dels productes agroalimentaris locals de qualitat, que recentment s'ha plasmat en la creació de l'Associació de Productors Artesans del Lluçanès (2014). En segon lloc, convé esmentar l'aposta efectuada per l'ús de la biomassa com a font d'energia, una estratègia que va propiciar la creació de l'Associació de Propietaris Forestals del Lluçanès (2009) i que ha comportat certes millores en la forma de gestionar i aprofitar els boscos. En tercer lloc, l'SDR també ha incidit en la professionalització del sector agrari, oferint formació i assessorament per a la incorporació de les noves tecnologies en les explotacions agràries. Finalment, cal reconèixer també el paper de l'SDR en la promoció del senderisme i el turisme cultural al territori, a través de la recuperació i senyalització dels antics camins de transhumància¹⁰⁵.

¹⁰³ Font: Barniol, Xavier. Reunió informal. 22 de setembre de 2014.

¹⁰⁴ Font: «El teixit industrial del Lluçanès es redueix per la crisi». VilaWeb, 03/05/2013. www.vilaweb.cat/noticia/4111501/20130503/teixit-industrial-llucanes-redueix-crisi.html. [Darrera consulta: 3 de febrer de 2015].

¹⁰⁵ Font: Megías, Laura. Reunió informal. 22 de setembre de 2014.

Finalment, en l'àmbit turístic, convé destacar l'aposta que s'ha fet des de molts ajuntaments lluçanesos per posar en valor el ric patrimoni històric i cultural del territori, la qual cosa s'ha traduït en la dinamització de moltes fires locals i en la creació de nous espais turístics, com ara el Centre d'Interpretació de la Bruixeria (2009) o l'Espai Perot Rocaguinarda (2013). En la mateixa línia, convé esmentar la incidència dels ajuts FEDER, que entre 2007 i 2013 han finançat cinc projectes orientats al patrimoni i el turisme, entre els quals cal destacar la recuperació del jaciment arqueològic de Puig Ciutat¹⁰⁶.

Paral·lelament, però, també cal destacar la contribució de dues entitats locals independents de l'administració pública: d'una banda, l'Associació Ç Trencada, que ha creat diverses rutes temàtiques de senderisme, centrades en alguns dels elements més característics de la cultura i la història lluçanesa, com la bruixeria, la màgia, el bandolerisme, la transhumància o l'art romànic¹⁰⁷; d'altra banda, l'associació cultural Solc, que entre 2005 i 2010 va inventariar el patrimoni cultural del Lluçanès i va treballar per la recuperació de la cultura i la mitologia locals¹⁰⁸. En tot cas, la millora en l'oferta de productes turístics ha propiciat que, durant els darrers anys, s'hagi produït un notable increment d'allotjaments de turisme rural al Lluçanès, molts dels quals es troben agrupats dins de l'Associació d'Agroturisme del Lluçanès, l'entitat que s'encarrega de la promoció i la comunicació de l'oferta existent, així com de la creació de vincles amb la resta de serveis que utilitzen els turistes¹⁰⁹.

Paral·lelament, l'any 2005, el Consorci del Lluçanès –juntament amb altres institucions– va impulsar el projecte Territoris Serens, un pla estratègic compartit amb tres territoris més –el Moianès, el Cabrerès i la Vall del Ges, Orís i Bisaura– que pretenia actuar com a pla de desenvolupament del territori i, alhora, com a marca territorial. Territoris Serens està inspirat en el moviment italià *Cittaslow* –que, al seu torn, deriva del moviment *Slow Food*– i s'articula entorn d'un valor essencial: la *serenitat*. Com a pla de desenvolupament rural, Territoris Serens ha contribuït a posar en valor els productes agroalimentaris del Lluçanès, alhora que ha propiciat una certa sensibilització de la ciutadania envers el territori i el paisatge. D'altra banda, com a marca territorial, ha contribuït a posicionar el Lluçanès en base a uns valors determinats,

¹⁰⁶ Font: «Oristà museïtza i obre al públic el jaciment romà de Puig Ciutat». Nació Digital, 25/02/2016. www.nacioidigital.cat/osona/noticia/49742/orista/museitza/obre/al/public/jaciment/roma/puig/ciutat. [Darrera consulta: 21 de novembre de 2016].

¹⁰⁷ Font: Associació Ç Trencada (www.ctrencada.net). [Darrera consulta: 3 de febrer de 2015].

¹⁰⁸ Font: Associació Solc (www.solcllucanes.cat). [Darrera consulta: 3 de febrer de 2015].

¹⁰⁹ Font: «L'Associació d'Agroturisme del Lluçanès estrena nova junta». VilaWeb, 17/03/2014. www.vilaweb.cat/noticia/4179499/20140317/lassociacio-dagroturisme-llucanes-estrena-nova-junta.html. [Darrera consulta: 3 de febrer de 2015].

com són la serenitat, la tranquil·litat, la bona alimentació, el paisatge o la qualitat de vida. Addicionalment, Territoris Serens també ha propiciat un cert enfortiment de la identitat lluçanesa, la qual cosa s'ha manifestat darrerament en un auge de les reivindicacions per esdevenir comarca administrativa (de San Eugenio Vela i Barniol Carcasona 2012).

Precisament, aquestes reivindicacions –impulsades l'any 2000 per la plataforma El Lluçanès és Comarca–, han de ser enteses com un pas més en aquest procés de desenvolupament del territori, ja que no responen únicament a motius identitaris, sinó també a la voluntat d'adquirir autonomia i poder decidir el futur del Lluçanès des del propi territori, sense necessitat de dependre de tres consells comarcals que inclouen realitats diferenciades¹¹⁰. Malgrat el resultat decebedor de la consulta popular que es va celebrar el passat any 2015, el Lluçanès conserva encara l'oportunitat de constituir-se com a comarca administrativa, per bé que haurà d'esperar, com a mínim, fins a l'any 2019¹¹¹.

Finalment, convé esmentar que el mateix any 2015, el Consorci del Lluçanès va impulsar l'elaboració de la Carta del paisatge del Lluçanès, actualment en fase de redacció. Amb aquest document, el Consorci del Lluçanès pretén reafirmar la importància del paisatge i conscienciar el conjunt de la societat lluçanesa sobre la necessitat de preservar-lo, especialment en vista de l'elevat impacte ambiental i paisatgístic que ha causat la recent proliferació de macrogranges porcines al territori, un problema que ha motivat, entre d'altres coses, la creació de la Plataforma Lluçanès Viu (2014), des de la qual s'aposta per un model ramader més sostenible.

3.3.3. El cas de la Conca de Tremp: un conglomerat d'actors i de projectes

A finals del segle XIX, l'anomenada *crisi finisecular* va provocar grans canvis econòmics i socials a les àrees rurals de Catalunya, especialment aquelles que, com la Conca de Tremp, depenien dels cultius de l'olivera, els cereals i la vinya, els quals van patir una forta caiguda de preus (Garrabou et al. 1992, 123). A la Conca de Tremp, a més a més, aquesta crisi va coincidir amb dos altres episodis negatius de caire més local: d'una banda, la sequera de 1892 i 1893, que va afectar greument la producció

¹¹⁰ Font: Barniol, Xavier. Reunió informal. 22 de setembre de 2014.

¹¹¹ Font: «La comarca del Lluçanès tindrà que esperar». La Vanguardia, 04/08/2015. www.lavanguardia.com/local/osona/20150804/54434326824/comarca-llucanes.html. [Darrera consulta: 2 de novembre de 2016].

agrària, i d'altra banda, les inundacions de 1907, que van destruir un gran nombre de camps de conreu i edificacions (Bernadó et al. 1987, 40). Arran d'aquests fets, la Conca de Tremp va quedar sumida en una situació de pobresa i decadència generalitzada, que va provocar l'emigració de bona part de la seva població¹¹².

A partir de la segona dècada del segle XX, amb l'arribada de dues empreses hidroelèctriques –La Canadenc¹¹³ i Red Eléctrica de Cataluña¹¹⁴– i la construcció d'embassaments i centrals hidroelèctriques al curs de la Noguera Pallaresa, la Conca de Tremp va tornar a viure una relativa prosperitat, marcada per l'arribada de mà d'obra immigrant i l'auge del sector industrial. Tanmateix, l'entrada en crisi de l'agricultura tradicional –a partir dels anys seixanta–, juntament amb la finalització de les grans obres hidroelèctriques i l'automatització de les centrals –a la dècada dels vuitanta–, van tornar a situar la Conca de Tremp en una situació de crisi econòmica i demogràfica, que es va traduir en una nova onada d'emigracions, l'abandonament dels pobles petits, l'envelliment progressiu de la població i la terciarització de l'economia a marxes forçades (Bernadó et al. 1981; Bernadó et al. 1987; Direcció General de Planificació i Acció Territorial 1991a). Un fet clau que va afavorir aquest marcat procés de terciarització va ser la instal·lació de l'acadèmia militar de Tarn (1974), que va disparar la demanda de serveis i allotjament al territori¹¹⁵.

En aquest context de crisi, a partir de 1960 es va produir una reorientació del sector agrari de la Conca de Tremp, bàsicament cap al cultiu de l'ametller i, de forma encara més destacada, cap a una ramaderia porcina de caràcter intensiu. A la llarga, però, aquesta activitat no va permetre la consecució de millores transversals en el conjunt del territori, sinó que va causar seriosos problemes mediambientals i va limitar les possibilitats d'aprofitar altres recursos amb un elevat potencial de desenvolupament (Borrás Ferrán i Sánchez Sánchez 1997). Així, no va ser fins a finals dels anys vuitanta i principis dels noranta que es van produir dos fets que realment poden ser interpretats com les llavors del procés de desenvolupament de la Conca de Tremp: la creació del

¹¹² Font: informe oficial elaborat per l'Inspector d'Emigració Ramon Bullon l'any 1911. Document facilitat per l'IDAPA.

¹¹³ *La Canadenc* és el nom popular amb el qual es coneixia l'empresa hidroelèctrica *Barcelona Traction, Light and Power*, fundada l'any 1911 a Toronto (Canadà). A la Conca de Tremp, aquesta empresa va construir els embassaments de Sant Antoni (1913-1916) i de Terradets (1935), així com la presa, el canal i la central hidroelèctrica de Sossís (1913).

¹¹⁴ Red Eléctrica de Cataluña, fundada l'any 1911 a Barcelona, va construir la central hidroelèctrica de la Poble de Segur, així com altres centrals a la Vall Fosca.

¹¹⁵ Font: Castilló, Arcadi. Reunió informal. 26 de novembre de 2014.

Consell Comarcal de Muntanya del Pallars Jussà i la implementació de la iniciativa LEADER I¹¹⁶.

El Consell Comarcal de Muntanya del Pallars Jussà –reconvertit posteriorment en Consell Comarcal del Pallars Jussà– va ser creat en aplicació de la llei d'alta muntanya (1983)¹¹⁷. Des de bon principi, aquest organisme va treballar amb l'objectiu de dinamitzar la comarca del Pallars Jussà, bàsicament a través dels anomenats Plans de Muntanya, uns instruments de planificació a escala comarcal que s'han anat aprovant successivament entre principis dels anys noranta fins a l'actualitat. El primer pla, elaborat pel quinquenni 1991-1995, va ser plantejat amb l'objectiu de superar els dèficits d'infraestructures que patia el territori, i la seva implementació va permetre una certa millora de la xarxa viària, la creació de nous equipaments, la modernització de les explotacions ramaderes i la creació d'infraestructures d'allotjament (Direcció General de Planificació i Acció Territorial 1991b; Direcció General de Planificació i Acció Territorial 1996, 136).

No obstant això, ben aviat es va posar de manifest la necessitat de definir quins havien de ser els motors de desenvolupament de la comarca; en aquest sentit, el segon pla –elaborat pels anys 1996-2000– va suposar una aposta clara per dos sectors estratègics que, amb el pas del temps, han esdevingut els dos principals eixos del procés de desenvolupament de la Conca de Tremp: d'una banda, el turisme rural, i de l'altra, la transformació dels productes agraris. Addicionalment, aquest segon pla també va servir per consolidar el Consell Comarcal del Pallars Jussà com el principal organisme responsable del desenvolupament de la comarca (Direcció General de Planificació i Acció Territorial 1996), atorgant-li un rol central que, tot i l'aparició de nous actors, ha conservat fins a l'actualitat. Pel que fa als dos plans de muntanya més recents, elaborats pels anys 2001-2005 i 2009-2012, ambdós es van caracteritzar per l'abundància d'actuacions destinades a la millora dels serveis públics, els equipaments i les infraestructures, en un clar intent de superar els dèficits històrics i reduir els desequilibris interns del territori (Servei d'Acció Comarcal 2002; Departament de Política Territorial i Obres Públiques 2009).

En segon lloc, tal i com ja ha estat avançat, cal esmentar la importància de la iniciativa LEADER I (1991-1995), no tant per la seva incidència directa sobre el territori, sinó pel fet d'haver situat el desenvolupament rural en l'ordre del dia, la qual cosa s'ha traduït en un major aprofitament de les posteriors convocatòries d'aquesta iniciativa al Pallars

¹¹⁶ Font: Castelló, Arcadi. Reunió informal. 26 de novembre de 2014.

¹¹⁷ *Llei 2/1983, de 9 de març, d'Alta muntanya*, aprovada pel Parlament de Catalunya.

Jussà. A la Conca de Tremp, concretament, les ajudes LEADER s'han manifestat especialment profitoses en el sector turístic, així com també en la valorització dels productes locals i la cooperació amb altres territoris¹¹⁸.

Per tot plegat, es pot considerar que, des dels anys vuitanta fins a mitjans dels anys 2000, els intents de desenvolupament de la Conca de Tremp –i en aquest cas, de tot el Pallars Jussà– va dependre bàsicament dels Plans Comarcals de Muntanya i de la iniciativa LEADER. Per contra, des de la dècada del 2000 fins a l'actualitat, el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp ha esdevingut molt més polifacètic, ja que ha passat a dependre d'una gran diversitat d'actors que no sempre han treballat coordinadament.

Així, en primer lloc convé esmentar el projecte *Treball a les 4 Comarques*, impulsat l'any 2008 pel Servei d'Ocupació de Catalunya (SOC) a les comarques del Ripollès, la Terra Alta, l'Anoia i el Pallars Jussà, com un ajut complementari al Pla d'Iniciatives de Dinamització Comarcal (PIDC) i amb l'objectiu de crear activitat econòmica i generar ocupació. Aquest projecte, reanomenat *Treball a les 7 Comarques* l'any 2010 –a causa de la inclusió de la Ribera d'Ebre, el Montsià i el Baix Ebre– va ser coetani al LEADER 2007-2013 i va consolidar l'aposta de la comarca pels dos eixos de desenvolupament esmentats anteriorment: el turisme rural i la producció agroalimentària¹¹⁹. Tot i això, les discrepàncies entre els dos principals ens de l'administració pública local –el Consell Comarcal del Pallars Jussà i l'Ajuntament de Tremp– va propiciar que aquests dos organismes s'acabessin repartint els camps de treball, la qual cosa va impedir l'elaboració d'una estratègia de desenvolupament conjunta¹²⁰.

Independentment dels agents impulsors i de l'origen del finançament, hi ha tres fites especialment destacades que han marcat l'evolució recent del sector agroalimentari a la Conca de Tremp. En primer lloc, l'execució del projecte de concentració parcel·lària per a la futura ampliació i modernització del regadiu, que ha propiciat la redistribució de més de 4.000 finques entre un total de 1.150 propietaris i que, en un futur proper, hauria de permetre l'ampliació de la superfície regada de 1.850 a 4.663 hectàrees¹²¹. En segon lloc, l'auge del sector vitivinícola, que ja compta amb un total de vuit cellers al territori i

¹¹⁸ Font: Castelló, Arcadi. Reunió informal. 26 de novembre de 2014.

¹¹⁹ Font: Servei d'Ocupació de Catalunya (www.oficinadetreball.cat). [Darrera consulta: 3 de febrer de 2015].

¹²⁰ Font: Castelló, Arcadi. Reunió informal. 26 de novembre de 2014.

¹²¹ Font: «L'aigua, un segle després». El Periódico, 11/10/2010. www.elperiodico.cat/ca/noticias/societat/laigua-segle-despres-526502. [Darrera consulta: 2 de gener de 2017].

350 hectàrees cultivades amb vinya¹²², incloent la nova finca de Bodegas Torres a la Serra de Gurp¹²³ i un nombre considerable de petits productors que han optat per una producció de qualitat i vinculada al terror¹²⁴. I en tercer lloc, la implementació del projecte *Al teu gust, Aliments del Pallars* (2010), un programa de dinamització del sector agroalimentari que engloba productors, restauradors i comerços¹²⁵.

D'altra banda, en relació al sector turístic, cal destacar els esforços realitzats per posar en valor determinats espais singulars que, fins fa pocs anys, resultaven encara força desconeguts. Possiblement, el cas més paradigmàtic és el Congost de Mont-rebei, que en els últims anys ha viscut un auge de visitants espectacular, fins al punt de fer necessària l'aplicació de mesures per regular-hi l'afluència de turistes¹²⁶. Més enllà d'aquest cas, però, convé esmentar molts altres espais que, sense haver experimentat una evolució comparable, també s'han vist revaloritzats com a destins turístics. Així, en primer lloc cal fer referència a la Serra del Montsec, un massís a cavall de la Conca de Tremp i la Noguera que, més enllà dels esports d'aventura, ha estat promocionat com un espai de turisme astronòmic, fins al punt d'haver obtingut el certificat de Destí Turístic Starlight (2013)¹²⁷. En segon lloc, convé esmentar la Reserva Nacional de Caça del Boumort, que ha estat revaloritzada com a espai d'observació de fauna salvatge i, alhora, com a destinació turística per a una pràctica regulada de la caça. En tercer lloc, cal destacar l'anomenat Tren dels Llacs, la línia ferroviària que creua el Montsec i la Conca de Tremp fins a la Pobla de Segur, i que ha estat promocionada des d'un punt de vista històric i paisatgístic. Finalment, convé esmentar també el sector de la Terreta –o Vall dels Voltors–, que des del 1996 ha estat revaloritzat, entre d'altres coses, com a espai d'observació d'aus rapinyaires (Alert 2004).

Paral·lelament, també convé fer referència a l'aposta que s'ha fet, a escala de tot el Pallars Jussà, per promoure el senderisme a la comarca, la qual cosa ha comportat la recuperació d'antics camins de ferradura i altres vies històriques a través del projecte *Camins del Jussà* (Tutusaus 2007, 8). Precisament, la vinculació del senderisme amb el turisme rural ha propiciat el naixement de l'Associació Marques de Pastor, una entitat

¹²² Font: Portal turístic del Pallars Jussà (www.pallarsjussa.net). [Darrera consulta: 2 de gener de 2017].

¹²³ Font: «La vitivinícola Torres inverteix uns 3.000 euros en la plantació de vinya a Tremp». CCMA, 09/11/2006. www.ccma.cat/324/La-vitivinicola-Torres-inverteix-uns-3000-euros-en-la-plantacio-de-vinya-a-Tremp/noticia/24744. [Darrera consulta: 3 de febrer de 2015].

¹²⁴ Font: «Divuit productors dels Pallars s'uneixen per impulsar la promoció dels seus vins». Segre, 13/08/2013. Edició en paper.

¹²⁵ Font: *Al teu gust, aliments del Pallars* (www.alteugust.com). [Darrera consulta: 2 de gener de 2017].

¹²⁶ Font: «Un nou organisme limitarà l'accés dels turistes a Mont-rebei». Nació Digital, 30/05/2016. www.naciodigital.cat/pallarsdigital/noticia/5813/nou/organisme/limitara/acc/dels/turistes/mont-rebei. [Darrera consulta: 2 de novembre de 2016].

¹²⁷ Font: Parc Astronòmic Montsec (www.parcasronomic.cat). [Darrera consulta: 3 de febrer de 2015].

que gestiona el paquet turístic del Cinquè Llac i que, al mateix temps, s'ha implicat en la recuperació i la revalorització del patrimoni local, així com en la promoció dels productes locals¹²⁸. De forma similar, convé citar la recent creació del projecte *Vine al Pallars, Viu el Jussà* (2013), una plataforma que pretén concentrar tota l'oferta turística de la comarca per posicionar turísticament el territori i generar riquesa en l'àmbit local¹²⁹.

Adicionalment, en relació a l'àmbit turístic resulta necessari fer referència a l'aposta que, durant els darrers anys, s'ha fet per tal de consolidar el turisme paleontològic i geològic a la Conca de Tremp¹³⁰. En aquest sentit, convé destacar la recent creació de l'espai Epicentre (2013), que s'afegeix a l'existent Parc Cretaci d'Isona –creat l'any 1995, gràcies al primer pla de muntanya– i que ve actuant com a centre de visitants de tot el Pallars Jussà, encarregant-se de la difusió, la promoció i la revalorització del patrimoni històric, cultural, biològic, paleontològic i geològic de la comarca¹³¹. Així mateix, també mereix ser mencionat el Centre de Suport Territorial de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC), que des de la seva creació (2012) ha realitzat una important tasca de difusió i projecció del patrimoni geològic de la zona. Seguint aquesta aposta, l'any 2015 l'Ajuntament de Tremp va impulsar el Projecte Geoparc Conca de Tremp-Montsec, una candidatura a la UNESCO –actualment, en fase d'elaboració– que pretén culminar amb la creació d'un geoparc, el qual inclouria tot el Pallars Jussà, juntament amb cinc municipis del Pallars Sobirà, l'Alt Urgell i la Noguera.

Dins d'aquest complex trencaclosques d'actors que han vingut incidint en el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp, convé fer referència a dos organismes addicionals que també hi han jugat un paper força destacat, a causa de la seva participació en múltiples projectes: d'una banda, l'Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran (IDAPA), que des de la seva creació (2005) s'ha encarregat de madurar, donar suport, buscar subvencions i coordinar els diversos projectes i iniciatives que han anat impulsant els diversos actors del territori; d'altra banda, el Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya (CEDRICAT), una fundació privada que, fins al moment de la seva desaparició (2015), va tenir un elevat protagonisme en la creació de projectes, l'assistència tècnica i l'assessorament, adquirint un paper especialment rellevant en la implementació del *Treball a les 7*

¹²⁸ Font: El Cinquè Llac (www.elcinquellac.com). [Darrera consulta: 2 de novembre de 2016].

¹²⁹ Font: *Vine al Pallars, Viu el Jussà* (www.viujussa.cat). [Darrera consulta: 2 de novembre de 2016].

¹³⁰ Font: Castilló, Arcadi. Reunió informal. 26 de novembre de 2014.

¹³¹ Font: Portal turístic del Pallars Jussà.

*Comarques*¹³². Addicionalment, convé esmentar que la Conca de Tremp també s'ha vist considerablement beneficiada pels ajuts FEDER, que entre 2007 i 2013 han finançat un total de vuit actuacions al territori, majoritàriament orientades a la promoció turística i la recuperació i dinamització de nuclis petits¹³³.

Finalment, cal destacar la recent creació de la Societat de Foment Jussactiu (2013), una entitat públic-privada que inclou sis dels ajuntaments de la Conca de Tremp, juntament amb el Consell Comarcal del Pallars Jussà i els tres ajuntaments de la Vall Fosca. Aquesta entitat, creada per promoure el desenvolupament econòmic de la comarca, ha de ser entesa com un intent de superar les històriques discrepàncies polítiques que han impedit la definició d'una estratègia de desenvolupament conjunta i transversal. Malgrat tot, l'Ajuntament de Tremp encara no ha entrat a formar part de la societat, i el paper d'aquesta fins a l'actualitat encara ha estat força discret¹³⁴.

¹³² Font: Castelló, Arcadi. Reunió informal. 26 de novembre de 2014.

¹³³ Font: Construïm Catalunya.

¹³⁴ Font: Castelló, Arcadi. Reunió informal. 26 de novembre de 2014.

Capítol 4

L'APLICACIÓ DE LA *RURAL WEB* COM A EINA D'ANÀLISI

En el capítol anterior, he presentat els tres casos d'estudi a través dels quals s'ha abordat la present recerca: els processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp. En aquest capítol, explico detalladament la metodologia que he seguit per a l'anàlisi d'aquests tres casos d'estudi. A la secció 4.1 faig una breu introducció als mètodes utilitzats –qüestionaris i grups focals–, a mode de contextualització. Tot seguit, a la secció 4.2 es detallen el disseny i la realització dels qüestionaris, juntament amb una breu presentació de resultats. A la secció 4.3, per la seva banda, es detalla el procés de planificació, realització, codificació i anàlisi dels grups focals. Finalment, a la secció 4.4 descriu el procés metodològic circular de la recerca, que partint d'un plantejament deductiu, culmina en un enfocament inductiu.

4.1. Una introducció a la metodologia utilitzada

Per tal d'intentar respondre la pregunta de recerca que guia aquesta investigació –*quins són els factors clau per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural?*–, he optat per un enfocament metodològic basat en l'anàlisi de tres casos d'estudi que, un cop analitzats separatament, puguin ser comparats entre ells i em permetin identificar quins són els factors rellevants per a un desenvolupament rural reeixit.

Havent seleccionat els tres casos d'estudi, calia decidir com afrontar l'anàlisi de cadascun d'ells per tal d'obtenir una comprensió detallada de les accions, els actors, els procediments, els resultats i els condicionants que han caracteritzat cada cas. Davant d'aquest repte, vaig considerar que el model de la *rural web* (van der Ploeg i Marsden 2008) –identificat a partir de la revisió de la bibliografia acadèmica– constituïa un marc de referència extraordinàriament interessant per a la definició de la metodologia, bàsicament pels motius que exposo a continuació.

En primer lloc, pel reconegut prestigi que tenen els seus autors dins de la comunitat científica i, més concretament, en l'àmbit dels estudis rurals. En segon lloc, per tractar-se d'un model derivat de l'anàlisi de 63 casos de desenvolupament rural arreu d'Europa. En tercer lloc, per l'enfocament holístic del model, que permet aproximar-se al fenomen

del desenvolupament rural des d'una perspectiva transversal i multidisciplinària. I en quart lloc, per l'estructuració del model en sis dimensions teòriques, la qual cosa facilitava la selecció de les variables a contemplar en la meua anàlisi.

A partir d'aquí, doncs, calia dissenyar una metodologia per aplicar la *rural web* com a eina d'anàlisi. En aquest sentit, l'ampli ventall de mètodes de recerca que existeixen en ciències socials suposava un nou dilema. El principal requisit que vaig considerar per tal de dissenyar la metodologia va ser que aquesta em permetés obtenir una comprensió relativament profunda dels tres processos de desenvolupament rural; és a dir, que em proporcionés una visió detallada i integrada de cada cas d'estudi. Per aquest motiu, vaig acabar optant per una metodologia qualitativa, seguint el mateix criteri que Horlings i Kanemasu (2015) han adoptat, precisament, en una investigació coetània sobre el procés de desenvolupament de les Illes Shetland a partir de la *rural web*.

Posteriorment, calia plantejar-se quin tipus d'informació es volia obtenir i quins mètodes ho podien proporcionar. En aquest sentit, vaig considerar, en primer lloc, que havia de ser un mètode apte per dur a terme una tasca d'*anàlisi*, és a dir, per examinar les parts constituents d'un *tot* –en aquest cas, un procés de desenvolupament rural–. En segon lloc, vaig considerar que havia de ser un mètode que em permetés interactuar paral·lelament amb diverses persones coneixedores del territori i implicades d'alguna forma en els processos de desenvolupament rural. Finalment, també havia de ser un mètode que concedís més importància al conjunt d'informacions obtingudes que no pas a les diferents opinions personals de cadascú.

Un dels mètodes que millor s'alineava amb aquests postulats van resultar ser els grups focals, una metodologia que, a més a més, ja havia estat utilitzada per tal d'aplicar el model de la *rural web* (Messely, Rogge i Dessen 2013), tot i que en aquest precedent no fos com a eina d'anàlisi, sinó de diagnosi, és a dir, per planificar un procés de desenvolupament rural pendent de ser implementat. Així, sense deixar de sondejar altres opcions, vaig acabar seleccionant els grups focals com a mètode per aplicar el model de la *rural web* i analitzar empíricament els processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp.

No obstant això, l'aplicació d'aquest model com a eina d'anàlisi requereix un cert coneixement previ dels territoris objecte d'estudi i, més concretament, del seu capital territorial (van der Ploeg et al. 2008, 13). Segons Milone i Ventura (2010, 34), el capital territorial és un concepte que inclou set tipus de capital diferent, la identificació dels quals constitueix la diagnosi necessària per poder utilitzar el model de la *rural web* com

a mètode analític en un territori determinat. Aquests set tipus de capital són l'ambiental, l'econòmic, l'humà, el social, el cultural, l'institucional i el simbòlic.

Així doncs, seguint els passos de Milone i Ventura (2010) –dos dels investigadors del projecte ETUDE que va donar lloc al model de la *rural web*–, vaig considerar necessari iniciar l'anàlisi a partir d'una diagnosi del capital territorial de les tres àrees d'estudi. Tenint present, però, que aquesta diagnosi tan sols era un pas previ a la realització dels grups focals, calia escollir un mètode que em permetés elaborar-la de forma relativament ràpida i, alhora, obtenir una diagnosi suficientment rigorosa perquè, més endavant, resultés útil en el desenvolupament dels grups focals.

Així, finalment vaig decidir elaborar les diagnosi del capital territorial a partir de la realització d'un qüestionari als futurs participants de tots els grups focals. Aquesta decisió em garantia que el document resultant podria ser utilitzat durant les discussions, ja que seria un reflex de la visió del territori per part dels propis participants. Així mateix, per tal d'optimitzar la utilitat de les tres diagnosi, vaig decidir sintetitzar les respostes dels qüestionaris en tres matrius –una per a cada cas d'estudi–, en què cada element del capital territorial esmentat pels enquestats apareix classificat en funció dels col·lectius socials amb un potencial interès sobre ell.

A continuació, detallo el procés d'elaboració dels qüestionaris i de les matrius, dos mètodes que han de ser concebuts, únicament, com a passos previs a la realització dels grups focals, sobre els quals prestaré atenció més endavant.

4.2. Qüestionaris per a la diagnosi del capital territorial

4.2.1. Disseny i realització dels qüestionaris

Un cop escollit el qüestionari com a mètode per efectuar la diagnosi, calia decidir quines preguntes havia d'incloure en aquest qüestionari. Per aquest motiu, vaig aprofundir en el concepte de *capital territorial* segons Milone i Ventura (2010, 34). Concretament, vaig identificar els diversos elements concrets que, segons aquests autors, defineixen cadascun dels set tipus de capital esmentats que conformen el capital territorial. Aquests elements són enumerats a la taula I de l'*Annex Capítol 4*.

A partir d'aquest llistat d'elements definidors del capital territorial, vaig elaborar una sèrie de preguntes successives per a la identificació de tots ells. Aquestes preguntes són les que van acabar configurant els qüestionaris per a la diagnosi del capital territorial. A

la taula 4.1 mostro el guió definitiu amb les preguntes genèriques, pendents de ser adaptades a cada àrea d'estudi. Així, les preguntes formulades van ser les mateixes en els tres casos d'estudi, i l'únic element que les va diferenciar van ser els topònims i les referències temporals utilitzades per focalitzar les qüestions en el període de desenvolupament de cada cas. Tal i com es pot observar, els qüestionaris van incloure una barreja de preguntes obertes i preguntes tancades, en les quals s'oferien diverses categories de resposta.

Taula 4.1 *Guió de preguntes genèriques pels qüestionaris*

<i>Tipus de capital</i>	<i>Preguntes</i>	<i>Categories de resposta</i>
1. Capital ambiental	1.1. Anomena quins són, al teu parer, els recursos naturals més valuosos de què disposa el [territori]	Resposta oberta
	1.2. Quin estat de conservació consideres que presenten els recursos naturals del [territori], en línies generals?	Molt dolent – molt bo (5 categories)
	1.3. Quin impacte consideres que té l'activitat econòmica (en general) sobre els recursos naturals del [territori]?	Molt baix – molt alt (5 categories)
	1.4. Indica quins són, en la teva opinió, els espais agraris més valuosos del [territori]	Resposta oberta
	1.5. Quins són, al teu parer, els paisatges més valuosos del [territori]?	Resposta oberta
2. Capital econòmic	2.1. Quines consideres que han estat les activitats econòmiques més importants del [territori] al llarg dels últims [x] anys?	Resposta oberta
	2.2. Quines són les infraestructures existents més importants per a l'activitat econòmica al [territori]?	Resposta oberta
	2.3. Quins consideres que són els equipaments més importants del [territori]?	Resposta oberta
	2.4. Com valors l'oferta de serveis a l'abast de la població del [territori] en els següents àmbits? Educació, transport, sanitat, serveis socials, oci, serveis financers, serveis personals, serveis a les empreses, serveis per a la llar	Molt bé – molt malament (5 categories)
	2.5. Quins consideres que han estat els actors econòmics més importants del [territori] durant els últims [x] anys?	Resposta oberta
	2.6. A grans trets, com valors els recursos financers que tenen a l'abast els diversos actors econòmics del [territori]?	Molt bé – molt malament (5 categories)
3. Capital humà	3.1. En quins àmbits o activitats econòmiques destaca el [territori] pels coneixements i l'expertesa acumulada al llarg de diverses generacions?	Resposta oberta
	3.2. Hi ha alguna activitat econòmica en què el [territori] destaquï per tenir les seves pròpies tècniques de producció, diferenciades de les que s'utilitzen en altres territoris?	Resposta oberta

	3.3. Digues tres habilitats que consideris que caracteritzen, en línies generals, a la població del [territori]	Resposta oberta
	3.4. Anomena tres valors que consideris que diferencien a la població del [territori] respecte la d'altres territoris	Resposta oberta
4. Capital social	4.1. En línies generals, com valors la confiança existent entre els diferents actors del [territori]?	Molt baixa – molt alta (5 categories)
	4.2. A grans trets, com valors el grau d'interacció que existeix entre els diferents actors del [territori]?	Molt baix – molt alt (5 categories)
	4.3. Creus que al [territori] hi ha voluntat de col·laborar per fer coses conjuntament, en general?	Sí, molta – no gens (5 categories)
	4.4. Existeixen xarxes o mecanismes per aglutinar col·lectius diversos i facilitar el treball col·lectiu?	Resposta oberta
5. Capital cultural	5.1. Digues quins són, al teu parer, els elements de patrimoni cultural més valuosos de què disposa el [territori]	Resposta oberta
	5.2. A grans trets, com valoraries el patrimoni cultural del [territori], en termes de quantitat i qualitat?	Molt pobre – molt ric (5 categories)
	5.3. Quin estat de conservació consideres que presenta el patrimoni cultural del [territori], en línies generals?	Molt dolent – molt bo (5 categories)
	5.4. Quin impacte consideres que té l'activitat econòmica (en general) sobre el patrimoni cultural del [territori]?	Molt positiu – negatiu (4 categories)
6. Capital institucional	6.1. Quines són, al teu parer, les administracions, organitzacions o entitats ciutadanes que han tingut més influència sobre l'evolució del [territori] al llarg dels últims [x] anys?	Resposta oberta
	6.2. Quin nivell d'interacció existeix entre les diverses administracions, organitzacions i entitats del [territori]?	Molt baix – molt alt (5 categories)
	6.3. Com valors la capacitat de negociació de les diverses administracions, organitzacions i entitats del [territori]?	Molt baixa – molt alta (5 categories)
	6.4. Consideres que al [territori] existeix un projecte de futur comú per al territori?	Sí – no (3 categories)
7. Capital simbòlic	7.1. Quins consideres que són els principals símbols o representacions de què disposa el [territori] per posicionar-se de cara a l'exterior?	Resposta oberta
	7.2. Quin impacte creus que han tingut aquests símbols sobre el [territori]?	Molt positiu – molt negatiu (5 categories)
	7.3. Enumera els elements concrets amb els quals creus que la població de fora del [territori] identifica el territori	Resposta oberta

Font: elaboració pròpia

Els qüestionaris van ser elaborats mitjançant l'eina Google Forms, i tant el seu enviament –per part de l'investigador– com la seva resposta –per part dels futurs participants dels grups focals– es va realitzar per internet. A la taula II de l'Annex

Capítol 4 proporciona els enllaços per accedir als tres qüestionaris *online*, amb les preguntes adaptades a cada cas d'estudi. Per tal de poder afrontar tots els grups focals en les mateixes condicions, els qüestionaris van ser enviats als participants de tots els grups focals de cada àrea d'estudi unes dues setmanes abans de la realització del primer grup.

4.2.2. Explotació dels qüestionaris i síntesi de resultats

Comptant alhora les tres àrees d'estudi, els qüestionaris per a la diagnosi del capital territorial van ser enviats a un total de 63 persones, de les quals en van respondre 38: catorze al Priorat, quinze al Lluçanès i nou a la Conca de Tremp, tal i com s'especifica a la taula 4.2. Tenint present el nombre de receptors en cada cas d'estudi, no deixa de ser simptomàtic que la proporció de respostes obtingudes al Priorat fos superior que al Lluçanès i, en major mesura, que a la Conca de Tremp. Aquesta dada reflecteix l'interès que la present recerca va despertar entre els participants de cada territori, i curiosament apareix correlacionada amb el grau d'èxit dels tres processos de desenvolupament.

Taula 4.2 *Respostes obtingudes als qüestionaris*

<i>Cas d'estudi</i>	<i>Receptors del qüestionari</i>	<i>Respostes obtingudes</i>
Priorat	18	14
Lluçanès	23	15
Conca de Tremp	22	9
TOTAL	63	38

Font: elaboració pròpia

Tenint present la relativa importància dels qüestionaris –que, com he apuntat, tan sols són un pas previ als grups focals–, el tractament de les respostes obtingudes es va limitar als següents passos: en primer lloc, la reunió de totes les respostes obtingudes en cada pregunta; en segon lloc –i només en el cas de les preguntes obertes–, l'agrupació i simplificació de les respostes similars; i en tercer lloc, la classificació de les dades en una matriu de doble eix: a l'eix horitzontal, els set tipus de capital que conformen el capital territorial, i a l'eix vertical, els principals grups d'interès¹³⁵.

Les matrius del capital territorial i els grups d'interès van constituir una eina de doble utilitat: d'una banda, em van permetre obtenir una visió de conjunt de cada territori, la qual cosa va resultar molt valuosa per afrontar els grups focals amb un major

¹³⁵ El concepte *grups d'interès* és utilitzat com a sinònim del terme anglosaxó *stakeholders*, que fa referència a les persones que es veuen afectades o que poden influir en un problema o en la seva solució (Hermans, Haarmann i Dagevos 2011). També es podria traduir al català com a *parts interessades*.

coneixement de cada àrea; d'altra banda, també van resultar ser una base de dades veritablement útil per als propis participants dels grups focals durant el transcurs de les sessions. Les tres matrius resultants –una per a cada àrea d'estudi– són presentades a través de les figures I, II i III de l'*Annex Capítol 4*. A continuació, tanmateix, presento un breu resum de la informació que conté cadascuna d'elles, derivada exclusivament de l'exploració dels qüestionaris.

En el cas del Priorat, els qüestionaris em van permetre constatar que la comarca disposa d'una gran riquesa i diversitat de patrimoni vinculat al sector agrari, no només en forma de capital ambiental –la llicorella, el clima, els camps de cultiu, les vinyes i oliveres centenàries, etc.–, sinó també d'altres tipus. En primer lloc, en forma de capital econòmic, gràcies a la presència de les cooperatives, els cellers, els molins d'oli, les Denominacions d'Origen, l'Escola d'Enologia o el Parc Tecnològic del Vi (VITEC), alguns dels quals també representen un capital social o institucional. En segon lloc, en forma de capital humà, en referència al personal qualificat, el coneixement tàcit, l'expertesa i les tècniques locals, entre d'altres elements. I en tercer lloc, en forma de capital cultural, gràcies al manteniment de les construccions de pedra seca, les plantacions en costers o les infraestructures agràries tradicionals. Alguna de les altres dades obtingudes més rellevants va ser la identificació d'un capital social prou dens per les dimensions del territori, així com un capital simbòlic relativament reduït, però molt potent i àmpliament reconegut –vi, oli, paisatge, Montsant, Siurana, Escaladei, etc.–.

Pel que fa al Lluçanès, els qüestionaris em van permetre constatar que aquest territori disposa d'un capital cultural extremadament ric, el qual es manifesta en l'art, l'arquitectura, l'arqueologia, les tradicions, la música, les fires, les llegendes i altres elements, tots ells de gran interès pel sector turístic i pel conjunt de la població local. Així mateix, les respostes obtingudes també van posar de manifest la presència d'un capital social i institucional relativament dèbil, però en clar procés de creixement; un elevat capital humà, lligat a la producció agroalimentària i a la indústria artesanal; i un capital ambiental extraordinàriament valuós, tant pel sector agrari com pel turisme, en què convé destacar els boscos, els prats de pastura, els conreus de cereals i farratges, els gorgs i, en definitiva, el paisatge suau i equilibrat que caracteritza aquest territori.

Finalment, en el cas de la Conca de Tremp, els qüestionaris em van servir per identificar un capital ambiental molt ric i divers que, al seu torn, es tradueix en un elevat capital simbòlic –Montsec, Boumort, Mont-rebei, Tren dels Llacs, geologia, corder, xolís, raiers, etc.–, per bé que cap d'aquests elements no és especialment visible de cara a l'exterior. D'altra banda, també cal destacar l'expertesa i els coneixements acumulats en

agricultura de secà, ramaderia i elaboració de productes agroalimentaris, la qual cosa representa un capital humà considerable. Finalment, cal esmentar l'elevat capital cultural a l'abast del sector turístic –on sobresurten els castells de frontera i les esglésies romàniques–, que contrasta amb un capital social i institucional més aviat feble i poc cohesionat.

4.3. Grups focals

Els grups focals¹³⁶ són un mètode de recerca qualitativa relativament flexible i obert a múltiples variacions, en què un moderador entrevista un grup de persones que han de discutir sobre els temes proposats pel propi moderador, el qual ha d'encoratjar la interacció dins del grup. Així, el moderador és qui tria sobre què vol que parlin els participants, proposant preguntes que despertin el seu interès i que, alhora, siguin rellevants per a la seva investigació. En conseqüència, les dades fonamentals dels grups focals són tota la informació generada a partir de la interacció dels seus integrants, és a dir, tot allò que els participants diuen durant la discussió. Tot i que no permeten aconseguir molts detalls de la visió individual de cadascú, els grups focals són molt útils per comparar opinions i experiències (Morgan 1998b; Barbour 2007).

L'objectiu general en realitzar grups focals és recopilar informació per tal que, després de l'anàlisi pertinent, es pugui acabar responent una pregunta. Per aquest motiu, els grups focals han de tenir un objectiu ben definit, uns participants escollits a consciència i unes preguntes pensades amb antelació. En qualsevol cas, les principals fortaleses dels grups focals són que permeten aconseguir molta informació nova, que permeten entendre el context personal dels participants i que aporten visions interpretatives. Alhora, els grups focals són un mètode molt versàtil, ja que poden ser utilitzats per propòsits diferents, com ara la identificació de problemes, el planejament, la implementació de projectes o la seva avaluació (Morgan 1998b).

¹³⁶ Sovint es considera que els *grups focals* –o “*focus groups*”– i els *grups de discussió* són la mateixa tècnica d'investigació social, podent utilitzar ambdós conceptes com a sinònims. Tanmateix, alguns autors identifiquen certes diferències entre ells, considerant que són dues tècniques similars però diferenciades (Gutiérrez 2011). Per tal d'evitar confusions, en la present tesi doctoral utilitzo el concepte de *grups focals*, ja que si acceptéssim que poden ser considerades com a tècniques diferents, aquest seria el terme més adient per fer referència al mètode utilitzat en la present recerca.

4.3.1. Planificació dels grups focals

En comparació amb altres mètodes de recerca qualitativa, els grups focals són un mètode que requereix un gran esforç en la fase de planificació (Barbour 2007, 22). Tal i com indica Morgan (1998a, 4), la clau per dissenyar bé els grups focals és pensar en el conjunt del projecte que hom té entre mans, i no únicament en la discussió del grup. Per aquest motiu, el primer pas per dissenyar grups focals és definir clarament l'objectiu del projecte. En el cas de la meua recerca, el propòsit pel qual vaig decidir utilitzar el mètode dels grups focals era analitzar tres processos de desenvolupament rural, i l'objectiu final no era altre que respondre la pregunta de recerca plantejada: *quins són els factors clau per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural?* A partir d'aquí, el disseny dels grups focals va consistir en un procés continu de presa de decisions sobre una gran diversitat d'aspectes, amb l'objectiu d'adaptar el mètode a les necessitats concretes de la meua recerca i facilitar la consecució de resultats rellevants.

a. Nombre de grups i perfil dels integrants

Un cop definit l'objectiu, calia plantejar-se qui havien de ser els participants dels grups focals. Per als tres casos d'estudi seleccionats, tenia clar que aquests havien de ser, necessàriament, persones que coneguessin bé el territori, que fossin conscients del seu procés de desenvolupament i que hi haguessin jugat un rol important, ja fos per les seves tasques particulars o com a representants d'un col·lectiu determinat.

Ara bé, realitzar un únic grup focal per cada cas d'estudi resultava insuficient, ja que no m'hauria permès dirimir si les dades obtingudes reflectien una opinió realment majoritària o si, per contra, eren tan sols l'opinió d'unes persones concretes, amb uns biaixos particulars i en un moment determinat del temps (Morgan 1998a, 82). Així doncs, assumint que resultava convenient realitzar més d'un grup focal en cada cas d'estudi, calia identificar el criteri més adient per segmentar els potencials participants en grups diferents, de manera que tots els participants de cada grup compartissin almenys una característica important i que, alhora, cada grup m'aportés una visió diferent dels altres (Morgan 1998a, 63; Barbour 2007, 59).

Finalment, doncs, vaig acabar planificant un total de nou grups focals: tres a cada àrea d'estudi. Concretament –i en vista dels sectors més rellevants en els tres processos de desenvolupament rural seleccionats–, vaig decidir realitzar, en cada cas, un grup focal amb agents vinculats al sector turístic, un altre grup amb agents del sector agroalimentari i un darrer grup amb agents de l'administració pública.

Així mateix, fent cas d'una de les normes generals més esteses en metodologia qualitativa, vaig establir que el primer d'aquests nou grups focals actuaria com a prova pilot, sense que això hagués de comportar, necessàriament, la renúncia a les dades obtingudes. En aquest sentit, tant pels meus coneixements previs sobre el Priorat (Guinjoan, Badia i Tulla 2014), com pel major grau d'èxit del seu procés de desenvolupament, vaig considerar que aquest seria el cas més idoni per a realitzar-hi el grup de prova, amb l'objectiu de detectar possibles defectes i optimitzar la pràctica dels grups focals restants. En aquest punt, ja puc avançar que l'assaig del mètode va resultar satisfactori, per la qual cosa les dades obtingudes en aquest primer grup focal van ser aprofitades amb tota normalitat per a l'anàlisi posterior.

b. Elaboració de les preguntes

Un cop definit el nombre de grups i el perfil general dels seus integrants, calia plantejar-se què els hi volia preguntar, és a dir, sobre quins temes concrets volia que discutissin. Abans de dissenyar les preguntes, però, calia valorar si m'interessava que els grups focals estiguessin molt o poc estructurats; és a dir, si volia que les discussions se cenyissin exclusivament als temes proposats o si preferia donar una certa flexibilitat als participants (Morgan 1998a, 43). Com que en el meu cas pretenia aplicar la *rural web* com a eina d'anàlisi –un model integrat per sis dimensions teòriques concretes–, m'interessava realitzar grups focals amb un grau d'estructuració relativament elevat, per tal que les discussions em permetessin contrastar la rellevància de les sis dimensions del model en cada cas d'estudi. Tanmateix, tenint present que el meu objectiu era obtenir una comprensió detallada dels tres processos de desenvolupament –i no exclusivament limitada als sis àmbits de la *rural web*–, tampoc m'interessava un grau d'estructuració excessiu, sinó que calia donar un cert marge de llibertat als participants. Aquestes dues consideracions implicaven que, com a moderador dels grups, hauria d'exercir un cert control sobre les dinàmiques del grup, però sense arribar a l'extrem de tallar les aportacions que anessin més enllà de les preguntes plantejades.

En conseqüència, abans de procedir a la redacció de les preguntes, vaig confeccionar un llistat dels temes clau que voldria abordar durant els grups focals per tal d'obtenir una comprensió suficient de cada cas i, alhora, contrastar la validesa del model de la *rural web*. Així, d'una banda, vaig considerar imprescindible formular una pregunta sobre cadascuna de les dimensions de la *rural web*, ja que aquestes corresponen, segons van der Ploeg i Marsden (2008), als àmbits clau per al desenvolupament rural. D'altra banda, vaig decidir que la distinció entre les categories d'*iniciadors*, *lubrificants* i *resultats* podria ser útil per tal d'indagar en la seqüència dels tres processos de

desenvolupament rural. En total, doncs, vaig obtenir una llista de nou temes clau sobre els quals centraria les preguntes dels grups focals. Aquests temes són enumerats a la taula 4.3, conservant –de moment– la terminologia original del model de la *rural web*.

Taula 4.3 *Temes de discussió dels grups focals*

<i>Objecte d'anàlisi</i>	<i>Temes de discussió</i>
Dimensions teòriques de la <i>rural web</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Endogenitat 2. Producció de novetats 3. Sostenibilitat 4. Capital social 5. Arranjaments institucionals 6. Governança dels mercats
Seqüència del procés de desenvolupament	<ol style="list-style-type: none"> 7. Iniciadors 8. Lubricants 9. Resultats

Font: elaboració pròpia

Un cop definits els temes de discussió, calia procedir a l'elaboració de les preguntes concretes. Per fer-ho, vaig aprofundir en el significat original dels conceptes que conformen el model de la *rural web*, i a continuació, vaig elaborar un primer esborrany de preguntes rellevants per a cadascun d'ells, el qual pot ser consultat a la taula III de l'*Annex Capítol 4*.

La confecció d'aquest primer esborrany de preguntes va resultar útil per definir quina informació volia obtenir dels grups focals. Tanmateix, quedava pendent la formulació de les preguntes definitives, les quals podrien condicionar en gran mesura les respostes obtingudes. Així, el primer pas per a la seva elaboració va consistir en l'elecció del format. En aquest sentit, després de considerar les dues opcions possibles –format enunciatiu o format interrogatiu–, vaig optar per aquest darrer, bàsicament per tres motius: en primer lloc, perquè és el format més recurrent en investigacions científiques; en segon lloc, perquè és un format que facilita l'anàlisi posterior; i en tercer lloc, perquè és el format més recomanable per als moderadors sense experiència prèvia amb grups focals (Krueger 1998b, 10).

A partir d'aquí, per tal de formular les preguntes definitives dels grups focals, vaig considerar imprescindible seguir els consells de Messely, Rogge i Dessein (2013), que després d'aplicar la *rural web* com a eina de diagnòsi, van arribar a la conclusió que, abans de traslladar el model als participants de la recerca, és absolutament necessari

simplificar-lo i traduir-lo a un llenguatge més planer, ja que sinó, resulta excessivament teòric i difícil d'entendre.

Conseqüentment, vaig traduir els conceptes clau del model a un llenguatge més comú, substituint la terminologia original per noves etiquetes que resultessin més entenedores i que, alhora, reflectissin millor el significat que els propis autors del model donen a aquests conceptes. A la taula 4.4 presento els termes que vaig decidir adoptar per fer referència a les sis dimensions teòriques de la *rural web* i a les categories d'*iniciadors*, *lubricants* i *resultats*. Per tal de facilitar la comprensió de l'anàlisi i evitar confusions, aquesta serà la terminologia que utilitzaré, d'ara en endavant, en la present tesi doctoral.

Taula 4.4 *Adaptació terminològica dels conceptes clau del model de la rural web*

<i>Categoria conceptual</i>	<i>Concepte original</i>	<i>Adaptació terminològica</i>
Dimensions teòriques de la <i>rural web</i>	Endogenitat	Aprofitament dels recursos locals
	Producció de novetats	Producció de novetats
	Sostenibilitat	Sostenibilitat agrària i territorial
	Capital social	Col·laboració i treball col·lectiu
	Arranjaments institucionals	Adaptació de la població i les institucions
	Governança dels mercats	Control local dels mercats
Seqüència del procés de desenvolupament	Iniciadors	Nucli
	Lubricants	Complements
	Resultats	Resultats

Font: elaboració pròpia

Seguidament, partint del primer esborrany de preguntes formulades i de l'adaptació terminològica dels conceptes clau de la *rural web*, vaig elaborar les preguntes definitives que acabaria formulant en el grup de prova. A la taula IV de l'*Annex Capítol 4* es presenten aquestes preguntes utilitzades en l'assaig del mètode, així com els conflictes detectats i les modificacions a realitzar de cara als posteriors grups focals. Com a resultat de tot plegat, les preguntes definitives per als grups focals són les que es presenten a la taula 4.5, en què s'especifica també el tipus de pregunta que és cadascuna.

Tal i com es pot observar, les preguntes referents als nou temes de discussió constitueixen les anomenades *preguntes clau*, ja que són aquelles que, al cap i a la fi, m'havien de proporcionar la informació que buscava amb la realització dels grups focals. Tanmateix, seguint les recomanacions de Krueger (1998b, 22), vaig

complementar aquestes preguntes amb algunes qüestions addicionals per a l'inici i el final dels grups focals.

Taula 4.5 *Guió definitiu de preguntes per als grups focals*

<i>Tipus de pregunta</i>	<i>Pregunta</i>
Pregunta d'obertura	1) Com t'has implicat en el procés de desenvolupament del [territori]?
Pregunta introductòria	2) Defineix el procés de desenvolupament que ha viscut el [territori] amb dues paraules concretes
Pregunta clau	3) Quina incidència han tingut els recursos locals sobre el procés de desenvolupament del [territori]?
Pregunta clau	4) Quines novetats s'han produït dins del sector turístic/agroalimentari*? (productes, mètodes de producció, cooperació entre productors...)
Pregunta clau	5) Quin rol ha jugat l'agricultura en el procés de desenvolupament? És un model sostenible?
Pregunta clau	6) Quines formes de col·laboració s'han establert entre els diferents actors del territori? (individus, col·lectius, empreses, entitats, administració...)
Pregunta clau	7) Com s'han adaptat la població i les institucions per tal de facilitar el procés de desenvolupament?
Pregunta clau	8) Quins canals de comercialització segueixen els productes turístics/agroalimentaris locals*?
Pregunta clau	9) Quin ha estat el nucli del procés de desenvolupament?
Pregunta clau	10) Quins complements han afavorit el procés de desenvolupament?
Pregunta clau	11) Quins resultats ha generat sobre el territori el procés de desenvolupament?
Pregunta final	12) Fortaleses, debilitats, oportunitats i amenaces del procés de desenvolupament

* En funció del perfil dels integrants de cada grup focal, aquesta pregunta va ser plantejada en referència al sector turístic, al sector agroalimentari o a tots els sectors en general.

Font: elaboració pròpia

Així, per tal d'introduir les sessions, vaig incorporar dues preguntes: en primer lloc, una *pregunta d'obertura*, pensada per fer sentir confortables als participants i posar de manifest els seus punts en comú; i en segon lloc, una *pregunta introductòria*, amb l'objectiu de connectar els participants amb el tema central de discussió i obtenir una primera visió de la seva perspectiva. D'altra banda, com a clausura dels grups focals, vaig incorporar una *pregunta final*, en format d'anàlisi DAFO, amb l'objectiu de resumir la discussió i subratllar els punts forts i febles del procés de desenvolupament en qüestió. Tot plegat es va traduir en un guió de dotze preguntes, una xifra que habitualment es considera òptima per al mètode dels grups focals (Krueger 1998b, 15).

c. Duració i mida dels grups

Habitualment, es considera que el nombre ideal de participants per a un grup focal és d'entre sis i deu persones (Morgan 1998a, 72). Tanmateix, quan el grup s'emmarca dins d'una recerca en ciències socials, generalment es considera que vuit participants ja conformen un repte considerable (Barbour 2007, 60). En tot cas, l'elecció del nombre de participants per als meus grups focals depenia del temps que volgués concedir a cadascun d'ells per a tractar els temes proposats.

Així doncs, en primer lloc calia establir quant de temps voldria dedicar a cadascuna de les dotze preguntes planificades i quina seria la durada total de cada grup focal. Tenint present el nombre total de preguntes, la importància de cadascuna d'elles i la duració recomanada per als grups focals –entre una hora i mitja i dues hores– vaig considerar adient reservar uns deu minuts per a cadascuna de les preguntes clau i per a la pregunta final, mentre que per a la pregunta d'obertura i la introductòria, cinc minuts serien suficients. Tot plegat sumava 110 minuts de discussió, una durada que, amb la presentació inicial, fàcilment arribaria a les dues hores, el límit màxim de durada recomanada (Krueger 1998b, 49).

Tot seguit, per tal de decidir la mida dels grups, vaig calcular el temps mitjà que tocava per participant i pregunta en funció del nombre de participants que decidís posar a cada grup (Morgan 1998a, 72). La taula V de l'*Annex Capítol 4* mostra aquests càlculs. Com que el perfil general dels participants em permetia suposar que tots ells tindrien un mínim interès pels temes proposats, vaig considerar que em convenia fer grups focals relativament petits, ja que el risc d'obtenir respostes curtes era baix i, en canvi, calia assegurar que tots els participants tinguessin temps suficient per exposar i desenvolupar les seves opinions en cada pregunta. Així, vaig establir que la mida ideal dels grups focals serien sis participants, la qual cosa es traduiria en una mitjana de més d'un minut i mig per participant en cada pregunta clau.

Tanmateix, l'assaig del mètode em va permetre constatar que el fet de convocar el nombre exacte de persones desitjades té un cert risc, ja que fàcilment es pot produir alguna absència. Per aquest motiu, vaig decidir planificar la resta dels grups focals comptant amb un total de set o vuit persones. Segons Morgan (1998a, 104), el fet de convocar un o dos participants més dels desitjats és, en realitat, una pràctica molt recurrent en la planificació dels grups focals.

d. Captació dels participants

En les tres àrees d'estudi, la captació dels participants es va dur a terme en col·laboració amb els contactes esmentats a la taula I de l'Annex Capítol 3, els quals em van ajudar a seleccionar els participants més indicats per cada grup i els recanvis necessaris per substituir aquelles persones que, un cop contactades, van declinar l'ofertament de prendre-hi part.

En aquest punt, convé precisar que, dins de la relativa homogeneïtat de cada grup focal, vaig procurar que també hi hagués una certa heterogeneïtat interna en cadascun d'ells. Així, pràcticament tots els grups focals van comptar amb la presència d'homes i de dones, de població autòctona i de nousvinguts, de gent jove i de gent gran, així com de representants de pobles i subzones diferents.

En qualsevol cas, la segmentació per grups prevista inicialment –sector turístic, sector agroalimentari i administració pública– va ser flexibilitzada en funció dels àmbits i les activitats més rellevants en cada territori, afavorint la inclusió de participants amb un perfil divers però igualment interessant. Comptat i debatut, vaig decidir reanomenar cadascun dels grups focals, tractant de reflectir el perfil general dels seus integrants definitius. La taula 4.6 mostra el llistat de tots els grups focals realitzats, precisant el nom de cadascun d'ells i el codi que, d'ara en endavant, utilitzaré per fer-hi referència.

Taula 4.6 *Nom i codi identificatiu dels grups focals*

<i>Cas d'estudi</i>	<i>Nom del grup</i>	<i>Codi del grup</i>
Priorat	Sector turístic, gestió d'espais naturals i protecció del paisatge	P1
	Sector agroalimentari	P2
	Administració pública i promoció del territori	P3
Lluçanès	Sector turístic i cultural	L1
	Sector agroalimentari, forestal i ambiental	L2
	Administració pública i promoció del territori	L3
Conca de Tremp	Sector turístic	CT1
	Sector agroalimentari	CT2
	Administració pública i promoció del territori	CT3

Font: elaboració pròpia

4.3.2. Realització dels grups focals

Els nou grups focals planificats es van dur a terme entre els mesos de febrer i octubre de 2015, i conjuntament van suposar la participació d'un total de 57 persones: 37 homes i

20 dones. La taula 4.7 mostra la data i el lloc on es va dur a terme cada grup focal, així com el nombre d'homes i dones que van acabar assistint i participant en cadascun d'ells. Per a més informació, a les taules VI, VII i VIII de l'*Annex Capítol 4* s'especifica el perfil individual de tots els participants dels grups focals en cada cas d'estudi. Aquesta informació addicional és presentada deliberadament amb un grau de detall baix i sense precisar el gènere de cada participant, per tal de garantir el seu anonimat.

Taula 4.7 *Calendari, emplaçament i nombre de participants dels grups focals*

Codi del grup	Data de realització	Emplaçament	Nombre de participants		
			H	D	Total
P1	18/02/2015	Consell Comarcal del Priorat (Falset)	3	3	6
P2	16/03/2015	Consell Comarcal del Priorat (Falset)	5	2	7
P3	16/04/2015	Consell Comarcal del Priorat (Falset)	4	3	7
L1	26/05/2015	Consorci del Lluçanès (Santa Creu de Jutglar)	3	3	6
L2	15/05/2015	Consorci del Lluçanès (Santa Creu de Jutglar)	5	1	6
L3	15/06/2015	Consorci del Lluçanès (Santa Creu de Jutglar)	2	3	5
CT1	17/06/2015	Epicentre (Tremp)	4	2	6
CT2	17/09/2015	Epicentre (Tremp)	7	0	7
CT3	08/10/2015	Epicentre (Tremp)	4	3	7
Total			37	20	57

Font: elaboració pròpia

a. La moderació dels grups

Tots els grups focals van ser enregistrats en format d'àudio¹³⁷ i van comptar amb la presència de dos moderadors: un de principal i un d'assistent. Com a moderador principal, la meua tasca va consistir en guiar la discussió, sense participar-hi activament, però tractant de mantenir el debat al voltant dels temes plantejats. Per tal de mantenir una discussió rica i participativa, va resultar especialment valuosa la formulació de preguntes d'aprofundiment¹³⁸ (Krueger 1998c, 29), les quals van complementar les preguntes planificades i van permetre l'obtenció d'una gran quantitat d'informació addicional.

¹³⁷ Tot i que l'enregistrament amb vídeo pot semblar preferible a primer cop d'ull, la realitat és que també presenta certs desavantatges, com ara la creació d'una atmosfera massa controlada i poc confortable, la dificultat de fer anònims els comentaris o la relaxació excessiva del moderador, a part dels evidents aspectes logístics (Barbour 2007, 76).

¹³⁸ El concepte *preguntes d'aprofundiment* fa referència a allò que en anglès s'anomena *probing questions*, és a dir, preguntes pensades per fer reflexionar més profundament a algú sobre un aspecte determinat que ell mateix ja ha tractat superficialment.

Per la seva banda, el moderador assistent es va erigir com una figura clau per recopilar informació addicional sense que el moderador principal hagués de disminuir la seva atenció sobre la discussió. Les principals tasques del moderador assistent van ser bàsicament dues: en primer lloc, anotar l'ordre de participació dels integrants al llarg de tota la sessió, amb l'objectiu de facilitar la identificació de les seves veus a l'hora de transcriure els grups focals; en segon lloc, anotar qualsevol aspecte insonor rellevant, com ara la gesticulació o les expressions facials dels participants, que sovint són imprescindibles per entendre correctament el sentit dels comentaris (Krueger 1998b, 100; Barbour 2007, 78).

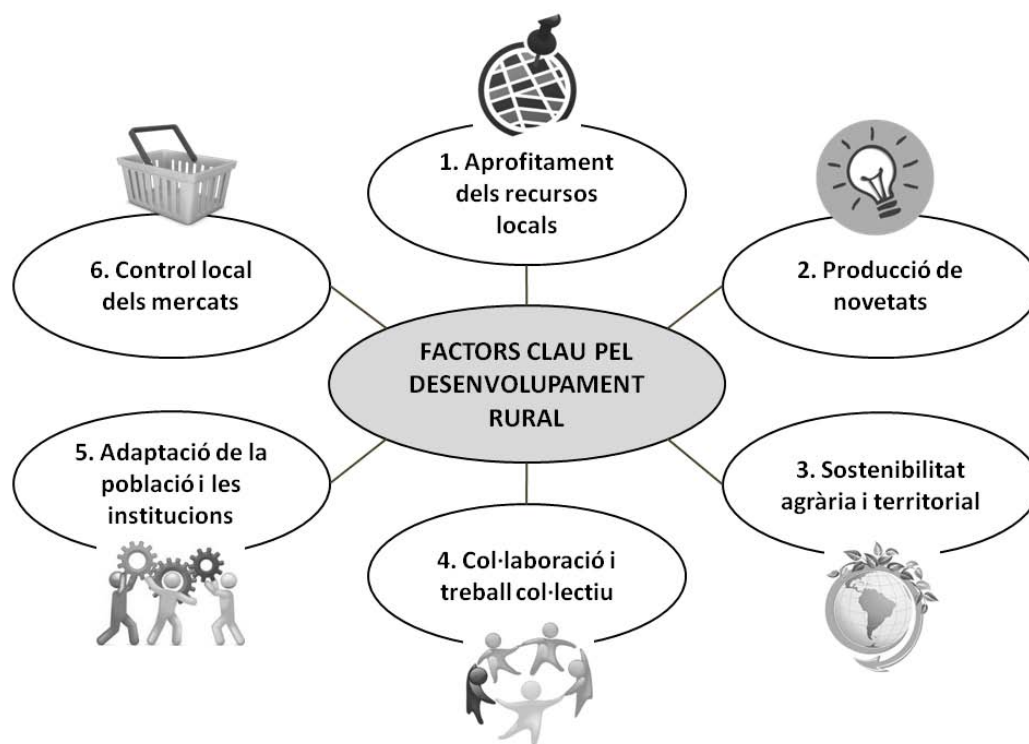
b. Materials de suport

Per tal d'afavorir una discussió dinàmica i participativa, tots els grups focals van ser conduïts amb el suport d'una presentació digital que va facilitar el seguiment de les preguntes per part dels participants. Addicionalment, també es van utilitzar dos pòsters. D'una banda, un pòster amb una representació esquemàtica i simplificada del model de la *rural web*, en què cadascuna de les dimensions teòriques apareix enunciada a través de la terminologia adaptada i acompanyada d'un pictograma representatiu. La figura 4.1 mostra l'esquema elaborat, on cadascun dels anomenats *factors clau pel desenvolupament rural* correspon a una de les sis dimensions teòriques del model de la *rural web*.

La finalitat d'aquest pòster, visible durant tot el transcurs de les sessions, era facilitar la comprensió de les preguntes i aconseguir que els participants entenguessin el perquè de cadascuna d'elles, alhora que les poguessin ubicar en el conjunt de la sessió. Alhora, però, aquest esquema també va servir per complementar la pregunta final amb un breu exercici de valoració. Concretament, un cop debatudes les fortaleses, les debilitats, les oportunitats i les amenaces del procés de desenvolupament, vaig repartir una còpia d'aquest esquema a cadascun dels participants i els vaig demanar que puntuessin, del zero al deu, el grau de fortalesa que, en la seva opinió, presentava el territori en cadascun d'aquests àmbits, tenint present l'evolució experimentada durant el procés.

D'altra banda, també vaig elaborar un segon pòster amb la matriu del capital territorial i els grups d'interès elaborada a partir dels qüestionaris. En aquest cas, l'objectiu perseguit era oferir als participants una síntesi del capital territorial disponible al territori, una qüestió especialment rellevant per a la primera pregunta clau dels grups focals. Alhora, aquest pòster també va servir per demostrar als participants la utilitat dels qüestionaris realitzats i encoratjar-los a participar activament en el debat.

Figura 4.1 Esquema simplificat de la rural web

Font: elaboració pròpia a partir de Marsden i van der Ploeg (2008, ix)

c. Canvis i adaptacions respecte el pla inicial

A mesura que anava realitzant els grups focals en els tres territoris, vaig identificar una sèrie de dinàmiques que s'anaven repetint en cada sessió, les quals em van portar a introduir algunes petites modificacions en la realització dels grups pendents.

En primer lloc, vaig constatar que les sis primeres preguntes clau –referents a les sis dimensions teòriques de la *rural web*– generaven un debat molt ric, no només sobre el tema concret de cada pregunta, sinó també sobre una gran diversitat de qüestions relacionades que, igualment, resultaven altament rellevants per a la meua recerca. Així, després d'haver realitzat, transcrit i codificat els primers grups focals, vaig observar que no m'interessava limitar estrictament el temps dedicat a aquestes preguntes, ja que eren les que em proporcionaven una informació més valuosa i, per tant, em podia permetre el luxe de concedir-los més temps, sempre i quan ho compensés amb una reducció del temps destinat a les altres preguntes.

Paral·lelament, vaig identificar que la pregunta referent als *complements* del procés de desenvolupament generava una discussió relativament pobre i poc rellevant, ja que als

participants se'ls feia difícil de pensar quins aspectes havien actuat com a tals en el procés de desenvolupament. Així mateix, també vaig constatar que la pregunta de clausura –plantejada en format d'anàlisi DAFO– podia ser escurçada, ja que tot i mostrar-se altament valuosa per recapitular idees, no requeria tants minuts com els previstos inicialment. Per tot plegat, a mesura que vaig anar realitzant els grups focals, vaig concedir més temps a les sis primeres preguntes clau, i menys temps a la pregunta sobre els *complements* i a l'anàlisi DAFO final, sense que això suposés un allargament de les sessions.

En segon lloc, també vaig constatar que les preguntes corresponents al *nucli*, els *complements* i els *resultats* del procés de desenvolupament requerien ser anunciades de forma conjunta, per tal d'aclarir el significat de cada categoria i facilitar la identificació dels tres elements des de bon principi. Així, en els següents grups focals vaig procedir a anunciar les tres preguntes conjuntament, tot i que després seguissin sent respostes separatament per part dels participants.

Per acabar, convé esmentar que la pregunta d'introducció al tema de discussió, on es demanava als participants amb quines paraules concretes definirien el procés de desenvolupament viscut al territori, va donar lloc a respostes massa extenses i poc concretes, lluny de la síntesi que es pretenia obtenir. Conseqüentment, en els darrers grups focals vaig decidir ometre aquesta pregunta, sense que això comportés cap pèrdua d'informació rellevant, ans al contrari, ja que em va permetre concedir més temps a les preguntes veritablement importants.

4.3.3. Codificació dels grups focals

La tasca d'analitzar grups focals consisteix bàsicament en redactar afirmacions a partir de tot allò que s'ha dit en les discussions, que al cap i a la fi, són les dades d'on l'investigador ha d'extreure evidències (Krueger 1998a, 6). En la present recerca, l'anàlisi dels grups focals va començar immediatament després de la seva realització, amb la transcripció de les discussions a partir de l'enregistrament d'àudio. La transcripció no només va resultar útil per facilitar els posteriors passos de l'anàlisi –que detallo a continuació–, sinó que també va ser molt valuosa per recordar les sessions, prestar atenció a comentaris que m'havien passat inadvertits i començar a familiaritzar-me amb les dades a partir de les quals hauria d'acabar extraient inferències científiques.

Un cop feta la transcripció de cada grup, vaig importar el text transcrit al software MAXQDA 10, un programa dissenyat específicament per a l'anàlisi de dades

qualitatives. A través d'aquest programa, vaig procedir a la codificació de les dades (Krueger 1998a, 10); és a dir, vaig assignar codis a determinats fragments de les transcripcions, amb l'objectiu de poder-los recuperar més fàcilment i relacionar-los amb altres fragments, facilitant així una anàlisi sistemàtica de les discussions. La codificació és un pas clau en l'anàlisi de dades qualitatives, ja que facilita el descobriment de patrons comuns en un gran volum d'informació que, d'altra manera, podria resultar inabastable (Auerbach i Silverstein 2003, 31).

Per dur a terme la codificació, va ser necessari crear un sistema jeràrquic de codis, compost per quatre grans famílies i un total de 35 codis: en primer lloc, una família de codis –estructurada en sis subfamílies– referent a les dimensions de la *rural web*; en segon lloc, una família de codis referent a tots aquells altres factors que, malgrat no correspondre a cap d'aquestes sis dimensions, s'haguessin manifestat rellevants durant les discussions; en tercer lloc, una família de codis referent a la seqüència del procés de desenvolupament –*nucli, complements i resultats*–, i finalment, una família de codis referent a l'anàlisi DAFO –fortaleses, debilitats, oportunitats i amenaces–. La taula IX de l'*Annex Capítol 4* mostra l'estructura jeràrquica del sistema de codificació definitiu, en base a famílies, subfamílies i codis. Convé precisar, en aquest punt, que tot i haver definit prèviament les famílies i alguns codis orientatius, la majoria de codis van ser creats a mesura que anava realitzant la pròpia tasca de codificació, de manera que aquesta no es veïés condicionada per la necessitat d'adaptar-se a unes categories definides *a priori*, sinó que respongués al que veritablement em suggeria cadascun dels fragments codificats.

Tenint present que cada codi pot ser assignat a un nombre il·limitat de fragments i que, al mateix temps, cada fragment pot ser codificat amb diversos codis alhora, la codificació dels nou grups focals va suposar un total de 3.540 assignacions de codis. La taula 4.8 mostra el nombre d'assignacions fetes per cada família de codis, així com la seva proporció sobre el total d'assignacions efectuades, amb la intenció d'oferir una visió general sobre els temes que van obtenir més protagonisme durant els grups focals. Per a més detall, la figura IV de l'*Annex Capítol 4* mostra la matriu de codis resultant de la codificació; és a dir, el nombre d'assignacions efectuades en cada grup focal per cadascun dels 35 codis creats.

De totes les assignacions de codis efectuades, un 45,0% corresponen a la família referent a les sis dimensions de la *rural web*, la qual cosa ja em permet avançar que, en línies generals, la discussió sobre els sis àmbits clau proposats per van der Ploeg i Marsden (2008) va resultar prolífica, confirmant que es tracta de sis aspectes realment

rellevants per mirar d'entendre un procés de desenvolupament rural. Per la seva banda, un 18,3% de les assignacions corresponen a la família d'altres factors rellevants, identificats a partir de la pròpia codificació. Al seu torn, un 6,8% corresponen a la família de codis referent a la seqüència del procés, mentre que el 29,8% restant corresponen a la família de l'anàlisi DAFO.

Taula 4.8 Nombre i proporció d'assignacions de codis efectuades

<i>Família de codis</i>	<i>Assignacions de codis</i>	<i>Proporció sobre el total d'assignacions</i>
Factors <i>rural web</i>	1.594	45,0%
Altres factors	648	18,3%
Seqüència del procés	242	6,8%
Anàlisi DAFO	1.056	29,8%
TOTAL	3.540	100%

Font: elaboració pròpia

Centrant l'atenció en la família de codis referents als sis factors de la *rural web*, aquelles dimensions que van propiciar més comentaris rellevants en tots els grups focals –i que, consegüentment, van ser codificats– van ser l'*aprofitament dels recursos locals* i l'*adaptació de la població i les institucions*. Per contra, la dimensió a la qual vaig assignar menys segments és el *control local dels mercats*, la qual cosa ja indica que, en línies generals, no va ser un tema de discussió especialment rellevant.

Pel que fa a la família de codis referent als altres factors rellevants, convé destacar l'elevat nombre de codificacions realitzades al voltant de dos temes concrets: d'una banda, la *conscienciació* de la població local, i de l'altra, el *canvi de mentalitat* de les persones. Tanmateix, també cal esmentar algunes diferències importants entre els tres casos d'estudi. Per exemple, en els grups conduïts al Priorat, adquireixen especial rellevància els codis referents a qüestions com l'*autoestima*, la *formació* i la *sortida al mercat* dels productes locals. En canvi, en el cas del Lluçanès, cal destacar el nombre de segments referents a temes com l'*arrelament territorial* i la *identitat*, mentre que a la Conca de Tremp, alguns dels temes més recurrents van ser la *iniciativa ciutadana*, la *unitat* entre els agents del territori i la *definició d'estratègies* de desenvolupament.

Malgrat tot, convé ressaltar que l'abundància de segments codificats amb un codi determinat no indica necessàriament que aquell factor hagi estat rellevant per raons positives, sinó que també es pot tractar d'una mancança del procés de desenvolupament en qüestió. En aquest sentit, és important precisar que, en vuit dels nou grups focals

realitzats, hi ha més segments codificats com a *debilitats* que no pas com a *fortaleses*. Aquest fet ja indica que, més enllà del grau d'èxit obtingut en cada cas d'estudi, els participants de tots els grups focals es van caracteritzar, en línies generals, per aportar una visió crítica de la realitat i per posar més èmfasi en les mancances que no pas en els avenços experimentats.

4.3.4. Anàlisi de dades i redacció dels resultats

Un cop codificats tots els fragments rellevants de les transcripcions, es va iniciar la veritable tasca d'anàlisi i interpretació dels resultats, amb el suport del software MAXQDA 10. Aquesta tasca va consistir en una sèrie de passos que vaig anar repetint en cadascun dels tres casos d'estudi i que detallo tot seguit.

En primer lloc, vaig procedir a la recuperació dels segments codificats a través d'una ordre informàtica que, a partir de l'aplicació d'uns determinats filtres de cerca, permet obtenir en un sol llistat tots aquells fragments –d'un o de varis grups focals– que han estat codificats amb un o més codis determinats. Concretament, el que vaig fer va ser anar recuperant, codi per codi, tots els segments codificats amb cadascun dels 35 codis creats. A mesura que anava recuperant els segments codificats dels tres grups focals de cada cas d'estudi, vaig anar elaborant una macrotaula de text, en la qual classificava cadascun dels segments recuperats en funció del codi assignat i del grup focal.

Un cop finalitzada la recuperació de segments i la seva classificació, vaig efectuar una lectura exhaustiva –codi per codi– de la taula elaborada, per tal d'obtenir una visió completa de tot el que s'havia dit –en qualsevol dels tres grups focals– sobre cadascun dels temes clau. A mesura que anava avançant en aquesta llarga lectura, vaig començar a establir associacions entre codis diferents i, més concretament, entre segments codificats amb codis diferents. A partir d'aquestes associacions, vaig anar agrupant tots aquells segments que, independentment del codi que els hi hagués assignat prèviament, estaven relacionats entre ells, i d'aquesta manera, vaig anar creant diversos blocs temàtics o agrupacions de segments relacionats. En aquest punt, convé esmentar que l'elaboració de matrius de codis (Barbour 2007, 131) a través del software MAXQDA 10 va resultar ser una eina complementària de gran valor, ja que em va facilitar enormement la identificació dels temes més recurrents en cada cas d'estudi, així com de les relacions entre codis diferents.

A mesura que avançava en la lectura dels segments classificats, vaig anar modelant aquests blocs temàtics, creant-ne de nous, fusionant-ne de diversos o eliminant els

menys rellevants. El resultat final va ser l'obtenció d'un total de set blocs temàtics per a cada cas d'estudi, en què cada bloc fa referència a un conjunt de temes relacionats entre ells i àmpliament rellevants per comprendre el procés de desenvolupament d'aquell territori concret.

Un cop definits els blocs temàtics essencials per a la comprensió de cada cas d'estudi, vaig procedir a ordenar els segments de cadascun d'aquests blocs, de manera que es fessin evidents les relacions entre ells i que això em facilités la posterior creació d'un relat sobre el procés de desenvolupament de cada àrea d'estudi. La gran quantitat de segments codificats em va obligar a prioritzar algunes frases i a descartar-ne d'altres que podien resultar repetitives o, simplement, menys rellevants.

Així doncs, la presentació de resultats que configura el Capítol 5 està estructurada a partir dels tres casos d'estudi analitzats i, en cadascun d'ells, a partir de set apartats –o blocs temàtics– originats durant la pròpia fase d'anàlisi i interpretació de les dades obtingudes en els grups focals¹³⁹.

En cadascun d'aquests apartats, la redacció pròpia es va alternant amb una selecció de frases pronunciades pels participants dels grups focals, amb l'objectiu d'aportar evidències que recolzin –i a la vegada, clarifiquin– allò que es pretén argumentar. Cada frase reproduïda apareix acompanyada d'un codi, per tal de poder identificar totes les frases pronunciades per una mateixa persona, però conservant el seu anonimat. La lletra i el primer número del codi –P1, P2, P3, etc.– indiquen a quin grup focal es va pronunciar cada frase, mentre que el segon número –P11, P12, P13, P14, etc.– tan sols és l'afegit necessari per poder diferenciar els diversos participants de cada grup.

4.4. Del plantejament deductiu a un enfocament inductiu

Generalment, els fenòmens socials resulten molt complexos de descriure, no només pel gran nombre de variables que hi poden influir, sinó també per la gran diversitat de maneres en què poden estar combinades les múltiples condicions causals que porten a un resultat determinat (Ragin 1987). La necessitat d'abordar aquesta complexitat, inherent en els fenòmens socials, ha convertit l'estudi de cas en un mètode

¹³⁹ Des de bon principi, vaig descartar l'opció d'estructurar la redacció dels resultats a través de les sis dimensions de la *rural web* –com fan, per exemple, Horlings i Kanemasu (2015)–, ja que això hauria significat assumir que les sis dimensions suggerides per van der Ploeg i Marsden (2008) són les úniques variables a tenir en compte per tal de comprendre un procés de desenvolupament rural, i conseqüentment, no m'hauria permès identificar altres variables –no incloses o, com a mínim, no especificades en el model de la *rural web*– que també han estat extremadament rellevants en els tres processos analitzats.

d'investigació molt recurrent, amb l'objectiu d'avançar en la comprensió d'un determinat fenomen a partir de l'estudi intensiu d'un cas individual (Gerring 2007, 95).

Al seu torn, els estudis de cas són la base de la gran majoria d'anàlisis comparatives (Campbell 1975). Per això, alguns autors creuen que l'estudi de cas pot ser considerat, en realitat, com un tipus de mètode comparatiu, mentre que d'altres autors ho refusen, en un debat no exempt de controvèrsia (Lor 2012, 10). Sense voluntat d'entrar en aquesta discussió, es pot considerar que la metodologia utilitzada en la present recerca es basa en l'estudi de casos i, alhora, en l'aplicació del mètode comparatiu, ja que inclou un estudi detallat de tres processos de desenvolupament rural concrets i una anàlisi comparativa d'aquests.

En l'estudi de casos, cada procés de desenvolupament és concebut com un *tot*, i més enllà del focus en determinats factors –com ara les sis dimensions del model de la *rural web*–, allò que resulta interessant no són unes variables concretes, sinó el cas d'estudi en si mateix, així com el seu context espacial i temporal (Lor 2012, 10); en definitiva, allò que Ragin (1987) anomena la *causació conjuntural múltiple*.

Posteriorment, a partir d'aquest triple estudi de casos, la present recerca també inclou una anàlisi comparativa entre ells, amb l'objectiu d'identificar les similituds i els contrastos que presenten els tres processos de desenvolupament rural analitzats. Així, en aquesta investigació, la comparació s'erigeix, tal i com suggeria Collier (1993, 105), en un procediment fonamental de l'anàlisi. Concretament, el fet de comparar diversos casos analitzats prèviament per separat ha de permetre abordar simultàniament dos objectius que, massa sovint, han estat vistos com a contradictoris (Ragin 1987). D'una banda, ha de permetre l'obtenció d'una visió interpretativa de cada procés de desenvolupament, gràcies als estudis de cas; de l'altra, també ha de permetre avançar en la identificació de les condicions rellevants per a un desenvolupament rural reeixit, gràcies a l'anàlisi comparativa de tres processos despleats amb diferents graus d'èxit.

La profunditat dels estudis de cas fa que els resultats obtinguts tinguin una gran validesa interna, és a dir, referent a aquell cas particular (Lor 2012, 14). Tanmateix, a causa del baix nombre de casos seleccionats, és evident que els resultats de l'anàlisi comparativa no podran ser generalitzats sense matisos. Així, convé precisar que l'objectiu de la present recerca no és descobrir les variables que condueixen, automàticament, a un desenvolupament reeixit de qualsevol àrea rural, sinó més aviat, mostrar quines han estat les variables rellevants que han condicionat el grau d'èxit de tres processos

particulars, i a partir d'aquí, poder aportar nous criteris i produir recomanacions sobre com afrontar el repte del desenvolupament rural en un futur proper.

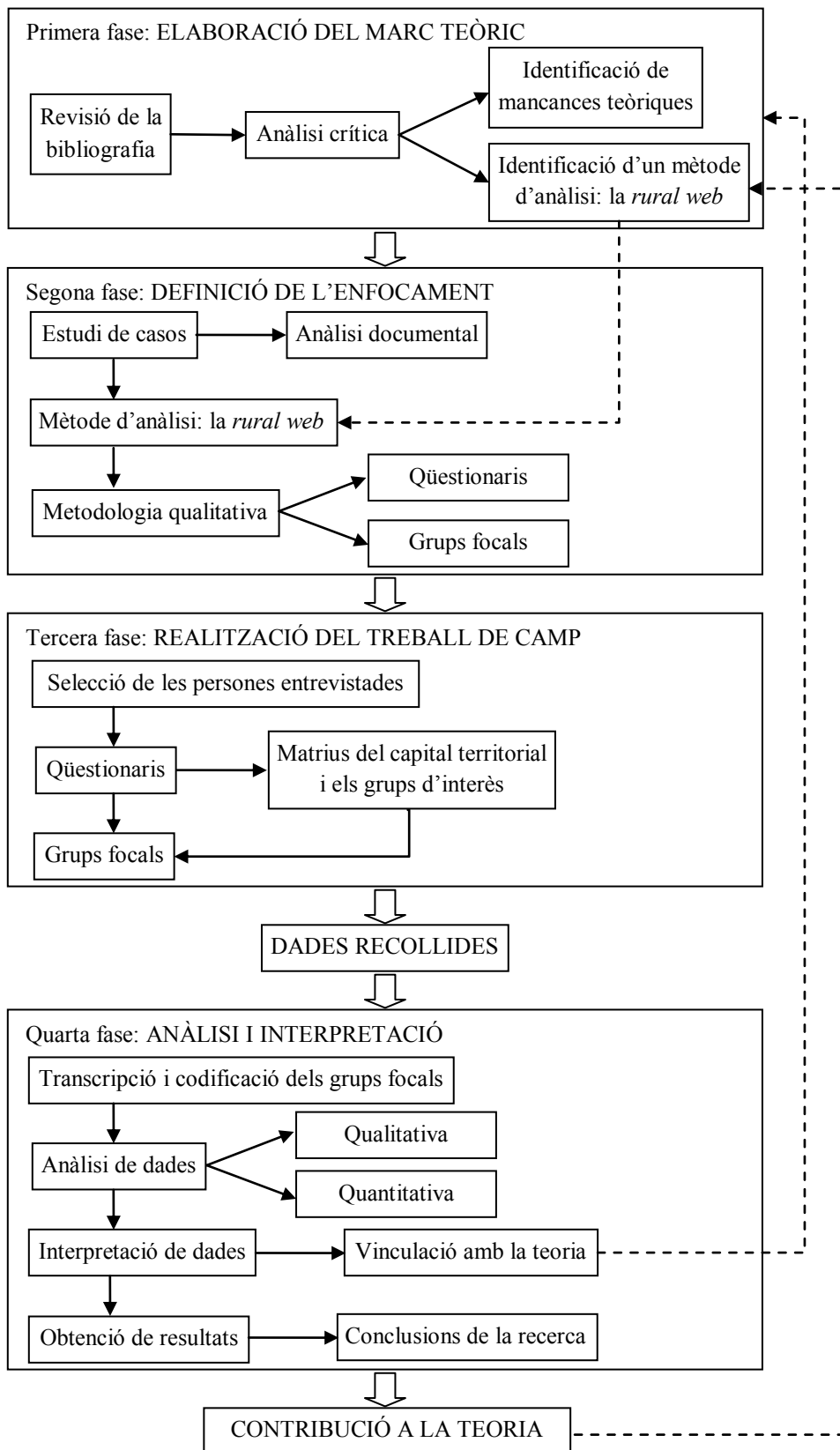
Dit d'una altra manera, la voluntat de la present recerca no és el descobriment d'unes causes universals –l'existència de les quals és més que dubtosa–, sinó que és l'aproximació al fenomen i la reducció de l'univers de possibles causes explicatives, sense oblidar la importància del context temporal i geogràfic, que converteixen cada cas en únic. Així, tal i com apunta Collier (1993, 105), la comparació de casos ha de permetre el descobriment de noves hipòtesis i, al mateix temps, contribuir a la construcció de teoria, gràcies a l'aproximació que suposa al fenomen estudiat.

L'estudi de casos a partir del model de la *rural web* i el posterior retorn a la teoria configuren un procés metodològic circular que, partint de la teoria, l'aplica i la testa en casos individuals per, finalment, culminar altre cop en la pròpia teoria a través de la comparació dels casos d'estudi. Així doncs, es tracta d'un procés metodològic deductiu i alhora inductiu.

L'enfocament deductiu és aquell en què l'investigador parteix d'una teoria general, la qual és utilitzada per testar unes hipòtesis derivades d'aquesta teoria. Així, es pot considerar que la primera fase de la present recerca és deductiva, perquè partint d'una simplificació i generalització de la realitat –el model de la *rural web*–, s'analitzen tres casos d'estudi particulars, al mateix temps que es contrasta la validesa del model. D'altra banda, l'enfocament inductiu és aquell en què l'investigador parteix de la recollida de dades, cerca patrons comuns en aquestes dades i elabora una teoria que pugui explicar aquests patrons. Conseqüentment, es pot considerar que la segona fase de d'aquesta recerca és inductiva, ja que a partir de les evidències extretes de l'anàlisi de tres casos concrets i la seva comparació, retorna a la teoria de partida amb l'objectiu de revisar-la i reformular-la en base als resultats empírics (Blackstone 2012, 41).

En definitiva, es pot considerar que el procés metodològic que guia la present recerca és un cercle tancat: parteix d'una teoria general, posteriorment cerca evidències en casos particulars, i finalment torna a la teoria per tal de millorar-la. Es posa de manifest, així, que l'enfocament deductiu –del general a l'específic– i l'enfocament inductiu –de l'específic al general– són absolutament complementaris i poden ser perfectament combinats en una mateixa recerca (Trochim 2006). A mode de síntesi, la figura 4.2 mostra una representació esquemàtica d'aquest procés metodològic circular, posant de manifest les connexions entre les diverses fases de la recerca i la lògica que adquireix cadascuna d'elles en el conjunt de la tesi resultant.

Figura 4.2 Esquema del procés metodològic

Font: elaboració pròpia

Capítol 5

RESULTATS DE L'ANÀLISI EMPÍRICA: TRES EXPERIÈNCIES DE DESENVOLUPAMENT RURAL A TRAVÉS DE LA MIRADA LOCAL

Aquest capítol correspon a la presentació dels resultats de la recerca, i com a tal, inclou un relat dels tres processos de desenvolupament rural analitzats, construït a partir de les dades obtingudes a través dels grups focals. La secció 5.1 correspon al cas del Priorat, la secció 5.2 al Lluçanès i la secció 5.3 a la Conca de Tremp. Cada relat està estructurat a partir de set apartats que fan referència als temes –o conjunts de temes– més rellevants per tal d'obtenir una comprensió detallada d'aquell cas concret.

5.1. El ressorgiment del Priorat: de comarca oblidada a referent mundial

Malgrat el perfil diferenciat dels integrants de cada grup focal, les dades obtingudes a partir dels tres grups conduïts al Priorat destaquen per presentar una coherència força considerable. En efecte, el discurs predominant extret de cada grup focal va resultar ser altament coincident amb el dels altres grups. Aquest fet, més enllà de reforçar la validesa de les dades obtingudes, permet obtenir una visió força consistent del procés de desenvolupament del Priorat, basada en una gran quantitat d'idees i opinions compartides per persones de perfil diferent. Tot plegat indica que existeix un relat força unànim al voltant de la transformació que ha viscut aquesta comarca des dels anys vuitanta fins a l'actualitat.

5.1.1. L'arribada de noves visions i el despertar local

A partir de la plaga de la fil·loxera, a finals del segle XIX, la comarca del Priorat va quedar sumida en una profunda crisi de producció que es va anar perpetuant al llarg del segle XX i va provocar un degoteig constant de la població prioratina. Durant la segona meitat del segle XX, la consolidació de les idees modernitzadores tampoc va generar noves expectatives a la comarca, ja que tant per la seva ubicació geogràfica perifèrica, com per la seva escassa capacitat de producció, el Priorat era un territori absolutament irrellevant per al creixement econòmic regional i estatal. Així, igual que altres àrees

rurals perifèriques, el Priorat va quedar condemnat a l'oblit, tant per part de l'administració pública com de la societat en general. Aquest aspecte va ser destacat per diversos participants dels grups focals, bàsicament per reivindicar que la transformació del territori prioratí és un fenomen realment extraordinari, especialment si tenim present la manca d'expectatives que hi havia als anys setanta i vuitanta.

“la Generalitat ho tenia clar: al Priorat es tancava tot. Era una comarca que anava a fer fallida” (P23)

“si no hagués passat tot això, la foto d'aquesta comarca seria devastadora. Per això a principis dels vuitanta parlaven els sociòlegs de «comarques de tancar¹⁴⁰»” (P15)

Precisament, el fet d'haver arribat a una situació de crisi tan aguda durant aquelles dècades, constitueix el primer element rellevant per entendre el procés de desenvolupament que ha viscut la comarca durant els últims trenta anys. En aquest sentit, molts dels participants van coincidir en què, mirat amb perspectiva històrica, l'extrema magnitud de la crisi soferta pel Priorat va ser crucial per al ressorgiment de la comarca, ja que si no s'hagués arribat a una situació tant crítica, possiblement la població prioratina no hauria vist tanta necessitat d'actuar i no hauria fet l'esforç d'adaptar-se a determinats canvis. Per tant, el primer aspecte que cal destacar per comprendre el procés de desenvolupament del Priorat és que aquest es va gestar en un context d'extrema necessitat, de decadència total, la qual cosa va provocar una forçosa cerca d'alternatives i una quasi obligada implicació per part de la població local.

“si no haguéssim tocat fons als anys vuitanta, no sé si estaríem aquí” (P21)

“aquesta feblesa, aquest dir «això s'ha acabat», [...] aquest tocar fons... És important tocar fons, per dir: «bueno, hi ha una altra manera possible de fer les coses»” (P31)

En segon lloc, són varis els participants que també van posar èmfasi en el fet que, a diferència del que ha passat en molts altres territoris, el procés de desenvolupament del Priorat no va sorgir de l'administració, ans al contrari: l'administració considerava que no calia destinar esforços a recuperar el Priorat, perquè era un territori sense possibilitats de negoci ni perspectives de futur. Per contra, estem parlant d'una comarca

¹⁴⁰ Convé precisar, tanmateix, que els autors d'aquesta famosa expressió no eren partidaris d'abandonar i deixar perdre aquestes comarques desfavorides, sinó ben bé al contrari: pretenien evidenciar els greus desequilibris territorials de Catalunya i la necessitat d'actuar per tal de dinamitzar les comarques més empobrides (Carreras, Giral i Lluch 1984).

on les iniciatives de desenvolupament han anat sorgint, en gran mesura, de la societat civil, un fet que va ser constantment recordat durant el transcurs dels grups focals.

“al Priorat, el desenvolupament rural no es produeix a partir de cap programa de l'administració” (P14)

“en aquesta comarca, tot això que ha passat [...] no es decideix a cap despatx! És a dir, no hi havia una planificació, no hi havia una estratègia ni res” (P15)

Malgrat tot, el Priorat va necessitar, evidentment, algun tipus de detonant per tal de reaccionar i iniciar el seu particular procés de desenvolupament. Aquest element, que podríem considerar com l'autèntica llavor del procés, va ser l'arribada de joves emprenedors forans que, amb una mirada completament diferent del territori prioratí, van visionar la possibilitat d'elaborar vins singulars i d'alta qualitat. A partir de la introducció de noves varietats vitícoles i noves tècniques de producció, elaboració i comercialització, aquests joves van transformar el sòl pedregós i el relleu difícil del Priorat –tradicionalment concebuts com a obstacles per a la producció agrària– en un valor afegit per als vins resultants, i van convertir el Priorat en una zona vitivinícola de referència mundial. La seva incidència va ser tan important que, malgrat reivindicar el paper de la població local, tots els grups focals van coincidir en reconèixer que l'arribada d'aquests joves i la seva determinació per emprendre un negoci arriscat havia estat absolutament clau.

“aquí ja es feia vi. Per què es produeix aquest canvi enorme? Perquè hi ha gent que és capaç de pensar diferent. [...] Algú que és capaç de veure de fora i d'una altra manera” (P14)

“es va encertar en un canvi visionari, en un moment en què els estils de vins [...] no responien al que estàvem embotellant [...]. Fins i tot, [...] jo recordo un canvi brutal a nivell de grans zones com Bordeus, com Borgonya... La gent madurava molt més el raïm, utilitzava barrica nova i hi havia una tendència a fer els vins estil Priorat” (P26)

Tanmateix, tal i com es van afanyar a fer alguns participants dels grups focals, cal ressaltar que el projecte d'aquests viticultors i enòlegs nouvinguts no va significar cap trencament amb la tradició local ni amb els valors del territori prioratí. Per contra, el seu projecte simplement descansava en un aprofitament diferent dels recursos locals, combinant la tradició amb una sèrie de novetats clau, i posant els recursos endògens

–sòl, clima, ceps, capital humà, etc.– en un primer pla. De fet, convé esmentar que, en els primers anys del seu projecte, els principals mestres d'aquests joves emprenedors van ser els propis pagesos prioratins, que contemplaven l'evolució del seu projecte amb una barreja d'escepticisme i esperança.

“la gent que inicia aquest procés, [...] tot i que introdueix moltes novetats tecnològiques des d'un punt de vista vitivinícola, no fa un trencament en la tradició [...]; los interessa la vinya vella i els interessen determinades vinyes que fan els pagesos i determinades coses que fan” (P15)

“aquí, més o menys estem tots d'acord [...] amb l'impuls inicial d'alguns elements externs. Però sense els recursos endògens que representa el capital de la vinya i de la gent que havia continuat treballant la terra...” (P11)

En tot cas, per tal d'entendre l'èxit que, ja a la dècada de 1990, va adquirir el negoci d'aquests joves pioners, cal tenir present que el seu projecte es va desenvolupar en un context altament favorable a escala internacional, caracteritzat per un auge de la cultura del vi. Aquest fet, combinat amb uns esforços de màrqueting notables, va facilitar la col·locació dels primers *vins de clos* als mercats europeus i, posteriorment, als mercats americans. Tal i com van reconèixer diversos participants dels grups focals, l'existència d'aquest factor conjuntural va resultar clau per al ressorgiment vitivinícola del Priorat, ja que va permetre que el reconeixement dels vins travessés tot tipus de fronteres i que la comarca adquirís una gran visibilitat dins del panorama vitivinícola i enològic internacional.

“quan neix el fenomen aquí, hi ha una conjuntura favorable pel que fa al món vinícola internacional” (P14)

“canvia la cultura del vi. Neix aquest fenomen de cultura vitivinícola enològica internacional [...]. I això fa que la mirada sobre aquí també sigui una mirada molt diferent, i tu ja no perceps només la mirada del català de Barcelona; perceps la mirada del tio de Nova York o de Berlín” (P15)

Ara bé, per molt que hi hagués un factor detonant i un context altament favorable, les novetats introduïdes en el sector vitivinícola haurien pogut quedar com un fet puntual si no haguessin tingut continuïtat per part de la pròpia població prioratina. Així doncs, per tal d'entendre el ressorgiment vitivinícola del Priorat, és essencial reconèixer el paper de la pagesia local, no només per haver mantingut viva l'activitat al llarg de múltiples

dècades de crisi, sinó també per haver reaccionat i haver-se adaptat a un nou model productiu que, per a molts d'ells, va suposar haver d'aprendre a treballar la vinya de nou. En aquest sentit, cal destacar l'aportació d'alguns participants que van posar èmfasi en la capacitat d'adaptació de la població prioratina.

“primer va ser un bolet, però [...] això ha tingut prou força [...] com per crear un moviment i tota una comarca ha fet el canvi. S'hagués pogut quedar en quatre, i no hagués pogut generar res, no? I lo important és que tot això es va contaminar i llavors tothom s'hi va posar” (P26)

“al final, aquí ha passat una cosa que és important, i que és l'adaptació de la població [...]. Aquí els pagesos han hagut d'aprendre [...] a treballar la vinya d'una manera diferent de com la treballaven. I en bona mesura això ha canviat, i ha canviat en molt poc temps!” (P15)

La principal raó que va provocar l'adaptació de la pagesia prioratina a aquest nou model productiu –lluny d'altres interpretacions més romàntiques– va ser essencialment econòmica. En efecte, tal i com van apuntar múltiples participants, allò que va fer despertar la pagesia local va ser l'augment del preu a què es pagava el raïm. Aquest fenomen, consolidat al llarg de diversos anys, va ser possible gràcies a la bona sortida que els vins elaborats pels viticultors i enòlegs pioners van tenir al mercat internacional¹⁴¹, la qual cosa va convertir el raïm del Priorat en un bé molt preuat. D'aquesta manera, la pagesia local va començar a entendre que fent les coses d'una manera diferent, la viticultura podia tornar a ser una activitat rendible.

“què és lo que ajuda a canviar? Pues que a una persona que li pagaven una merda per aquell vi, que no li sortia a compte, d'un any per un altre [...] li augmenten cinc vegades el preu del raïm. Això és definitiu” (P14)

“hi ha un moment important, que és quan es comença a pagar realment bé el quilo de raïm. Per mi és un punt d'inflexió: s'estaven abandonant les vinyes, no es donava coll, i en el moment en què es valora el producte de la terra, l'agricultura comença a sortir a compte” (P26)

Aquest augment del preu del raïm va fer veure a la població prioratina que, contra tot pronòstic, el futur de la comarca podia seguir lligat a la vitivinicultura, sempre i quan es

¹⁴¹ Les primeres ampolles dels closos (1989) van ser venudes per Europa a uns preus que rondaven les 1.500 pessetes (9€) per ampolla, una xifra consensuada entre els diversos elaboradors dels closos i, en qualsevol cas, molt superior al que es pagava, fins aleshores, pel vi del Priorat (Fernández de Castro 2016).

treballés de forma diferent. En aquest sentit, l'element clau va ser entendre que no es podia seguir pensant en termes quantitius, ja que el Priorat no podia competir amb les grans zones productores de raïm, sinó que calia centrar els esforços en elaborar vins de qualitat, amb un segell propi, que fossin únics i inimitables. Així, són varis els participants que van posar èmfasi en el canvi de xip de la pagesia prioratina.

“de cop i volta, passa una cosa, que és que a partir de l'aprofitament dels recursos locals d'uns tios que tenen una visió diferent [...], resulta que la gent percep que pot viure de la terra dignament, i que el seu projecte [...] no passa perquè vingui una fàbrica [...], sinó que passa per fer les coses d'una manera diferent” (P15)

“aquí no podem competir en quantitat i només podem competir en qualitat. Entendre això és lo més important” (P21)

Conseqüentment, el sector agrari va deixar de veure els condicionants físics com un impediment per a la competitivitat i, progressivament, va començar a valorar les particularitats del terreny. De retruc, tota la població prioratina va començar a experimentar un canvi de mirada sobre el propi territori, deslliurant-se dels prejudicis heretats d'un temps de crisi i començant a valorar aquell entorn que, fins aleshores, ningú apreciava. Així, més enllà de la recuperació de l'activitat vitivinícola, també es va produir una creixent sensibilització de la societat prioratina amb l'entorn físic, que va passar a ser concebut com una possible font d'ingressos i com un puntal per a l'economia prioratina.

“aquí, la clau és que comença a funcionar econòmicament alguna cosa, quan durant un munt d'anys tot anava costa avall. [...] desperta el vi, la gent veu que hi havia un model de negoci que pot funcionar, [...] i és a partir [...] d'aquest boom econòmic que canvia la mirada” (P15)

A mode de resum, es pot considerar que el procés de desenvolupament del Priorat es va iniciar en un context de crisi extrema, i no va ser impulsat des de l'administració, sinó que va sorgir a partir de l'arribada de viticultors i enòlegs forans que, gràcies a una mirada diferent del territori i a la incorporació de determinades novetats, van aconseguir elaborar vins d'alta qualitat. L'èxit d'aquest negoci pioner i la bona sortida dels vins al mercat internacional van disparar el preu del raïm, la qual cosa va propiciar la progressiva adaptació de la pagesia al nou model productiu, així com també un canvi de mirada per part de la població prioratina envers el propi territori.

5.1.2. La professionalització del sector vitivinícola

L'èxit del projecte impulsat pels viticultors i enòlegs nouvinguts no només va fer reaccionar la població prioratina, sinó que també va generar un cert focus d'atenció sobre la comarca, un territori fins aleshores oblidat que, de cop i volta, mostrava el seu potencial vitivinícola al món. Conseqüentment, a finals dels anys vuitanta i principis dels noranta, van ser nombrosos els cellers, empreses i inversors forans que van mostrar interès per emprendre un negoci al Priorat. Tanmateix, les males condicions de la comarca va acabar frenant l'arribada de molts d'aquests actors que pretenien aprofitar el *boom* inicial per fer negoci. Aquest fet és absolutament rellevant per comprendre el procés de desenvolupament del Priorat, ja que va permetre que la població prioratina acabés esdevenint l'autèntica protagonista del ressorgiment vitivinícola. En efecte, la limitada afluença de grans empreses i grups inversors va facilitar que les noves fornades de joves qualificats poguessin muntar els seus petits negocis dins del sector, afavorint així la retenció de la riquesa en l'àmbit local. Així doncs, es pot considerar que la manca de modernització del territori prioratí durant els anys del *boom* vitivinícola va jugar a favor en un moment determinat, constituint un element clau per entendre la importància que més endavant ha adquirit el capital humà local.

“quan va començar el boom dels closos dels vins, va venir molta gent de fora, [...] a mirar-se tot això del Priorat per invertir [...]. Però [...] van veure el territori, amb males infraestructures, [...] i van marxar. I van donar temps a tota la gent que estava estudiant a l'Escola d'Enologia [...], a la gent d'aquí, a començar un petit celler [...]. I ara tenim 100 cellers a la DO[Q] Priorat, i no sé quants [...] a la DO Montsant, i la proporció de cellers grans de fora és mínima” (P26)

En aquest sentit, un altre aspecte clau a destacar per entendre el procés de desenvolupament del Priorat és la importància que es va concedir, ja des de bon principi, a la formació de professionals qualificats en l'àmbit de la vitivinicultura. Concretament, els participants van fer especial referència a l'Escola d'Enologia Jaume Ciurana, que des de la seva fundació, l'any 1984, ha propiciat un enfortiment del capital humà vinculat al món del vi i ha format viticultors que, més enllà de la producció del raïm, dominen la fase de transformació del producte agrari. Aquest fet resulta clau per entendre la recent proliferació de petits cellers a la comarca, així com l'auge de la venda embotellada, que fins als anys noranta era pràcticament inexistent.

“el vi també ha tingut la sort de què hi ha hagut una Escola d'Enologia que ha format tècnics i que ha anat tirant endavant” (P23)

“la gran transformació ha sigut [...] formar gent que sapiguessin com manejar, no només el tros, sinó també elaborar” (P22)

Adicionalment, també convé esmentar l'esperit col·laborador que tenien els viticultors i enòlegs pioners, que des de bon principi ja van apostar per treballar junts i per transmetre les innovacions i els nous coneixements a tot el sector vitivinícola prioratí. Aquest fet va ser destacat per diversos participants dels grups focals, ja que no només va permetre un aprenentatge col·lectiu absolutament necessari per a la comarca, sinó que també va facilitar la incorporació de la pagesia local al nou model productiu.

“la formació ha estat bàsica, però inclús la mentalitat dels que van venir als anys vuitanta ha estat bàsica, perquè ells saben que per si sols no eren res, que necessitaven el territori; necessitaven un territori que tingués els condicionants edafoclimàtics per fer un bon producte, però a més, que tingués unes arrels culturals i una història, i tot això està en aquí. I la seva virtut ha sigut que això ho han donat a conèixer a tothom” (P23)

Aquest fet va resultar fonamental, ja que va suposar l'inici d'una dinàmica de col·laboració i d'intercanvi d'informació dins del sector vitivinícola prioratí que s'ha mantingut fins a l'actualitat i que s'ha anat reforçant amb l'arribada de nous actors, fins al punt de convertir la comarca en un pol de coneixement vitivinícola i enològic. Aquest factor explica que el Priorat hagi seguit innovant i s'hagi mantingut com un territori de referència a escala internacional, tal i com van subratllar diversos participants. Un dels principals responsables d'aquest fenomen és el VITEC, un centre de suport integral a la recerca, el desenvolupament i la innovació en matèria vitivinícola.

“hi ha una xarxa no establerta [...] d'enòlegs i de coneixement, que flota a l'ambient, al voltant del món del vi i de la creació enològica” (P15)

“la innovació agroalimentària, en el sector del vi, és constant [...] i és puntera a nivell internacional; cada dia innoven i [...] inventen coses noves” (P31)

Per altra banda, alguns participants també van destacar el rol que han jugat les dues Denominacions d'Origen vitivinícoles de la comarca, que han evolucionat de forma coherent amb els esdeveniments i han ajudat a consolidar el ressorgiment del sector

vitivinícola. En aquest sentit, tant el naixement de la DO Montsant –fins aleshores inclosa dins d’una DO Tarragona insignificant– com la qualificació de la DO Priorat, van suposar dues fites molt importants per a la consolidació del nou model productiu, ja que la seva normativa ha actuat com un incentiu perquè la pagesia local s’adaptés a determinats canvis i complís una sèrie de requisits imprescindibles per a una producció de qualitat.

“la Denominació d’Origen Priorat ha passat de ser una DO morta a una DOQ, i [...] ha articulat moltes coses que estan [...] molt millor que no estaven” (P15)

“la DO Montsant [...] estava a [la DO] Tarragona, i [...] Tarragona llastrava el Montsant. I [...] la solució va ser: [...] fem la nostra DO. I això ha sigut una adaptació que ha fet la zona, i a més col·lectivament, en aquest procés de desenvolupament” (P21)

“les denominacions d’origen han estat claus; és a dir, com a agents professionalitzadors i actors del territori, han marcat la línia i han dit [...] com s’havien de fer les coses” (P34)

De forma similar, aquelles empreses o cellers que compren el raïm als viticultors també han ajudat molt en aquest procés de transició cap a una producció de qualitat, ja que la possibilitat d’escollir entre una gran diversitat de productors ha generat competència entre aquests i ha provocat que tots ells s’esforcin per obtenir un raïm de la màxima qualitat. Al seu torn, també convé destacar el procés de maduració que han viscut les cooperatives agrícoles, que s’han anat adaptant als nous temps, premiant la qualitat per sobre de la quantitat, i esdevenint cada cop més competitives. Així, són diversos els participants que van voler subratllar l’important rol que han jugat, tant les empreses vitivinícoles, com els cellers, com les cooperatives, en el procés d’adaptació al nou model productiu.

“aquesta transferència de coneixement, [...] a banda [d’Escola] d’Enologia i VITEC, s’ha fet a través de les empreses. Direcció Enològica, que deia: «aquest raïm no el vull, ja el pots prendre cap a casa». I per tant, tu, a l’hora de veremar, has de triar diferent, has de treballar la vinya diferent” (P15)

“partíem d'unes cooperatives dels anys vuitanta, que era un reducte de gent molt gran, [...] però que s'han posat les piles. Les cooperatives que hi han ara són competitives” (P31)

Tot plegat evidència que, si realment el Priorat ha viscut una *revolució del vi* –com se sol anomenar–, és gràcies a la implicació, l'adaptació i l'evolució de tots els actors que componen el sector. Aquest fet ha permès que la comarca hagi assimilat ràpidament un nou model productiu i que les noves tècniques de producció i elaboració ja hagin esdevingut majoritàries. Així, tal i com es deriva de diverses aportacions dels grups focals, el Priorat ha experimentat un procés d'aprenentatge col·lectiu, complementat per una creixent conscienciació sobre la importància de cuidar cada fase del procés productiu, des del cultiu del cep fins a la comercialització del vi.

“jo he treballat en altres comarques i la veritat és que estan més enrere. La Terra Alta mateix, jo [hi] vaig treballar tres anys, i [...] quan travessava l'Ebre cada dia, tenia la sensació de què tornava una mica [...] als debats dels anys vuitanta i noranta d'aquí: el raïm en caixes..., en fi, certes coses que aquí, al final, després de dir-ho, dir-ho, dir-ho, i [...] practicar-ho, practicar-ho, practicar-ho, [...] ho hem assumit com a pràctiques normals” (P31)

“la gent ha pres molta consciència, que potser no la tenien, [...] que s'havien de fer les coses ben fetes des del començament: [...] des de plantar el cep, fins a vendre el vi i cobrar-lo bé de preu” (P27)

Al seu torn, tots aquests canvis han derivat en una creixent integració vertical del sector vitivinícola prioratí. Com van indicar nombrosos participants, el viticultor prioratí ja no es preocupa només per la producció del raïm, sinó també pel producte en què aquest serà transformat. Per aquest motiu, per entendre el ressorgiment del sector vitivinícola de la comarca, és essencial posar èmfasi en les novetats introduïdes després de la collita, és a dir, durant la fase d'elaboració del vi. La transformació del producte és, al cap i a la fi, la fase que explica perquè els vins dels Priorat van passar, en qüestió de pocs anys, de ser desconeguts i mancats de valor, a ser uns dels més apreciats de tot el món.

“la novetat més important és que l'agricultor ha après que no es guanya la vida [...] fent raïm, sinó venent vi [...]. [...] això és molt important, perquè fa el millor pel vi, perquè surti el seu producte” (P23)

“aquí hi ha una transformació del producte, i és en la transformació on està el quid de la qüestió. Perquè aquest mateix raïm que farà famosos a determinats vinaters ja hi era, perquè eren vinyes velles [...]. És a dir, no és el producte pel producte, és la manera que tu tens de veure allò i en què ho transformes” (P14)

Adicionalment, convé esmentar que, tal i com va emfatitzar un participant dels grups focals, la professionalització del sector vitivinícola ha contribuït decisivament a un major equilibri social, ja que ha facilitat la incorporació de la dona al sector agroalimentari, evitant així un dels problemes més típics de les àrees rurals: la masculinització de la societat.

“en el món professional de la viticultura i de l'enologia, hi han moltes dones que s'incorporen en aquest sector; per tant, és un sector que, també a nivell social, equilibra aquesta mancança que ja és una condició fonamental de moltes zones rurals, en què queden molts homes i moltes dones marxen” (P31)

Tanmateix, i com a únic aspecte negatiu, també convé esmentar les advertències llançades per alguns participants, que van alertar del risc que pot suposar una excessiva especialització de la comarca en el sector vitivinícola, ja que en cas d'una hipotètica crisi d'aquest sector, l'escassa diversificació del sector agrari podria tenir conseqüències severes per al conjunt del territori.

“des d'un punt de vista agrícola, encara que el vi et vagi bé [...], jugar-te-la al monocultiu [...] ja hauríem de saber que sempre és un risc important” (P15)

“[el sector agrari] està poc diversificat. [...] I hi ha una [...] cosa [...] que és el canvi climàtic. Hi ha alguns estudis de la conca del Siurana que diuen que vindran unes clatellades...” (P12)

En vista de tot plegat, es pot resumir que un dels elements clau que expliquen la *revolució del vi* del Priorat –i de retruc, el seu procés de desenvolupament– és la professionalització que ha experimentat el sector vitivinícola local, des de l'arribada dels viticultors i enòlegs pioners fins a l'actualitat. En aquest procés, han resultat clau la formació, la transmissió de coneixements i l'adaptació dels diversos agents que integren el sector, la qual cosa ha afavorit una especialització del territori que, tot i suposar un

cert risc de cara al futur, també constitueix una de les principals fortaleses actuals de la comarca.

5.1.3. La comercialització del vi, el tancament del cercle

La creixent integració del sector vitivinícola prioratí no només ha suposat l'acostament entre les fases de producció i d'elaboració, sinó que també ha arribat fins a la comercialització, esdevenint aquesta una etapa clau en el llarg procés que va des de la terra fins al consumidor. En aquest sentit, diversos participants van assegurar que la principal novetat que ha fet possible el ressorgiment vitivinícola del Priorat ha estat, més enllà d'introduir noves formes de produir i elaborar, el simple fet de posar el vi en una ampolla, és a dir, de vendre el producte envasat i no pas a granel, com es venia fent anteriorment.

“amb la visió de l'any vuitanta, la novetat és que s'ha posat el producte dins una ampolla i s'ha venut al detall. Això és lo principal, crec jo. I aquí podem parlar molt, però de vendre com venien abans, a cubes o a trulls [...], a vendre en botelles, això és lo principal canvi” (P21)

“on los nostres pares o avis només hi veien un simple conreu de raïm i producció de vi, naltros anem més enllà i ja estàs molt més a prop del mercat, ja elabores vi, ja l'embotelles, ja estàs arribant quasi al consumidor, i això també és molt important i et dóna un marge per poder dedicar-t'hi” (P32)

El fet d'embotellar el vi no tan sols ha permès la venda a través de múltiples canals de comercialització, sinó que també ha facilitat la seva diferenciació en un mercat cada cop més competitiu i globalitzat. En aquest sentit, l'estratègia que ha seguit el Priorat ha consistit en maximitzar la vinculació entre el producte i el territori. Així, en línies generals, els productors prioratins han apostat per elaborar vins que retenguin les característiques del terrer, de manera que el producte resultant sigui, més que una simple beguda, una expressió del territori, incloent el seu paisatge, la seva gent, la seva cultura i la seva història. En aquest sentit, són nombrosos els representants del sector vitivinícola que van posar èmfasi en el valor afegit que suposa el component de lloc, ja que és el que permet diferenciar els vins prioratins respecte aquells altres vins –també d'alta qualitat– que s'elaboren en zones productores amb un medi físic menys peculiar.

“s'ha tret el màxim [suc dels recursos endògens], [...] perquè t'identifiquen el producte que venem; sense aquests recursos, no tindriem el vi que tenim” (P23)

“[el Priorat] és una terra amb una força molt especial [...]. [...] per lo petit que és, vas arreu del món i [...] és reconegut [...]. Jo crec que això és realment important, perquè te'n vas a Jumilla i tothom ha canviat, i la gent treballa bé la terra, envasa i tal, però [...] no ha passat el que ha passat al Priorat! [...] no ha tingut la incidència que ha tingut Priorat al món!” (P26)

Pel que fa als canals de comercialització, es pot considerar que el sector vitivinícola prioratí ha transcendit qualsevol frontera i, lluny de preocupar-se per entrar als mercats locals o crear-ne de nous, ha apostat per la distribució a gran escala. La venda a través de canals convencionals ha permès fer arribar els vins a un públic ampli i divers, i a més a més, ha actuat com a missatger per a la captació de turisme al territori. Així, es pot considerar que l'estratègia d'anar a vendre a fora ha propiciat un augment de la visibilitat del Priorat de cara a l'exterior i un augment del turisme, especialment vinculat al món del vi.

“amb el tema del vi, es van buscar [...] canals de distribució a nivell mundial. Llavors, tu li vens al distribuïdor, el distribuïdor ven a la botiga... en el millor dels casos, no? [...] Això no t'ho pots saltar, perquè fas moltes més ampolles de les que pots consumir [...] localment, amb la població d'aquí. Però també és molt important perquè acabes irradiant el territori a fora. El que acabes fent és una crida a què la gent vingui a conèixer el territori” (P26)

Tanmateix, val a dir que darrerament també s'ha produït un gran increment de la venda en l'àmbit local i, més concretament, de la venda directa al consumidor, la qual cosa proporciona un marge de benefici superior als productors. De totes maneres, si això ha estat possible és perquè, tal i com ha estat apuntat, anteriorment es va posar el focus en els mercats internacionals, un fet que va permetre atraure visitants al territori, desitjosos de conèixer el lloc d'origen d'uns vins altament apreciats en el mercat.

“[els cellers] cada cop [...] aposten més per la venda de proximitat, és a dir, per venda directa a les visites [...]. I llavors clar, els hi surt molt a compte, perquè cobren amb cash el preu que ells volen posar del vi” (P33)

“només pots vendre un 30% a peu de celler si hi ha tota una feina d'irradiació cap a fora, perquè aquest 30% no el vens al veí de casa teva, sinó [que] el vens a tota la gent que ve a visitar-te. Aleshores, hi ha aquesta feina de retruc: primer comences anant als canals de distribució a fora, expliques el projecte, vens territori, la gent ve al territori i llavors és capaç de comprar aquí” (P26)

Tot plegat posa de manifest que l'enfortiment del sector turístic prioratí, especialment notori durant els darrers anys, està estretament relacionat amb el ressorgiment del sector vitivinícola, ja que el vi és el principal element que ha permès donar a conèixer el Priorat i atraure visitants al territori. Alhora, però, l'auge del turisme també ha acabat repercutint sobre el sector vitivinícola, ja que ha significat l'aparició d'una nova font d'ingressos pels cellers, a través de les visites i la venda directa. Aquestes sinergies que s'han anat establint al llarg dels anys entre el sector vitivinícola i el sector turístic són un altre element essencial del procés de desenvolupament del Priorat, ja que suposen una relació de dependència i enfortiment mutu entre dos dels principals sectors econòmics de la comarca.

“l'agricultura ha estirat lo turisme, l'agricultura ha creat les visites als cellers, a les finques... ha estirat moltes coses” (P24)

“van haver cellers que es van posar en marxa i anaven molt enfocats a l'exportació de vi. [...] aleshores vam començar a rebre gent i a fer la venda directa, i ara hi ha [...] cellers que es dediquen al tema de l'enoturisme, i que realment venen molt vi directament” (P13)

En definitiva, el sector turístic prioratí ha entès que depèn, en gran mesura, del manteniment d'un sector agrari –no només vitivinícola– potent, dinàmic i competitiu, ja que és el que atrau a bona part dels visitants. Per la seva banda, els agricultors també han entès que l'arribada de turistes representa una oportunitat: d'una banda, per diversificar les fonts d'ingressos a partir d'activitats complementàries –com el turisme rural o les visites als cellers–, i de l'altra, perquè permet la valorització dels productes locals i la seva venda en l'àmbit local, ja sigui en forma de venda directa o a través de comerços i restaurants.

“s'ha madurat, amb tots aquests anys. [...] jo vaig obrir casa meva al 2005 per tenir un estranger a la casa, i trobar un celler que li deixés fer un tast

era [...] molt difícil. [...] no hi havia aquesta organització que ara podem tenir” (P13)

“es va fer [...] una bona feina amb el fet de què, [...] quan la gent ve a la zona, pugui provar productes d'aquí, perquè això fa vint anys [...] no passava. [...] És a dir, tu arribaves al Priorat i [...] era difícil trobar vi [...]. I ara això ja no passa. Els restaurants tracten bé el vi” (P31)

Per tot plegat, es pot considerar que la comercialització ha permès tancar un cercle que s'autoalimenta i que, al mateix temps, enforteix l'economia del Priorat: partint de la formació de professionals altament qualificats en vitivinicultura, s'ha millorat la producció agrària, s'han elaborat vins d'elevada qualitat i s'han aconseguit comercialitzar arreu del món, la qual cosa ha convertit novament la viticultura en una activitat rendible, ha atret turisme a la comarca i ha revaloritzat l'activitat agrària. En paraules d'un dels participants:

“tot comença a la terra, continua al celler, però és un procés llarg de tres potes, i [...] si en falla una, el tamboret cau: la terra, l'elaboració i la comercialització. Perquè la comercialització és lo que permet tancar el cercle, és lo que permet adinerar el producte, és lo que permet fer la imatge, és lo que [ho] permet tot” (P31)

5.1.4. El canvi d'actitud i el naixement d'un paisatge

Més enllà dels inqüestionables efectes econòmics que ha tingut el ressorgiment del sector vitivinícola prioratí, aquest fenomen també ha permès una altra millora que, tot i ser immaterial, ha estat crucial per al conjunt del territori: la revalorització de l'ofici del viticultor i, per extensió, de la pagesia en general. Aquest fet, generat per l'Escola d'Enologia i per l'ampli reconeixement dels vins prioratins a escala internacional, ha resultat determinant per a la incorporació de joves al sector agrari i per a la continuïtat de les activitats primàries. Així, són nombrosos els participants dels grups focals que van posar èmfasi en la revalorització de la feina del camp com un element bàsic per al procés de desenvolupament del Priorat.

“l'escola de viticultors va produir una cosa [...] molt important, que és l'orgull de poder dir, o que el teu fill pugui dir, que és viticultor, que és pagès, i això no és cap cosa a menystenir, sinó que és un valor [...]. [...]

perquè un territori pugui tirar endavant, [...] ha de sentir-se orgullós del que està fent i tenir molta identitat de territori” (P31)

“el [...] desenvolupament [...] ha aconseguit prestigiar un altre cop la feina del pagès. O sigui, no era només que es produïssin diners, sinó que a partir de [...] la valoració internacional, [...] dir que fas vi al Priorat queda bé” (P14)

Aquest enfortiment de l'autoestima, però, no s'ha limitat tan sols a la pagesia, sinó que s'ha estès a tota la societat prioratina, la qual ha protagonitzat un canvi d'actitud i un augment de l'arrelament territorial, afavorint així una major retenció del jovent. De resultes, tal i com es desprèn dels grups focals realitzats, la població prioratina actualment està més vinculada al territori que unes dècades endarrere, i això és fonamental per entendre el procés de desenvolupament de la comarca, no només per qüestions demogràfiques, sinó també perquè l'arrelament és sinònim d'implicació i de compromís, i això és el que ha permès que la societat civil hagi portat la iniciativa en aquest procés de desenvolupament.

“hi ha un [...] canvi d'actitud i de mirada sobre la pròpia realitat, i per tant, un canvi de tendència en la qüestió de l'autoestima” (P11)

“hi ha hagut molts anys de pobresa, misèria i tragèdia. I això s'arrossegava, als anys vuitanta. I crec que hi ha hagut un canvi d'actitud, de creure's que no és una mala sort haver nascut aquí. [...] El jovent es queda, no ha de marxar, i la gent estima el territori. [...] I jo crec que hi ha una actitud molt més positiva” (P26)

Per aquest motiu, convé ressaltar de nou el canvi de xip que va protagonitzar la població prioratina quan el sector vitivinícola tot just començava a despuntar, i la gent –possiblement empesa per la necessitat– va creure's que els condicionants físics del Priorat podien ser posats en positiu, que el territori tenia un potencial i que el seu aprofitament passava, simplement, per adaptar-se a unes noves formes de pensar i de treballar.

“jo penso que [el nucli del procés] ha sigut [...] les persones que han cregut en lo territori i en lo producte del territori [...]. Si aquestes persones no hi haguessin cregut, o no s'ho haguessin cregut, per molt bonic que ho tinguéssim...” (P24)

“si la gent no [...] es creu que allò és possible, [...] i que a més a més, tot el que tenen que semblava que era una [...] merda [...], pot ser una cosa guai, doncs sense això [...] no hi ha un canvi real” (P11)

Un altre factor que va resultar crucial per fer reaccionar la població prioratina i que aquesta comencés a apreciar el seu entorn físic va ser l'entrada en escena d'un projecte per implantar un parc eòlic a la Serra del Montsant. Aquest projecte va ser la gota que va fer vessar el got en un territori ja prou indignat per la concentració de les indústries d'alt impacte ambiental a les comarques del sud de Catalunya. Com a reacció, es va produir una mobilització ciutadana per protestar contra aquest projecte d'actuació, la qual cosa va ser clau per començar a conscienciar la gent que el paisatge prioratí tenia una sèrie de valors que, fins aleshores, havien estat infravalorats.

“aquest canvi de mirada [...], més la reacció a unes possibles agressions [al territori], tot això és el que fa un canvi d'actitud, que comenci [...] l'autoestima [...] a tirar amunt” (P11)

“hi ha un relat, que no és només del vi, sinó que és de respecte al territori [...], que s'acaba de consolidar quan hi ha l'agressió dels parcs eòlics” (P15)

Finalment, el projecte de parc eòlic a la Serra del Montsant va ser abandonat per l'administració pública, i la paral·lela declaració d'aquest espai com a Parc Natural va significar la confirmació i el reconeixement dels valors del paisatge prioratí. De resultes, tots aquells elements del paisatge tradicional que anteriorment s'associaven a una manca de progrés i de modernització, poc a poc van passar a constituir un patrimoni de gran valor, reconegut fins i tot pels propis prioratins, tal i com van reflectir nombrosos participants dels grups focals.

“la creació del Parc Natural del Montsant, [...] simbòlicament va ser molt important” (P14)

“llavors, ens vam donar compte [...] [que] tot això estava associat a uns nuclis molt ben conservats, estava associat a costers de vinya, estava associat a un entorn natural molt protegit, amb poques agressions externes, etcètera, etcètera... Doncs d'aquesta dificultat, veure que això es podia posar en positiu, [...] jo penso que aquest és un dels grans canvis” (P31)

Aquesta creixent sensibilització envers l'entorn ha provocat que, allà on abans només hi havia territori –o sigui, un medi físic–, ara la gent també hi vegi paisatge, és a dir, que valori l'estètica d'aquest territori i n'apreciï el contingut. D'altra banda, també convé ressaltar que aquesta creixent valoració del paisatge prioratí ha traspassat els límits comarcals, de manera que el Priorat ha passat a ser reconegut i apreciat més enllà de les pròpies fronteres, un fenomen que, juntament amb la visibilitat adquirida pels seus vins, expliquen l'auge del turisme a la comarca. Així, tal i com es desprèn de múltiples aportacions dels participants, s'ha produït un canvi de mirada sobre el paisatge prioratí, tant per part de la població local com des de l'exterior.

“hem assistit al naixement d'un paisatge, és a dir, a la valoració estètica i ètica d'un entorn que abans no era [...] valorat més que per molt pocs [...] Jo, [...] això, suposo que deu passar en altres llocs, però la velocitat que hem vist com ha passat aquí al Priorat, jo crec que deu haver molt pocs territoris... És a dir, [...] fa [...] 25 anys, [...] el percentatge de gent que t'hagués dit que això era un territori bonic, era baixíssim. [...] és un fenomen cultural, i [...] està associat amb aquest despertar, amb aquest desenvolupament territorial” (P14)

“la gent es queda parada del paisatge. Mos han portat gent aquí al Priorat, i s'han quedat parats, perquè ells vénen pel vi, les coses com siguin, i [...] al final es queden amb el paisatge” (P35)

Al seu torn, la sensibilització de la població amb el paisatge prioratí també ha propiciat l'aparició d'una nova consciència sobre la necessitat de preservar-lo, compartida des del sector agrari i des del sector turístic. Tot plegat explica la gran implicació que hi ha hagut, des d'ambdós sectors, per avançar cap a un model territorial basat en el respecte pel medi ambient, sabedors que el paisatge és el principal valor afegit dels vins prioratins i que la captació de consumidors, clients i turistes depèn, en gran mesura, de l'atractiu que representa aquest paisatge.

“des de la Denominació d'Origen [Priorat], [...] el 2004, vem fer un pla de gestió del patrimoni paisatgístic, perquè enteníem que fins aleshores s'havien fet una sèrie de finques que trencaven el paisatge. I ara això ho tenim protegit” (P23)

“jo [...] m'he involucrat en turisme rural des del 2008, i ho he vist amb l'actitud de la gent. [...] Lo Priorat té un potencial que [...] el comencem a sapiguer explotar, però que el té” (P24)

A partir del ressorgiment del sector vitivinícola i la sensibilització ciutadana envers el paisatge, el territori prioratí s'ha anat orientant progressivament cap a un model de territori específic, caracteritzat pel respecte a tot el que configura el seu capital territorial. Així, tal i com van apuntar diversos participants, la població prioratina ha assumit com a propis uns determinats valors –com ara la sostenibilitat, la coherència o la identitat–, mentre que tot allò que resulta incompatible amb aquests valors, ha passat a ser qüestionat. Addicionalment, la comarca també ha guanyat visibilitat de cara a l'exterior, precisament gràcies a aquests nous valors que l'identifiquen i la diferencien d'altres territoris.

“avui dia, els valors que tu associes al món Priorat, són uns que no eren ja no fa 25 anys, [en] fa 10. I això, des d'un punt de vista no només enològic, també turístic, és un actiu molt potent; [...] és una marca molt potent” (P15)

“la gent comença a estar orgullosa de ser diferent. Jo sempre dic: «aquest és un territori on passen coses diferents». I la gent ja ho comença a assumir com un valor” (P14)

A partir d'aquesta creixent conscienciació, el moviment reactiu contra el parc eòlic del Montsant –canalitzat a través de la Plataforma del Priorat– ha estat transformat, amb el pas del temps, en un discurs proactiu més ambiciós, que pretén decidir localment el model de territori i que l'any 2007 ja va donar lloc a l'associació Prioritat. Aquest fet, subratllat per alguns dels participants dels grups focals, constitueix un element cabdal dins del procés de desenvolupament del Priorat, ja que ha permès que la població prioratina es trobi en disposició de triar com ha de ser el seu territori en un futur proper.

“es va produir una maduració molt interessant, que va acabar en Prioritat, i va passar de ser un moviment ‘en contra de’ a ser un moviment propositiu. Aleshores, vam dir: «en comptes d'estar sempre dient què és el que no volem, per què no treballem per aconseguir el territori que volem?»” (P14)

“el «no ho volem» és com una voluntat, i el discurs de la Plataforma [del Priorat], de dir «no» [...], ho transformem en [l'associació] Prioritat, en un discurs proactiu. Això per mi és un motor” (P12)

A mode de resum, es pot considerar que al Priorat, el ressorgiment del sector vitivinícola va propiciar un canvi de mentalitat i d'actitud en la població local, que poc a poc va començar a valorar el seu propi territori. En aquest context, el projecte de parc eòlic a la Serra del Montsant va ser un fet detonant, ja que va fer reaccionar la societat prioratina i va suposar l'inici d'una nova etapa de mobilització ciutadana, no només per defensar-se de possibles agressions al territori, sinó també per decidir quin tipus de comarca es vol de cara al futur, des del convenciment que el paisatge és un actiu fonamental per a la competitivitat dels sectors agrari i turístic. En aquest sentit, l'aprovació de la Carta del paisatge del Priorat (2012), l'actual procés d'adhesió a la Carta Europea de Turisme Sostenible i la candidatura del paisatge prioratí a Patrimoni Mundial de la UNESCO han de ser entesos, simplement, com la punta de l'iceberg; és a dir, com el resultat visible d'un procés de sensibilització paisatgística molt més profund, que s'ha anat gestant al llarg de molts anys en el si de la societat prioratina.

5.1.5. El consens d'un model territorial propi

Tal i com s'ha anat veient, el procés de desenvolupament que ha experimentat la comarca del Priorat ha estat un procés de maduració constant del territori, d'etapes que s'han anat succeint i que han modelat conjuntament allò que el Priorat és avui en dia. Tal i com van apuntar alguns dels participants, aquesta ha estat una característica fonamental del procés de desenvolupament, ja que el fet de no tenir una meta marcada ni haver de seguir unes estratègies definides *a priori*, ha permès que el territori anés evolucionant a poc a poc, d'acord amb les necessitats de cada moment. Aquesta característica, tot i haver pogut alentir la velocitat dels canvis, ha permès que sigui un procés reflexionat, coherent i assimilat per la població.

“el temps és lo que mou el Priorat. És un procés lent, com el vi. És allò que ha d'anar fent poso [...]. Inclús, [...] quan al primer Programa de Desenvolupament [Rural] es va discutir a veure on ficàvem la banya, hi havia gent de fora [...] que deia: «[...] el turisme, el turisme!». Al final va resultar que no [...]: primer, la valorització de la producció agrària [...]; després, [...] la cultura del vi; i ara [...] surt, finalment, el tema del territori. Això són vint anys [...] de procés de maduració” (P34)

De forma similar, varis participants van apuntar que el mateix sector vitivinícola ha estat objecte de múltiples debats al voltant de les formes de cultivar o les varietats a plantar. La progressiva superació d'aquests debats és, precisament, el que ha permès que s'hagi acabat consolidant un determinat model agrari, cada cop més sensible amb el

medi ambient, més respectuós amb el paisatge i més vinculat al propi territori, amb l'afegit de ser un model àmpliament recolzat i compartit dins del sector.

“el model agrícola continua estant en debat. És com tot, en aquesta comarca: [...] està en debat. Perquè la mateixa gent que fa vint anys te deien que havies d'abancalar, avui dia són uns defensors radicals que no has de tocar mai ni un coster. [...] Per tant, el model, una vegada més, igual que el turístic i tot, també està en permanent qüestió i fent-se sobre la marxa” (P15)

“al principi del boom del vi, [...] tothom plantava cabernet, merlot, syrah, chardonnay [...], i al final, el que ha passat [...] és que hem tornat als recursos endògens de veritat, que eren la garnatxa i la carinyena de sempre, perquè eren les que estaven més ben adaptades” (P31)

Per la seva banda, la consolidació del sector turístic tampoc ha vingut donada per la implementació d'estratègies immediates, sinó per la realització de certes accions que, més enllà de suposar una millora de la infraestructura turística, han comportat una millora del territori, ja que s'han fet pensant en els beneficis que podrien aportar a la població local a llarg termini. Així, tal i com va apuntar un dels participants més involucrats en el sector turístic, els esforços per aconseguir que els cellers obrin als visitants s'han d'entendre com una voluntat de posar en valor l'activitat agrària de la comarca, mentre que la recuperació de camins per al senderisme ha de ser vista com un intent de desenterrar la memòria del Priorat i incrementar l'arrelament territorial de la població local.

“el que s'ha treballat molt és intentar fer les coses no només pels turistes, sinó que fossin coherents i que tinguessin sentit per al propi territori. En el tema dels camins, per exemple, no ens vam posar a dissenyar rutes [...]. No, el que vam fer és recuperar camins [...], recuperar una mica el coneixement, [...] perquè això tingués sentit per la pròpia gent d'aquí. [...] Això a vegades és un canvi d'orientació molt lleu, però és absolutament determinant. [...] És a dir, la importància de tenir en compte la societat local” (P14)

Així mateix, una altra característica igualment determinant en aquest procés de desenvolupament és que, a part d'haver estat construït de forma pausada i reflexiva, també es tracta d'un projecte col·lectiu, consensuat entre una gran diversitat dels agents

del territori. Tal i com va apuntar un dels participants, aquest consens ha estat possible gràcies a certes dinàmiques prèvies de col·laboració que es van establir entre els àmbits públic i privat a partir de la iniciativa LEADER. En efecte, la implementació d'aquest ajut comunitari va comportar la instauració d'una nova manera de gestionar el territori –l'anomenat *mètode LEADER*– que, posteriorment, ha estat aprofitat per la societat civil prioratina i ha convertit el debat i la presa de decisions col·lectiva en pràctiques habituals.

“hi ha hagut un procés de vint anys de col·laboració público-privada amb més o menys intensitat; [...] a través de la metodologia LEADER, intentar concertar les crítiques i cap a on volem anar. Al principi, quan a més a més teníem la pastanaga dels calers, era més fàcil; [...] quan no hi ha la pastanaga dels calers, és més complicat. Però jo penso que [...] hi ha una efectiva col·laboració i hi ha hagut bastanta concertació” (P31)

En aquest sentit, nombrosos participants van coincidir en assenyalar que el procés de desenvolupament experimentat a la comarca del Priorat ha comportat un notable enfortiment del capital social local, ja que ha generat noves relacions de col·laboració entre agents i col·lectius que anteriorment mai havien treballat conjuntament per un objectiu comú. Així, malgrat ser una comarca tradicionalment poc cohesionada –tant per les diferents realitats que la componen com per les difícils comunicacions internes–, el Priorat ha vist sorgir durant les últimes dècades unes dinàmiques de contacte, col·laboració i agrupació que anys enrere haurien resultat inimaginables.

“partíem de menos u, jo diria... No de zero, menos u! [...]. Per exemple, al començament [...] del Consell Comarcal [...], no es coneixien els alcaldes, i cap alcalde havia anat a l'altra punta” (P34)

“el canvi del relat fa que [...] hi comenci a haver unes complicitats i unes col·laboracions [...]. Jo estic d'acord que continuem sent una comarca on som tots molt del nostre campanar, però coses com el naixement de la DO Montsant [...] era impensable fa 30 anys [...]. I coses d'aquestes [...], jo crec que n'hi ha unes quantes” (P15)

Al seu torn, una altra particularitat essencial del cas del Priorat és que, a diferència del que resulta habitual, el procés de reflexió sobre el futur del territori i la conseqüent presa de decisions no han vingut impulsats des de l'administració pública, sinó que van ser protagonitzats de forma espontània per la pròpia societat civil, mentre que

l'administració s'hi ha sumat més endavant, després d'entendre que es tractava de reivindicacions àmpliament compartides. Així, diversos participants van destacar que la població prioratina ha aconseguit, a través de la mobilització, la insistència i el compromís, que l'administració pública local –és a dir, els ajuntaments i el Consell Comarcal– s'hagi acabat implicant en el procés de desenvolupament de la comarca. Així doncs, un dels resultats més importants fins al moment és que l'administració local ha assumit, després d'un període dubitatiu, que el millor futur pel Priorat serà aquell que decideixin els seus propis habitants.

“la població ha fet aquest exercici de reacció-debat [...] d'una manera [...] bastant informal, bastant espontània i [...] bastant intuïtiva [...]. I [...] les institucions han hagut d'adaptar-se, en segons quina mena de coses, per trons” (P11)

“d'aquí ha nascut la Carta del Paisatge [...]: d'una cosa que surt ja de la base, d'un sentiment que sortia de la gent de baix, [...] mica en mica s'ha anat fent taca d'oli i ha arribat a l'administració” (P23)

Conseqüentment, es pot considerar que el procés de desenvolupament del Priorat ha comportat un procés de transformació de l'administració pública local i, en un sentit més ampli, de tota l'esfera institucional. Així, cada cop són més nombrosos els col·lectius, entitats i organitzacions de caire divers que, d'una manera o altra, es troben implicats en el repte d'aconseguir un millor territori on viure i treballar.

“des d'un punt de vista institucional, [...] el que ha passat [...] els últims anys és gros [...]: la Denominació d'Origen Priorat ha passat de ser una DO morta a una DOQ, [...] el naixement de la DO Montsant [...], l'experiència del Consorci de la Serra de Llaberia, l'experiència del Parc Natural del Montsant... [...] Són experiències que no són fàcils i que s'han resolt institucionalment” (P15)

“estem en un punt en què ja hi ha tota una sèrie de col·lectius que fins ara no hi podies ni dedicar temps ni energies perquè també s'hi incorporessin, que ara ells mateixos ja es volen incorporar, ja vénen ells” (P11)

Aquesta elevada implicació en el procés, tant de la societat civil com de les institucions, ha forçat els diferents actors del territori a debatre sobre el futur de la comarca, la qual cosa és especialment rellevant perquè significa la normalització d'un debat que, massa sovint, queda limitat a l'administració pública. Així mateix, els diversos agents del

territori han après a treballar col·lectivament per un objectiu comú i, de forma encara més rellevant, han pres consciència que, a través del diàleg, la reflexió i la negociació, es pot construir un futur millor per a la comarca. Els exemples més clars d'aquesta feina col·laborativa s'han manifestat en la valorització i la protecció del paisatge, en bona part gràcies al lideratge exercit per l'associació Prioritat.

“aprendre a treballar per projectes concrets [...] ajuda [...] a separar les diferències i a centrar-se en una cosa que intentem que sigui compartida, com per exemple, la Carta Europea [de Turisme Sostenible], la Carta del paisatge [del Priorat], la candidatura [a la UNESCO] i altres coses [...]. A vegades sembla que avances, a vegades sembla que vas enrere, però al final, si t'ho mires amb perspectiva, [...] realment es veu un canvi, una evolució (P31)

“hi ha una certa sensibilitat i una preocupació per com volem que sigui la comarca, i això, jo ja penso que és un petit èxit” (P33)

Així mateix, varis participants van manifestar, de forma més o menys explícita, que un dels resultats més importants del procés de desenvolupament del Priorat fins avui en dia ha estat, valgui la redundància, el propi procés; és a dir, el fet d'haver experimentat una maduració progressiva que ha canviat per complet la forma de pensar i de gestionar el territori. De resultes, es pot considerar que el Priorat es troba actualment en una posició privilegiada, pel simple fet de poder decidir, conjuntament i des del propi territori, quin futur es vol per a la comarca.

“la primera vegada que passa el Rally Costa Daurada per aquesta comarca, ningú es qüestiona res. Ningú. I ara [...] tothom té clar que el Rally és un problema. Per tant, és simptomàtic d'una cosa [...]: que [...] aquí, una de les coses que és bàsica, és que hem canviat el relat” (P15)

“avui en dia, [...] aquesta comarca està en procés de triar, [...] de manera conjunta, pròpia i amb ganes, [...] un model territorial propi. Ara hi ha les ganes i les possibilitats [...] de crear un model territorial propi [...], amb l'excusa de [...] la candidatura a la UNESCO [...], per decidir què volem ser quan siguem grans, en tots els àmbits i amb totes les conseqüències” (P11)

Finalment, alguns participants també van subratllar que, més enllà d'un cert poder de decisió sobre el futur del territori, el gran avantatge del Priorat és que una gran majoria

de la societat local ja té clar quin ha de ser aquest model, fruit d'haver estat debatut participativament al llarg de tants anys. Així, malgrat no haver arribat al final del procés, el Priorat té clar per on passa el seu futur: per una producció agrària de qualitat que, al seu torn, serà la clau per dinamitzar la resta d'activitats econòmiques i el territori en general.

“és molt important que hi hagi projecte, que s'acordi, que es consensui cap a on es vol anar. [...] Que hi hagi un projecte compartit i construir-lo entre tots” (P31)

“el resultat més important és que la comarca sap que l'únic pla estratègic vàlid per als propers cinquanta anys està basat en l'agricultura de qualitat, i no tenim una altra sortida que l'agricultura de qualitat. I crec que tots els agents, a tot arreu, estan treballant per això” (P23)

A mode de resum, es pot considerar que una de les principals forteses del procés de desenvolupament del Priorat és que aquest s'ha construït de baix cap a dalt i a poc a poc, la qual cosa ha permès avançar progressivament cap a un model de territori determinat. Aquest avenç s'ha produït a partir del debat i el consens entre una societat civil que ha agafat les regnes del procés, i una administració pública local cada cop més implicada i conscienciada amb les necessitats del territori.

5.1.6. Més enllà del vi: inèrcia, desequilibris i reptes de futur

Tal i com s'ha procurat reflectir fins aquí, el Priorat ha experimentat un procés de desenvolupament relativament ampli i transversal, ja que ha propiciat impactes positius en una gran diversitat d'àmbits. No obstant això, la transformació del territori ha vingut molt marcada per l'evolució del sector vitivinícola, que malgrat tenir un pes determinant en el conjunt de la comarca, no hi té una presència homogènia en termes geogràfics. Així, malgrat l'elevat impacte del despertar vitivinícola sobre el conjunt de la comarca, hi ha determinades zones del Priorat –allà on aquest cultiu és menys present– on no s'ha percebut una transformació tan notòria del territori. Conseqüentment, alguns participants dels grups focals van advertir que el procés de desenvolupament del Priorat no ha estat territorialment homogeni i que, avui en dia, la comarca presenta un cert desequilibri entre la zona vitivinícola –clarament majoritària– i aquells extrems geogràfics que depenen del cultiu de l'olivera i la fruita seca, els quals són massa sovint oblidats pel fet de no concordar amb l'imaginari col·lectiu que fa associar el Priorat amb vinya. A grans trets, aquestes zones són el sector nord de la comarca, on predominen els

cultius de l'olivera i l'ametller, i el sector sud-est de la comarca, on abunda més el conreu d'avellaners.

“hem construït un relat excessivament simplista i feble. [...] ho expliquem tot d'una manera [...], però la realitat del Priorat és molt més complexa [...], i dins del relat del vi, no t'encaixarà la zona de Cabacés i Margalef, perquè tenen [...] oli i poden no acabar-se de sentir identificats amb part del relat que aquí fem” (P15)

Així doncs, es pot considerar que, en certa manera, el predomini del sector vitivinícola i l'èxit del seu ressorgiment han provocat que la pervivència de certes debilitats en els sectors no vitivinícoles de la comarca hagin quedat en un segon terme. Pel que fa al sector de l'oli, especialment rellevant al sector nord-oest de la comarca, es pot considerar que, malgrat alguns esforços per seguir l'exemple del vi, no ha aconseguit esdevenir una activitat rendible a causa d'una certa manca d'emprenedoria quan el context ho permetia. En efecte, tal i com va detallar un representant del sector oleícola, quan el sector vitivinícola feia grans esforços per embotellar i diferenciar el producte en el mercat, el sector oleícola no va fer el mateix pas, deixant-se portar per la inèrcia d'uns preus que convidaven a l'immobilisme. Posteriorment, la globalització del mercat oleícola, així com l'aposta generalitzada del sector per la distribució a l'engròs, han dificultat enormement la seva viabilitat en un territori com el Priorat, caracteritzat per uns baixos nivells de producció.

“als anys vuitanta, el sector de l'oli tenia lo econòmic resolt; als anys noranta, tenia lo econòmic resolt; fins a l'any dos mil, ho va tindre resolt. Anàvem creixent i [...] no ens vam preocupar de ficar l'oli en un envàs. Per a què? [...] En canvi, de cop i volta canvien les tornes, ens ajunten amb tot el món, i se'ns mengem” (P22)

“ara el mercat està tan rebentat i hi ha tantes malvestats, que [...] has d'aspirar a diferenciar-te, [...] però és complicat. Jo crec que l'oli va perdre l'oportunitat fa quinze anys: [...] el 2005, la distribució es va fer com a estratègia al sector de l'oli, a nivell [...] d'estat” (P22)

Evitant els paral·lelismes amb el sector vitivinícola –que com ja ha estat apuntat, gaudeix d'un context clarament favorable–, les principals mancances que, segons els participants dels grups focals, han impedit un major desenvolupament del sector oleícola prioratí, han estat aquestes tres: en primer lloc, la manca d'aposta per la

formació de professionals qualificats en la transformació del producte agrari –és a dir, en la tasca d'extracció de l'oli–; en segon lloc, la falta de diversificació de l'univers de productes derivats de l'oliva; i en tercer lloc, la manca de dedicació en qüestions de màrqueting i estratègies de comercialització, en bona part a causa de l'escassa flexibilitat que han mostrat les cooperatives agràries en aquest sector.

“caldria molta formació, al sector de l'oli. [...] Se'ns ha quedat una tongada de joves [...] molt treballadors, però no tenen formació. Són experts en produir, però en res més. I això és el factor limitant més gran: la formació al sector” (P22)

“tu tenies l'oportunitat de tenir [...] productes diferents, [...] que [...] el mercat mos hagués situat. I això no ho hem sapigut fer. Hem fet un producte, ara estem millorant aquest producte... però continuem en la mateixa línia: un [producte]” (P22)

“s'ha començat a comercialitzar, però entrava en conflicte l'oli que fèiem entre tots amb l'oli particular de cada cooperativa, i cada cooperativa no volia perdre aquell espai [...] per una marca nova [...]. I llavors, [...] tenim una marca que és Oleum Priorat, que es ven a fora de Catalunya, i una altra, que és la pròpia de cada cooperativa” (P37)

De forma similar, el sector de la fruita seca, especialment rellevant als extrems sud-est i nord-est de la comarca, tampoc ha experimentat una evolució gaire positiva. En aquest cas, la causa principal n'ha estat la incapacitat del sector per elaborar productes amb valor afegit, de manera que la comercialització del fruit –ja sigui ametlla o avellana– ha seguit recaient en les llotges, on el preu de venda ve fixat i impedeix retribuir l'elevada qualitat dels fruits secs prioratins en un mercat altament globalitzat.

“l'ametlla no ha innovat gens, l'avellana no ha innovat gens [...]. [...] jo trobo que falta molta innovació en comercialització” (P31)

“en el sector de la fruita seca [...] hi ha mandongueig des de dintre de les llotges, cotitzacions; [...] fa que el producte no es pugui diferenciar i tot sigui igual. Llavorens clar, si a tu t'arrosseguen amb un producte que algú fica al mercat a un preu molt diferent (qualitat també, però preu molt diferent), [...] és complicadíssim mantindre't” (P22)

En qualsevol cas, com que en aquests racons de comarca no vitivinícoles, no s'ha produït una revalorització de l'activitat agrària tradicional, tampoc hi ha hagut un canvi de mirada tan marcat envers el propi territori. Així, tal i com van insinuar diversos participants dels grups focals, es pot considerar que en aquests extrems geogràfics del Priorat no existeix –en comparació amb la resta de la comarca– la mateixa confiança en el territori, ni la mateixa autoestima, ni el mateix esperit emprenedor, ni els mateixos nivells de col·laboració, ni tampoc la mateixa implicació en l'actual projecte liderat per l'associació Prioritat.

“el Priorat, jo el diferenciaria en tres parts: [...] la part del darrere la serra [del Montsant], la part del Priorat Històric i la resta [...]. I t'asseguro que els de dalt no es refien dels de l'altre costat de la serra, eh? Perquè es veuen diferents. [...] La inèrcia que podríem trobar aquí baix, que hagués ajudat els de dalt, no s'ha donat; els de dalt eren malfiats i tampoc la volien usar... En definitiva, [...] lo mínim de lo mínim” (P22)

“a les planes del Priorat, [...] hi ha més col·laboració, més facilitat per trobar-se, per establir [...] vincles, que no pas [...] a la zona del Montsant, que potser és més difícil. I això són elements [...] que, a nivell geogràfic, també incideixen” (P33)

“[al sector nord de la comarca] comença a haver gent [implicada en l'associació Prioritat], però a nivell d'entitats, [així] com aquí baix se veu més consciència de tot, allà encara potser s'està pensant en altres coses” (P22)

Tot plegat evidència, un cop més, que la variable econòmica és clau per entendre el procés de desenvolupament del Priorat, ja que no només explica la ràpida adaptació de tot el sector vitivinícola a un nou model productiu, sinó que també justifica perquè en les zones no vitícoles, la implicació i la mobilització ciutadana no han estat tan grans. Tanmateix, diversos participants van subratllar que el ressorgiment del sector vitivinícola també ha tingut efectes positius per al conjunt del sector agrari: d'una banda, perquè ha revaloritzat la feina del pagès i els productes agroalimentaris locals, i de l'altra, perquè s'ha erigit com un exemple a seguir pels altres cultius de la comarca, que malgrat les dificultats esmentades, estan apostant cada cop més per un model de producció basat en la qualitat i la diferenciació del producte.

“els de l'oli saben produir millor. Inclús ja saben allò de l'enologia, [...] de fer un cupatge [...] per trobar el millor oli, que això no s'havia fet i es venia als italians així, a granel. Doncs ara, això ja s'està fent, i gràcies a l'IRTA¹⁴² [...] i a la gent d'aquí de la comarca, que ha millorat [...] els seus molins, però que també ha millorat la forma de recol·lecció, la forma de rentar les olives i tot, [...] la cultura de la producció ha pujat” (P34)

Per contra, alguns dels principals reptes segueixen sent la comercialització dels productes i la col·laboració entre petits productors, especialment en el sector hortícola, on no existeix una dinàmica de col·laboració tan consolidada com la del sector vitivinícola. En aquest sentit, alguns participants van subratllar que, malgrat un inequívoc increment del capital social a escala comarcal, hi ha determinats àmbits on aquest fenomen encara no s'ha percebut.

“es parla molt de comerç de proximitat, de quilòmetre zero, d'afavorir els circuits curts de comercialització... I jo penso que es perden molts esforços i molts recursos, perquè [...] entre els petits productors no hi ha una coordinació; no hi ha aquesta cooperació que [...] podria afavorir la comercialització conjunta de determinats productes” (P33)

“a les parades del Mercat de Falset, producte local...? No. És a dir, si per producte local entenem producte del Priorat, aquí no hi ha ningú que et vengui verdura ni de Falset, ni del Masroig, ni d'Ulldemolins, ni de Marçà...” (P15)

“la col·laboració i el treball col·lectiu ha estat bàsic per permetre el desenvolupament i el canvi al Priorat, però això no vol dir que s'hagi estès com a forma de comunicar-se i de treballar” (P26)

Pel que fa al turisme, una de les principals crítiques que van sorgir en els grups focals és que, tot i els inicis innovadors d'aquest sector, bona part dels agents que s'hi han anat incorporant darrerament no han adoptat la filosofia inicial de prioritzar els valors per sobre de les vendes. Aquest fenomen –provocat, en bona mesura, per la crisi econòmica dels darrers anys– ha limitat el rol del sector turístic com a motor de desenvolupament del territori, alhora que suposa una amenaça per al model territorial que es pretén consolidar a la comarca, el qual passa per la compartició d'uns determinats valors.

¹⁴² L'Institut de Recerca i Tecnologia Agroalimentàries (IRTA) és un centre de recerca agroalimentària de la Generalitat de Catalunya. Va ser creat l'any 1985 i té la seu a Caldes de Montbui (Vallès Oriental).

“així com en algun moment érem punta de llança en el sector [turístic], amb implicació pública i privada, [...] i podiem ser referent en altres territoris [...], ara no ho som. Ara, en certa manera, [...] estem fent una mica el que es fa en altres llocs: estem intentant vendre. [...] per mi, a vegades anteposem la marca als valors, i si no tenim clar quins són els valors, la marca no ens servirà per mantenir-los” (P11)

Així, tal i com va suggerir un dels participants més crítics, el sector turístic ha pecat d'un cert conformisme, ja que un cop ha vist que la fórmula de l'enoturisme podia funcionar, ha deixat d'innovar i de buscar altres elements que el poguessin diferenciar de cara a l'exterior. D'altra banda, també cal lamentar la manca d'aposta que s'ha fet pel turisme d'escalada, una activitat que, fins al moment, no s'ha aconseguit traduir en un motor de desenvolupament pel sector nord de la comarca, malgrat atraure milers de visitants cada any i ser un destí de referència mundial.

“ens hem agafat al segell ‘enoturisme’ i aquí ens hem quedat apalancats. [...] I per tant, el sector turístic [...] no està innovant gaire. Està agafant-se a fórmules suades [...]; jo penso que s'ha de trobar el model propi [...]. Llavors, penso que falta [...] incorporar més criteris de [...] visió del mercat [...]. No ‘quina gent m'arriba per la porta’, sinó ‘quina gent jo vull captar’: és molt diferent el plantejament” (P31)

“tenim [...] un problema, i és el tema de l'escalada. [...] tenim un potencial molt gran [...] i és un valor [...] reconegut a tot el món. Però [...] no hem estat a l'altura del ritme en què això s'ha desenvolupat” (P36)

Finalment, un altre sector on tampoc s'ha percebut un ressorgiment especialment notori és en l'àmbit cultural, que malgrat tenir un elevat potencial per enfortir la identitat local i atraure un turisme de qualitat, no ha estat objecte de gaires esforços de difusió ni de dinamització. Aquest fet suposa un repte pendent per al futur desenvolupament de la comarca.

“tot el sector cultural [...] està molt desmembrat [...]. Aquí, no hem aconseguit encara que hi hagi la reviscolada que hi ha hagut en altres àmbits. [...] la misèria econòmica va comportar misèria cultural, però la revifalla econòmica no és automàtica a la revifalla cultural: [...] cal fer-la” (P11)

A mode de resum, convé remarcar que malgrat el caràcter ampli i transversal del procés de desenvolupament del Priorat, aquest no s'ha estès per tota la comarca amb la mateixa intensitat, fruit d'estar recolzat en una activitat concreta –la vitivinicultura– que, tot i tenir un alt nivell d'implantació a la comarca, no és omnipresent. Aquest fet ha provocat que en aquells racons de comarca amb menys presència de vinyes, el canvi de mirada envers el propi territori no hagi estat tan notori i, conseqüentment, tampoc ho ha estat el nivell de conscienciació col·lectiva ni la implicació ciutadana en el procés. Per tot plegat, un dels reptes pendents en aquest procés de desenvolupament és la dinamització dels extrems nord i sud-est de la comarca, on els cultius tradicionals d'olivera i fruita seca no han experimentat una transformació equiparable a la del sector vitivinícola. Al mateix temps, també resulta absolutament imprescindible la definició d'un model turístic propi, que faciliti la diferenciació del sector i la seva compatibilitat amb el model territorial concertat. Afortunadament, des de l'associació Prioritat ja s'és conscient d'aquests dos reptes esmentats, la qual cosa suposa una esperança perquè puguin ésser revertits de cara al futur. En aquest sentit, cal destacar les paraules d'un dels seus membres:

“pel tema de la candidatura [a la UNESCO], és molt important aquesta diversitat de cultius, perquè nosaltres insistim molt que no és un tema de vi; és un tema d'agricultura mediterrània i, per tant, aquí necessitem ametllers, olivers, avellaners, bosc, matoll... Necessitem una mica aquest mosaic de conreu mediterrani. I penso que hem de fer coses per l'avellana i hem de fer coses per l'ametlla, [...] no només de producció, sinó també de valorització” (P31)

5.1.7. El rol de l'administració: un suport o un obstacle per al desenvolupament?

Un dels factors més rellevants per entendre el procés de desenvolupament del Priorat és la progressiva implicació que hi ha demostrat tenir l'administració pública local. En aquest sentit, és innegable l'important rol que han jugat els diversos ajuntaments de la comarca, així com el Consell Comarcal del Priorat, a l'hora de tirar endavant determinats projectes com la Carta del paisatge o l'actual candidatura a la UNESCO. Paral·lelament, però, la inacció d'aquests mateixos ens administratius davant d'alguns problemes locals poden haver frenat, en certa mesura, el desenvolupament del territori. En aquest sentit, alguns participants van lamentar la manca d'iniciatives institucionals

per afrontar problemes com ara la desaparició de comerços i serveis en els nuclis de població secundaris o la progressiva desertització dels pobles més petits.

“jo he vist tancar una empresa [...] d'embotits que era perfecta [...], he vist tancar dos pastisseries [...], he vist tancar carnisseries, he vist tancar més coses en un poble petit i en pocs anys... Això, [...] l'Ajuntament, en conveni amb la cooperativa, [...] hagués pogut absorbir totes aquestes coses, [...] però no ens podíem permetre el luxe de perdre aquestos serveis” (P22)

“necessitem repoblar el camp. I per mi, en això no estem incidint. És a dir, no hi ha cap ajuntament que tingui una línia de lloguer de cases perquè s'instal·lin famílies joves i que al cap de deu anys, per exemple, [...] pugui ser seva” (P14)

D'altra banda, alguns participants també van lamentar que alguns ajuntaments tinguin tendència a actuar de cara a satisfer l'opinió pública, però sense pensar què és el que realment necessita el municipi a mig i llarg termini. Així, per exemple, es dona la paradoxa d'alguns municipis que disposen d'uns equipaments de lleure molt atractius però que, en canvi, segueixen mal comunicats amb la resta de la comarca, fruit d'una mala prioritització de les necessitats. De forma similar, el compromís expressat per la gran majoria d'ajuntaments amb el model territorial concertat no sempre s'ha traduït en accions conseqüents, la qual cosa suscita certs dubtes al voltant d'aquest compromís.

“ens hem acostumat a tenir una plaça i un cine, una piscina, un no sé què, però hem deixat en banda que lo que necessitàvem era una carretera i una línia d'autocars” (P22)

“vam fer l'Agenda 21 dels municipis del Parc [Natural del Montsant], [...] que era una eina brutal per cada un dels ajuntaments... Aquest document, els ajuntaments el van deixar al calaix” (P16)

De forma similar, alguns altres reptes pendents de solucionar des de l'administració són la centralització de l'oferta educativa –que inevitablement fomenta l'emigració juvenil, dificulta l'arrelament territorial i amenaça el manteniment de serveis als pobles més petits–, així com la manca de serveis d'abast comarcal que, més enllà de la seva localització, estiguin destinats a satisfer les necessitats de tots els pobles del Priorat. En definitiva, malgrat que les bones intencions de l'administració pública local semblen inqüestionables, encara es troba a faltar un procés de reflexió com el que ja ha fet una part de la societat civil; una reflexió que permeti dirimir què necessita realment la

comarca i quins efectes –positius i negatius– pot tenir qualsevol acció o iniciativa que es dugui a terme al territori.

“s'ha centralitzat tot en l'escola de Falset i tenim un problema a quinze anys vista [...]. Què els hi estem ensenyant, als nens? Que per fer qualsevol cosa se n'han d'anar del seu poble. [...] aquells nens, després de Falset, se'n van a Reus i ja no tornaran al poble. Si aquells nens ja no estan a dinar a casa, si ja no [hi] estan a la tarda, [...] aquests serveis també es minimitzen [...]. I aquí s'ha incidit molt en obrir tres línies a Falset, en posar els autocars... [...] però [...] estem desertitzant els nostres pobles petits” (P26)

“Falset és una capital de comarca molt magra. [...] Aleshores, si la capital de comarca no exerceix de capital de comarca, [...] tampoc no poden haver-hi serveis [...]. Aquí, té que haver-hi una entesa molt important [...] entre el Consell Comarcal i la capital de la comarca en prestar serveis comarcals” (P31)

De forma similar, la societat civil també ha trobat a faltar una major complicitat per part dels nivells superiors de l'administració pública, els quals no sempre han sabut veure la importància de recolzar determinades iniciatives locals. Així, fins i tot amb un projecte tant ambiciós i àmpliament compartit com és la candidatura del paisatge prioratí a Patrimoni Mundial de la UNESCO, no s'han donat els suports necessaris per tal que això tirés endavant com a projecte de país. En definitiva, tal i com es desprèn de les discussions, el canvi de relat experimentat al Priorat encara no ha quallat en les administracions superiors, que amb un cert deix de paternalisme, no han assimilat que un territori com el Priorat pugui decidir per si mateix la direcció que vol seguir.

“al vídeo de promoció per Costa Daurada, ens segueixen venent com a interior de Costa Daurada i destinació d'un dia, vull dir [...] que l'administració no [...] ajuda gaire a vendre'ns” (P13)

“[en] el projecte de Prioritat, [...] és així: copets a l'esquena, moltes gràcies i adéu-siau. [...] Això és un tema de prioritats” (P31)

“el Departament de Turisme ha fet una gran guerra amb el Departament d'Agricultura [...], perquè qui som naltros per definir el nostre model?” (P16)

Per tot plegat, es pot considerar que, en l'opinió dels participants dels grups focals, l'administració pública ha incidit en el procés de desenvolupament del Priorat de dues formes oposades. D'una banda –i com ha estat argumentat en apartats anteriors–, l'ha afavorit, especialment gràcies a una creixent comprensió de les demandes ciutadanes i a una progressiva implicació dels organismes locals. D'altra banda, però, també l'ha dificultat en certs aspectes, en alguns casos per inacció, i en d'altres casos per una simple manca d'apropament a la realitat local. En qualsevol cas, resulta obvi que el suport i la complicitat de l'administració pública és un ingredient essencial per a la consolidació del model territorial que la comarca persegueix de cara al futur. Tal i com va resumir un representant de la pròpia administració:

“som tan poquets i estem tan dispersos, que si no som capaços d'aglutinar-nos envers un projecte, envers una estratègia de territori o envers qualsevol necessitat, no tenim futur, per molt que tinguem un bon producte, per molt que tinguem un bon territori, per molt que tinguem molts actius” (P32)

5.2. La difícil progressió del Lluçanès: bones intencions, poca predisposició

En el cas del Lluçanès, la discussió generada en cadascun dels grups focals conduïts al territori va resultar ser notablement diferent de les altres, fruit de l'existència de diferents perspectives sobre el procés de desenvolupament que ha experimentat aquest territori fins a l'actualitat. Així, cal remarcar que, en determinats temes, el discurs obtingut de cada grup focal no coincideix amb l'expressat pels altres grups, i es poden percebre notables diferències entre les opinions dels agents vinculats al sector agroalimentari i les opinions dels representants del sector turístic i l'administració pública. Conseqüentment, les dades obtingudes no són sempre del tot coherents, la qual cosa suposa una dificultat afegida per a l'objectiu de comprendre aquest procés de desenvolupament rural.

Per tal de reflectir aquesta diversitat d'opinions i la controvèrsia existent respecte determinats temes de debat, en la presentació de resultats del Lluçanès resulta especialment necessari contextualitzar les frases pronunciades pels participants, indicant sempre el perfil del seu autor i posant de manifest l'existència d'opinions divergents; altrament dit, el *qui* és tan o més rellevant que el *què*.

Finalment, també cal advertir que moltes de les frases dels participants incorporades al relat del Lluçanès són de caire negatiu, reflectint el to que va predominar en els grups focals conduïts en aquest territori. Així doncs, bona part del relat està construït a partir de queixes sobre el que s'ha fet –i el que no s'ha fet–, així com de desitjos i oportunitats que es visualitzen de cara al futur. En qualsevol cas, totes aquestes aportacions també han de ser enteses com una anàlisi del procés de desenvolupament que ha experimentat el territori fins a l'actualitat, ja que no deixen d'indicar tot allò que no s'ha fet o que s'ha fet malament en l'esmentat procés.

Com a resultes de tot plegat, la visió que es desprèn del relat construït sobre el procés de desenvolupament del Lluçanès és que aquest no només ha estat menys reeixit que el del Priorat, sinó que, a més a més, les millores que ha propiciat en molts àmbits són difícilment palpables en termes absoluts, ja que s'han vist eclipsades per dinàmiques oposades molt potents.

5.2.1. La paradoxa de la política local: de l'impuls inicial a una manca d'implicació

El tancament de l'empresa Puigneró, a principis del segle XXI, va suposar la caiguda definitiva del sector tèxtil lluçanès i va obligar el territori a organitzar-se per tal de buscar alternatives a la que havia estat la seva principal activitat econòmica durant moltes dècades. En aquest context, els diversos municipis del Lluçanès van reaccionar de forma conjunta i, veient la necessitat de posar-se d'acord, van crear el Consorci del Lluçanès, un òrgan administratiu supramunicipal que havia de treballar per a la promoció econòmica d'aquesta comarca no administrativa. Conseqüentment, es va iniciar un procés de reorientació del territori que no només va dirigir-se als municipis més afectats pel tancament de les fàbriques tèxtils, sinó que pretenia dinamitzar tota la comarca. Així doncs, el primer factor rellevant a tenir present per tal d'entendre el procés de desenvolupament del Lluçanès és que aquest va sorgir com a reacció al tancament de les seves principals indústries tèxtils, la qual cosa va deixar molta gent a l'atur i va obligar a la cerca d'alternatives. Al seu torn, l'element que va permetre que aquest despertar es convertís en un projecte d'ampli abast va ser la forta identitat territorial dels lluçanesos, que va propiciar una reacció en conjunt dels diversos ajuntaments i la creació del Consorci del Lluçanès.

“va afectar la crisi del tèxtil, [...] va ser llavors que la gent va pensar que [...] hauríem de fer alguna altra cosa, perquè fins llavors ja ens anava bé,

[...] a la majoria, anar a treballar a la fàbrica. I potser això [...] va ser un detonant” (L13)

“la identitat del Lluçanès com a territori, ha sigut [...] un ferment que ha generat inèrcies de desenvolupament més o menys conjunt [...]. En un territori sense aquesta identitat, [...] cada ajuntament hagués tirat per la seva banda, amb iniciatives més o menys aïllades [...], i [...] aquí s'ha generat una certa dinàmica de conjunt del territori per intentar buscar solucions” (L34)

En aquest sentit, tots els participants del grup focal integrat per agents vinculats a l'administració i la promoció del territori van coincidir en assenyalar el Consorci del Lluçanès com l'impulsor principal d'aquest procés de desenvolupament, argumentant que aquesta institució va facilitar l'emergència i la consolidació de noves activitats econòmiques –entre les quals convé destacar el turisme–, així com per la seva tasca formativa, que va permetre recol·locar un gran percentatge de població que, amb el tancament de les fàbriques tèxtils, s'havia quedat a l'atur.

“al petar el motor tèxtil, la creació del Consorci del Lluçanès [...] va ajudar a potenciar altres petits motors. El Consorci hi ha ajudat, ha sigut un petit motor per activar els altres” (L32)

“el tancament de Puigneró va ser complicadíssim de gestionar, amb una escampament de gent que va marxar del territori, [...] una ocupació [...] al llindar del 40%... I aquí, l'esforç que s'ha fet des del Consorci per fer formació alternativa i integració [...] en altres sectors [...] va ser important” (L31)

Segons aquests mateixos participants, un altre tret essencial per comprendre el procés de desenvolupament del Lluçanès és que, des de bon principi, el Consorci va tenir clar que, per evitar un daltabaix com el que havia provocat la caiguda del sector tèxtil, calia bastir un model de desenvolupament endogen, és a dir, que estigués basat en el potencial local i que no depengués de recursos externs. Aquest fet és important per entendre que, tal i com serà detallat més endavant, la major part de les iniciatives dutes a terme per a la dinamització del territori s'han centrat en dos àmbits concrets: el sector agroalimentari i el sector turístic.

“el Lluçanès és un territori que està una miqueta lluny d'altres coses, lluny d'aquests centres de producció que el mercat ja dinamitza. Per tant, els

recursos locals es posaven en el lloc més protagonista perquè es poguessin desenvolupar. No tenia sentit que es fes amb recursos externs” (L31)

“el model [...] de desenvolupament al Lluçanès és un model a partir dels recursos, del què tenim, i aquests recursos posar-los a primera línia per desenvolupar un territori, i no esperar que vingui un moviment exogen [...], sinó que és a partir de potenciar lo que tens” (L34)

En definitiva, tal i com van defensar convençudament els representants de l'administració, es pot considerar que el Consorci del Lluçanès es va erigir, des de bon principi, com una peça clau en aquest procés de desenvolupament: d'una banda, des de l'àmbit tècnic, ja que va ser la institució que va impulsar la major part d'estudis, projectes i iniciatives per dinamitzar els sectors agrari i turístic; d'altra banda, des de l'àmbit polític, ja que va facilitar el contacte i la col·laboració entre una sèrie d'ajuntaments que, dins de les seves respectives comarques administratives, tenien un pes irrellevant i unes possibilitats nul·les d'articular projectes conjunts.

“el Consorci [...] ha fet molt de pal de paller [...]. Lo poc que s'ha fet, [...] suposo que és molt, en part gràcies al Consorci. Al principi es criticava tot [...]: «pots comptar, tot són projectes, projectes...». Bueno, molt bé, és fàcil criticar. Però jo crec que la gent s'ha donat compte que el Consorci ha fet una bona feina” (L35)

“a nivell administratiu [...], l'eina del Consorci ha sigut bàsica, perquè [...] trobar-nos al Consell Comarcal d'Osona, on et reuneixes amb [...] cinquanta municipis més [...], era molt més complicat” (L31)

Malgrat tot, amb el pas dels anys, la iniciativa que ha mostrat l'àmbit tècnic del Consorci no s'ha vist sempre acompanyada d'una implicació suficient des de l'àmbit polític. En aquest sentit, nombrosos participants de perfil divers van lamentar que, malgrat el compromís verbal expressat per la majoria d'ajuntaments, no es pot dir que, en línies generals, hi hagi hagut una aposta prou ferma per tirar endavant determinades propostes realitzades des de l'àmbit tècnic per tal de diferenciar i posicionar el territori lluçanès. Així, es pot considerar que la manca d'implicació política ha actuat com un fre per a un major desenvolupament del territori.

“el Consorci, [...] per ell sol, pot tirar endavant coses, però tenen poc recorregut si a darrere no hi ha voluntat política o iniciativa ciutadana” (L34)

“jo penso que [...] no és [...] problema dels tècnics. Jo penso que el Consorci té el problema dels polítics” (L21)

Així mateix, alguns altres participants –majoritàriament pagesos i ramaders– van criticar també la manca de col·laboració que es percep entre alguns ajuntaments i el propi Consorci, fruit de diferències polítiques. Aquest fet demostra que el nivell de consciència col·lectiva dins de l'àmbit polític encara és insuficient, fins al punt que els interessos particulars poden arribar a pesar més que les necessitats del conjunt del Lluçanès.

“el Consorci és un ajuntament d'ajuntaments. Però cada ajuntament es guarda molt de dir en el seu poble que la feina ve del Consorci, perquè el que volen és vendre que ho han fet ells” (L22)

“un dels principals problemes [...] és que tots mirem què pot fer la comarca per nosaltres i ningú pensa què podem fer nosaltres per la comarca. És a dir, no hi ha cap ajuntament que [...] digui: «estic disposat a servir serveis a la comarca». No n'he vist cap” (L21)

Tot plegat posa de manifest que el compromís de la política local amb el procés de desenvolupament és més aviat escàs, fruit d'una manca de conscienciació sobre les necessitats i els reptes del territori. Aquest fet es va mostrar extremadament rellevant l'any 2015, quan es va celebrar una consulta popular sobre la voluntat d'esdevenir comarca administrativa i, malgrat la llarga trajectòria de reivindicacions, alguns ajuntaments no van fer una aposta decidida per esdevenir comarca. Aquest fet resulta especialment xocant si tenim present que, amb l'actual legislació, el Consorci del Lluçanès està condemnat a desaparèixer, per la qual cosa el territori es podria quedar sense el principal organisme que treballa per a la seva dinamització. En aquest sentit, convé destacar algunes aportacions dels participants que, malgrat ser prèvies a la celebració de la consulta, ja alertaven de la manca d'un posicionament ferm per part de l'administració local i dels riscos que podria suposar el fet de no convertir-se en comarca administrativa¹⁴³.

“el tema de la comarca és una oportunitat que [...] no tornarà a passar més, perquè [...] canviaran la llei i hauràs de tenir un mínim d'habitants. Per tant, és una amenaça si no es constitueix una comarca: pot ser que

¹⁴³ Finalment, en la consulta celebrada el 26 de juliol de 2015, de caràcter no vinculant, cinc dels tretze municipis lluçanesos van votar en contra de crear una nova comarca administrativa, un resultat que no impedeix la seva constitució, però que en tot cas, l'ha paralitzada temporalment.

molta cohesió que hi ha ara [...] i que la feina que [...] s'ha fet durant vint anys, [...] es perdi pel camí” (L32)

“ara és un moment crític [...], perquè estem davant d'una possibilitat de declarar-se comarca o no. I aquesta possibilitat, si l'aprofiten, serà la manera de consolidar una entitat i unes eines per tirar endavant el territori; i si no [...], tindran una [...] crisi d'identitat forta, que [...] no sé si s'ho veuen venir, [...] perquè l'aposta des de l'administració mateixa ha sigut tímida, cap a la comarca del Lluçanès” (L34)

A mode de resum, convé ressaltar que el procés de desenvolupament del Lluçanès es va originar a partir de la caiguda del sector tèxtil, que va forçar els diversos consistoris del territori a unir-se i a crear un consorci d'ajuntaments que treballés per a la promoció econòmica del Lluçanès. Aquesta entitat es va erigir ràpidament en el principal impulsor del procés de desenvolupament del territori, però la manca d'una aposta política ferma ha acabat limitant la seva capacitat d'acció.

5.2.2. Quan el sentiment d'identitat no es tradueix en mobilització

Tal i com ja ha estat apuntat, el Lluçanès és un territori amb un fort sentiment d'identitat territorial, amb una població arrelada al territori i orgullosa de ser lluçanesa. Aquest sentiment de pertinença, que ha anat en augment els darrers anys, va resultar clau per a la creació del Consorci del Lluçanès, però també s'ha manifestat a escala individual, propiciant que cada cop hi hagi més jovent que opta per quedar-se al territori. Malgrat tot, el sentiment d'identitat territorial no s'ha traduït en una actitud proactiva en el procés de desenvolupament. Així, estem parlant d'un territori amb una població molt arrelada, però alhora poc sacrificada amb el repte col·lectiu de dinamitzar el Lluçanès.

“al Lluçanès hi ha un orgull [...]. I això es transmet, i és fantàstic!” (L12)

“hi ha molt jovent que es casa i que es queda al poble, o [...] que es casa amb gent de fora i no se'n van. [...] I en canvi, fa uns anys era completament al revés” (L15)

“aquest sentit [d'arrelament territorial] no l'hem extrapolat, no l'hem cultivat. [...] sí que hi ha un arrelat sentit de permanència al territori, al

Lluçanès, a coses diferents, però a partir d'aquí, no hem sabut externalitzar...” (L21)

Una de les causes que ha impedit traduir el sentiment d'identitat en una actitud més activa i compromesa amb el territori ha estat, per començar, la manca de conscienciació de la major part de la població lluçanesa envers l'esmentat procés. En aquest sentit, alguns representants del sector agroalimentari van advertir que la gent conscienciada amb aquests temes són encara una minoria, mentre que la major part de la societat civil lluçanesa té una actitud passiva, per una simple qüestió de desconeixement. Així doncs, es pot considerar que, en línies generals, la població local encara no ha visionat que el Lluçanès es troba en una etapa de reorientació del territori, probablement a causa de l'absència d'una activitat o un fenomen concret que catalitzi el procés.

“molta gent, [...] i sobretot jovent, [...] no se n'adona de tot això. Tothom sap que va molta gent a la riera [de Merlès]; tothom sap que hi ha moltes cases rurals; tothom sap que es fan coses, [...] perquè hi han dos pols, [...] del turisme rural i el tema agroalimentari [...]. Però ningú se'n fa una idea, de què pot suposar això per la comarca o quin és aquest desenvolupament” (L24)

Aquesta manca de consciència, al seu torn, ha comportat que la població lluçanesa no valori suficientment el potencial que té el territori. Aquest fet és altament rellevant, ja que dificulta la visió de noves oportunitats de negoci i limita l'emprenedoria de la població local. En aquesta línia, diversos participants dels grups focals van lamentar la manca de confiança de la població lluçanesa respecte el capital territorial local.

“hi ha un sentiment molt de territori, però alhora es creu poc en el territori” (L21)

“l'oportunitat que té el Lluçanès, poder s'ha vist més des d'una persona que ha voltat, [...] perquè ha estat aquí, perquè ha estat allà, perquè ha vingut de fora [...]. En canvi, poder els d'aquí no hem donat importància al que teníem” (L35)

Un altre motiu que explica la insuficient mobilització de la societat civil lluçanesa és la distància que existeix entre l'administració pública i la població. En aquest punt convé esmentar que, malgrat l'important rol que sembla haver jugat el Consorci del Lluçanès en el procés de desenvolupament –àmpliament reivindicat pels participants vinculats a l'administració–, segueix havent-hi col·lectius molt crítics amb la feina que aquesta

institució ha realitzat. Així, per exemple, els representants del sector agroalimentari van coincidir en assenyalar que, malgrat la gran quantitat d'estudis i projectes realitzats, la seva execució no sempre s'ha traduït en millores visibles sobre el territori. Es pot constatar, així, que una part important de la població lluçanesa té una mala percepció de l'administració local, la qual cosa dificulta que s'impliqui activament en les iniciatives que sorgeixen des d'allà.

“la feina que s'ha fet des del Consorci, [...] jo sóc molt crític amb el que s'ha fet, perquè majoritàriament s'han fet molts estudis [...] que estan tancats en uns armaris, però a l'hora de desenvolupar aquests projectes, no...” (L23)

“es treballa molt per sortir a la premsa, per sortir a la foto [...]; és a dir, cridem molt perquè ens sentin, però realment, de feina, es fa poca” (L21)

Aquest factor, al seu torn, apareix combinat amb un altre dèficit important, que és la dificultat de l'administració pública per arribar a la població. Aquest fet ha resultat força rellevant, ja que ha limitat l'abast de molts projectes impulsats des del Consorci. Així, per exemple, convé esmentar el cas de Territoris Serens, un pla estratègic per diferenciar el Lluçanès al voltant d'uns valors determinats, però que ha quedat en l'oblit, fruit d'una manca d'implicació política per executar-lo i d'una difusió insuficient del projecte envers la societat civil. De forma similar, també convé citar la pobra acollida que ha tingut la iniciativa LEADER en el territori, malgrat la seva marcada orientació turística.

“des de l'administració, mai s'ha sigut capaç d'arribar a la gent. S'ha arribat a uns grups molts concrets de gent, i s'ha anat repetint sobre aquests mateixos grups. Amb el tema de Territoris Serens es va fer una gran aprovació, amb bombo i platerets, a l'església de Lluçà... Clar, cap ajuntament a darrere va aprovar cap normativa, cap entitat a darrere va explicar res, ningú va fer res més” (L21)

“jo crec que al LEADER li queda molt camí per fer, aquí al Lluçanès, perquè [...] de les empreses que es podien haver acollit, no se n'han acollit ni la meitat, ni molt menys... No sé perquè no s'ha arribat, [...] i crec que aquí hi ha un camí molt llarg a fer” (L32)

D'altra banda, un factor addicional que pot haver limitat la mobilització ciutadana és la mentalitat dels diversos actors econòmics del territori, que en alguns casos són persones

d'edat avançada, amb una actitud relativament conservadora i amb poca predisposició a col·laborar i treballar per un objectiu comú. En aquest sentit, alguns participants van lamentar que una part de la població lluçanesa encara no hagi assimilat que, a partir de la col·laboració, es poden generar sinergies i aconseguir beneficis per al conjunt del territori. Així, malgrat els notables esforços realitzats des del Consorci del Lluçanès, no s'ha aconseguit consolidar una dinàmica contínua de col·laboració en el sector agroalimentari ni tampoc en el turístic.

“falta una mica aquest esperit, de què si treballem conjuntament, podem arribar més lluny. [...] Clar, estem parlant de persones [...] grans i persones que tenen mentalitats tancades” (L11)

“ha anat bastant cadascú per la seva, i llavors hi ha coses puntuals que sí que han funcionat [...]. Històricament, aquesta zona [...] tampoc té la cultura [...] de cooperativisme, com a algunes comarques sí que hi ha hagut” (L22)

Com a conseqüència de tot plegat, alguns participants van assegurar que quan l'administració promou la col·laboració entre actors, engega un procés de participació ciutadana o convoca reunions per consensuar temes d'interès territorial, la mobilització ciutadana resulta generalment escassa, fruit d'un cúmul de circumstàncies que s'alimenten mútuament: la manca de consciència sobre els reptes del territori, la poca confiança en el potencial local, l'excessiva distància entre l'administració i la societat civil, la mentalitat individualista imperant i la manca d'esperit col·laborador.

“s'ha intentat promoure, però no sé si la gent ha seguit tant com els propis promotors havien pensat” (L35)

“moltes vegades, la gent no els seguim. El Consorci ens demana moltíssimes vegades: [...] «fem una reunió per parlar d'això». Però tu hi vas i són tres, vull dir... generalment, la gent participa molt poc” (L13)

Malgrat aquesta generalitzada manca de mobilització ciutadana, resulta obligat mencionar, com a exemple positiu, la important tasca que, durant anys, va realitzar l'associació cultural Solc, un exemple d'iniciativa independent de l'administració pública i compromesa amb el territori, que va centrar molts esforços en la recuperació de la cultura lluçanesa. En aquest sentit, són diversos els participants que van elogiar la contribució de l'associació Solc en termes d'enfortiment de la identitat local i de

recuperació dels valors històrics i culturals, lamentant que una iniciativa així no hagi tingut continuïtat en un context com l'actual.

“amb alguns aspectes, [...] hi ha hagut la complementarietat d'algunes iniciatives de caire més ciutadà [...]. Per exemple, tot el tema dels camins ramaders, o la feïnada que ha fet el grup de transhumància de Solc, ha complementat coses que des de l'administració [...] no s'hi posava una prioritat i, en canvi, hi ha hagut una gent molt activa, que no tenien un paper important en llocs d'administració [...], però que han traçat aquest camí” (L31)

“necessitarem un altre Solc, entre cometes! Em sembla que podria encara fer molt bona feina!” (L35)

Comptat i debatut, el fet que el procés de desenvolupament del Lluçanès fos impulsat des de l'administració pública pot haver acabat jugant, en certa manera, en contra del propi procés, ja que ha limitat la implicació del sector privat –el qual, d'altra banda, tampoc ha estirat suficientment el sector públic–. Addicionalment, convé esmentar que, a causa de la crisi econòmica actual, el Consorci del Lluçanès s'ha vist notablement limitat de pressupost, la qual cosa ha dificultat tirar endavant algunes iniciatives i ha descafeïnat lleugerament el procés.

“hi han tres coses que juguen a fer possible un projecte com el Lluçanès: una és la necessitat, [...] una altra és la voluntat [...] i l'altra és la possibilitat. Pots tenir la voluntat i la necessitat, però al final, no pots contra la manca de recursos, contra una sèrie de coses que et poden” (L34)

“hi ha hagut una certa maduració de l'òrgan que ho gestionava tot, que és el [...] Consorci, amb una entrada en crisi en aquests últims quatre anys, fruit del context que hi ha hagut, que ha dificultat poder posar a la pràctica moltes coses que s'havien engegat amb molta empenta” (L31)

En resum, es pot considerar que, tot i el fort sentiment de pertinença al territori, la societat civil lluçanesa no s'ha implicat de forma suficient en el procés de desenvolupament del Lluçanès, per un conglomerat de raons com ara la manca de conscienciació sobre els reptes del territori, la distància i la desconfiança envers l'administració, el caràcter individualista de la gent i la manca d'un esperit col·laborador. Tots aquests elements, com es veurà més endavant, han limitat notablement l'impacte i la transversalitat del procés de desenvolupament del Lluçanès.

5.2.3. L'escassa transversalitat i la necessitat de definir un model

La manca d'una aposta política ferma i l'escassa mobilització de la societat civil han provocat, conjuntament, que el procés de desenvolupament del Lluçanès hagi estat, fins avui en dia, un procés poc consensuat i, conseqüentment, poc transversal. En aquest sentit, diversos participants –especialment aquells més crítics amb el Consorci del Lluçanès– van lamentar que hagi estat un procés massa poc reflexionat, basat en la confluència de múltiples iniciatives aïllades que no responen a la persecució d'un objectiu determinat, sinó que són fruit de les dinàmiques de cada moment i de les necessitats particulars de cadascú.

“[ha estat un] procés [...] poc planificat i poc debatut. [...] no s'ha trobat l'eina perquè això fos una cosa molt més consolidada a nivell de territori”
(L21)

“moltes coses, ha sigut la dinàmica la que ho ha portat. [...] A la que van caure les fàbriques tèxtils [...], va provocar un canvi de dinàmica, però no perquè estigués planificat, sinó perquè la circumstància ho va portar”
(L22)

Així mateix, molts participants dels grups focals –tant del sector més crític com des del més benvolent amb la tasca del Consorci– van coincidir en assenyalar que, al procés de desenvolupament del Lluçanès, el que li ha mancat és un lideratge clar i transversal, que aglutinés tots els sectors de la comarca i marqués una sèrie de pautes perquè el territori pogués avançar conjuntament cap a un model determinat. Així doncs, es pot considerar que, malgrat l'innegable motor que ha representat el Consorci del Lluçanès –promovent i iniciant múltiples accions–, aquesta institució no s'ha erigit com un líder transversal del procés, ja que ha estat incapaç de generar un ampli consens i arrossegar tot el territori cap a una direcció determinada.

“aquí [...] ha faltat, sempre, una direcció del projecte. Tot ha anat sortint així, espontàniament: jo faig això, tu fas això, aquell altre fa això...” (L21)

“faltaria [...] que hi hagués una iniciativa que ens guiés una mica: «tu, hem de fer això tots junts, perquè la gent de Catalunya reconegui una mica aquesta comarca»” (L14)

Com a resultat de tot plegat, no es pot considerar que el procés de desenvolupament del Lluçanès estigui sent un procés prou integrat. La manca de lligam entre iniciatives va ser un dels elements més criticats pels diversos participants dels grups focals, que van lamentar l'absència d'un projecte unificador, que contempli conjuntament tot el territori i tots els sectors econòmics rellevants. Aquest ha estat un obstacle important en el procés de desenvolupament del Lluçanès, ja que ha impedit la generació de sinergies entre el sector agroalimentari i el turisme rural, els seus dos principals cavalls de batalla.

“ha faltat, moltes vegades, transversalitat. Se'n parlava, perquè això servia per això, però realment faltava la política transversal” (L21)

“hi ha una dinàmica local molt activa de cada municipi i, a vegades, el que falta, que és per aquesta dificultat també de comunicacions que tenim, és que sigui una dinàmica completament integrada entre tots els costats” (L31)

Aquest fet, al seu torn, ha impedit la construcció d'un relat territorial coherent i compartit pels diversos actors del territori. En aquest sentit, diversos participants van lamentar que, malgrat l'intent del projecte Territoris Serens, encara no s'hagi consensuat el tipus de territori que es desitja de cara al futur. Aquest fet ha provocat que es tracti d'un procés de desenvolupament dispers, sense un horitzó definit ni compartit. Alhora, també impedeix la diferenciació i el posicionament del territori en els sectors turístic i agroalimentari, fruit de no tenir associats uns valors determinats que l'identifiquin i el facin més visible a ulls dels potencials clients, consumidors i visitants.

“per posicionar el territori, s'ha de tenir com posicionar-lo. Aquí, com el posicionen? Com un territori serè [...]? Com un territori rural? Com un territori verge? Jo penso que encara no es té gaire clar, tot això” (L11)

“quan era l'hora de crear polígons industrials, tots havíem de crear polígons industrials! [...] A l'hora de fer una piscina, tots volíem piscina! I no ens hem definit com a model. I sempre s'ha parlat que Territoris Serens havia de ser un model [...]; la Carta del paisatge pot ser una creació de model... Però quanta gent va a les reunions? Hi van quinze? Vint?” (L21)

Precisament, en relació a Territoris Serens, els participants van mostrar una gran unanimitat en considerar que es tractava d'un projecte ideal per avançar cap a un model territorial propi, que permetés diferenciar el territori lluçanès a partir d'uns valors cada cop més apreciats, com ara la tranquil·litat, la sostenibilitat, el gaudi de la naturalesa,

l'alimentació de qualitat o el turisme lent i ric en experiències. Així, molts d'ells van lamentar que aquest projecte hagi quedat oblidat, un cop més, a causa de la manca d'implicació política i de l'escàs arrelament que va tenir entre la societat civil.

“lo del Territoris Serens [...] era una molt bona opció i es va fer molt incís [...]. S'ha diluït, s'ha quedat en fum. [...] Era un projecte molt bo! On és ara aquest projecte?” (L11)

“la visió que tenien les persones que anaven al davant d'aquest projecte, [...] poder no la van tenir les persones que havien d'anar a darrere” (L35)

“en contra d'això no hi havia ningú. Però no és suficient, no estar en contra; has d'estar molt a favor. [...] I molt a favor vol dir, a vegades, [...] això: apostar-hi” (L34)

En aquest sentit, varis participants van subratllar el gran potencial que té el Lluçanès per erigir-se com un territori singular, valorat i reconegut, gràcies al seu caràcter rural i a la seva autenticitat. Així, va haver-hi una gran unanimitat en considerar que tots aquells valors en què ja posava èmfasi Territoris Serens són, efectivament, els que cal potenciar de cara al futur, procurant articular un projecte més integrat i transversal.

“el Lluçanès [...] té tots els elements per ser una marca molt potent. [...] el ‘serè’ és lo que diu tot lo que faràs al Lluçanès [...]. Però també com a producte agroalimentari, perquè per mida, per paisatge, per situació, té tots els elements necessaris per ser-ho. Falta triangular-ho [...], que és lo més difícil” (L34)

“des del Consorci s'ha impulsat tot el tema de Territoris Serens, [...] que redunda en aquesta autenticitat, en aquesta manera de fer. [...] jo crec que el camí hauria de ser aquest, perquè el que valora la gent i el que busca la gent a nivell turístic és justament això: que no hi ha nyaps [...] i la singularitat del territori” (L12)

Per tot plegat, nombrosos participants van apuntar que una de les principals limitacions per al desenvolupament del Lluçanès ha estat l'oblit del projecte Territoris Serens i, consegüentment, la pèrdua d'un horitzó definit. Així, molts d'ells van subratllar la necessitat de tornar a definir el model territorial que es desitja de cara al futur, que permeti articular un projecte transversal i projectar el territori a partir d'uns determinats valors identificatius. En aquest sentit, un dels participants va destacar el Moianès –un

territori molt proper i similar al Lluçanès– com a possible exemple a seguir, ja que a partir d'una aposta ferma per un sector determinat –la producció i transformació de productes agroalimentaris ecològics– s'ha aconseguit posicionar en el mercat existent i millorar la competitivitat de l'economia local.

“tots aquests intangibles del Lluçanès són els que s'han de posar en valor. [...] Aquí, lo que tens és: camps, boscos, masies, pobles estratègicament posats... Llavors, és quasi una manera de viure, una manera d'estar, i [...] tot això és el que [...] cal articular [...]: la cultura, un arrelament [...]. Tot això és molt potent” (L34)

“hem de ser capaços de definir un model per al territori. Per exemple, hi ha el Moianès, que en el seu moment [...] van apostar seriosament per la transformació de productes ecològics. [...] Resulta que ara el seu nivell d'atur és mínim i estan dintre d'un grup de territoris on el tema ecològic està al damunt de la taula” (L21)

Com a aspecte positiu, nombrosos participants –especialment, aquells més vinculats a l'administració pública– van destacar que, per tal de combatre la manca de conscienciació de la societat civil al voltant de les qüestions territorials, les escoles del Lluçanès ja estan desenvolupant, juntament amb el Centre de Recursos Pedagògics de Perafita, una important tasca per revertir aquesta situació, conscienciant els infants sobre els reptes actuals del territori i posant les bases perquè, en un futur, hi hagi un consens més ampli i un compromís més transversal amb el procés de desenvolupament.

“el Centre de Recursos Pedagògics i totes les escoles del Lluçanès, [...] sempre han fet una tasca molt vinculada, molt lligada al territori. Ara estan estudiant tot el tema de l'agricultura i sostenibilitat, en un moment que aquest debat està molt viu a la societat” (L34)

“d'alguna manera, [...] estem portant a què els nanos siguin crítics i vegin què està passant en el territori on estan vivint [...]: si estan fent els productes realment que pertoen, si està havent la producció agrícola que pertoca, si s'estan tractant les terres com toquen, si s'està tractant l'aigua com toca...” (L33)

A mode de resum, convé destacar que una de les mancances més importants que ha limitat l'abast del procés de desenvolupament del Lluçanès és que no ha comptat amb un lideratge clar i transversal, la qual cosa s'ha traduït en un procés poc integrat,

caracteritzat per una gran diversitat d'accions desvinculades entre elles. Així, un dels principals reptes que afronta actualment el Lluçanès és el de definir quin tipus de territori es vol de cara al futur, una tasca en què, com a mínim, ja s'està posant èmfasi des de les escoles.

5.2.4. David contra Goliat: la doble evolució del sector agrari lluçanès

En el terreny agroalimentari, els esforços realitzats des del Consorci del Lluçanès per avançar cap a un model basat en la qualitat i la proximitat, han facilitat l'aparició de diverses iniciatives –majoritàriament liderades per gent jove– orientades a la producció i l'elaboració de productes agroalimentaris de qualitat. En aquest àmbit, convé destacar els productes carnis, els embotits i, especialment, els formatges i altres derivats làctics, un tipus de producte en què han resultat clau els cursos de formació oferts pel propi Consorci.

“és evident que aquests anys [...] s'han consolidat empreses d'embotits o de melmelades [...], o de gent que fa formatges” (L35)

“el fenomen dels formatges, entre els cursos de formació que s'han fet [...] i el propi territori, que és territori de ramats [...], han sortit en pocs anys algunes iniciatives molt interessants, de gent jove que s'ha autoocupat en temes de formatges o productes làctics de postres, i [...] és una economia familiar molt viable” (L31)

Per altra banda, també cal esmentar l'aparició de noves xarxes en el sector agroalimentari, que malgrat les dificultats ja esmentades anteriorment, han propiciat un cert augment de la col·laboració i han facilitat el desenvolupament d'accions col·lectives fora del model agroindustrial, afavorint la visibilitat dels productes locals i la gestió dels boscos. En aquest sentit, tot i l'escepticisme que alguns participants havien mostrat sobre la vocació cooperativista del Consorci del Lluçanès, convé destacar la bona valoració que molts d'ells van fer d'aquestes noves xarxes, les quals compten cada cop amb més adeptes i, per tant, amb més propietaris i productors compromesos amb el repte d'avançar cap a un model agroalimentari i forestal alternatiu.

“que les empreses d'un lloc i l'altre col·laborin entre elles és [...] difícil, però jo diria que [...] amb la Xarxa de Productes de la Terra o la dels comercialitzadors de productes locals, s'ha anat aconseguint” (L31)

“vam crear [...] l'Associació de Propietaris Forestals, que de moment ens anem agrupant [...]. Vam començar [...] uns disset, i ara em sembla que som trenta-sis. Penso que és una cosa que funciona bé, crec que [amb] la feina que fem, millorem el territori, que és de lo que es tracta” (L23)

Malgrat tot, tal i com van consensuar tots els participants dels grups focals, aquestes experiències positives són casos puntuals dins d'un sector agrari que, en línies generals, avança cap a la direcció oposada, és a dir, cap a la consolidació del model agroindustrial. Així, es pot considerar que, malgrat la consecució de resultats puntuals, el procés de desenvolupament del Lluçanès no s'ha traduït en una millora de les condicions pels petits productors, ni en un gir cap a la qualitat, ni tampoc en una major sostenibilitat de les pràctiques agràries, sinó ben bé al contrari, ja que les petites accions aconseguides són testimonials al costat de les dinàmiques generals del sector.

“trobem tres o quatre iniciatives molt interessants [...]. Però clar, són exemples puntualíssims dins d'una comarca que hi ha un gran sector agrari que el fa funcionar, i que [...] el sistema ens obliga a [...] plantar el que toqui per subvenció. I no ens qüestionem si és prou sostenible” (L31)

“tot aquest entramat d'empreses agroalimentàries [...] de qualitat, [...] encara ara no aconsegueixen ser una alternativa per a l'ocupació econòmica prou potent com per consolidar el territori” (L34)

Com a fet més destacat, convé esmentar l'abandonament que s'ha produït de moltes explotacions agràries petites, especialment en el sector lleter, que tot i haver estat tradicionalment molt important, ha desaparegut pràcticament en qüestió de pocs anys. Per contra, s'ha produït un espectacular increment de la ramaderia porcina intensiva. Aquest fet va ser profundament lamentat per molts participants de tots els grups focals, ja que ha tingut múltiples efectes negatius per al territori.

“aquí al Lluçanès queden pocs pagesos de veritat, petits. [...] D'agricultors poder més, però ramaders en queden molt pocs, perquè totes les explotacions de vaques lleteres han plegat. [...] En quedaran [...] tres o quatre de molt grans i prou. S'ha acabat” (L13)

“la gran novetat que s'ha produït [...] aquí al Lluçanès, com en altres comarques de Catalunya, [...] és l'abandonament de moltes explotacions petites [...]. I l'altra, és el gran augment [...] d'industrials porcs” (L22)

Així doncs, es pot considerar que, paral·lelament al procés de desenvolupament –i sense que aquest ho hagi pogut evitar–, el Lluçanès ha experimentat una progressiva substitució d'un gran nombre de petites explotacions lleteres tradicionals per un baix nombre de grans explotacions de ramaderia porcina intensiva. Aquestes, al seu torn, pertanyen majoritàriament a grans empreses agroindustrials foranes, les quals ja concentren bona part de les terres i de la mà d'obra agrària del Lluçanès. Aquest fenomen, produït per l'expansió del model productivista imperant a la Plana de Vic, ha provocat que, en línies generals, les explotacions agràries del Lluçanès estiguin cada cop més orientades cap a la quantitat i més basades en les economies d'escala.

“la majoria de les cases [...] que han anat continuant, [...] en ves de tenir vaques, tenen porcs. Integrats [...] pot ser del Tarradellas o qui sigui, és igual... I ara ve la segona fase: que ens volen acabar de conquerir el territori. No només treballem per ells, [...] sinó que ara estan conquerint el territori: totes les finques que es venen, se les queden entre quatre. Per tant, acabarem com a Extremadura: el territori en mans de tres o quatre” (L23)

Un dels grans problemes que ha generat la proliferació de macrogranges porcines al territori lluçanès és la contaminació ambiental i, més concretament, la contaminació de les aigües per culpa dels purins. En aquest sentit, nombrosos participants van subratllar que el veritable problema no és la ramaderia porcina en si mateixa, sinó l'elevada densitat de caps de bestiar d'aquestes macrogranges, que es tradueix en un volum de dejeccions ramaderes que el territori no pot absorbir¹⁴⁴.

“cada vegada anem tenint més granges de porcs, cada vegada sabem menys com tractar els purins, cada vegada d'aquells purins en fem més mal ús...” (L33)

“és un problema de densitat: una [granja] aquí, si ara en compro una allà, si ara en compro una allà... al final, com que a cada una, allà on n'hi havia dues-centes [truges], n'hi fot dos mil, això arriba un moment en què, [...] per mi, és la gran amenaça que tenim” (L12)

Si a aquest fet li sumem que aquesta gran quantitat de purins tampoc és aprofitada per als camps de conreu, tot plegat es tradueix en un problema ambiental de grans

¹⁴⁴ L'elevada contaminació de les aigües a causa de les dejeccions porcines va comportar que, l'any 2009, la Generalitat de Catalunya declarés la totalitat del territori lluçanès –excepte el municipi d'Alpens– com a *zona vulnerable* per nitrats, la qual cosa comporta una sèrie d'obligacions per als pagesos i ramaders locals. Font: Plataforma Lluçanès Viu (www.llucanesviu.com). [Darrera consulta: 24 de gener de 2017].

dimensions i, el que és pitjor, en progressió creixent. En aquest sentit, diversos participants van opinar que el sector agrari lluçanès peca d'una generalitzada manca de consciència ambiental, no només per la manca d'aprofitament dels purins –que podrien ser utilitzats com a adob natural–, sinó també per la tendència general a sobreutilitzar productes químics, fruit de la forta implantació que ha tingut el model productivista en el territori.

“el tema de les dejeccions ramaderes i el tema dels purins [...] és un problema gravíssim de territori, i encara tothom està mirant com solucionaran el tancament de les plantes de purins¹⁴⁵ [...]. O sigui, tothom s'ha de conscienciar al seu nivell, i això, jo no tinc clar que el sector [agrari] ho estigui fent” (L31)

“estem fent un cultiu hidropònic; és a dir, estem eliminant tota la vida al sòl, [...] i aquí està el gran problema: anul·lem la vida, anul·lem la tradició dels nostres avis [...] i hem anat cap a un model que enriqueix les grans indústries” (L21)

La progressiva implantació de macrogranges porcines i la consolidació d'un model agrari productivista és un tema que va generar moltes crítiques en tots els grups focals, no només per les seves conseqüències ambientals i socials, sinó també pel contrast que suposa respecte el model territorial que la pròpia administració local havia proposat a través del projecte Territoris Serens. En aquest sentit, diversos participants van expressar un cert sentiment de desengany i d'incredulitat, provocat per la manca d'un compromís polític suficient per aplicar un projecte que els propis ajuntaments havien recolzat i que apostava per un model agrari totalment oposat a l'actual.

“si tu estàs en un territori que es desenvolupa [...] i després es comencen a muntar granges enormes, [...] el territori diu: «però no havíeu dit que érem un territori serè? Doncs què passa aquí?». Perquè quan fas una aposta, [...] després l'has d'intentar mantenir i ser coherent” (L34)

¹⁴⁵ L'any 2014, la reducció d'incentius per a la producció d'energia elèctrica a les plantes de tractament de purins i l'obligació de tornar una part de les subvencions rebudes va forçar el tancament de les sis plantes existents a Catalunya, dues de les quals es trobaven ubicades a la comarca d'Osona. Actualment, s'està valorant l'opció de reobrir alguna d'aquestes plantes. Font: «El Tribunal Suprem obre la porta perquè les plantes de purins s'engeguin de nou». El Punt Avui, 05/07/2016. www.elpuntavui.cat/territori/article/11-mediambient/984599-el-tribunal-suprem-obre-la-porta-perque-les-plantes-de-purins-sengeguin-de-nou.html. [Darrera consulta: 24 de gener de 2017].

“el projecte Territoris Serens, l'impuls de la Carta del paisatge... [...] jo, el que m'esgarrifo, és que hi hagin ajuntaments o alcaldes que signin tot això, i en acabat [...] facin les facilitats màximes perquè el Lluçanès es converteixi en això que estem parlant!” (L23)

Conseqüentment, diversos participants van reclamar que, si realment es vol avançar cap a un model agrari basat en la qualitat, la sostenibilitat i la proximitat, cal que els representants polítics del Lluçanès adquireixin un rol més proactiu del que han jugat fins ara, i que apliquin mesures per fomentar l'aparició d'iniciatives paral·leles al model agroindustrial. Així, resulta comprensible que, en tots els grups focals –i especialment, en aquell conduït amb persones vinculades al sector agroalimentari–, predominés una valoració negativa i una perspectiva crítica envers l'evolució que ha vingut experimentant el sector agrari lluçanès durant el procés de desenvolupament del territori.

“des de l'administració, [...] no hi ha prou consciència com per donar suport decidit a les iniciatives, que realment n'hi ha [...]. Llavors, si aquesta aposta no existeix [...], és molt difícil [...], perquè la tendència [...] és cap a l'altra banda [...] És la inèrcia del model econòmic: els grossos poden comprar finques, poden posar granges, poden fer no sé què... i els altres no poden” (L34)

En definitiva, es pot resumir que, malgrat l'aparició de nous petits emprenedors i la creació de xarxes per afavorir la col·laboració, aquestes iniciatives no han estat suficients per evitar que el sector agroalimentari lluçanès, empès per la inèrcia del model predominant, estigui cada cop més orientat cap al productivisme, la qual cosa ha comportat l'abandonament de moltes petites explotacions –especialment del sector lleter–, la proliferació de macrogranges porcines de ramaderia intensiva, la concentració de terres en mans de grans empreses agroindustrials i la contaminació ambiental.

5.2.5. L'absència d'un producte insígnia i el repte de diferenciar-se

La difícil lluita per pal·liar la fagocitació del sector agrari lluçanès i garantir la supervivència dels petits productors ha comptat amb una sèrie d'estratègies, impulsades des del Consorci del Lluçanès, per tal de millorar la visibilitat dels productes agroalimentaris locals de qualitat i revaloritzar-los a ulls dels potencials consumidors. Aquest fet va ser valorat positivament per diversos participants dels grups focals, que

van destacar la importància d'haver creat una associació de productors artesans, així com el creixent prestigi de determinats productes locals com els embotits o els formatges, en què l'aposta per una producció artesanal i de qualitat s'ha fet més palesa.

“jo crec que el Lluçanès, d'un temps ençà, ha visualitzat molt [...] els productes [...] agroalimentaris. Es va fer una associació de productors que va funcionant i està visualitzant aquests productes” (L34)

“amb lo que és producte d'aquí, [...] s'ha fet molta cosa, perquè tant [...] amb embotit, com amb formatge, penso que [...] s'ha millorat i és un producte de qualitat [...]. [...] en general, [...] jo crec que tenim un [...] bon producte, i és un producte exportable a tot arreu” (L33)

Malgrat l'esmentada millora de la visibilitat d'alguns productes concrets, nombrosos participants van lamentar que, en l'intent de consolidar un model agroalimentari alternatiu, no s'han fet els esforços suficients per augmentar la transformació dels productes agraris locals en el propi territori. De resultes, el Lluçanès segueix sent una àrea en què, per l'elevat pes que hi té el sector agroalimentari, s'hi fa poca elaboració. Aquest fet, combinat amb una sortida escassa dels productes lluçanesos als mercats locals, condiciona que, avui en dia, hi hagi pocs productes agroalimentaris del territori a l'abast dels consumidors locals. Això, al seu torn, dificulta la valorització d'aquests productes i la generació de sinergies entre el sector agroalimentari i el sector turístic, ja que els visitants no són capaços d'associar el territori amb cap producte concret.

“necessitem que hi hagi productes de pagès, que hi hagi productes de qualitat, que hi hagi productes accessibles... [...] I això no hi és, al Lluçanès” (L21)

“aproximadament, un 90% de productes que es fan a la comarca [...] es venen fora, i per gent de fora” (L24)

Segons van expressar diversos participants, un altre motiu que explica l'escassa comercialització de productes agroalimentaris locals de qualitat al Lluçanès és que, en tots aquells productes en què destaca el territori –carn, embotits, formatges, etc.– existeixen uns requisits sanitaris que –no per ser innecessaris– suposen una dificultat afegida per als petits productors. Aquest fet, juntament amb la manca d'empenta per sobreposar-se al context, provoca que bona part dels productors artesans es limitin a vendre els seus productes elaborats per mitjà de canals informals o bé a vendre'ls

directament sense elaborar –i per tant, sense el valor afegit que li atorgarà la fase de transformació–.

“hi ha gent que potser faria més producte de proximitat, però tenir un obrador, amb les exigències que té, pues li representa més del que ell pot, i llavors, [...] és allò que fa, però li compra la veïna” (L33)

“jo [...] penso [...] que pot haver-hi producte, a nivell de petita escala [...], que són bons, però que la burocràcia [...] fa que no poden vendre legalment aquests productes. Si algú compra un mató, [és] perquè [és] el veí, [...] i has de fer-ho mig d'amagat” (L35)

Com a conseqüència de tot plegat, avui en dia el Lluçanès no disposa de cap producte agroalimentari insígnia que identifiqui el territori i el faci més visible de cara a l'exterior. Aquest fet va ser lamentat per diversos participants dels grups focals, que van criticar la manca d'aposta per un o més productes concrets i van subratllar la necessitat de consensuar alguna icona agroalimentària, que pugui ser associada a la marca Lluçanès i que doni reconeixement al territori, no només per posicionar-lo en l'àmbit agroalimentari, sinó també per poder generar sinergies amb el sector turístic.

“al Lluçanès, [...] som una marca buida [...]. Som una marca que no té producte [...]. Vas al Priorat i et vendran un vi [...]. I aquí, què vols vendre? El meu xai?” (L21)

“[per] relacionar això del tema menjar i del turisme, potser es tindria de buscar un producte que fos més o menys comú a tot arreu i que es pogués oferir. Però, per exemple, a Sant Feliu [Sasserra], l'any passat es va voler fer un producte oficial de la fira i cada botiga va presentar dos productes” (L15)

De forma similar, alguns participants de diversos grups focals van considerar significatiu que, avui en dia, un dels productes agroalimentaris locals més reconeguts i valorats fora del territori siguin les coques de Perafita, un producte que, tant si és associat amb el Lluçanès com si no –en aquest punt, van aparèixer opinions divergents–, no és especialment ben valorat per la població lluçanesa, degut al seu procés d'elaboració industrial, que contrasta amb la teòrica aposta institucional pels productes agroalimentaris artesanals i de qualitat.

“la coca de Perafita, per la gent d'aquí del Lluçanès, no és una coca de qualitat; és una coca semiindustrial. Però per algú de l'àrea metropolitana que pot escollir entre un Bollycao i una coca de Perafita, pues la coca de Perafita és artesana, perquè té un gust [...] que, per ell, és artesà” (L34)

“és molt greu que estem discutint sobre el producte estrella del Lluçanès, que ens dona nom, com a producte dolent... Això és un indicatiu d'on som a la comarca, penso jo” (L21)

En aquest punt, i retornant a la qüestió del model agrari, convé esmentar que un dels principals factors que ha impedit l'emergència d'un producte insígnia al Lluçanès és, precisament, la manca de diferenciació del seu sector agrari, tal i com van argumentar varis participants vinculats a l'administració pública. Així, aquests participants van lamentar que, tot i haver-ne tingut l'oportunitat, en cap moment s'ha apostat per la implantació de nous cultius o noves pràctiques agràries que haurien permès diferenciar el Lluçanès i donar un valor afegit als seus productes. Aquesta inacció ha comportat que, avui en dia, el Lluçanès no destaquï per tenir un model agrari diferenciat i que tingui dificultats per donar a conèixer els productes d'elevada qualitat que s'hi elaboren.

“no s'ha fet gaire cosa diferent. [...] M'agradaria que poguéssim dir: «mira, el Lluçanès és un territori que aquests municipis [...] estan lliures de transgènics, a aquell lloc es fa una cosa ecològica, és un nucli de productors de petits fruits o de planta toscana, de farigola, lo que sigui...». Que fos alguna cosa que destaqués respecte lo altre. [...] Penso que no s'ha fet gaire cosa. [...] I crec que és un terreny que ho podria permetre” (L35)

“[en el projecte] Territoris Serens, una de les accions proposades [...] és que es declarés el Lluçanès lliure de transgènics, que era una cosa que jo, en aquell moment, els hi deia: «ara no us costa res [...]». [...] I aquesta definició ha faltat. [...] No hi ha hagut aquesta valentia [...]; no hi ha hagut aquesta visió” (L34)

Adicionalment, convé esmentar que, amb la progressiva especialització del territori en ramaderia porcina –provocada, en bona part, per la recent implantació de l'empresa Casa Tarradellas a Olost i a Sant Martí d'Albars–, el repte de diferenciar-se ha esdevingut cada cop més complicat en el sector agrari lluçanès, ja que el porcí és un sector regit essencialment per criteris quantitius, i la diferenciació del producte resulta complicada, fins i tot a través de la producció ecològica. Així, tan sols la fase de

transformació permetria diferenciar el producte final, però com ja ha estat apuntat, la proporció de productors elaboradors al Lluçanès és encara força escassa.

“tant és un porc del Tarradellas com el porc que faig jo a casa. [...] El 99,9% dels porcs són iguals... Lo que premia és la quantitat” (L25)

“jo sóc productor ecològic, però dintre la producció ecològica, [...] diuen: «no, no, aquests [animals] ara els tanques, i els hi dones pinso i palla, per estandarditzar productes». Precisament, lo que hem de fer és no estandarditzar productes! [És] tenir els nostres propis!” (L21)

Aquesta manca de diferenciació entre els cultius o el bestiar del petit productor respecte el de les grans empreses agroindustrials ha provocat que els petits productors del Lluçanès tinguin cada cop més dificultats per sobreviure, ja que al no poder diferenciar el seu producte, l’han de vendre al mateix preu que les grans empreses agroindustrials, amb la diferència que les seves economies d’escala són molt menors i, per tant, el cost per unitat de producció és molt superior. Aquest fet va ser lamentat amb especial vehemència per un dels participants, que va alertar de les conseqüències negatives que aquesta dinàmica pot generar de cara a un futur proper.

“un porc, [...] per fer-lo, costa més de lo que [en guanyes]... Perquè hi han uns gastos que no es compten. I aquí ens mengem el nostre el futur, [...] ens anem descapitalitzant. Estem vivint avui, però aquí sí que és allò de: «pa avui, gana per demà»” (L21)

En aquesta línia, diversos participants van apuntar, un cop més, que l’escassa conscienciació per part de la societat lluçanesa, juntament amb la manca d’una aposta política ferma, han estat dos factors determinants en la limitada transformació del sector agroalimentari lluçanès, ja que ha provocat que moltes iniciatives estratègiques hagin acabat resultant testimoniales. Així, aquests participants van subratllar la necessitat de conscienciar la població sobre el valor que té la pervivència de petits productors al territori, alhora que van reclamar un major compromís de l’administració local amb l’objectiu d’avançar cap a un model agroalimentari alternatiu.

“jo crec que l’administració, també pressionats [...] per la gent, haurien de tenir [...] un contrapès [...]. [...] si vols fer algo diferent, com a mínim, aquest que rebi tot el suport. [...] L’altre ja té [...] l’empenta del sistema econòmic, [...] però aquest [...] ha de trobar canals diferents, [...] té més

costos... [...]. Són coses que no l'ajuden. Doncs l'ajuda ha de venir de part de la societat: valorar aquestes iniciatives diferents” (L34)

En resum, es pot considerar que, tot i la creixent visibilitat de determinats productes –com ara formatges o embotits–, el sector agroalimentari del Lluçanès segueix sent un sector poc elaborador. Conseqüentment, el territori no disposa de cap producte insígnia que l'identifiqui, i el seu producte més reconegut a l'exterior –la famosa coca de Perafita– no és ni tan sols ben valorat per la població local. La causa de tot plegat és la manca de diferenciació del sector agrari lluçanès, que malgrat tenir les condicions necessàries per haver desenvolupat cultius o models d'agricultura alternatius, en cap moment ho ha fet, entre d'altres motius, per la manca de conscienciació del sector i per l'escassa implicació política a l'hora d'aplicar un projecte com Territoris Serens, que en el terreny agroalimentari ja contemplava un gir cap a la qualitat i la sostenibilitat.

5.2.6. El rol del sector turístic: motor de desenvolupament o factor limitant?

Deixant de banda el sector agroalimentari i traslladant l'atenció sobre el turisme, convé esmentar, en primer lloc, l'elevat potencial que té el Lluçanès en aquest àmbit, especialment pel fet de conservar un caràcter marcadament rural, però també per la seva proximitat amb l'àrea metropolitana de Barcelona, on es concentra un gran segment de potencials clients de turisme rural. En aquest sentit, la recent millora de les vies de comunicació han resultat determinants per incrementar l'arribada de turistes al territori i situar el Lluçanès al mapa. En efecte, alguns participants vinculats al sector turístic van posar èmfasi en el punt d'inflexió que, en el seu moment, va suposar la construcció de l'Eix Transversal, així com el recentment construït Eix del Lluçanès.

“el fet de què estigui a noranta quilòmetres de Barcelona, [...] és clau: és el primer entorn autènticament rural que qualsevol barceloní pot trobar [...] per a les escapades” (L12)

“les vies de comunicació que es van anar obrint [...] van ser molt importants. Hi ha aquesta nova [carretera], però és que abans, ja s'havia obert també l'Eix [Transversal], [...] vull dir que ara les vies de comunicació també ens han fet una mica més importants” (L11)

D'altra banda, a la situació geogràfica i les millores en l'accessibilitat, cal sumar-los un altre aspecte, en aquest cas de caràcter intangible, que segons alguns participants, també

pot haver ajudat a atraure turisme al Lluçanès. Es tracta de la identitat local, un element que es concreta, entre d'altres coses, en el paisatge, en el caràcter rural i en el patrimoni cultural, i que malgrat no haver-se traduït en una implicació general de la població en el procés de desenvolupament, sí que pot haver afavorit la identificació del territori des de l'exterior.

“hi ha un avantatge, jo crec, que és que el territori [...] té una idiosincràsia pròpia d'identitat diferenciada, que ja facilita que, quan dius el Lluçanès, [...] no és Osona, no és el Berguedà; és el Lluçanès. Aquest fet, pel simple fet territorial i d'ubicació geogràfica, ja està força posat” (L31)

“el Lluçanès crea empatia, o sigui, cau en gràcia. [...] aquest sentiment de pertinença [...] es trasllada a la gent que ens visita. I als que no ens visiten, els hi sona el Lluçanès, cosa que fa uns anys, [...] jo no ho identificava així” (L12)

Tots aquests factors han contribuït a què, des de finals dels anys noranta –quan ja es començava a intuir la crisi del sector tèxtil– fins a l'actualitat, el sector turístic lluçanès hagi anat creixent progressivament, convertint-se en un dels pilars econòmics del territori. Algunes de les millores més destacades que ha experimentat el sector han estat la creació de noves entitats, l'habilitació de nous punts d'informació, l'augment de places de turisme rural i la construcció de dos centres d'interpretació temàtics.

“una cosa que ha anat en augment, i penso que és bo pel territori, és el turisme rural. Jo penso que és una bona sortida per una sèrie de gent” (L23)

“al noranta-set, [...] quan es va formar l'Associació [d'Agroturisme del Lluçanès], quasi bé era l'única associació [...] que portava turisme, i ara n'hi ha [...] forces! I abans no es feia gairebé res per impulsar el turisme [...]. Jo penso que s'ha notat molt aquest desenvolupament [...]. Fa uns anys no hi havia cap punt [...] d'informació, ni cap centre d'interpretació, ni res...” (L11)

Així mateix, un altre aspecte on s'ha produït una millora notable és en la comunicació de l'oferta turística. En aquest sentit, diversos participants van posar èmfasi en els esforços realitzats per convertir el Lluçanès en un destí turístic reconegut de cara a l'exterior, la qual cosa s'ha aconseguit, en bona part, gràcies al suport del Consorci del

Lluçanès, a l'ús de les noves tecnologies i a la col·laboració entre els diferents agents del sector.

“jo crec que la innovació és la comunicació del país. Abans, cada persona anava per ell mateix [...], i ara estem intentant agrupar diferents sectors i comunicar més [...]. La novetat, per mi, és la comunicació” (L14)

“abans, simplement fèiem els fulletons i els donàvem a una fira, i poca cosa a nivell de publicitat. Ara [...] estem a totes les xarxes socials, tenim una pàgina web nova, ens movem molt més [...]. Jo penso que [...] també gràcies al Consorci, [...] ens hem pogut anar informant [...] de les possibilitats que teníem, i jo penso que hi ha hagut una innovació important en el sector del turisme rural” (L11)

Finalment, també resulta obligat fer referència a les diverses iniciatives, realitzades a escala municipal, per tal de recuperar el llegat cultural i la memòria històrica local i convertir-ho en un reclam turístic. Aquest afany s'ha traduït en la creació o consolidació de diverses fires i altres esdeveniments que gaudeixen d'un gran reconeixement fora del Lluçanès, com ara la Fira de les Bruixes de Sant Feliu Sasserra, la Trobada de Forjadors d'Alpens o la Fira de l'Hostal.

“tot el que són les fires dels diferents pobles, jo diria que s'ha anat consolidant i millorant [...]. [...] des d'Alpens, [...] hem fet un procés [...] de creixement [...] espectacular [...]: des d'una petita fira que es feia al maig, a convertir-se a un referent internacional de trobada de forjadors. I després, tot el que és posada en valor del patrimoni de carlins... Però penso també en la Fira de la Bruixeria de Sant Feliu Sasserra, o tot el fenomen bandolers i Rocaguinarda, no? [...] I la consolidació de la Fira de l'Hostal, que és com un [...] punt de trobada comarcal...” (L31)

Malgrat totes les millores esmentades en el sector turístic, els grups focals realitzats també van donar peu a diverses crítiques que expliquen perquè aquest no ha acabat sent el motor de desenvolupament que hom podia esperar. Les principals queixes dels participants es van centrar en el fet que l'enfocament inicial d'agroturisme –és a dir, de turisme en explotacions agrícoles o ramaderes actives– s'hagi vist substituït, progressivament, per un model completament diferent, caracteritzat per unes masies altament condicionades i en les quals ja no es desenvolupa cap tipus d'activitat agrària. Aquest nou model –turisme de luxe en un entorn rural– està molt menys vinculat al

territori que l'enfocament original de l'agroturisme, i consegüentment, ha provocat que el Lluçanès hagi perdut la possibilitat de diferenciar-se en aquest sector, ja que ha entrat a competir amb molts altres territoris que, independentment de l'entorn físic, ofereixen els mateixos nivells de qualitat pel que fa a l'allotjament.

“el turisme rural va néixer perquè la gent de ciutat pogués anar a les cases de pagès a veure què passava [...]. I ara, totes les cases de pagès són cases de súper luxe [...]. I de ramaderia, res” (L13)

“tenim unes cases de pagès molt maques, molt ben arreglades, de categoria [...] alta, com a tot arreu. El fet de categoria alta, trobo que és un avantatge; el que sigui com a tot arreu, trobo que és un desavantatge. Aquí, enlloc de potenciar un agroturisme més autòcton [...], no s'ha diferenciat. [...] Poder no calia fer unes cases maques com a tot arreu, perquè al final, si no mires per la finestra, [...] no saps on estàs” (L35)

Com a conseqüència d'aquesta evolució, el turisme que capta actualment el Lluçanès és un turisme majoritàriament sedentari, poc interessat en conèixer el territori, en visitar llocs o en fer activitats, tal i com van reconèixer els propis representants del sector turístic. Aquest fet limita considerablement el nivell de despesa que els turistes fan més enllà del propi allotjament, i consegüentment, també limita l'impacte del turisme sobre el conjunt del territori, ja que la riquesa que se'n deriva queda concentrada, majoritàriament, en les cases de turisme rural.

“el problema és que la gent que ve a les cases de turisme rural, [...] poca cosa fan! [...] No els hi proposis rutes, perquè els hi farà mandra. Tenen ganes de relaxar-se, d'estar a la casa, a la piscina, al sofà... No tenen ganes ni d'anar a fer una ruta” (L11)

“els [turistes] [...] de cap de setmana, que són gent de Barcelona, [...] vénen a desconnectar i fora” (L16)

De forma similar, però des d'una perspectiva més crítica, els representants del sector agroalimentari van emfatitzar que l'oferta és la que condiciona la demanda, i que si el turisme majoritari del Lluçanès és sedentari, és senzillament perquè, des de les pròpies cases rurals, s'ha apostat –conscientment o no– per aquest perfil de turista. Així, aquests participants van responsabilitzar els propietaris dels allotjaments de turisme rural d'haver generat un tipus de turisme poc propici per a la generació de sinergies amb altres sectors i activitats econòmiques.

“jo, quan veig les cases rurals, que hi ha d'haver piscina, que hi ha d'haver jacuzzis... [...] Aquí la gent hauria de venir [...] per anar a passejar, per veure el territori, per no sé què... [...] Llavors és clar que no surten! Si allà dins tenen de tot!” (L23)

“sap molt greu quan [...] aquest turista no busca res més que la pròpia subsistència dintre la mateixa casa, no? Clar, però [...] la gent de la casa no provoca que surti a fora. Pot sortir a comprar les quatre tonteries de supermercat, però no compra productes locals. [...] La mateixa casa de turisme rural hauria de ser la via de dir: «tu pots fer això, això, això». [...] la casa rural hauria de veure que necessita [...] el territori!” (L21)

En vista de tot plegat, resulta comprensible que alguns participants insinuessin que el model turístic del Lluçanès és, a la pràctica, un factor contraproductiu per al desenvolupament del territori, ja que dificulta la posada en valor d'altres elements com ara els productes locals, la gastronomia, el paisatge o els recursos culturals, històrics i arquitectònics. Així mateix, són nombrosos els participants que van apostar per promoure un turisme rural més actiu, més vinculat al territori, adaptat a qualsevol tipus de visitant –no exclusivament als grans grups– i amb una oferta d'activitats més àmplia.

“hem de ser diferents del costat. Hem de saber si som al Lluçanès, al Solsonès o al Cabrerès [...]. [...] Posar un plus [...] de qualitat, d'atracció, de productes, de restauració, d'agroturisme” (L35)

“aquestes cases estan molt ben pensades quan ets un grup d'amics o una família, perquè l'omplis i ja està. Però [...] comença a veure's la falta d'un turisme rural [...] per petites unitats familiars o grups d'amics reduïts, amb una proposta alternativa d'activitats culturals [...], esportives [...], de cara a la mainada... [...] I a més, l'oferta és tan gran, que es comença a veure una mica les orelles al llop, de tota una estructura turística que s'ha muntat en base a un model que dona molt poca feina. [...] comença a veure's una mica la crisi d'aquest model” (L34)

Finalment, convé fer referència a tot un seguit de mancances addicionals que també presenta el sector turístic del Lluçanès, tal i com van apuntar els participants dels diversos grups focals. En primer lloc, cal esmentar l'escassa capacitat d'organització del sector, la qual cosa es tradueix en una necessitat de professionalització, és a dir, d'incorporar gent qualificada que, tant des dels allotjaments i les associacions, com des

de l'administració pública, treballi per millorar l'oferta turística, aglutinant i vinculant els diversos elements que la componen.

“no tenim un sector turístic amb [...] un nivell d'educació ni un posicionament al mercat [...]. Jo diria que la feina que ha fet l'Associació d'Agroturisme [del Lluçanès] ha anat in crescendo, però els hi queda camp a córrer a nivell de comercialització conjunta o a nivell d'oferta complementària” (L31)

“si vas a un lloc [...] de vacances i [...] tens tota l'oferta [...] englobada dins d'un paraigües, és molt més fàcil pel turista! [...] Aquí hi han moltes coses que són molt xules, però que estan molt desencadenades” (L11)

En segon lloc, convé esmentar la pervivència d'una mentalitat predominantment tancada en el sector, un fet que no només limita l'emprenedoria de nous negocis o iniciatives, sinó que també frena la col·laboració i la implicació en els intents d'utilitzar les noves tecnologies com a eina de promoció turística conjunta. En aquest sentit, van ser diversos els participants que van lamentar la pervivència d'actituds conservadores en el sector turístic, tal i com també s'ha posat de manifest anteriorment en el cas del sector agroalimentari.

“aquí la gent té molta por de llançar-se. [...] La gent és molt cautelosa, [...] tot ho fem molt a poc a poc. [...] Hi ha gent molt innovadora, però la majoria de la gent és així: molt cauta” (L13)

“a l'Associació [d'Agroturisme del Lluçanès], [...] faltava actualitzar tot lo de les xarxes socials, internet... [...] econòmicament, les cases no han d'afegir res, ni molt menys [...], però encara ara, no ho veuen gaire clar [...]. A la gent li costa” (L11)

En tercer lloc, alguns participants van lamentar la manca de senyalització dels múltiples elements d'interès natural i cultural que es troben repartits pel territori lluçanès i que serien susceptibles d'atraure visites, com ara arbres emblemàtics, fonts, gorgs, coves, ponts, ermites, etc. Aquest fet, segons van argumentar, fa invisible tota una sèrie d'elements patrimonials de gran valor i amb un gran potencial per generar turisme.

“tenim [...] llocs molt atractius a la nostra comarca, que encara no hem fet res per donar-los a conèixer, perquè la gent ho tingui fàcil per visitar-los, i això portaria més gent” (L23)

“falten moltíssims indicadors [...] de llocs on arribar. Molta gent no hi arriba [...] i no ho veu, perquè realment no hi ha sapigut arribar” (L11)

Per acabar, un darrer aspecte que va generar força crítiques va ser el turisme que rep la riera de Merlès, un espai natural de gran valor que es veu amenaçat per la massiva afluència de visitants durant el període estival, els quals no generen cap tipus de despesa en el territori i, a més a més, estan causant seriosos impactes ambientals sobre la riera.

“[a] la riera de Merlès, a l'estiu [...] vénen cada dia mil persones [...] a banyar-se, que ho estan destrossant tot...” (L26)

“el turisme que ve a la riera de Merlès és un turisme que [...], [amb] els objectius [...] que estem debatent aquí, jo penso que no té res que veure” (L25)

A mode de resum, convé ressaltar que durant el procés de desenvolupament del Lluçanès, el sector turístic ha experimentat una notable consolidació, afavorit per una situació geogràfica idònia, una forta identitat territorial i un capital cultural de gran valor que el territori ha sabut traduir en reclam turístic per mitjà de fires i altres esdeveniments i equipaments diversos. Malgrat tot, l'aposta per un turisme rural luxós i desvinculat del territori ha condicionat fortament el perfil dels visitants, que majoritàriament se senten atrets per la possibilitat de desconnectar en un entorn rural amb totes les comoditats possibles. Aquest fet es tradueix en un turisme sedentari, un atribut que dificulta la generació de sinergies amb el sector agroalimentari i limita el grau de beneficis que el territori, en tot el seu conjunt, obté d'aquest turisme.

5.2.7. El paisatge lluçanès: una oportunitat de present i de futur

Per acabar amb el relat del Lluçanès, aquest darrer apartat està focalitzat en el paisatge, un element que, tal i com es desprèn dels grups focals, té un gran potencial per contribuir a la definició del Lluçanès com a territori singular, per bé que de moment encara no ha estat gaire aprofitat en el procés de desenvolupament. Tal i com van expressar nombrosos participants, el manteniment d'un mosaic agroforestal coherent i equilibrat, en un territori poc urbanitzat i amb un fort caràcter rural, constitueix el principal atractiu del Lluçanès, tant de cara als turistes, visitants i excursionistes, com fins i tot de cara als potencials nous residents provinents de la corona metropolitana. Així, es pot considerar que el paisatge del Lluçanès, entès com la vessant estètica del

territori, és un element clau per a la consolidació del sector turístic i per al manteniment de la població en aquest territori.

“[el paisatge] és un recurs que, pel turisme rural, crec que és el principal: un lloc poc poblat i, a més a més, amb un paisatge prou maco i prou ben conservat” (L25)

“el que valora la gent és la no massificació; o sigui, és un entorn que sobta per la dispersió que hi ha i per la de quilòmetres que pots fer sense veure ni un poble, ni una casa, ni una masia... L'autenticitat, això [...] és un potencial que té el Lluçanès” (L12)

Malgrat tot, nombrosos participants van lamentar que, tot i el potencial que té el paisatge lluçanès, encara no s'han fet els esforços suficients per donar-lo a conèixer i posar-lo en valor, la qual cosa hauria permès atraure més turisme, d'una banda, i conscienciar la població local dels reptes i les oportunitats del territori, de l'altra.

“hi ha una cosa que, més o menys, a tots ens surt quan parlem del Lluçanès: el paisatge. I en canvi, no hi ha una potenciació d'aquest paisatge per conèixe'l, per tenir una relació emotiva amb el paisatge [...]. [...] aquí hi ha un potencial important per desenvolupar” (L31)

“jo crec que llocs amb un paisatge no tan maco com aquest, l'han aprofitat molt més: han marcat rutes, fan senderisme, fan rutes amb cavall... Llocs que són molt més turístics que aquí. I penses: «ostres, això també ho podríem fer allà [...]!» (L13)

Alhora, alguns participants van manifestar que, tot i el recent impuls de la Carta del paisatge del Lluçanès, durant les darreres dècades no s'ha posat prou èmfasi en la necessitat de preservar determinats elements paisatgístics de gran valor. En aquest sentit, convé destacar l'oblit i la manca de manteniment de les múltiples fonts i ermites que hi ha al territori, un patrimoni històric i cultural amb potencial per millorar l'oferta turística del Lluçanès, ja sigui a través de rutes, activitats o visites. Així mateix, també cal fer constar la manca d'atenció que ha rebut el paisatge urbà, la qual cosa s'ha traduït en determinades transformacions urbanístiques que alteren la morfologia i l'estètica tradicional dels pobles, limitant així el seu atractiu.

“tota la part de monuments [...] o de paisatges emblemàtics, penso que [...] tenim [...] coses [...] a reviure o a tornar a cuidar, perquè a cada poble

tenim uns itineraris de fonts, que no en paris a buscar cap; hi han algunes ermites que estan com estan...” (L33)

“en general, trobo que s'hagués pogut fer més [...] amb el paisatge urbà: una casa maca, una que s'està tornant vella, allà un bloc de pisos... [...] No tots els pobles tenen l'oportunitat de semblar un poble de pessebre [...], però s'han fet molts nyaps” (L35)

D'altra banda, diversos participants –i especialment, els representants del sector turístic– van subratllar la importància del paisatge agrari per al turisme rural, conscients que és una part essencial del mosaic agroforestal que caracteritza el territori lluçanès. En aquest sentit, fins i tot aquests participants –desvinculats tots ells del món agrícola i ramader– van lamentar que en el procés de desenvolupament del Lluçanès no s'hagi concedit més importància al sector agrari, sabedors que la progressiva desaparició de petits agricultors i la concentració de terres pot alterar aquest paisatge tan valuós i amb tant de potencial per al turisme.

“l'agricultura és súper important, i [...] per a desenvolupar un territori rural [...] d'una forma que es mantingui aquesta mena d'originalitat, [...] penso que hi hauria de jugar un rol més important” (L11)

“aquí no caurem en el què han caigut a l'Empordà, que han desconnectat la campana del poble [...]. Penso que hem de preservar aquestes coses, i que s'ha de tirar suc, i que hi han d'haver porcs i hi han d'haver vaques, hi ha d'haver cavalls, hi ha d'haver... El territori ha d'estar viu! I se n'ha de viure!” (L12)

El principal valor del paisatge lluçanès, de fet, rau en el seu potencial per actuar com a nexa entre el sector agroalimentari i el turisme, la qual cosa permetria articular un procés de desenvolupament rural més integrat. En aquest sentit, diversos participants van insinuar, a través de desitjos i lamentacions, que una de les principals mancances que ha presentat, fins a l'actualitat, el procés de desenvolupament del Lluçanès, és que no s'ha treballat la coherència entre les diferents activitats econòmiques del territori, fruit de no haver consensuat els valors i els elements locals que haurien de permetre la seva diferenciació i el seu posicionament com a destí turístic.

“el sector agroalimentari, saber treure tot el que és [...], saber-ho potenciar... potser el paisatge ajuda[ria] a vincular-ho al turisme” (L32)

“si aquesta aposta es fa d’una manera valenta, això pot ser un motor de desenvolupament econòmic, perquè [...] et posicionen el territori [...]. Vist des de la meua perspectiva, no han acabat d’apretar l’accelerador, quan el Lluçanès té tots els elements per fer-ho. [...] si tu competeixes a ser un terreny industrial, estàs en el dos-cents de la cua; si competeixes a ser un territori agrícola, equilibrat, amb pobles petits, ben dimensionats, amb una cultura pròpia, pots estar en el primer o segon de la lliga a nivell europeu”
(L34)

En aquesta línia, diversos participants van subratllar la necessitat que, de cara al futur, es treballi per a la generació de sinergies entre el sector agroalimentari i el sector turístic, la qual cosa afavoriria, al seu torn, la supervivència de les petites explotacions agràries i el manteniment del paisatge tradicional.

“ara fem ‘turisme’, ‘gastronomia’, ‘productes locals’... Però lo interessant és que entre ells puguin col·laborar, també” (L16)

“la gent volem activitat, volem créixer en un entorn, amb productes del territori, volem coses del territori. El paisatge no és [...] a través de les cases de turisme rural [...]. Necessitem que hi hagi productes de pagès”
(L21)

En definitiva, es pot concloure que el paisatge està destinat a ser l’element pivotant del model territorial que el Lluçanès té pendent de definir. Tanmateix, això passa necessàriament pel manteniment d’un sector agrari actiu i diversificat, així com per l’elaboració de productes agroalimentaris de qualitat i amb valor afegit. Això, combinat amb un turisme més vinculat al territori, permetria consolidar el Lluçanès com un indret singular i reconegut. En aquest sentit, l’actual elaboració de la Carta del paisatge del Lluçanès podria suposar un impuls per avançar cap a un model territorial més apropiat, però el seu èxit dependrà, un cop més, del consens que generi el projecte i del compromís per aplicar-lo.

5.3. El periple de la Conca de Tremp: un cúmul de desenganys i d’oportunitats

En el cas de la Conca de Tremp, les dades obtingudes a través dels tres grups focals conduïts al territori amb participants de perfils diferents demostren que existeix una

visió relativament unànime sobre el procés de desenvolupament que s'ha vingut desplegant en el territori i que, com ja he argumentat anteriorment, no ha generat –de moment– els resultats que hom podia esperar.

Malgrat tot, convé esmentar algunes diferències entre les opinions dels diferents perfils de participants, com ara el major optimisme expressat pels representants de l'administració, que contrasta especialment amb la visió dels representants del sector agroalimentari, més escèptica i resignada. D'altra banda, també convé destacar la valoració crítica que nombrosos representants dels sectors agroalimentari i turístic van fer, precisament, del rol de l'administració pública en el procés. En tot cas, i més enllà de les lògiques diferències que existeixen entre les opinions expressades per uns i altres, es pot considerar que les dades obtingudes en els diversos grups focals són relativament similars i coherents, la qual cosa proporciona una visió prou sòlida del procés de desenvolupament en qüestió.

Finalment, i de forma similar al Lluçanès, convé advertir que bona part de les frases dels grups focals que han estat incloses en el relat construït denoten una visió negativa o pessimista del procés de desenvolupament, ja que aquest va ser el to predominant de les sessions. Així, en aquest cas també abunden les queixes i els desitjos dels participants, dos tipus d'aportacions especialment valuoses per constatar els errors i les mancances d'aquest procés de desenvolupament.

Comptat i debatut, el relat construït sobre el cas de la Conca de Tremp reflecteix que, tot i els múltiples intents de desenvolupar el territori des dels anys vuitanta fins a l'actualitat, s'han obtingut pocs resultats positius, i de fet, no ha estat fins a l'última dècada que realment s'ha començat a percebre un veritable procés de desenvolupament del territori.

5.3.1. La pervivència de l'immobilisme en el sector primari

A la dècada de 1960, la crisi de l'agricultura tradicional va suposar un autèntic daltabaix a la Conca de Tremp, un territori eminentment agrari que va quedar sumit en una profunda crisi econòmica i demogràfica. Com a reacció, durant les dècades següents, el sector agrari de la Conca, tradicionalment dedicat al cultiu de la trilogia mediterrània –blat, vinya i olivera–, va protagonitzar una reorientació cap al conreu d'ametllers i la ramaderia porcina, en el que es pot interpretar com un primer pas en l'intent de dinamitzar el territori i sobreposar-se a una conjuntura desfavorable. Malgrat tot, aquesta reconversió no va acabar de ser el revulsiu esperat pel territori.

“tradicionalment, la base era l'activitat agrícola. [...] als anys seixanta, [...] la crisi demogràfica, la crisi econòmica és absolutament brutal. Llavors el país s'ha de reconvertir, des del punt de vista agrari: una mica la ramaderia i el sector de l'ametlla, [...] però [...] no acaba de funcionar”
(CT13)

Aquesta reconversió agrària, tanmateix, no es va produir de forma generalitzada a tota la Conca de Tremp, sinó que en va afectar tan sols algunes zones, la qual cosa va generar dues realitats agràries diferenciades. Així, mentre que la Conca Dellà –amb Isona com a nucli principal– va experimentar una reconversió considerable cap a la ramaderia i el cultiu d'ametllers, la Conca Deçà –nucli de Tremp i rodalies– va seguir majoritàriament orientada a l'agricultura de secà, amb l'esperança que algun dia s'acabés implementant un projecte de regadiu promès fa més d'un segle i que això permetés millorar els rendiments de les explotacions. A la llarga, però, tal i com van apuntar alguns participants, els pobles que al seu dia es van reconvertir a la ramaderia són els que han tingut més facilitat per mantenir l'activitat agrària i retenir la població, mentre que la contínua posposició del projecte de regadiu ha suposat una condemna per aquelles zones que, en el seu moment, no van fer cap tipus de reconversió.

“hi ha un model que ha fracassat, que és [...] la Conca de Tremp [en referència a la Conca Deçà¹⁴⁶]. Per què? [...] perquè s'intenta mantenir una agricultura extensiva que no funciona i que no és competitiva. En canvi, la Conca Dellà, als anys seixanta, aposta ja per una reconversió agrària basada en el porc i l'ametller [...]. Ja van fer una certa reconversió, cosa que aquí no: aquí sempre hi ha hagut el somni del regadiu, que és un vell somni que ve de l'època de les hidroelèctriques” (CT13)

“quins són els llocs on hi ha hagut gent i on [...] els pobles s'han mantingut? Doncs als puestos que hi ha hagut granges. Per què? Pues perquè la gent jove ha tingut capacitat per poguer aixecar-se a casa i guanyar-se la vida, i fer una vida més o menys normal. Als pobles que han tingut que viure [...] de l'agricultura de secà, doncs això ja ha anat baixant, [...] perquè és molt dur” (CT21)

¹⁴⁶ Tal i com ha estat precisat en el Capítol 3, el topònim *Conca de Tremp* pot ser utilitzat en un sentit ampli –per fer referència a tot el sector prepirinenc del Pallars Jussà– o en un sentit local –per fer referència, exclusivament, a la Conca Deçà–. En aquesta frase, el participant utilitza el topònim en aquest darrer sentit.

En aquesta línia, diversos participants van lamentar que, més enllà de l'àmbit vitivinícola –que com serà exposat més endavant, constitueix un exemple d'emprenedoria i innovació al territori–, el sector agrícola de la Conca de Tremp s'ha caracteritzat, en línies generals, per mantenir-se ancorat en un cert immobilisme, la qual cosa ha limitat les possibilitats de desenvolupament del sector i, per extensió, del territori. L'exemple més flagrant d'aquest immobilisme és la pervivència del cultiu de cereals a la Conca Deçà, tot i tractar-se d'un cultiu econòmicament insostenible, dependent de les subvencions i sense cap mena de futur al territori, per la impossibilitat de competir amb les grans regions productores d'arreu del món.

“hi ha una part dels [...] agricultors que estan a dintre la zona de modernització de reg, [...] que el seu model productiu no és sostenible. Econòmicament no és sostenible. [...] S'està fent perquè hi ha la PAC i perquè hi ha coses per darrere, però sinó, no s'estaria fent res...” (CT25)

“el cereal continua sent viable, econòmicament, perquè té les ajudes” (CT11)

Pel que fa a l'activitat ramadera i, més concretament, a la ramaderia porcina intensiva, aquesta va resultar ser, en els seus inicis, un alternativa molt rendible des del punt de vista econòmic, la qual cosa va permetre l'enriquiment de varies famílies a la Conca Dellà. No obstant això, amb el pas dels anys, la modernització i el creixement del propi sector ha suposat un augment ferotge de la competència, de manera que les dificultats per viure'n han crescut exponencialment i el sector ha deixat de ser l'oportunitat que un dia va arribar a ser.

“és molt interessant veure el model de la Conca Dellà; per exemple, Figuerola d'Orcau seria, fins i tot urbanísticament, un reflex d'aquest model. [...] hi ha [...] gent que va fer molts diners, amb el porc. [...] aquest model [...], durant uns anys [...] va triomfar” (CT13)

“el sector porcí [...] s'ha tecnificat moltíssim i [...] s'ha aplicat el tema de l'economia d'escala. Degut, precisament, a què cada vegada som més eficients, cada vegada es produeix més, cada vegada el marge es redueix més, i per lo tant, cada vegada necessites estructures més grans per poder mantindre't. Això ha produït que [...] la majoria del sector s'ha integrat, i el que fem a la comarca és estrictament produir. I aquesta economia d'escala, [...] fa una mica de respecte, perquè [...] no s'acaba mai” (CT26)

La manca d'elaboració en el sector porcí ha provocat, al seu torn, que els productors tinguin dificultats per posicionar-se en un mercat cada cop més ampli i competitiu. En aquest context, alguns participants van lamentar que des del propi sector no s'hagin buscat mecanismes per diferenciar el producte, com hauria pogut ser la cria d'una raça de porcs determinada o l'aposta per un model de ramaderia més ecològic, la qual cosa hauria permès, a la vegada, mitigar determinats problemes ambientals que pateix el territori, derivats de la intensificació del sector.

“m'agradaria que hi hagués una raça de porcs que els poguéssim matar i vendre aquí, que això sí que és donar-li valor afegit; però sinó, si hem de comprar porc de qualitat, igual el tenim a fora, que és el que acabem fent” (CT22)

“amb [...] la producció de porcs, [...] ho portem tota la vida sentint: la problemàtica que hi ha amb la filtració de purins [...] i el risc que suposa. I mai s'ha ficat mà sobre aquest tipus de sectors. És més: som un territori que podríem haver apostat per un tipus de producció [...] més ecològica, i tot això [...] mai ni s'ha parlat” (CT31)

Adicionalment, també convé esmentar que, tot i la reducció d'intermediaris que s'ha produït en el sector ramader durant els últims anys, això no s'ha traduït en cap benefici per als productors de la Conca de Tremp, ja que el seu control sobre el procés de venda no tan sols no ha augmentat, sinó que fins i tot s'ha vist reduït, degut a la consolidació d'un nou sistema de compra i venda menys propici per a la negociació i el tracte personalitzat. Aquest fet va ser especialment remarcat per un dels participants més vinculats al sector ramader.

“s'han eliminat intermediaris, en l'oví i el porcí [...]. En l'oví, abans teníem algun intermediari més [...]; i en el porcí, per exemple, [...] ha desaparegut el mercat del mamelló [...]. Però [...] el ramader no ha obtingut una millora” (CT26)

“el que mana, en el fons, és l'intermediari. I més ara, que [...] compren a tant la peça. [...] per lo tant, ni tu pots decidir [...] quina canal compres [...], ni el ramader decideix [...] a quin preu ven, [...] que seria lo que podria interessar pels dos costats, [...] que és quan tu podries trobar un valor afegit, perquè podries trobar un producte diferent” (CT26)

Amb tot, convé precisar que la manca d'elaboració no és un problema exclusiu del sector porcí, sinó que es tracta d'una característica general de tot el sector agrari a la Conca de Tremp. En aquest sentit, són nombrosos els participants que van lamentar l'escassa transformació de productes agroalimentaris que es fa al territori, la qual cosa dificulta l'obtenció de valor afegit. Alguns dels factors que han limitat la transformació dels productes agroalimentaris són l'escassa presència de cooperatives al territori, la rigorositat dels requisits sanitaris i, un cop més, la manca d'emprenedoria en el sector, una variable que, desafortunadament, encara pesa més que no pas els bons resultats obtinguts per aquells pocs productors que han començat a elaborar.

“[els] productes agraris, aquí, des que van desaparèixer les cooperatives, la seva transformació és complicada... I la transformació dels productes animals en càrnics, per qüestions de lleis, de normativa i de falta d'agrupació del sector, pues també [...] ha sigut i està sent molt complicada” (CT21)

“som una zona que produïm molta carn de corder i molta carn de tocino, però que n'elaborem poquíssima [...]. I tot i [...] la gent que, elaborant, no li ha anat malament, [...] com que complicava molt, ens hem acostumat a la producció” (CT26)

“fem molta ametlla a la Conca Dellà, però no fem cap producte, tampoc [...]. I clar, el valor afegit és quan elabores el producte, perquè sinó, és la llotja que et marca el preu” (CT14)

Un altre problema del sector agrari al qual convé fer referència és la mentalitat individualista que hi impera i la manca de col·laboració entre actors. Aquest fet és conseqüència del fracàs que han tingut múltiples iniciatives cooperativistes al llarg de les últimes dècades i resulta especialment important per entendre la pobra incidència que el sector agrari ha tingut sobre el procés de desenvolupament, ja que ha impedit l'articulació d'accions col·lectives que haurien pogut ajudar a dinamitzar el sector.

“l'agricultura s'hagués pogut potenciar molt més [...] si s'haguessin associat els propis agricultors i haguessin pogut aconseguir que el valor afegit del seu producte es quedés al territori” (CT31)

“el tema de l'individualisme també ve pel fracàs absolut i rotund de la cooperativa del Pallars [en referència a Copirineo¹⁴⁷], que va marcar que difícilment puguis parlar de cooperativisme durant quaranta anys, aquí a la comarca. [...] I és un fet que, si parles amb qualsevol pagès, t'ho dirà. [...] estan escarmentats” (CT37)

Finalment, convé esmentar un problema addicional que, tot i no ser exclusiu del territori, s'està manifestant amb especial cruïsa a la Conca de Tremp: la qüestió del relleu generacional. En efecte, diversos participants van alertar de l'amenaça que suposa l'escassa incorporació de joves al sector, precisament degut a la manca d'innovació i adaptació que l'han caracteritzat durant les últimes dècades, la qual cosa ha dificultat que s'hi generin oportunitats atractives per al jovent.

“fa falta el relleu generacional, amb el tema de l'agricultura. Jo crec que hi han pocs joves agricultors que es dediquin plenament a l'agricultura” (CT37)

“si aquí hi posem vint anys a sobre, [...] no sé els que quedarem [...], però realment, tant a l'agricultura com a la ramaderia [...], quedarà molt poca gent, perquè [...] hi ha molta gent [...] que es manté perquè ho ha fet sempre i a lo millor no és massa rentable...” (CT26)

En resum, es pot considerar que, durant les últimes dècades, el sector agrari de la Conca de Tremp s'ha caracteritzat pel manteniment d'una certa tendència immobiliària que ha limitat l'emprenedoria, la innovació, la col·laboració i, fins i tot, la simple adaptació al context de cada moment. Conseqüentment, es tracta d'un sector que, malgrat el seu elevat potencial, s'ha caracteritzat per ser poc competitiu, mancat d'iniciativa i poc influent en el repte de desenvolupar el territori.

5.3.2. El somni del turisme i la renúncia al potencial agrari

L'anàlisi dels dos grups focals conduïts amb representants del sector turístic i del sector agroalimentari denoten l'existència d'un elevat escepticisme al voltant del rol que ha

¹⁴⁷ L'any 1994, la Cooperativa Agrícola y Ganadera del Pirineo (Copirineo), amb seu a la Poble de Segur, va presentar suspensió de pagaments –a causa d'un deute de 1.000 milions de pessetes (6 milions d'euros) de l'època– i va provocar la ruïna de bona part dels seus 1.200 socis. L'any 2014, després d'una nova crisi, Copirineo va ser comprada per la Sociedad Cooperativa Láctea del Alto Aragón. Fonts: «Copirineo suspende pagos en Tremp para evitar la quiebra». La Vanguardia, 19/01/1994. <http://www.lavanguardia.com/hemeroteca>. [Darrera consulta: 16 de gener de 2017]. «Copirineo continua al peu del canó». Segre, 05/11/2015. http://www.lleida.com/noticia_canal/copirineo-continua-al-peu-del-cano. [Darrera consulta: 16 de gener de 2017].

jugat l'administració pública en el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp. Així, ja d'entrada, convé destacar l'abundància de crítiques que aquesta va rebre pel fet d'haver abordat el repte del desenvolupament des d'una perspectiva excessivament ambiciosa i poc realista. Aquest fet s'ha traduït en un gran nombre d'accions i estratègies que, en alguns casos, han estat simplement desproporcionades per les necessitats del territori, mentre que en d'altres, han resultat directament inviables, alhora que han impedit l'aposta pels sectors o activitats veritablement estratègics del territori.

“l'administració, com que els polítics [...] no saben [...] què és lo que volen fer, la gran majoria de les vegades, [...] el resultat final és que apostem per sectors que no s'acaben realitzant, per utopies” (CT21)

“el capital institucional, [...] amb molt bona intenció, però amb una visió [...] molt magnífica, molt gran, molt única [...] del desenvolupament, ha potenciat una transformació de la producció agrícola a la Conca [de Tremp], per mi, no encertada. O sigui, enlloc de buscar [...] produccions de qualitat, amb un segell diferenciador, el que han potenciat és homogeneïtzar” (CT11)

Aquesta visió poc reflexionada i excessivament pretensiosa del desenvolupament ha comportat que l'administració hagi centrat bona part dels seus esforços en el turisme, un sector que, tot i el seu innegable potencial, no deixa de ser incipient a la Conca de Tremp. Per contra, el sector agrari ha quedat relegat a un segon pla, fruit de no ser concebut com un àmbit prioritari ni estratègic per al territori. Aquest fet va ser durament criticat pels representants d'aquest sector, que van lamentar la manca de consciència dels polítics locals i van expressar la seva indignació pel fet d'haver prioritzat el turisme i l'atracció d'inversions foranes per davant de l'agricultura i la ramaderia.

“l'administració, [...] lo que ha passat aquí, [...] és que sempre ha treballat [...] pensant en el turisme. O sigui, [...] sempre [s']han basat en les idees que tenien abans, [...] de fer vindre gent de fora, i que això seria la base i el progrés del país. Aquí, això no és la Costa del Sol, no és la Costa Daurada, i sempre mos han ficat o el CITA¹⁴⁸ [...] o... Lo que feia falta era un matadero! Lo que feia falta eren altres coses d'aquest tipo!” (CT27)

¹⁴⁸ El Centre Integral de Telecomunicacions Avançades (CITA) del Pallars, creat l'any 1992 i ubicat al municipi de Talarn, és un centre que ofereix serveis relacionats amb les noves tecnologies de la informació.

“des de l'administració no s'hi aposta, per l'agricultura, i tampoc no s'aposta per la ramaderia. S'aposta pel turisme i, fins i tot [...], aquí som tan atrevits, els nostres polítics, que poden estar apostant per la industrialització. [...] és com una mena de paranoia [...]. Quin turisme? Cada dia l'estem esperant! No arriba mai!” (CT21)

En aquesta mateixa línia, diversos participants van lamentar que el sector agrari no sigui vist com un potencial per part de l'administració local, sinó que, paradoxalment, moltes vegades es consideri un problema. Així, tal i com es deriva de les seves opinions, l'administració no tan sols no hi ha apostat, sinó que en alguns casos, fins i tot, ha dificultat la posada en marxa de nous negocis agroalimentaris, una actitud que contrasta amb la major obertura que ha mostrat envers el sector turístic.

“aquí, [...] l'agricultura ha anat fent al seu ritme, a nivell particular; [...] tothom ha fet lo que ha pogut. Però des de l'administració, no hi ha hagut una aposta clara pel món agrícola, i molt menys, pel món ramader” (CT21)

“jo tinc la sensació de què [el sector porcí] és un problema, per l'administració [...]. Jo crec que en general s'ha valorat poc. [...] inclús hi ha hagut moltes normatives municipals que han sigut absolutament salvatges. [...]. I moltes vegades veus claríssimament que a aquell ajuntament, lo que li interessa és el turisme. I a lo millor no en té! [...] I si tu vas a parlar d'un projecte de turisme, [...] és molt més senzill que si vas a parlar [...] d'una cosa que pot fer pudor” (CT26)

Un dels exemples més flagrants que demostren la manca d'aposta pel sector agroalimentari com a possible motor de desenvolupament és l'escàs suport administratiu que, als anys vuitanta, van obtenir els primers impulsors del sector vitivinícola, malgrat ser una activitat amb un immens potencial al territori. De forma similar, trenta anys més tard, la Conca Deçà es troba pendent de la implementació d'un projecte d'ampliació del regadiu que, un cop més, ha quedat encallat per culpa de la persistent manca de confiança i aposta per aquest sector.

“en el sector vitivinícola, quan vam estar demanant entrar a la Denominació d'Origen [Costers del Segre], [...] vam fer xerrades [...] als pobles, [...] i demanàvem si [...] volien firmar a favor nostre per poder

conseguir [...] que l'administració ens apoyés per entrar a la Denominació d'Origen. No ho vam aconseguir, amb centenars i mils de firmes” (CT27)¹⁴⁹

“des de l'administració [...], hi ha una falta de previsió, una falta de confiança en aquest sector i una falta d'estratègia. S'hi ha d'apostar o no s'hi ha d'apostar? [...] Però d'una inversió de noranta milions d'euros, que n'haiguin invertit tres, i que anem a un ritme d'inversió [...] d'un milló d'euros anuals, pues això no és apostar de res” (CT21)

Pel que fa a la ramaderia, l'exemple més evident que demostra la manca d'aposta pel sector és l'absència d'un escorxador d'abast comarcal que permeti fer front a la demanda del territori. En aquest sentit, són nombrosos els participants que van lamentar que un territori amb tanta presència ramadera no disposi d'un equipament d'aquest tipus, ja que l'obligat desplaçament del bestiar provoca que els xarcuters del territori no comprin la primera matèria als productors locals, impeding així la generació de sinergies entre productors i elaboradors.

“el matadero de [la] Pobla [de Segur], [...] si un dia [...] porten allí [...] un volum una mica considerable [d'animals], queda col·lapsat. [...] no pot absorbir una matança! Una cosa tan senzilla... Dius: «escolta, a Tremp no tenen escorxador? Només hi ha el de [la] Pobla [de Segur], que és comarcal, [...] i no pot absorbir els xarcuters que hi ha a la comarca per produir aquí?»” (CT23)

“aquí a la comarca, no tenim un escorxador pel consum que hi ha de carn. Què passa? Que alguns recursos, com podria ser el tema d'ovelles, porcs... això ho hem d'anar a buscar fora, els que som xarcuters. Si volem una qualitat, hem d'anar a fora. [...] Pensa que, a vegades, [...] animals que són de la zona, els van a matar allà baix, tornen a pujar... [...] Però [amb] un viatge d'aquestos, la carn perd qualitat” (CT22)

En relació a aquest tema, diversos participants del sector agroalimentari van assegurar que l'absència d'un escorxador d'abast comarcal és culpa de la manca d'entesa entre els diversos ajuntaments del territori, que en el seu moment no van mostrar la flexibilitat suficient per crear un equipament supramunicipal. Tot plegat posa de manifest, un cop més, que la Conca de Tremp ha patit els efectes d'una manca d'aposta política pel sector

¹⁴⁹ Malgrat tot, el Pallars Jussà va acabar sent inclòs a la DO Costers del Segre l'any 1998. Font: DO Costers del Segre (www.costersdelsegre.es). [Darrera consulta: 31 de gener de 2017].

agrari, la qual cosa suposa el desaprofitament d'un dels seus principals potencials de desenvolupament.

“quan es va intentar fer un escorxador, que es va intentar implicar a totes les parts [...], llavors la gent que vam tirar d'allò, va haver un moment que ens vam quedar sols, perquè no hi va haver aquesta unitat [...]. Faltava esta unitat i, sobretot, la claritat en el projecte. I després, lo més important: els recursos i algú que se'n responsabilitzés. Jo crec que això ha fet molt mal a la comarca” (CT22)

“no hi ha hagut una unificació [...]. A Isona, la fortuna que ha costat aquest matadero per tindre'l obert... Ojalá l'haguessen tancat, perquè ha costat una fortuna per no res! [...] I el problema de [la] Pobla [de Segur] [...] és més o menys lo mateix [...]. [...] és un problema [...] de coordinació, que cada u el volia muntar al cantó de ca seua” (CT24)

Recapitulant, es pot considerar que, més enllà de l'immobilisme persistent en el sector agrari, un altre factor que n'ha limitat decisivament la dinamització ha estat la manca de confiança per part de l'administració pública, que no ha estat conscient del potencial agrari local i ha apostat per altres activitats menys incidents i rellevants pel territori. Com a conseqüència de tot plegat, es pot considerar que el sector agrari ha jugat un paper discret en el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp, la qual cosa obliga a reflexionar sobre el rol que se li ha concedit des del propi territori, tal i com ja va fer un dels participants.

“el rol que ha jugat l'agricultura en el procés de desenvolupament [...], per mi, ha sigut un rol pobre. Què ha canviat a la Conca, en els últims anys, i què ha aportat l'agricultura de la Conca en el desenvolupament de la mateixa?” (CT11)

5.3.3. El desaprofitament del patrimoni i l'escàs posicionament turístic

Tal i com he avançat anteriorment, el sector turístic ha adquirit un elevat protagonisme en el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp, entre d'altres motius, a causa de les creixents dificultats del sector agrari, així com també gràcies al major suport que ha rebut per part de l'administració. No obstant això, la consolidació del turisme com a motor econòmic està resultant difícil, a causa de diverses raons que s'exposen tot

seguit. Per començar, convé tenir present, ja d'entrada, que la Conca de Tremp és víctima d'un imaginari col·lectiu de bellesa paisatgística desfavorable, ja que el seu paisatge –més sec i menys abrupte que al Pirineu Axial– és encara, avui en dia, poc valorat pel conjunt de la societat. Aquest fet va ser esmentat per alguns participants, que van posar de manifest la dificultat de posar en valor un paisatge que no coincideix amb la imatge idíl·lica que la societat té del Pirineu.

“per què el Pallars Sobirà ha tingut aquest boom turístic [...] i aquí no? Quina és la diferència? Jo penso que la diferència és el fet d'haver estat víctimes, al [Pallars] Jussà, de la imatge col·lectiva de turisme creada des de l'exterior [...]. [...] aquest imaginari que [...] s'ha creat, que el que és maco i el que és interessant és allò d'allà dalt” (CT11)

“l'imaginari turístic urbà és Pirineu, és alta muntanya, la postal [...]. I això no és postal, [...] o no és la postal que busca [el turista]” (CT13)

Alhora, varis participants van apuntar que, des del propi territori, tampoc s'ha sabut posicionar la comarca en el sector turístic, fruit de no haver definit un o varis productes que en facilitin la identificació. D'aquesta manera, aquests participants van lamentar que, malgrat la gran diversitat i riquesa de recursos naturals, el territori no hagi estat capaç d'apostar de forma decidida i col·lectiva per cap d'ells, la qual cosa suposa un desapfitament evident del potencial local.

“aquí, [...] no hem sabut definir quin és el nostre recurs que ha de liderar, com a projecte, a l'hora de promocionar-ho. Jo crec que tenim tanta diversitat de recursos, que no sabem quin és el nostre eix troncal, i a partir d'aquí, crec que hem tingut una mala gestió dels recursos” (CT15)

“no tenim definit el producte. Sabem que tenim molts recursos, però no sabem definir el producte” (CT14)

De forma similar, diversos representants del sector turístic van lamentar que no s'hagi aconseguit associar el territori amb cap element concret que el faci més atractiu i que pugui actuar com a reclam turístic. Així, segons aquests participants, un dels principals factors limitants per al turisme a la Conca de Tremp és que el territori no té cap marca associada; d'una banda, perquè no s'ha promocionat prou el capital territorial propi, i de l'altra, perquè és un territori que queda fora de les marques properes més reconegudes. Aquest fet explica que la Conca de Tremp encara sigui, avui en dia, un territori poc visible com a destí turístic, especialment fora del context català.

“aquí, [de] marca global, [...] n'hi ha dos que ens toquen de manera perifèrica, [...] que és Pirineus i Romànic [...]. Més enllà, no n'hi ha cap” (CT13)

“tu, quan penses en Priorat, en què penses? [...] Amb vi. Tenen una marca feta. El problema és que naltres tenim petits bolets que han anat sortint. [...] El problema és que no tenim marca... Aquest és el problema!” (CT15)

Respecte aquesta problemàtica, molts participants van posar èmfasi en el poc aprofitament que hi ha hagut, concretament, del patrimoni natural, un capital que no s'ha posat prou en valor ni s'ha aprofitat suficientment per posicionar el territori en el sector turístic. En aquest sentit, alguns d'ells van lamentar que, malgrat la llarga trajectòria del procés de desenvolupament de la Conca de Tremp, en tots aquests anys no s'hagi aconseguit crear cap tipus de figura que aportí el reconeixement necessari a tot aquest patrimoni i l'aglutini, com hauria pogut ser un parc natural o, tal i com s'està promovent actualment, un geoparc.

“la natura és un potencial molt important en aquesta comarca, [...] però potser pel fet de què no hi hagi la figura d'un parc natural o algun tipus d'espai amb una gestió més intensa, [...] és un tipus de valor que no està prou aprofitat, [...] tant a nivell d'espais naturals [...] a visitar, [...] com lo que seria els recursos naturals que estan de base: [...] la flora, la geologia [...], el tema del cel nocturn [...]. I la fauna, [...] ha tingut [...] alguns experiments que apunten bé [...], però [...] es podria potenciar bastant més” (CT33)

A banda d'això, el territori posseeix molts altres elements d'elevat valor que tampoc han estat prou aprofitats per generar turisme, com ara els castells de frontera, les centrals hidroelèctriques o les trinxeres de la Guerra Civil. Tot plegat suggereix que el territori disposa d'una gran diversitat i riquesa de recursos –naturals, històrics i culturals– susceptibles de ser aprofitats per atraure turisme, però que el seu aprofitament ha estat, de moment, insuficient.

“[en] turisme cultural, [...] la marca del país [...] és la geologia. El que passa és que és una marca molt especialitzada, molt acadèmica i molt puntual. Després, hi hauria una [altra marca] que [...] es podria sintetitzar en tres eixos físics. Un eix seria [...] els castells de frontera [...]. L'altre [...] és l'eix hidroelèctric [...]; penso que [...] el patrimoni industrial que ens han

deixat les hidroelèctriques és impressionant i [...] crec que no s'ha fet prou [...]. I hi hauria un altre eix que seria [...] la Guerra Civil, [...] que hi havia un projecte del Memorial Històric que no ha acabat de funcionar” (CT13)

Canviant de registre, el sector turístic de la Conca de Tremp també pateix un altre problema en termes de capital humà. En efecte, tal i com van apuntar alguns participants, la incorporació de joves al sector està sent més aviat escassa, de manera que bona part dels negocis continuen regentats per gent d'edat avançada i amb poc esperit emprenedor, la qual cosa ha vingut dificultant un major desenvolupament de l'activitat al territori.

“aquí hay un problema latente y grave, que es de envejecimiento de la población y envejecimiento de los que todavía manejan negocios. Y si vamos, por ejemplo, al [sector] hotelero, [...] son gente muy atrasada, viviendo todavía tiempos atrás. [...] en el tema turístico [...], la juventud no toma las iniciativas que podrías esperar” (CT35)

Alhora, el sector turístic de la Conca de Tremp també es caracteritza per estar poc aglutinat. Així, malgrat l'innegable increment de la col·laboració que hi hagut des de l'esclat de l'actual crisi econòmica, en línies generals, la competència entre empreses ha seguit predominant per sobre de l'interès comú. En aquest sentit, resulta paradoxal que s'hagin creat dues associacions turístiques d'àmbit comarcal que actuen de forma independent i paral·lela, la qual cosa ha impossibilitat un avenç conjunt del sector, tal i com van reconèixer els seus propis representants.

“hi ha por de què et trepitgin l'espai, i llavors, [...] en comptes de ficar-me a parlar amb l'altre, li foto un cop de colze... [...] Jo, a nivell d'empresa, he hagut de vigilar” (CT34)

“posiblement, el que necessitem és una representació global de tot. O sigui, no té massa sentit anar fent associacions [...]. El que té sentit és tenir-ne una que sigui representativa i que [...] faci aquesta feina. [...] Anar creant, anar fent... jo [...] crec que és un error” (CT12)

Com a conseqüència de tot plegat, diversos participants vinculats a l'administració van apuntar la imperiosa necessitat de professionalitzar l'associacionisme en el sector turístic, per tal que la col·laboració entre empreses deixi de ser una simple mostra de bones intencions i es tradueixi en un veritable impuls del sector.

“sí que hi ha un cert treball cooperatiu a darrere, però a la que hi ha un entrebanc, o el que ho lidera se'n cansa, trontolla tot” (CT36)

“moltes iniciatives [...] associatives de privats, és molt difícil que tirin només amb la dedicació de les empreses [...], perquè [...] requereix d'un esforç de dedicació que, moltes vegades, ells reclamen una certa professionalització” (CT32)

En definitiva, la Conca de Tremp és un territori amb un immens potencial turístic, però que fins a l'actualitat encara no ha estat prou ben aprofitat, bàsicament a causa d'una manca d'aposta conjunta i decidida per cap dels múltiples elements atractius del territori. Aquest fet ha impedit la creació d'una marca turística reconeguda, al mateix temps que ha dificultat el posicionament del territori en el sector. Addicionalment, l'existència d'un imaginari col·lectiu desfavorable, l'escassa incorporació de joves emprenedors i la manca d'unió entre empresaris són factors que tampoc han afavorit l'evolució del sector turístic a la Conca de Tremp, impedit així la seva consolidació com a motor de desenvolupament del territori.

5.3.4. La feblesa del compromís polític i la iniciativa privada

La comarca del Pallars Jussà –i per inclusió, la Conca de Tremp– es caracteritza per ser un territori amb una presència molt visible de l'administració pública: d'una banda, per l'elevat percentatge de gent que hi treballa i, conseqüentment, de famílies que en depenen; de l'altra, per la important inversió pública que hi ha hagut al territori durant les darreres dècades, provinent d'organismes i de nivells administratius diversos. Aquest fet va ser esmentat per múltiples participants, que van voler posar de manifest l'important paper que juga en el territori, tant en termes d'ocupació com d'inversió.

“lo nivell de gent que treballa a l'administració, d'una manera o altra, directa o indirectament, és l'únic xollo de la comarca. [...] Amb poques paraules: estem en una Extremadura de Catalunya” (CT24)

“si tu mires el pes que té la gent que depèn de l'administració, [...] és molt major que altres territoris de Catalunya. [...] per mi, [...] que el Pallars [Jussà] avui estigui a aquest nivell, és gràcies a la inversió que hi ha, i la inversió no ha sigut inversió privada, la principal; ha sigut inversió pública” (CT31)

Pel que fa a la inversió pública, diversos participants van coincidir en assenyalar que, dels múltiples projectes que ha impulsat l'administració durant les darreres dècades –Plans de Muntanya, PIDC, LEADER, Treball a les 7 Comarques, *Vine al Pallars, Viu el Jussà*, etc.– convé destacar-ne especialment dos, pel fet d'haver fomentat visiblement l'emprenedoria al territori: d'una banda, la iniciativa LEADER, i de l'altra, el Treball a les 7 Comarques. Segons van apuntar alguns participants, aquests dos projectes han permès la creació i la renovació de bastants negocis, algun dels quals ha acabat esdevenint capdavanter en el seu àmbit.

“el tema dels LEADERS [...] no és que sigui la panacea, [...] però el que tenia la idea de fer aquell obrador, o de fer una millora en aquell obrador [...], pues diguem que l'han ajudat a acabar-ho de finançar i [...] tirar endavant” (CT21)

“el [Treball a les] 7 Comarques neix com un ajut del SOC [...] a una sèrie de territoris que tenien uns altres ajuts concrets per desenvolupament econòmic [en referència al PIDC]. [...] Dels diferents territoris, el Pallars Jussà [...] va destacar per donar molts ajuts directes [...] per renovació d'empreses, [...] i es va subvencionar [...] al Sauvella, la Roia...: empreses pioneres, ara, del sector [agroalimentari]” (CT32)

No obstant això, més enllà d'aquests dos casos concrets, la gran majoria de participants van mostrar-se crítics amb els projectes de l'administració, ja que malgrat la seva habitual proposta d'estratègies per solucionar problemes prèviament diagnosticats, tot sovint, aquestes estratègies no s'acaben aplicant, la qual cosa ha propiciat la perpetuació d'algunes reivindicacions històriques que resulten fonamentals per al desenvolupament de la Conca de Tremp. Aquest fet demostra una manca de compromís polític amb el procés de desenvolupament del territori, la qual cosa també es pot palpar, per exemple, amb el desaprofitement de determinats recursos estratègics, com ara els Agents d'Ocupació i Desenvolupament Local (AODL) que, durant uns anys, van abundar en molts ajuntaments de la Conca.

“des dels Plans [Comarcals] de Muntanya [...], allí es van començar a dissenyar unes estratègies, [...] normalment en infraestructures. Algunes [...] s'han portat a terme, però moltes d'aquestes infraestructures, després de vint-i-cinc o trenta anys, continuen sent una reivindicació, i una reivindicació que no és perquè sí; és perquè el territori realment ho necessita” (CT21)

“aquí había una figura [...] que eran los AODLs, que eran técnicos bien pagados [...] que tenían todos los ayuntamientos [...]. Y se mal utilizó, mayoritariamente, todo este tipo de gente [...]. La necesidad del ayuntamiento o del Consejo Comarcal era otra cosa, y [...] se quedaba, por decir algo, ¡a llevar la recogida de basuras! Esto no hacía falta...” (CT35)

De forma similar, diversos participants del sector agroalimentari van criticar la inutilitat de la participació ciutadana, ja que tot i l'abundància de reunions i espais de trobada entre l'administració pública i els agents privats, els compromisos manifestats pels representants polítics rarament s'acaben traduïnt en actuacions concretes. Aquest fet ha provocat una creixent distància entre l'administració pública i la societat civil.

“moltes reunions d'aquestes, gran part de la gent que està assentada, és administració, [...] que d'alguna manera, el sol fet de fer la reunió i de fer el projecte, [...] allò ja és funcionar, [...] ja estan cobrint la seva feina. Però allò, en què es transmet realment al territori? En no res!” (CT26)

Anant una mica més enllà, diversos participants van lamentar que, en línies generals, l'administració local ha mostrat una actitud poc oberta i flexible envers tot allò que provenia de l'àmbit privat. D'una banda, ha treballat excessivament cenyida a les línies de treball predefinides des de dalt, la qual cosa ha impedit la implementació d'iniciatives potencialment innovadores. D'altra banda, algunes de les seves normatives han actuat com a obstacle per a la creació de noves empreses al territori. I finalment, tampoc ha donat el suport necessari als projectes més reeixits, la qual cosa evidencia una certa reticència envers els projectes i iniciatives sorgits de l'àmbit privat.

“quan una persona o un grup de persones [...] van [a l'administració] amb un projecte clar de lo que sigui, doncs moltes vegades, lo que fan és destorbar i [...] no ho acaben apoyant [...]. És molt complicat crear sinergies amb l'administració perquè t'agilitzi [...] posar una indústria nova o fer una reorientació” (CT21)

Com a conseqüència d'aquesta manca d'obertura i de suport a la iniciativa privada, diversos participants van responsabilitzar l'administració pública local de determinades dinàmiques negatives que, malgrat el suposat procés de desenvolupament, continuen afectant al territori, com ara l'escassetat de projectes emprenedors, l'emigració dels joves qualificats i el despoblament dels nuclis petits.

“tu, si vols muntar un negoci, l'aniràs a fotre on hi ha gent, perquè vols guanyar diners. No el muntaràs aquí, que no hi ha ningú. Llavors, si a sobre encara et foten problemes per muntar-lo... és que apaga y vámonos! Llavors clar, això és una espiral” (CT23)

“si els únics que es queden aquí són empresaris o gent que té un volum important i no es generen oportunitats per gent més jove, l'únic que fan és, cada vegada, envellir-te la població. I això, et porta en aquest resultat: despoblament” (CT25)

Tot plegat posa de manifest que, a ulls de molts participants, l'administració pública ha jugat un rol més aviat negatiu en el procés de desenvolupament del territori, ja que no ha recolzat suficientment la iniciativa privada. En aquesta mateixa línia, alguns participants van insinuar que l'elevat percentatge de places funcionaries a la Conca de Tremp ha suposat, a la pràctica, un fre per al seu desenvolupament, ja que ha convertit l'administració pública en una escapatòria fàcil per a molts joves que, conseqüentment, no han tingut la necessitat d'emprendre nous negocis. Es constata, així, que més enllà de l'administració –culpabilitzada per molts participants de bona part dels problemes locals–, el capital humà de la Conca de Tremp tampoc s'ha caracteritzat per un esperit especialment emprenedor, la qual cosa ha limitat el protagonisme de la iniciativa privada en el procés de desenvolupament del territori.

“ha fet molt mal al desenvolupament de la comarca, [...] totes les convocatòries de funcionariat que hi ha hagut als diferents cossos; han fet perdre una generació de capital humà capaç de tirar endavant amb noves iniciatives [...]. Tu agafes tots els mossos, tots els bombers que hi han, d'aquí de la Conca [...], i imagina-te'ls, no fent de mossos, no fent de bombers... que haguessin espavilat. Una part important hagués intentat veure què tinc a casa per invertir en el demà” (CT11)

Finalment, a tots aquests factors negatius convé sumar-los un fet addicional de caràcter geogràfic, que és la localització perifèrica de la Conca de Tremp en el conjunt del sistema d'assentaments català, així com la seva escassa incidència en el conjunt de l'economia del país. Aquest fet, subratllat amb vehemència per un dels participants, ha provocat que, més enllà del feble compromís polític local, tampoc hi hagi hagut gaire interès, per part dels nivells superiors de l'administració, en fer grans inversions al territori.

“quan s’ha de fer una cosa al Pallars, sigui un túnel, sigui un reg, sigui un hospital, [...] és molt complicat. Potser falta una mica de ganes des del territori, a nivell polític, i que [...] ho defensin amb garra. Però és que hi ha una cosa que se’n diu los altos funcionarios, que això és lo pitjor de lo pitjor [...], perquè [...] quan hem de fer una inversió al Pallars, [...] sempre apareixen i acaben decidint que això no és tan urgent, perquè val més fer-la a la Cerdanya o [...] al Vallès o [...] a l’àrea metropolitana, perquè comporta més beneficis i més vots” (CT21)

A mode de resum, convé remarcar que el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp s’ha vist limitat, en certa manera, per una manca de compromís de l’administració pública. Aquest fet s’ha manifestat, especialment, a través d’una actitud tancada i poc flexible envers la iniciativa privada, la qual cosa ha frenat notablement l’emprenedoria, ja de per si força limitada a causa de l’abundància de places funcionaries. Addicionalment, la Conca de Tremp també ha estat víctima de la seva localització perifèrica, un atribut que l’ha convertit en un territori poc prioritari pels nivells superiors de l’administració.

5.3.5. L’eterna guerra política i la incapacitat de consens

Durant les darreres dècades, la Conca de Tremp s’ha caracteritzat per presentar una marcada politització de totes les qüestions que afecten al territori. Aquest fet, apuntat per diversos participants dels grups focals, ha provocat que, durant aquest procés de desenvolupament, la col·laboració entre administracions de diferent color polític hagi estat mínima, la qual cosa ha impedit l’articulació d’un projecte conjunt de territori.

“un dels problemes del nostre territori és la politització. Aleshores, moltes vegades, quan s’ha tingut que col·laborar des de la pròpia administració, [...] hi ha hagut conflicte de competència política i de desentesa, perquè s’ha traslladat massa la política, pròpiament, en molts sectors” (CT31)

Tot i que els enfrontaments polítics no són un problema exclusiu de la Conca de Tremp, és fàcilment perceptible, a través de l’anàlisi dels grups focals, que en aquest territori el conflicte ha sobrepassat els límits habituals. Així, són múltiples els participants que van lamentar que, des dels anys noranta fins fa ben poc, la comunicació i la col·laboració entre el Consell Comarcal del Pallars Jussà –governat sempre per Convergència i Unió– i l’Ajuntament de Tremp –generalment dominat pel Partit dels Socialistes de Catalunya– hagi estat del tot inexistent. Aquest fet ha propiciat que els dos principals

organismes de l'administració local hagin treballat de forma independent i, en alguns casos, fins i tot s'hagin arribat a obstaculitzar mútuament.

“aquí, [...] hem patit una guerra política entre dos sectors [...], on no hi havia manera de què hi hagués comunicació. I totes les empreses (tant turístiques, [...] pagesos... tots!) intentaven que hi hagués comunicació. No hi ha hagut manera durant vint anys, quasi bé [...]. [...] entre ells, era pecat trobar-se, col·laborar o treballar. Això ha sigut el principal problema que hi ha hagut” (CT27)

“l'Ajuntament [...] de Tremp i el Consell Comarcal [del Pallars Jussà] sempre han anat a la dessintonia total. I hi ha algun projecte, inclús, que ha estat doblat: hem fet el mateix projecte” (CT15)

D'altra banda, la manca de comunicació entre els principals òrgans administratius també ha provocat que, durant les darreres dècades, el territori hagi vist sorgir un gran nombre d'iniciatives i projectes diversos de caràcter aïllat, però sense un fil conductor clar. En aquest sentit, varis participants van criticar que, fruit dels continus enfrontaments polítics que ha patit la Conca de Tremp, en cap moment s'ha arribat a definir quin model de territori es vol de cara al futur, la qual cosa ha convertit el procés de desenvolupament en una simple suma d'accions, projectes i iniciatives desunides i, per tant, poc coherents.

“el que manca, bàsicament, és un lideratge polític cap on vols que vagi la comarca. No s'ha definit en cap moment [...] cap on es vol anar. [...] som com un pollastre que va movent-se sense cap. [...] cadascú té la seva iniciativa particular, però no hi ha ningú que aglutini” (CT25)

“hi han accions cap a tot arreu, no conjuntes, [...] una aquí, l'altra allà... Ademés, cada administració té la seva [...]. Després s'haurien de [...] buscar sinergies, no? I ajuntar!” (CT22)

En aquesta mateixa direcció, són diversos els participants –fins i tot dels vinculats a l'administració– que van subratllar la necessitat de definir unes línies estratègiques en el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp; és a dir, de consensuar quines són les activitats clau per al futur del territori i apostar, conjuntament i decididament, per elles, amb l'objectiu que puguin esdevenir veritables motors de desenvolupament.

“jo penso que hi ha massa projectes i poca coordinació. [...] valdria més la pena [...] tindre una estratègia clara, a nivell territorial, de quins sectors es volen potenciar. I enlloc d'haver-hi tantes iniciatives, [...] definir unes línies i que tots aquests projectes anessin en la mateixa línia” (CT31)

“el gran problema d'aquest territori és que no hi ha [...] uns motors grans. Si volem desenvolupar el turisme, doncs hem de tindre un o dos punts, [...] que siguin el motor [...]. Si volem desenvolupar el sector alimentari, doncs potser nos faria falta [...] un matadero comarcal [...]. I [...] a nivell agrícola, que realment es posi en marxa la comunitat de regants” (CT21)

Al seu torn, altres participants van posar èmfasi en la manca de continuïtat que han tingut bona part dels projectes sorgits de l'administració pública, fruit d'estar supeditats als resultats de les eleccions municipals. Així, aquests participants van lamentar que, arran de l'esmentat conflicte polític, sempre que hi ha hagut un canvi de govern s'han abandonat tots els projectes que s'estaven duent a terme i se n'han començat de nous, la qual cosa ha impossibilitat l'articulació d'un procés de desenvolupament constant i progressiu.

“[caldria] que hi hagués una línia estratègica de desenvolupament local [...]. Però manés qui manés, que hi hagués [...] una línia i que no es pogués canviar, perquè sinó, lo que fa [és] que cada quatre anys estem començant” (CT16)

“lo que no pot ser és que votem cada quatre anys, i a partir d'allí, barra libre... No! Hem de sapiguer a on volem anar, i cada ajuntament [...] potser agafa un camí o l'altre, però l'objectiu ha de ser el comú” (CT14)

De forma similar, alguns participants –especialment del sector agroalimentari– van criticar que, malgrat que des de l'administració s'hagin impulsat estudis interessants sobre les possibles activitats econòmiques de futur pel territori, no hi ha hagut el consens suficient ni la iniciativa necessària per executar-los i fer-los realitat. Un cop més, doncs, es posa de manifest que la manca de compromís i la incapacitat de col·laborar en l'àmbit polític han estat dos factors determinants per als pobres resultats obtinguts en aquest procés de desenvolupament.

“una vegada, [...] es va fer un estudi [...] i es va arribar a quatre conclusions: que aquí a la comarca calien noguers [...], calia ramats de dos mil ovelles, calia treballar amb la tòfona i calia la caça. I això eren els

quatre temes estructurals que en el futur seria. O una altra reunió, per exemple, [...] que [...] va dir que el Pallars, o seria logístic, o no seria. I això ho havia sentit, jo!” (CT26)

“aconseguir que [...] s'aposti per [...] per tirar endavant qualsevol d'aquests motors, [...] això s'ha provat moltes vegades, [...] i sempre és lo mateix. [...] l'estudi aquell [...] que van fer, [...] jo no dic que no estés bé [...], però s'ha de portar a terme!” (CT21)

La manca de col·laboració en l'àmbit polític –perpetuada durant dues bones dècades– i la conseqüent manca de consens i de projecte per al territori ha generat molta indignació entre la societat civil, conscient que aquestes dinàmiques han frenat notablement el progrés del territori. Així, durant aquests darrers anys, ha estat la pròpia societat civil la que, cansada d'aguantar les disputes polítiques, ha acabat forçant l'administració a establir un mínim contacte i un mínim d'entesa. Així doncs, es pot considerar que, si actualment comença a haver-hi una certa col·laboració en l'àmbit polític, és gràcies a les exigències de la població, tal i com van reconèixer els mateixos representants de l'administració.

“és molt gordo, eh? [...] Quan mos hem cansat de dir-los-hi als privats: «és que si aneu junts, anireu més bé que separats [...]», al final, ha sigut aquest mateix privat, el que ens ha dit: «escolta, o us enteneu, o deixeu-nos tranquils»” (CT32)

“fins fa tres o quatre anys, [les administracions] no s'han adaptat. S'han adaptat quan la gent els hi ha començat a dir que prou. Llavors és quan han canviat” (CT27)

En aquest punt, convé destacar la recent creació de Jussactiu, una entitat públicoprivada d'àmbit comarcal que simbolitza l'inici d'una nova etapa de col·laboració política i de cooperació entre el sector públic i el sector privat. Malgrat ser una entitat encara poc reconeguda i no haver generat gaires resultats visibles, alguns participants van celebrar que, finalment, s'hagi creat un organisme amb l'objectiu de posar fi a un dels problemes que ha perjudicat de manera més notòria el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp: les guerres partidistes i la incapacitat política de consensuar un projecte de futur pel territori.

“des de Jussactiu, es va començar a intentar trencar aquesta inèrcia” (CT25)

“la institució aquesta del Jussactiu, [...] jo crec que està fent una tasca que, si dóna els seus fruits, Déu n'hi do, eh? [...] hi ha varis projectes engegats a partir de [...] societat pública i privada, però és la privada la que realment estira” (CT15)

A mode de resum, en aquest apartat s'ha fet palès que a la Conca de Tremp, els enfrontaments polítics entre el Consell Comarcal i l'Ajuntament de la capital han limitat enormement el procés de desenvolupament del territori, ja que s'han traduït en l'obstaculització de projectes, la duplicació d'iniciatives, la manca de diàleg i l'absència d'un projecte definit sobre quin model de territori es vol de cara al futur. En aquest context, l'establiment de noves dinàmiques de cooperació –per exigència de la societat civil– i la recent creació de Jussactiu simbolitzen l'esperança de posar fi a aquesta espiral i poder iniciar, d'una vegada per totes, un procés de desenvolupament coherent i compartit.

5.3.6. Canvi de xip, empenedoria i col·laboració: els veritables inicis del procés

Fins aquí, s'han anat exposant tota una sèrie de fets i fenòmens que, inevitablement, suggereixen que el procés de desenvolupament que s'ha vingut desplegant a la Conca de Tremp, des dels anys vuitanta fins a l'actualitat, s'ha vist limitat per una gran diversitat de factors que han condicionat enormement els resultats obtinguts, fins al punt de posar en dubte que el territori realment s'hagi desenvolupat. No obstant això, són diversos els participants que, enmig de tantes crítiques i lamentacions, van assegurar que, durant els darrers anys, la Conca de Tremp ha adquirit un atractiu com a lloc de residència que abans no tenia. En aquest sentit, els participants van celebrar que, després de moltes dècades caracteritzades per un èxode juvenil massiu, actualment hi hagi cada cop més joves i famílies que es plantegen quedar-se o mudar-se a la Conca de Tremp.

“jo tinc la sensació que hi ha més gent jove que té ganes de quedar-se [...]. [...] hi ha tota una generació, que deuen tenir [...] trenta anys o por ahí, que [...] han tornat i s'han quedat, i [...] jo crec que [...] s'està valorant molt aquesta qualitat de vida que tenim” (CT26)

“viure a la Conca [de Tremp], per molta gent ara és una oportunitat. O sigui, és algo plantejable, és algo que pot arribar a tenir futur, cosa que aquí, fa uns anys endarrere, això no passava. [...] lo positiu és aquest canvi de mentalitat” (CT11)

Tal i com van precisar alguns participants, aquest canvi de mentalitat s'ha de situar a principis dels anys 2000, que és quan es va començar a percebre una actitud diferent entre la població local, especialment visible a partir del creixent nombre de joves que han anat apostant per quedar-se al territori o per tornar-hi després d'haver marxat a estudiar. Una de les raons que més pot haver incidit en aquest canvi de mentalitat és, tal i com va apuntar un participant, la fi de convocatòries de places de funcionari al territori, la qual cosa ha obligat els joves a buscar alternatives en el sector privat.

“aquí [...] ha canviat [...] la mentalitat, de deu anys cap aquí. [...] fa deu o dotze anys, [...] tot era la mentalitat funcional, és a dir: bombers, mossos, agents forestals, mestres... [...]. I ara això ha canviat una mica. És a dir, als últims anys, [...] possiblement [...] perquè ja s'ha vist que no convoquen oposicions, [...] la gent tendeix a espavilar-se pel seu compte, a muntar el seu petit negoci [...], i ara veus tota una sèrie de gent jove que es mou, intenta tirar iniciatives endavant” (CT13)

L'aspecte més rellevant d'aquest canvi de mentalitat és que ha anat acompanyat d'una revalorització dels recursos locals per part de la població. En aquest sentit, diversos participants van subratllar que la gent està començant a creure en les possibilitats que ofereix el territori –en termes de turisme rural, esports d'aventura, producte agroalimentari, patrimoni cultural, geologia, astronomia, etc.–, la qual cosa suposa un canvi de dinàmica respecte les dècades anteriors, caracteritzades per una manca de valoració del capital territorial propi.

“jo penso que hi ha més consciència [...] de què el que tenim es pot posar en valor i que pot ser una oportunitat. [...] això, és lo principal que s'ha aconseguit [...]: que la gent tingui més en valor els recursos que hi ha” (CT31)

“hi ha hagut un procés d'empoderament; o sigui, la gent del territori ha començat a creure en el territori. Això, fa vint anys, costava molt... [...]. I fa deu!” (CT34)

La revalorització del territori a ulls de la població local ha comportat que els recursos endògens –fins fa pocs anys, poc valorats– hagin passat a ser concebuts com un potencial per al desenvolupament de certes activitats econòmiques, majoritàriament relacionades amb el lleure, el turisme i la producció agroalimentària de qualitat. Així, nombrosos participants van insinuar que cada cop emergeixen més negocis que depenen

directament dels recursos locals del territori, fruit d'un creixent acte de fe sobre el seu potencial. Conseqüentment, es pot considerar que el recent canvi de mentalitat de la població a la Conca de Tremp està donant peu a un incipient augment de l'emprenedoria, tant en el sector turístic com en l'agroalimentari.

“fins ara, [...] no ens havíem cregut [...] que teníem un país turístic i podia vindre la gent [...]. [...] jo crec que, fins fa dos o tres anys, potser no ens ho creïem prou, que tenia un potencial. I [...] el mateix fet que ens ho anéssim creient, ha fet que [...] vingués la gent. Jo crec que hi ha hagut un canvi abismal” (CT16)

“amb el tema producció agroalimentària, [...] hi ha hagut [...] una progressió de posar en valor això [...]. O sigui, fins fa un temps [...], sí que teníem consciència de que teníem una bona producció agroalimentària, [...] però no érem massa conscients del capital que hi havia darrere d'això” (CT32)

En aquest punt, malgrat tot, convé precisar que el valor dels recursos locals ha estat més apreciat per la gent de fora que no pas per la pròpia població local, a excepció d'aquells que havien marxat a estudiar i han tornat. Tot plegat posa de manifest, un cop més, la importància que té la formació i la conscienciació de les persones en el repte de revaloritzar els recursos endògens del territori.

“és curiós, perquè tot i que els recursos siguin locals, no sempre l'aprofitament d'aquests recursos [...] s'està fent amb gent autòctona [...]. Al sector agroalimentari sí, però si vas amb turisme, [...] els que estan movent-se més és gent que ha vingut a viure de fora. [...] la trajectòria que porten és diferent; [...] el recurs existeix, però la manera d'enfocar-lo, jo crec que a vegades és diferent” (CT34)

Per altra banda, si a principis dels anys 2000 la fi de convocatòries de places de funcionaris va ser un detonant per al canvi de mentalitat de la població, posteriorment convé esmentar un altre factor, de caràcter exogen i d'abast global, que també ha tingut una gran incidència sobre les dinàmiques del territori, i que no és altre que la crisi econòmica actual. En efecte, diversos participants van subratllar l'abans i el després que ha marcat aquesta crisi a la Conca de Tremp, pel fet d'haver forçat molts empresaris a innovar, a buscar alternatives i, de forma especialment notòria, a col·laborar –a través de l'associacionisme– per tal de millorar la viabilitat dels seus negocis.

“la crisi ens ajuda a tots a deixar-nos de mirar dintre casa i anar [...] a fora. Si sol no puc, a veure si unint-me, realment puc... I crec que [...] això ens ha fet despertar una mica” (CT15)

“cada vegada la gent té menys por a treballar conjuntament i a col·laborar [...]. Perquè [...] si no ho fan, tenen clar que estan morts. O anem tots, o mos quedem pel camí” (CT34)

“és l'instint de supervivència. No té més. [...] Per què [...] algú no arregla l'hotel, o algú no canvia el restaurant? [...] Pues perquè no té cap necessitat. [...] Quan reacciones? Quan no sobrevius, quan veus que no tiraràs” (CT11)

En el sector agroalimentari, l'augment de la col·laboració ha permès el desenvolupament i la consolidació de determinats projectes i associacions que vetllen, de forma col·lectiva, per la revalorització dels productes agroalimentaris locals, l'enfortiment del sector agrari i la creació de sinergies amb el turisme. De forma similar, en el sector turístic, l'increment de la col·laboració entre privats ha permès que finalment el territori estigui començant a revertir una de les problemàtiques identificades anteriorment: la manca d'un producte turístic definit i reconegut des de l'exterior.

“hi ha avanços incipients, en el tema [...] de la col·laboració. Penso que hi ha més confiança en el territori, en el què podem vendre; una sensació de projectar una imatge comuna... Tot i que hi ha pocs restaurants que tinguin producte local, n'hi ha molts més ara, que fa cinc anys; n'hi ha molts més que tenen interès en [...] generar sinergies amb els productors” (CT32)

“amb el [sector] turístic [...], dels darrers tres anys, [...] la gent treballa més en conjunt [...]. El sector s'organitza, crea productes interessants, [...] i comercialment també comencen a funcionar. I és una dinàmica que, abans, [...] no existia. [...] La gent, a mi em dóna la sensació que creuen que s'ha de canviar el xip, que no es pot treballar individualment” (CT36)

Adicionalment convé esmentar que, també des de l'administració pública, durant aquests darrers anys s'ha començat a treballar per facilitar el contacte entre determinats agents privats del territori. Així, malgrat les crítiques ja esmentades sobre la inutilitat de moltes reunions, alguns dels participants més vinculats a l'administració van voler

reivindicar l'èxit de determinades iniciatives recents, com ara les taules sectorials o les trobades entre els diversos agents del sector agroalimentari.

“el tema de reunir [els productors agroalimentaris] sota un mateix paraigües ha fet [...] que generin vincles entre ells, o entre ells i els restauradors [...]. [...] el fet de què tu t'assentis en una taula d'aquí i surtis havent menjat Pallars és important, i [...] aquestes coses s'han fet reunint a la gent conjuntament, fent trobades, fent cursos de cuina [...], fent presentacions de productes...” (CT32)

“les taules sectorials impulsades per l'administració [...] s'han despolititzat bastant i és un marc de cooperació bastant important. [...] no són associacions formals [...], però sí que són espais de treball molt proactius” (CT37)

Comptat i debatut, es pot considerar que, malgrat els intents de les dècades anteriors, el veritable procés de desenvolupament rural a la Conca de Tremp ha començat molt recentment, gràcies a tot el cúmul de circumstàncies esmentades. Així doncs, mirat amb perspectiva –i fent cas de les aportacions dels participants–, es pot considerar que els intents de desenvolupament de la Conca de Tremp durant els anys vuitanta i noranta no van ser fructífers, ja que a la pràctica, no es van traduir en una millora de les condicions de vida i de treball al territori. Per contra, és en el context actual que s'estan començant a percebre noves dinàmiques que, si es consoliden i s'aprofundeixen, poden generar un veritable desenvolupament del territori de cara al futur.

“estem en el procés i, potser inclús, en el inici del procés. [...] jo penso que ara [...] la gent està fent consciència i s'està empoderant, i aleshores és quan estan començant a sorgir, realment, [...] moltes iniciatives” (CT31)

“estem en una fase molt primera. Estem pensant, reflexionant, dissenyant... el model de desenvolupament que volem pel territori” (CT11)

A mode de resum, en aquest apartat s'ha mostrat com a principis del segle XXI, la Conca de Tremp ha experimentat tota una sèrie de fenòmens que han marcat un abans i un després en el seu procés de desenvolupament, fins aleshores relativament fallit. Aquests fenòmens han estat, de forma sintetitzada, el canvi de mentalitat de la població, l'inici d'una nova mirada al territori, l'increment de la iniciativa privada i l'augment de la col·laboració, tots ells empesos per dos condicionants exògens molt rellevants: la fi de les convocatòries funcionaries i l'esclat de la crisi econòmica. Així, a l'espera de

l'evolució del territori durant els propers anys, es pot considerar que aquests fenòmens signifiquen l'inici d'una nova etapa en el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp, tot i que només el temps dirà si, a diferència de l'anterior, acaba generant un desenvolupament visible i real del territori.

5.3.7. L'exemple del sector vitivinícola i el repte de la diferenciació

Tal i com s'acaba d'exposar, el veritable procés de canvi a la Conca de Tremp és encara molt recent, fruit d'una sèrie de circumstàncies ocorregudes a partir dels anys 2000, que tot just ara s'han començat a palpar a través d'una creixent confiança en el territori, una certa revalorització dels recursos locals i una major propensió a l'emprenedoria. Malgrat no poder considerar la primera fase del procés –des dels anys vuitanta fins a principis del segle XXI– com una etapa reeixida, durant aquest període, la Conca de Tremp va veure renéixer un sector que, malgrat no haver contagiats altres àmbits –pel fet de ser poc important en el còmput global del territori–, constitueix un exemple positiu ineludible. Concretament, es tracta del sector vitivinícola, que des de la plaga de la fil·loxera –a finals del segle XIX– havia quedat sumit en una crisi total, però que avui dia representa la principal alternativa dins del sector agrari. En aquest procés de renaixement vitivinícola, va resultar clau l'impuls inicial del celler Vila Corona, la posterior inclusió del territori a la DO Costers del Segre i, més recentment, la implantació d'una empresa de referència com Bodegas Torres, que ha contribuït a la revalorització de la zona.

“al sector alimentari [...] hi ha hagut unes millores. Per exemple, des de fa vint anys, que només hi era el Vila Corona, al sector del vi, doncs avui estem parlant de set o vuit cellers. [...] Amb unes hectàrees de vinya, en aquell moment, que anaven decreixent nit i dia, perquè hasta a la nit la gent s'aixecava a arrencar la vinya! I ara és tot al contrari” (CT21)

“el [...] projecte era revaloritzar la vinya del país, i ara ja som sis cellers en funcionament, dos en construcció¹⁵⁰ i dos més projectats; o sigui, deu en total. [...] A part d'això, va pujar Torres [...]. I vam aconseguir [...] entrar a Costers del Segre [...] i això ha fet pujar la zona” (CT27)

Tal i com van destacar alguns participants, la variable clau que ha permès el desenvolupament del sector vitivinícola a la Conca de Tremp ha estat l'aposta per una

¹⁵⁰ A finals de l'any 2016, els cellers actius a la Conca de Tremp ja eren vuit.

producció de qualitat i vinculada al territori. Aquest fet, que contrasta amb les dinàmiques pròpies del model agroindustrial, ha permès la creació d'un producte únic i diferenciat que, al seu torn, ha pogut ser col·locat amb èxit al mercat, a uns preus que han tornat a fer rendible l'activitat vitivinícola al territori. El paradigma d'aquest model productiu és el celler Castell d'Encús, que s'ha convertit en un referent local, gràcies a la seva elaboració de vins d'una gran qualitat i amb un elevat valor afegit.

“[l'auge del sector del vi] no és fruit d'una política ni d'una intencionalitat de millora de la producció agrària, perquè les estratègies que hi han hagut són contràries al [...] desenvolupament que ha sofert el sector vinícola. [...] Per tant, s'han impulsat unes polítiques, però realment, el que ha tirat és una altra cosa” (CT11)

“com pot ser que visqui amb vint-i-pico hectàrees? Coi, depèn del preu de venda del producte, no depèn de les hectàrees que tinguis! [...] Això és un canvi de xip, per mi. Llavors, no és el fet de fer vi, sinó és com encaro el [...] negoci a l'hora de fer el vi” (CT34)

Respecte aquest auge del sector vitivinícola, alguns participants també van posar èmfasi en les conseqüències positives que ha tingut pel conjunt del territori, més enllà del propi sector. Així, d'una banda, es pot esmentar la incidència que ha tingut sobre el turisme, actuant com a reclam i associant el territori a un producte concret i de qualitat reconeguda; d'altra banda, també cal destacar la contribució que ha suposat en termes d'equilibri social, ja que està facilitant la incorporació de la dona al sector agroalimentari, tradicionalment dominat per homes.

“[el sector vitivinícola] està fent una doble feina: agrària i turística. [...] està portant molta gent de fora i ens posa al mapa” (CT15)

“un parell d'aquests cellers estan comandats o dirigits per enòlogues [...]. Molt important, jo crec, [...] perquè no n'hi ha gaires [...] al sector de l'agricultura [...]. Llavors, és important que aquestes dos persones, que tenen estudis i que tenen molt bona formació, hagin decidit quedar-se aquí i tirar endavant un celler i una explotació agrícola” (CT21)

En vista de tot plegat, els participants van mostrar total unanimitat en considerar que la viabilitat del sector agrari de la Conca de Tremp rau en la diferenciació del producte resultant, tal i com es desprèn de l'exemple del vi, així com de la carn i els formatges ecològics, dos productes que també han donat lloc a algunes iniciatives força rendibles.

“m'agradaria deixar constància [...] de l'important que és identificar el producte [...] que es fa aquí. [...] Perquè si tu has de fer coses aquí que no tinguin aquesta identificació, per això te'n vas a vora Barcelona, montes allí un local, fabriques lo que sigui, i estàs al centre del món!” (CT22)

“els de la carn, estan fent carn ecològica; els del formatge, estan fent productes bio... La gent està diferenciant” (CT15)

En aquest context, diversos participants també van destacar l'elevat potencial que té el sector oleícola a la Conca de Tremp, ja que malgrat no haver estat gaire treballat, és un sector que també permet l'elaboració d'un producte final diferenciat i de qualitat reconeguda. La recent creació d'una associació de productors indica, segons van apuntar els mateixos participants, que l'oportunitat és real i que el sector comença a despuntar.

“ara han creat una associació [...] sobre l'oli. Això vol dir que s'està movent alguna cosa i, potser a mitjà o llarg termini, pot generar nous negocis o pot aportar algo més” (CT22)

“l'oli és molt bo [...]. No s'ha sapigut treballar, [...], però hi ha futur. [...] El del pla és molt verós, i el d'aquí, té una aroma molt més afruitat. No és tan verd” (CT27)

D'altra banda, però, l'auge del sector vitivinícola també pot constituir un exemple interessant pel sector turístic, especialment pel fet d'haver aconseguit posar en valor un producte poc conegut en el mercat. Segons van apuntar alguns dels participants més vinculats al sector turístic, aquest és, precisament, un dels principals reptes actuals del sector: l'articulació d'una oferta que sigui visible i atractiva cap enfora, la qual cosa requereix que s'aposti de forma decidida i conjunta per una sèrie d'elements que haurien de permetre identificar el territori i posicionar-lo com un destí turístic singular i diferenciat d'altres àrees turístiques.

“per acabar de fer la feina [...] que s'està fent des de fa dos o tres anys, que és creure-mos-ho, el que cal és treballar molt en generar una postal exterior. O sigui, a part de creure-mos-ho nosaltres, hem de saber projectar on calgui que hi ha una postal que és preciosa, que és el que tenim nosaltres” (CT11)

“realment, la gent, quan ho coneix, diu: «és que és espectacular, perquè teniu una varietat que no tenen altres comarques!». [...] tenim un potencial extraordinari, però fins ara no s'havia treballat” (CT16)

En referència a aquesta qüestió, diversos participants –tots ells vinculats al sector turístic– van destacar l’immens potencial que posseeix el territori per posicionar-se a partir d’elements com ara el paisatge, el caràcter rural, la naturalesa o la sostenibilitat. En aquest sentit, alguns participants van apuntar que la manca de dinamisme i de transformació de la Conca de Tremp durant els anys vuitanta i noranta constitueix, en realitat, una fortalesa per encarar el futur, ja que tot i haver condemnat el territori a una certa marginació durant uns anys, li ha permès conservar uns valors que altres territoris han perdut per sempre més.

“jo penso que el fet de què aquesta comarca no s'ha desenvolupat d'una manera tan accelerada com les altres, a la llarga és un factor molt positiu. Per què? Entre altres coses, perquè ha preservat el territori. I aquest és un territori, en contrast amb altres, molt verge” (CT13)

“hi ha [...] estratègies [...] que en molts territoris ja no es poden implementar, [...] perquè com que hi ha tant totxo a tot arreu, i tot està tan trillat... [...]. Per lo tant, aquí, [...] lo malament que ho hem fet, perquè no hem sapigut [...] desenvolupar-nos [...], tot això ara és un potencial. [...] És una oportunitat com a territori, vista a una escala més gran” (CT11)

Finalment, i tornant al sector agrari, un últim aspecte que pot condicionar fortament l’evolució de la Conca de Tremp durant els propers anys és el projecte d’ampliació i modernització del regadiu, la implementació del qual es troba actualment paralitzada. Tal i com es desprèn de les opinions dels participants, es tracta d’un projecte força controvertit, ja que pot suposar una oportunitat i, alhora, una amenaça. Per aquest motiu, va donar lloc a comentaris positius i negatius, esperançats i crítics. D’una banda, el projecte és vist com una oportunitat per millorar els nivells de productivitat de les explotacions agràries, així com per facilitar la implantació de nous cultius més rendibles i amb més futur que els cereals.

“hi ha un [...] projecte que hagués donat un impuls definitiu a l'agricultura que tenim, que és el de la concentració parcel·lària i la millora del regadiu. [...] Però bueno, [...] una inversió de set milions d'euros [...] s'ha quedat per fer o està per fer. [...] hagués sigut, jo crec, [...] un impuls definitiu al

tema de l'agricultura, i haguessin pogut sorgir iniciatives d'àmbit més local, amb rendiments més importants” (CT37)

“a nivell d'agricultura, [...] penso que hi ha moltes coses per fer [...]: el tema de la fruita, el tema de les nous i, possiblement, algun altre producte que pugui acabar aterrant [...] per qüestions de qualitat [...] i de proximitat [...] amb el nou regadiu” (CT21)

D'altra banda, però, també convé esmentar les amenaces que el projecte pot suposar, en cas que finalment sigui implementat. En aquest sentit, alguns participants van alertar que la concentració de terres i l'extensió de la superfície regada pot atraure grans empreses agroindustrials que podrien amenaçar la supervivència dels petits agricultors i la retenció dels beneficis al propi territori.

“hi ha una amenaça [...] en tot plegat, que és que m'imagino la Conca de Tremp amb regadiu, [...] amb una gran multinacional que és la que compra el blat a la meitat del món, que ha llogat [...] o ha comprat les terres a la gent que les té ara, que ha contractat [...] a l'antic propietari... Clar, m'imagino això i [...] per mi és una amenaça, [...] el fet de fer les parcel·les rectes” (CT11)

“alguns d'aquests sectors que un dia o altre s'acabaran implantant aquí, no s'implantaràn amb la modalitat que [...] des d'aquí potser voldríem. [...] el món de la fructicultura té aquí una perspectiva. Ara, [...] a nivell d'explotació agrària familiar no, eh? Vindrà una empresa i farà un contracte de vint-i-cinc hectàrees, o trenta, o cinquanta, [...] i la gent d'aquí participarà [...] amb lo que hi participarà: amb la feina, amb l'arrendament o amb el transport” (CT21)

En definitiva, es pot resumir que l'auge experimentat pel sector vitivinícola des dels anys vuitanta fins a l'actualitat constitueix un exemple molt valuós per al futur de la Conca de Tremp. En efecte, aquest fenomen ha posat de manifest que el territori té potencial per donar lloc a nous negocis viables, especialment a través d'una aposta per la qualitat i pel caràcter específic del lloc. Així doncs, l'exemple del vi pot servir de referència, no només pel sector agrari –i més concretament, pel sector oleícola–, sinó també pel turisme, ja que ha demostrat que és possible obtenir un producte valorat per la mirada exterior. En aquest context, l'escassa alteració del paisatge tradicional i el manteniment del patrimoni natural són dos factors que poden ajudar a posicionar la

Conca de Tremp com a destí turístic, ja que li confereixen uns valors cada cop més escassos i, al mateix temps, cada cop més valorats per la societat. En definitiva, tal i com exemplifica l'actual projecte d'ampliació i modernització del regadiu, la Conca de Tremp és un territori amb certes amenaces, però alhora amb moltes oportunitats. L'evolució del territori durant aquests propers anys determinarà si realment s'està assistint a l'inici d'un veritable procés de desenvolupament o si, per contra, tots els indicis de canvi no són més que una etapa addicional en aquest periple que el territori ve arrossegant des dels anys vuitanta.

Capítol 6

ANÀLISI COMPARATIVA: LES CLAUS PER A UN DESENVOLUPAMENT RURAL REEIXIT

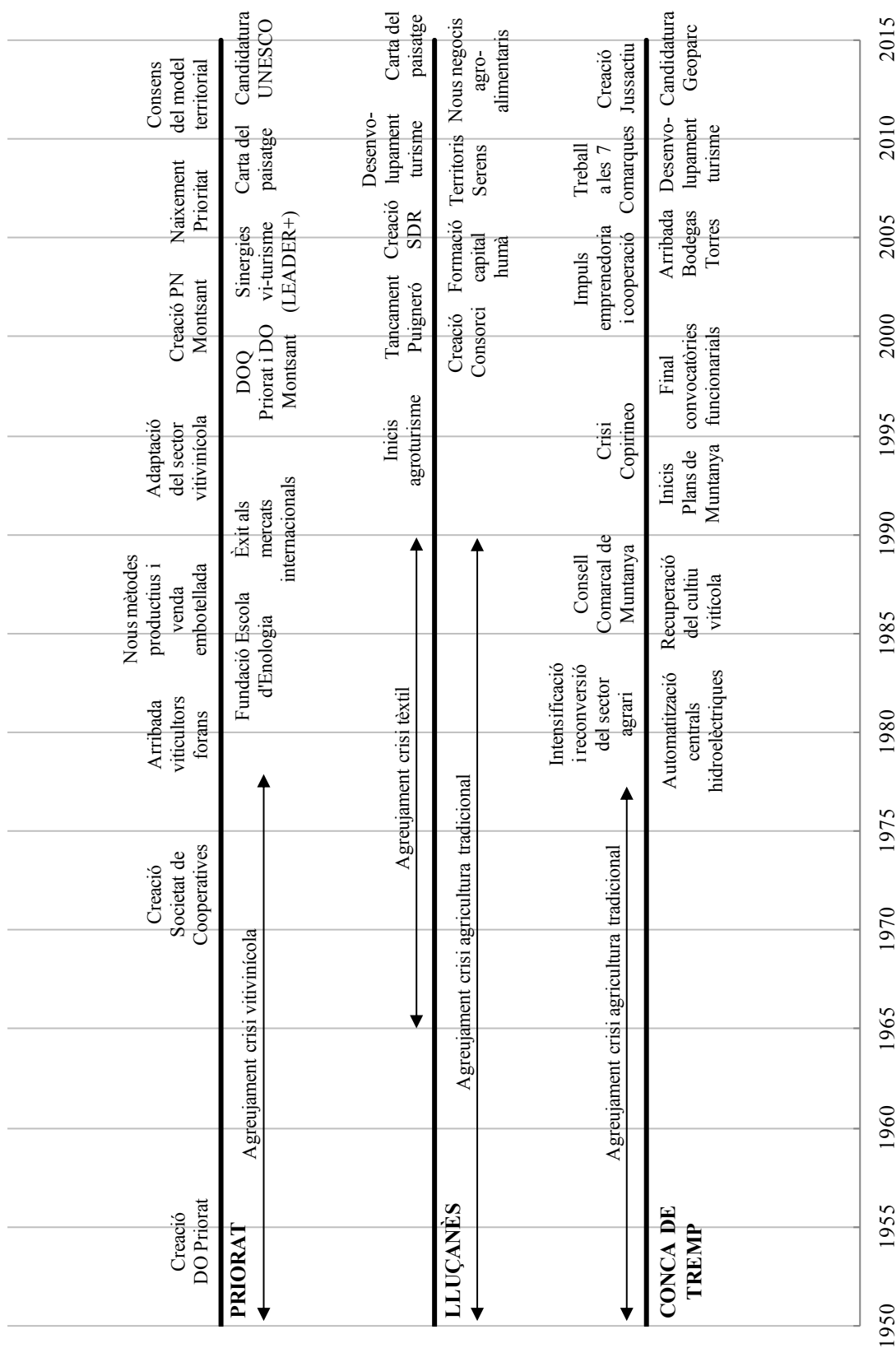
En el capítol anterior, he presentat els resultats derivats de l'anàlisi individualitzada dels processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp a partir dels grups focals conduïts en aquests tres territoris. En aquest capítol, presento els resultats de l'anàlisi comparativa entre els tres casos, a partir de la qual dono resposta a la pregunta de recerca principal: *quins són els factors clau per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural?* A la secció 6.1 faig una breu introducció comparativa entre els tres casos d'estudi, a mode de contextualització. Tot seguit, a la secció 6.2 identifico i argumento les principals diferències que han caracteritzat els tres processos de desenvolupament i que expliquen el diferent grau d'èxit obtingut en cadascun d'ells. A partir d'aquestes diferències, els factors rellevants per a un desenvolupament rural reeixit són sintetitzats a la secció 6.3. Finalment, la secció 6.4 correspon a una reflexió sobre els trets comuns que han presentat els tres casos d'estudi.

6.1. Una introducció comparativa

Tal i com s'ha posat de manifest en la presentació dels resultats empírics de la recerca, els tres processos de desenvolupament rural analitzats presenten marcades diferències entre ells, tant pel que fa als actors implicats, com a les accions realitzades o els resultats obtinguts. La figura 6.1 mostra, a través d'un triple eix cronològic, les principals fites que han caracteritzat els tres processos, així com el context en què aquests es van originar.

En el cas del Priorat, el fris cronològic posa de manifest que estem parlant d'un procés amb una llarga trajectòria acumulada, construït a base de fites progressives i conseqüents. De resultes, es pot considerar que es tracta d'un procés de desenvolupament rural fortament consolidat i relativament constant, ja que es percep una certa continuïtat entre les principals fites que l'han caracteritzat.

Figura 6.1 Cronologia de les principals fites dels casos d'estudi

Font: elaboració pròpia

Pel que fa al Lluçanès, el fris cronològic corrobora que es tracta d'un procés de desenvolupament relativament recent, amb una trajectòria força més curta que la del Priorat i, per tant, necessitat de més temps. Així, a l'espera de l'evolució que aquest territori pugui experimentar a curt i mig termini, cal entendre que el seu procés de desenvolupament encara es troba en una fase prèvia a la del cas prioratí, la qual cosa justifica parcialment el menor grau d'èxit aconseguit fins al moment.

Finalment, en relació a la Conca de Tremp, el fris cronològic posa de manifest que, tot i tractar-se d'un procés amb una llarga trajectòria –ja que va ser iniciat, aproximadament, a la mateixa època que el del Priorat–, no presenta un grau d'integritat i de continuïtat comparable, i de fet, no ha estat fins a principis del segle XXI que s'han produït les primeres fites veritablement rellevants per a un futur desenvolupament del territori.

Tanmateix, convé remarcar que, tal i com ja ha estat advertit anteriorment, ni el cas del Priorat pot ser concebut com un exemple d'èxit rotund, ni el cas de la Conca de Tremp es tracta d'un fracàs absolut. Contràriament a això, tots tres casos han propiciat alguns resultats positius –evidentment, en diferent magnitud–, alhora que tots tres han presentat –i segueixen presentant– mancances i reptes per assolir. Per aquest motiu, en tots ells és possible identificar, d'una banda, decisions que han contribuït al desenvolupament del territori, i d'altra banda, decisions que l'han dificultat. Les taules 6.1 i 6.2 sintetitzen totes aquestes *decisions locals* –dependents dels propis actors del territori– que han afavorit i limitat, respectivament, el desenvolupament dels tres territoris analitzats. Ambdues taules han estat elaborades exclusivament a partir de les dades obtingudes en els grups focals; així, no deixen de ser una síntesi dels resultats que he presentat en el capítol anterior, però en aquest cas, contemplant els tres casos d'estudi alhora i proporcionant una primera visió comparativa entre ells.

Taula 6.1 *Decisions locals que han afavorit el desenvolupament*

<i>Priorat</i>	<i>Lluçanès</i>	<i>Conca de Tremp</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Creació de l'Escola d'Enologia Jaume Ciurana • Adaptació de la pagesia local a un nou model productiu • Aposta per la qualitat i l'especificitat en el sector vitivinícola • Formació de professionals altament qualificats en vitivinicultura i enologia 	<ul style="list-style-type: none"> • Creació del Consorci del Lluçanès • Aposta institucional per la dinamització dels recursos locals • Formació per a la reinserció laboral dels antics treballadors tèxtils • Formació en elaboració de formatges 	<ul style="list-style-type: none"> • Creació del Consell Comarcal de Muntanya del Pallars Jussà • Introducció inicial de l'ametller i la ramaderia porcina • Recuperació del cultiu de la vinya • Inclusió del territori a la DO Costers del Segre

<ul style="list-style-type: none"> • Transmissió de coneixements i cooperació entre empreses vitivinícoles • Aposta per la innovació constant en enologia • Adaptació i dinamització de les cooperatives i les DO vitivinícoles • Aposta generalitzada per la transformació del producte agrari en el sector del vi • Aposta generalitzada per la venda embotellada • Esforços de màrqueting en el sector vitivinícola • Obertura de cellers i molins d'oli al turisme • Generació de sinergies entre el sector agroalimentari i el turisme • Aplicació de la iniciativa LEADER a través d'un mètode participatiu • Reacció popular contra el projecte de parc eòlic al Montsant • Declaració del Parc Natural de la Serra del Montsant • Impuls d'un debat ciutadà sobre el rol del paisatge • Creació de l'associació Prioritat • Elaboració i aprovació de la Carta del paisatge del Priorat • Impuls de la candidatura a la UNESCO • Proactivitat i lideratge de l'associació Prioritat • Pedagogia i conscienciació sobre les qüestions territorials • Flexibilitat i implicació de l'administració pública local 	<ul style="list-style-type: none"> • Promoció dels productes agroalimentaris locals • Unió dels productors agroalimentaris locals • Unió dels propietaris forestals • Generació de sinergies entre els propietaris forestals i el sector ramader • Recuperació del patrimoni històric, cultural i mitològic • Creació d'esdeveniments lúdics i comercials vinculats al patrimoni local • Millores en l'accessibilitat i les comunicacions internes per carretera 	<ul style="list-style-type: none"> • Promoció dels productes agroalimentaris locals • Aposta per la qualitat i l'especificitat en el sector vitivinícola • Aplicació de la iniciativa LEADER • Aplicació del projecte Treball a les 7 Comarques • Pressió ciutadana sobre l'administració pública • Creació de la Societat de Foment Jussactiu • Impuls de la cooperació públic-privada
--	---	--

Font: elaboració pròpia

Taula 6.2 *Decisions locals que han limitat el desenvolupament*

<i>Priorat</i>	<i>Lluçanès</i>	<i>Conca de Tremp</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Manca d'aposta per la transformació del producte agrari en els sectors oleícola i de la fruita seca • Immobilitisme de les cooperatives agràries en el sector oleícola • Manca d'iniciativa per implantar cultius alternatius a l'olivera i la fruita seca • Manca d'accions per facilitar l'accés als productes agroalimentaris locals • Manca de col·laboració entre petits productors • Manca de continuïtat en la innovació del sector turístic • Manca d'aprofitament del capital cultural • Manca d'aplicació de l'Agenda 21 del Montsant • Construcció d'un relat territorial excessivament centrat en el sector vitivinícola • Manca de formació i emprenedoria en els sectors oleícola i de la fruita seca 	<ul style="list-style-type: none"> • Manca d'aplicació del projecte Territoris Serens • Manca d'iniciatives sorgides de la societat civil • Manca d'un debat transversal sobre el futur del territori • Manca de concreció sobre el model territorial desitjat • Manca d'iniciativa per implantar cultius alternatius • Fluixa aposta per la transformació dels productes agroalimentaris en el sector ramader • Manca d'accions per facilitar l'accés als productes agroalimentaris locals • Aposta per un turisme luxós i desvinculat del territori • Baix aprofitament del paisatge com a reclam turístic • Manca d'una aposta ferma per esdevenir comarca administrativa • Insuficient projecció exterior del territori 	<ul style="list-style-type: none"> • Incompliment del projecte de regadiu promès • Aposta inicial per un model de desenvolupament exogen • Execució incompleta dels Plans de Muntanya • Desaprofitament dels AODL municipals • Manca d'unificació de les associacions turístiques • Manca d'un debat transversal sobre el futur del territori • Manca de concreció sobre el model territorial desitjat • Manca de suport públic a la iniciativa privada • Manca de suport públic i d'aposta pel sector agrari • Intensificació insostenible del sector ramader porcí • Fluixa aposta per la transformació dels productes agroalimentaris • Manca d'accions per facilitar l'accés als productes agroalimentaris locals • Manca de col·laboració entre petits productors • Manca d'una estratègia turística definida • Escàs aprofitament del patrimoni natural i cultural • Manca de continuïtat i de coordinació entre iniciatives

Font: elaboració pròpia

D'altra banda, però, l'anàlisi també m'ha permès constatar que, més enllà de les decisions preses des del propi territori, hi ha un gran nombre de factors addicionals –de caràcter exogen, conjuntural o, simplement, geogràfic– que són incontrolables des de l'àmbit local i que, tanmateix, també han incidit de forma determinant sobre els tres

processos analitzats. Les taules 6.3 i 6.4 sintetitzen aquests *factors externs* que han afavorit i limitat el desenvolupament dels tres territoris. Un cop més, les dues taules han estat elaborades exclusivament a partir de les dades obtingudes a través dels grups focals, de manera que tan sols sintetitzen una sèrie d'elements que, d'una manera o altra, ja han estat mencionats en el capítol anterior.

Taula 6.3 *Factors externs que han afavorit el desenvolupament*

<i>Priorat</i>	<i>Lluçanès</i>	<i>Conca de Tremp</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Situació prèvia de crisi extrema • Absència de plans i estratègies predefinites des de l'administració pública • Auge de la cultura del vi a escala mundial • Característiques edafoclimàtiques úniques per a l'obtenció de vins singulars • Arribada d'emprenedors nous • Bona rebuda dels vins de clos als mercats internacionals • Increment del preu del raïm • Reconeixement exterior dels vins prioratins • Revalorització de l'entorn rural i de l'activitat agrària 	<ul style="list-style-type: none"> • Situació prèvia de crisi extrema • Territori amb idiosincràsia • Existència d'una forta identitat territorial • Proximitat a l'àrea metropolitana de Barcelona • Arribada d'emprenedors nous • Paisatge idíl·lic • Revalorització de l'entorn rural i de l'activitat agrària 	<ul style="list-style-type: none"> • Situació prèvia de crisi extrema • Abundància d'ajudes públiques per al foment de l'emprenedoria • Fi de les convocatòries de places de funcionari • Arribada d'emprenedors nous • Implantació de Bodegas Torres al territori • Crisi econòmica i necessitat de cooperació • Revalorització de l'entorn rural i de l'activitat agrària

Font: elaboració pròpia

Taula 6.4 *Factors externs que han limitat el desenvolupament*

<i>Priorat</i>	<i>Lluçanès</i>	<i>Conca de Tremp</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Territori geogràficament poc cohesionat • Elevada distància entre els extrems del territori • Venda d'oli controlada pel sector de la gran distribució • Venda de fruita seca controlada per les llotges • Pèrdua de serveis als pobles petits 	<ul style="list-style-type: none"> • Diferències polítiques entre el Consorci del Lluçanès i alguns ajuntaments • Elevada distància entre l'administració pública i la societat civil • Manca d'una consciència generalitzada sobre les qüestions territorials 	<ul style="list-style-type: none"> • Localització perifèrica en el sistema d'assentaments nacional • Territori geogràficament poc cohesionat • Elevada distància entre els extrems del territori • Diferències polítiques entre el Consell Comarcal i l'Ajuntament de Tremp

<ul style="list-style-type: none"> • Manca de suport i de complicitat des dels nivells superiors de l'administració • Insuficient relleu generacional en el sector agrari 	<ul style="list-style-type: none"> • Manca de confiança en el potencial del territori • Manca d'esperit cooperativista • Evolució general del sector porcí • Rigorositat dels requisits sanitaris per a l'elaboració de productes carnis, embotits i derivats làctics • Absència d'un producte agroalimentari insígnia • Arribada de grans empreses agroindustrials i concentració de terres • Crisi econòmica i reducció de pressupostos al Consorci del Lluçanès • Pèrdua de serveis als pobles petits • Insuficient relleu generacional en el sector agrari 	<ul style="list-style-type: none"> • Elevada distància entre l'administració pública i la societat civil • Territori excedentari en places de funcionari • Perpetuació de subvencions per al cultius de cereals • Evolució general del sector porcí • Absència d'un escorxadador adaptat a la demanda del territori • Fracàs històric de múltiples experiències cooperativistes • Rigorositat dels requisits sanitaris per a l'elaboració de productes carnis, embotits i derivats làctics • Venda de fruita seca controlada per les llotges • Imaginari col·lectiu de bellesa paisatgística desfavorable • Absència de figures de protecció especial per als espais naturals • Pèrdua de serveis als pobles petits • Insuficient relleu generacional en el sector agrari
---	---	---

Font: elaboració pròpia

A partir dels resultats presentats en el capítol anterior i sintetitzats en les taules 6.1, 6.2, 6.3 i 6.4, en la propera secció efectuo una anàlisi comparativa entre els tres casos d'estudi, centrant l'atenció en les seves diferències més importants. El fet de posar èmfasi sobre les diferències s'ha d'entendre com un intent d'aproximació a les variables rellevants per a un desenvolupament rural reeixit, ja que només el contrast entre allò que ha diferenciat els tres casos permetrà descobrir perquè el procés de desenvolupament del Priorat ha donat més bons resultats que el del Lluçanès i, de forma encara més notòria, que el de la Conca de Tremp.

6.2. Diferències rellevants entre els casos d'estudi

6.2.1. La valorització dels recursos i la confiança en el territori

Molts autors han apuntat l'existència d'una forta identitat territorial com a factor clau per al desenvolupament rural, ja que facilita l'acció col·lectiva (Lee et al. 2005), la reacció contra determinades agressions al territori (Nogué 2010, 37) i la diferenciació local en un context cada cop més globalitzat (Ray 2001). En els grups focals conduïts a les tres àrees d'estudi, la identitat territorial va ser un tema força recurrent de les discussions, confirmant-se com una qüestió altament rellevant per a la comprensió del fenomen. Tanmateix, la comparació de casos suggereix que l'existència d'un fort sentiment d'identitat territorial no és una variable determinant per a l'èxit d'un procés de desenvolupament, sinó que resulta molt més decisiu el fet de posar en valor el capital territorial i aconseguir que la població local confiï en el potencial de desenvolupament del territori.

Dels tres casos d'estudi analitzats, el Lluçanès és el que, prèviament a l'inici del seu procés, es caracteritzava per un sentiment d'identitat més marcat, en bona part a causa de la consciència de ser una unitat territorial diferenciada, però sense el reconeixement administratiu. De fet, es pot considerar que la identitat lluçanesa va ser un element clau per a l'inici del procés, ja que va propiciar que, davant de la crisi del sector tèxtil, els ajuntaments del territori s'unissin i creessin una nova institució –el Consorci del Lluçanès– que havia de vetllar per al futur del territori. Malgrat tot, el sentiment d'identitat lluçanesa no s'ha vist traduït, posteriorment, en una implicació generalitzada de la població local en el procés de desenvolupament. En d'altres paraules, el sentiment de pertinença al territori no ha estat transformat en una actitud activa, de manera que la identitat territorial no ha propiciat els efectes positius que tan sovint se li atribueixen, com ara la col·laboració, la implicació o el compromís amb el territori (Hannon i Curtin 2009).

Pel que fa al Priorat, es tracta d'una comarca amb una identitat també força marcada, forjada al llarg de molts segles d'història. Malgrat tot, prèviament al seu procés de desenvolupament, aquesta identitat era escassament exaltada, a causa d'una generalitzada manca d'autoestima i de confiança en el propi territori. De fet, estem parlant d'una comarca que, en el moment en què van arribar els viticultors i enòlegs pioners, estava totalment mancada d'orgull, i no va ser fins anys més tard –amb l'èxit dels vins prioratins al mercat internacional i la reacció contra el projecte de parc eòlic a

la Serra del Montsant– que es va anar forjant un renovat sentiment de pertinença al territori.

Evidentment, aquest sentiment ha contribuït a una major implicació de la població en els projectes col·lectius que s'han anat succeint a la comarca, però l'element que, ja als anys noranta, va provocar un abans i un després, no va ser el sentiment d'identitat –que com acabo d'apuntar, es va veure reforçat posteriorment–, sinó la valorització del territori a ulls de la pròpia població; és a dir, el fet d'assumir que els recursos locals constituïen un valor i que podien ser aprofitats per generar negocis viables i per viure millor al territori.

Així doncs, una de les claus de l'èxit del Priorat és que, gràcies a l'èxit obtingut pels viticultors i enòlegs pioners, tota la comarca va experimentar un progressiu canvi de mentalitat i va començar a confiar en el potencial local, fins aleshores infravalorat. Aquest fet suposa una fita ineludible en aquest cas d'estudi, ja que va permetre, entre d'altres coses, la conversió de tot el sector vitivinícola cap a un model productiu més competitiu, l'aparició d'una nova sensibilitat amb l'entorn i l'emergència d'una actitud més proactiva.

Per contra, en el cas del Lluçanès, tot i el fort sentiment d'identitat territorial ja esmentat, no s'ha produït –com a mínim, de forma generalitzada– una revalorització equivalent del territori a ulls de la població local. De resultes, ja sigui per desconeixement o per manca de confiança, hi ha hagut un menor aprofitament dels recursos locals, i al mateix temps, una menor implicació de la població en el procés de desenvolupament, fruit d'una absència d'expectatives de millora. Aquest fenomen queda clarament exemplificat en dos temes àmpliament debatuts durant els grups focals: d'una banda, en l'insuficient aprofitament del paisatge –tot i posseir uns valors inqüestionables– per tal d'atraure turisme; d'altra banda, en la manca d'una aposta decidida per esdevenir comarca administrativa, la qual cosa contrasta amb el fort sentiment de pertinença al territori.

Finalment, en el cas de la Conca de Tremp, l'absència d'un fort sentiment d'identitat territorial pot haver actuat com un factor limitant per al desenvolupament del territori, però en tot cas, també ha anat acompanyada d'una manca de valoració interna del capital territorial. Així mateix, si hom es fixa en les diferències entre la primera etapa del procés –menys reeixida– i la segona –més prometedora–, es pot constatar que el principal element diferencial rau, precisament, en l'emergència d'una nova mirada envers el territori, caracteritzada per una creixent valoració i aprofitament dels recursos

locals. Aquest fet ja s'ha traduït, recentment, en un increment de la iniciativa privada i en l'aparició de nous negocis que, d'una manera o altra, estan estretament vinculats al territori.

En definitiva, la comparació entre els tres casos d'estudi indica que, malgrat l'impacte positiu que pot tenir l'existència d'una forta identitat territorial, aquesta no és una variable explicativa del desenvolupament rural reeixit. Per contra, el veritable factor rellevant és la valorització del capital territorial a ulls de la població local, ja que això genera un augment de l'autoestima, una major confiança en el potencial de desenvolupament i una actitud més proactiva, tots ells aspectes rellevants per a l'emprenedoria de nous negocis, per a la implicació de la ciutadania en la presa de decisions local i per a la mobilització social en cas d'amenaques contra el territori.

6.2.2. La implicació i la proactivitat de la societat civil

Tal i com ha quedat reflectit en el marc conceptual, existeix un abundant cos de bibliografia acadèmica que ha posat èmfasi en el capital social i en la governança com a factors clau per al desenvolupament rural. Així, aspectes com la creació de xarxes, la col·laboració entre els diferents actors del territori, la participació ciutadana o la influència de la població local en la presa de decisions, han estat ressaltats per diversos autors com a característiques essencials d'aquest nou enfocament per al desenvolupament de les àrees rurals (vegeu, per exemple, Murdoch 2000; MacKinnon 2002; Árnason, Shucksmith i Vergunst 2009; Shucksmith 2010). Tanmateix, l'anàlisi comparativa entre els tres casos d'estudi suggereix que, més enllà de col·laborar i d'influir en la política local, el factor veritablement rellevant –és a dir, aquell que ha diferenciat els tres processos de desenvolupament analitzats i ha determinat el seu grau d'èxit– ha estat, més aviat, el compromís de la població local amb el territori, la seva implicació en el procés de desenvolupament i el rol que hi ha jugat.

Dels tres casos analitzats, l'únic en què la població local ha jugat un rol primordial en el procés de desenvolupament ha estat el del Priorat. En efecte, en aquesta comarca, la societat civil ha protagonitzat i, fins i tot, liderat, la gran majoria de fites aconseguides durant l'esmentat procés. Des del ressorgiment del sector vitivinícola, a la consolidació de l'activitat turística, la valorització del paisatge i la definició d'un model territorial propi, la iniciativa sempre ha sortit de la societat civil, i no pas de l'administració pública. Aquest fet ha permès que hagi estat un procés reflexiu, conseqüent i construït pels seus propis beneficiaris: la població prioratina.

De fet, si la reacció contra el parc eòlic del Montsant s'ha acabat transformant en una candidatura a la UNESCO, això tan sols ha estat possible perquè, en el seu moment, la societat civil prioratina es va organitzar i va començar a treballar per avançar cap a un model territorial determinat. En aquest sentit, es pot considerar que la creació de l'associació Prioritat constitueix una fita clau en el procés de desenvolupament del Priorat, ja que va significar l'evolució des d'un discurs de protesta cap a un discurs constructiu, ambiciós i desitjós de decidir el futur de la comarca des del propi territori. Precisament, el lideratge de Prioritat en termes de protecció i sensibilització amb el paisatge ha resultat clau perquè, durant aquesta última dècada, el procés de desenvolupament de la comarca hagi esdevingut un projecte transversal de territori, amb la progressiva implicació d'una gran diversitat d'individus, col·lectius i, fins i tot, de l'administració local, que en uns inicis hi havia mostrat certes reticències.

A diferència del Priorat, el procés de desenvolupament del Lluçanès ha tingut com a protagonista principal a un òrgan de l'administració pública, el Consorci del Lluçanès, que ha impulsat bona part de les iniciatives que s'han dut a terme per tal de reorientar el territori i millorar les condicions de vida dels seus habitants, com ara la formació dels antics treballadors tèxtils, l'enfortiment del sector turístic, la promoció dels productes agroalimentaris de qualitat o la valorització del paisatge, entre d'altres.

Per contra, la societat civil lluçanesa hi ha jugat un paper més aviat discret, ja que no s'hi ha implicat prou activament. Aquest fet ha resultat determinant, ja que no només ha posat el procés a mercè del compromís i la voluntat política –que com s'ha vist, no sempre han estat òptims–, sinó que, a més a més, també ha dificultat la transversalitat del procés, ja que hi ha determinats sectors de la població poc predisposats a implicar-se en els projectes sorgits de l'administració. De resultes, hi ha hagut determinades iniciatives, com ara l'impuls de l'associacionisme, l'aplicació de Territoris Serens o l'elaboració participativa de la Carta del paisatge, que s'han vist fortament diluïdes a causa de l'escassa mobilització social. Així, una de les principals limitacions pel procés de desenvolupament del Lluçanès és que, avui en dia, encara no ha quallat en la societat, és a dir, la població lluçanesa no l'ha fet seu ni s'hi ha implicat activament.

Finalment, a la Conca de Tremp, la societat civil també ha jugat un paper força discret en el procés de desenvolupament, que durant molts anys ha depès de programes, plans i iniciatives sorgits de l'administració pública: els plans de muntanya, la iniciativa LEADER, el PIDC, el projecte Treball a les 7 Comarques, etc. L'escassa implicació de la ciutadania ha vingut condicionada, entre d'altres coses, per l'insuficient suport públic a la iniciativa privada, un factor que ha generat desengany entre la població i ha minvat

la seva voluntat –i possibilitat– d’adquirir un rol protagonista en el procés. Tot plegat ha comportat que, durant molts anys, el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp s’hagi limitat a una successió d’iniciatives aïllades impulsades per actors diversos, però sense cap agent –ni des de l’administració pública, ni des de la societat civil– que realment treballés de forma compromesa i coordinada per a la consecució d’uns objectius a llarg termini.

Adicionalment, un altre fet que corrobora la importància de la implicació i la mobilització social és que, en el cas de la Conca de Tremp, la recent reacció de la societat civil ha estat el factor que, precisament, ha permès que el Consell Comarcal i els diversos ajuntaments del territori s’hagin avingut a treballar conjuntament, la qual cosa ha suposat un punt d’inflexió en el procés. Així, aquest cas suggereix que, més enllà d’afavorir la transversalitat i la consolidació del procés, la implicació de la societat civil també és un factor clau per pressionar l’administració local –com també s’ha vist en el cas del Priorat– i que aquesta es comprometi i s’involucri activament en el repte de desenvolupar el territori.

En resum, la comparació de casos porta a considerar que una de les variables rellevants per a l’èxit d’un procés de desenvolupament rural és el rol que hi juga la societat civil. Si aquesta no s’hi implica activament, el procés difícilment arribarà a ser un projecte transversal de territori, i l’administració pública tampoc el podrà sostenir eternament. Per contra, si la societat civil se sent compromesa amb el territori, s’organitza i impulsa iniciatives de desenvolupament, el procés tindrà una base més sòlida i, al mateix temps, serà més coherent amb les necessitats quotidianes de la població local.

6.2.3. El suport i el compromís de l’administració local

Durant els darrers anys, han sorgit nombroses veus que, arran de l’anàlisi d’experiències diverses en contextos diferents, s’han afanyat a desmitificar l’eficàcia dels projectes oficials de desenvolupament rural sorgits de l’administració pública, com ara el LEADER, i han posat de manifest que la simple aplicació d’aquest tipus d’iniciatives no és suficient per al desenvolupament d’un territori (Barke i Newton 1997; Paül 2013; Navarro, Woods i Cejudo 2016; Esparcia 2016). Paral·lelament, però, també s’ha produït un creixent reconeixement de la incidència que tenen les institucions –incloent-hi l’administració pública– sobre el desenvolupament rural, pel fet d’influir sobre les normes socials que regeixen el comportament de la societat (Knickel et al. 2008; Rodríguez-Pose 2013). En línia amb aquestes dues idees, l’anàlisi comparativa dels tres casos d’estudi suggereix, d’una banda, que per a la consecució d’un desenvolupament

rural reeixit, els projectes de desenvolupament de l'administració supralocal no han de ser la base del procés –ja que, per si sols, no són suficients–, sinó tan sols un complement. D'altra banda, la comparació de casos també indica que un dels factors clau per a l'èxit és que l'administració local estigui compromesa amb el procés i que actuï com un suport actiu, facilitant i afavorint totes aquelles iniciatives que, independentment del seu origen, afavoreixin el desenvolupament del territori.

Dels tres casos d'estudi analitzats, tan sols a la Conca de Tremp els projectes i les iniciatives provinents de l'administració supralocal han tingut un paper altament rellevant, a través dels plans de muntanya, el PIDC, el Treball a les 7 Comarques o el mateix LEADER, entre d'altres. Tot i el cúmul d'estratègies que aquests plans han comportat per al territori, la realitat és que, majoritàriament, no s'han traduït en gaires resultats positius. En alguns casos, això ha estat a causa de la seva dubtosa idoneïtat; en alguns altres, pel fet de no haver estat mai aplicats; i en d'altres, per la incapacitat dels diversos organismes de l'administració local per treballar conjuntament.

De fet, cal ressaltar que l'exagerat conflicte polític que, fins fa ben poc, ha enfrontat a diversos organismes de l'administració local, ha estat un dels principals factors que ha frenat el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp, ja que no només ha limitat l'impacte dels projectes que arribaven dels nivells superiors de l'administració, sinó que també ha provocat la duplicació de projectes i l'obstaculització d'iniciatives locals. Addicionalment, a la Conca de Tremp, l'administració local tampoc s'ha mostrat suficientment flexible ni receptiva amb la iniciativa privada, de manera que no només no ha propiciat un desenvolupament real del territori a partir de les seves pròpies accions, sinó que, a més a més, també ha frenat el que hauria pogut ser un motor de desenvolupament alternatiu, en aquest cas per inacció.

Pel que fa al Lluçanès, l'administració també hi ha jugat un rol molt important –bàsicament, pel lideratge del Consorci–, però en aquest cas, a partir d'iniciatives pròpies, definides per un equip tècnic prou conscienciat amb les necessitats locals i compromès amb la tasca de desenvolupar el territori. Tanmateix, l'empenta i la visió estratègica de l'equip tècnic no sempre han anat acompanyades del compromís i la implicació necessària des de l'àmbit polític, la qual cosa ha limitat l'impacte d'algunes iniciatives o n'ha impedit l'aplicació. Així, per exemple, Territoris Serens ha quedat oblidat, paradoxalment, per culpa d'una manca de determinació a l'hora de ser aplicat per part d'aquells mateixos ajuntaments que, en el seu moment, s'hi havien compromès. De forma similar, l'objectiu d'avançar cap a un model agroalimentari basat en les petites explotacions, la producció de qualitat i la sostenibilitat de les pràctiques agràries,

tampoc s'ha pogut fer realitat, a causa de l'escassetat d'ajuntaments que han actuat per tal d'evitar la construcció de macrogranges porcines i, conseqüentment, l'arribada de grans empreses agroindustrials, la concentració de terres, la intensificació de la ramaderia porcina i la desaparició del sector vaquí.

Finalment, en el cas del Priorat, es pot considerar que l'administració local ha jugat un rol molt menys protagonista en el procés de desenvolupament. Curiosament, però, el seu impacte ha estat notòriament més positiu que en els altres dos casos d'estudi, ja que en línies generals, no l'ha obstaculitzat, i malgrat un cert escepticisme inicial, s'hi ha anat implicant progressivament. Aquest fet ha permès que determinades iniciatives o fenòmens sorgits de la societat civil hagin adquirit una dimensió oficial que els ha atorgat un plus de reconeixement i ha acabat reforçant el propi procés de desenvolupament.

Així, per exemple, el suport del Consell Comarcal del Priorat i dels diversos ajuntaments de la comarca ha resultat clau per traduir la creixent sensibilització paisatgística en un document oficial –la Carta del paisatge del Priorat– que simbolitza l'elevat consens que existeix al territori per preservar els valors del paisatge. De forma similar, la implicació de l'administració local en el procés també ha facilitat que la reflexió i la concertació d'un model territorial propi hagi acabat derivant en una candidatura a la UNESCO per tal de reconèixer el paisatge prioratí com a Patrimoni Mundial de la Humanitat.

Adicionalment, un altre aspecte destacable del cas prioratí és l'impacte indirecte que ha generat la iniciativa LEADER, ja que tot i haver actuat únicament com un complement del procés –especialment útil per la creació de sinergies entre el sector turístic i l'agroalimentari–, ha propiciat la consolidació d'una metodologia més transversal i participativa per planificar el futur del territori, la qual cosa s'ha plasmat, per exemple, en l'associació Prioritat.

En resum, la comparació entre els tres casos analitzats suggereix que l'excessiva dependència de l'administració pública és un atribut negatiu per a un procés de desenvolupament rural, ja que el posa a mercè del compromís i la voluntat dels polítics de cada moment, així com de la disponibilitat de recursos públics. Alhora, també ha quedat demostrat que els projectes oficials de desenvolupament –provinents de l'administració supralocal– no són suficients, per si sols, per propiciar el desenvolupament d'un territori, tot i poder actuar com un complement valuós. Per contra, el factor veritablement rellevant és que, sense necessitat de portar el lideratge del

procés, l'administració local actua com un suport actiu i compromès, afavorint les iniciatives de la societat civil que, en una situació òptima, és la que ha de liderar el procés, evitant que aquest sigui exclusivament una feina de l'administració. Finalment, la comparació de casos també permet constatar que, més enllà del protagonisme que adquireixi l'administració, és important que es respecti el principi de subsidiarietat; és a dir, que les decisions polítiques es prenguin en el nivell administratiu més baix i pròxim al territori.

6.2.4. La transversalitat i la unitat del procés

El fet que la implicació de la societat civil i el suport actiu de l'administració local siguin dos factors clau per a la consecució d'un desenvolupament rural reeixit resulta coherent amb un ampli cos de la bibliografia acadèmica que ha centrat l'atenció en aspectes com ara la cooperació públic-privada (Horlings 2010), la governança (Böcher 2008; Shucksmith 2010) o la participació ciutadana (MacKinnon 2002). Malgrat tot, l'anàlisi comparativa de la present recerca suggereix que, més enllà de la interacció i la col·laboració entre l'esfera pública i la privada, el que realment ha marcat la diferència entre els tres casos analitzats ha estat, més aviat, el grau de transversalitat i d'unitat en el procés; és a dir, la quantitat i la diversitat dels actors del territori que s'hi han implicat, així com la seva capacitat de concertar un objectiu comú.

En el cas del Priorat, el fet que el procés de desenvolupament fos espontani i que s'hagi anat construint lentament des de la pròpia societat civil, ha propiciat que sigui vist com un fenomen real i proper a les persones, com una oportunitat per millorar les condicions de vida en el propi territori. Això ha permès que, amb el pas del temps, hi hagi un gran nombre de persones conscienciades amb els reptes del territori i implicades en l'esmentat procés, ja sigui de forma directa o de forma indirecta –com a membre d'alguna de les múltiples entitats, empreses privades i col·lectius compromesos amb la consecució d'un model territorial més sostenible–. Alhora, la creixent implicació i mobilització de la societat civil també ha permès que l'administració local s'hagi acabat sumant en el procés. Així doncs, es tracta d'un procés de desenvolupament força transversal, ja que darrere de l'actual lideratge de Priorat, hi ha un gran nombre de persones que hi estan implicades d'una manera o altra, i que treballen dia a dia –cadascú, des del seu àmbit– en una mateixa direcció.

L'abundància i la diversitat d'actors implicats en el procés de desenvolupament del Priorat resulta especialment rellevant perquè significa que el progressiu avenç de la comarca cap a un model territorial propi –definit a partir del diàleg i la reflexió– és un

projecte compartit per una àmplia majoria de la societat prioratina, que recolza i creu en un objectiu comú a escala comarcal. Aquesta combinació entre transversalitat i unitat, exemplificada en la signatura de la Carta del paisatge i en l'actual candidatura a la UNESCO, permet considerar el cas del Priorat com un procés *consolidat* –ja que és assimilat i construït des de tots els àmbits–, *continu* –ja que es va modelant lentament, sense risc de morir sobtadament– i *coherent* –amb iniciatives que responen a un mateix objectiu i que, per tant, són compatibles i es reforcen entre elles–. Malgrat tot, també convé recordar que, tal i com s'ha posat de manifest en la presentació de resultats, el procés de desenvolupament del Priorat tampoc ha estat absolutament transversal, ja que no s'ha manifestat de forma homogènia sobre tot el territori, la qual cosa representa un dels seus principals reptes de cara al futur.

En clar contrast amb el Priorat, un dels principals obstacles que ha limitat el procés de desenvolupament del Lluçanès ha estat, precisament, l'escassa transversalitat del procés. En efecte, tot i la voluntat del Consorci de sumar-hi la societat civil –encoratjant el debat, la reflexió i la participació ciutadana–, no s'ha aconseguit una implicació generalitzada de la població local. Alhora, dins de la pròpia administració tampoc no hi ha hagut la sintonia necessària entre l'àmbit tècnic i el polític, ni entre alguns ajuntaments i el propi Consorci del Lluçanès. De resultes, totes les iniciatives que ha impulsat el Consorci han tingut un impacte limitat, ja que tot sovint no s'han plasmat en actuacions conseqüents per part dels ajuntaments, ni tampoc s'han traslladat de forma generalitzada a la societat civil.

Aquesta manca de transversalitat ha dificultat, lògicament, la definició d'objectius compartits. Conseqüentment, el procés de desenvolupament del Lluçanès no ha evolucionat a partir del debat, la reflexió i el consens entre els diversos agents del territori –com ha passat al Priorat–, sinó que és fruit de la suma de múltiples iniciatives públiques i privades, majoritàriament independents i desconnectades entre elles, i sense un fil conductor clar. Addicionalment, l'escassa transversalitat també fa que es tracti d'un procés de desenvolupament relativament fràgil, ja que depèn en excés d'un únic organisme –el Consorci del Lluçanès– i dels recursos i el compromís que hi hagi al seu darrere en cada moment.

De forma similar, el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp també s'ha caracteritzat per ser relativament poc transversal. En aquest cas, el desengany de la població amb l'administració –fomentat, entre d'altres coses, per l'incompliment de promeses i la incapacitat política de treballar conjuntament– ha fet que la societat civil no s'hagi implicat en un procés que, fins a principis del segle XXI –i en absència

d'iniciatives privades potents— depenia bàsicament de l'acció pública. Així doncs, estem parlant d'un procés en què, durant molts anys, el principal impulsor d'iniciatives per al desenvolupament del territori ha actuat, alhora, com un fre per a la implicació d'altres agents territorials i, conseqüentment, per a la transversalitat del procés.

Tot i això, gràcies a la reacció dels agents privats més conscienciats, darrerament s'ha produït un canvi d'actitud dins dels òrgans administratius locals, que no només han començat a col·laborar internament, sinó que també han fomentat la participació ciutadana i la cooperació públic-privada. D'aquesta manera, es pot considerar que, en aquesta nova etapa del procés, hi ha més actors del territori implicats d'una manera o altra, tot i que encara és aviat per poder parlar d'un procés de desenvolupament transversal i compartit pel gruix de la societat local.

En definitiva, es pot concloure que un dels factors més rellevants per a la consecució d'un desenvolupament rural reeixit rau en el difícil equilibri entre la transversalitat i la unitat dels actors implicats, ja que això és el que permet arribar a consensuar un projecte de futur que sigui àmpliament compartit i que es pugui anar materialitzant a poc a poc, des de tots els àmbits i amb la participació simultània d'un gran nombre d'actors diversos. En aquest sentit, el debat sobre el model territorial desitjat i la definició d'un horitzó concret han de ser contemplats com dos passos clau en el llarg camí que suposa qualsevol procés de desenvolupament rural.

6.2.5. La conscienciació i la formació del capital humà

Tal i com s'ha posat de manifest en l'anàlisi de la bibliografia acadèmica, són nombrosos els autors que han posat èmfasi en la capacitació, l'aprenentatge i la innovació com a aspectes clau per al desenvolupament rural. Aquest fet ha popularitzat l'ús de nous termes acadèmics, com ara *construcció de capacitats*, *aprenentatge col·lectiu* o *innovació social* (vegeu, per exemple, Dargan i Shucksmith 2008; Neumeier 2012; Wellbrock, Roep i Wiskerke 2012). L'èxit d'aquests conceptes i les seves connexions amb altres cossos teòrics més amplis, però, també ha provocat que, paradoxalment, no s'hagi prestat prou atenció sobre un dels elements bàsics per a l'aprenentatge i la innovació: la formació del capital humà. L'anàlisi comparativa entre els tres casos d'estudi posa de manifest que una de les claus que expliquen el seu diferent grau d'èxit ha estat, precisament, la formació acadèmica i la professionalització en els sectors estratègics del territori, ja que aquest element facilita que una àrea rural pugui excel·lir en un àmbit determinat i competir amb altres zones que, en molts casos, presenten unes condicions més favorables per al desenvolupament de l'activitat

econòmica. Alhora, l'anàlisi comparativa també suggereix que la conscienciació de la població local i la seva sensibilitat envers les qüestions territorials és un altre aspecte crucial per al desenvolupament rural, ja que condiciona les seves actituds diàries i el seu grau d'implicació en el procés.

En el cas del Priorat, el capital humà ha resultat decisiu per a l'èxit del procés de desenvolupament, en primer lloc, gràcies a l'elevada conscienciació de la població local. L'elevada proporció de la societat civil conscienciada i sensibilitzada amb els reptes i les necessitats de la comarca ha facilitat que moltes iniciatives tiessin endavant per si soles, gràcies a l'impuls d'una gran diversitat d'agents territorials que, sense tenir-ne cap obligació, treballen i actuen quotidianament amb un mateix horitzó. La importància de la conscienciació local i la seva incidència sobre el procés queden perfectament exemplificades amb les terrasses per al cultiu vitícola, que en pocs anys han passat de ser vistes com una oportunitat per mecanitzar les explotacions i millorar els rendiments agraris a ser concebudes com una amenaça per al paisatge prioratí, l'especificitat dels vins i, en definitiva, el model de territori desitjat.

En segon lloc, el capital humà prioratí també ha jugat un rol crucial gràcies a la formació de personal qualificat en matèria vitivinícola, la qual cosa ha permès la professionalització d'un sector estratègic per al territori. En efecte, la formació que des dels anys vuitanta imparteix l'Escola d'Enologia Jaume Ciurana ha resultat clau per a la revalorització dels vins prioratins i la competitivitat del sector: en un inici, facilitant que la pagesia prioratina s'adaptés ràpidament a una nova forma d'entendre i practicar la vitivinicultura; i posteriorment, permetent que el territori hagi apostat, de forma generalitzada, per l'elaboració d'uns vins de qualitat, singulars i vinculats al territori.

En aquest sentit, també cal destacar l'important rol que han jugat el VITEC –un agent clau per a la innovació i la transmissió de coneixements– i la quinzena de cooperatives agràries de la comarca –que, en molts casos, també han ofert formació als seus socis–. A banda dels beneficis directes, la formació en matèria vitivinícola ha generat un gran nombre d'externalitats positives, ja que ha propiciat un augment de l'autoestima i de la confiança en el territori, ha revaloritzat l'ofici de pagès, ha facilitat la retenció de joves, ha afavorit la incorporació de la dona al sector agroalimentari i ha contribuït a un cert manteniment del relleu generacional.

Ara bé, l'auge que ha experimentat el sector vitivinícola prioratí contrasta amb les dificultats dels altres grans cultius de la comarca –l'olivera, l'ametller i l'avellaner– per ser competitius. Precisament, una de les principals diferències entre un cultiu i els altres

és que, en aquests darrers, no hi ha hagut una aposta tan ferma per la formació i la professionalització. En el cas de l'oli, convé precisar que, tot i les millores tecnològiques i metodològiques experimentades, i malgrat la recent creació d'un cicle formatiu en oleïcultura a l'Escola d'Enologia Jaume Ciurana, la realitat és que, en l'actualitat, el sector segueix regit per una cultura de producció, de manera que, més enllà de les cooperatives, es treballa poc en la transformació del producte agrari. Aquest contrast entre diferents cultius en un mateix cas d'estudi corrobora que la formació és essencial per integrar el procés de producció i elaboració de productes agroalimentaris i aconseguir, així, una major rendibilitat de l'activitat agrària.

Pel que fa al Lluçanès, la formació també ha estat un factor rellevant en el procés de desenvolupament. Quan va tancar l'empresa tèxtil Puigneró, a principis dels anys 2000, la formació impartida pel Consorci del Lluçanès va resultar clau per a la reubicació de molts antics treballadors tèxtils en l'àmbit dels serveis socials. Ara bé, el fet de no haver-se orientat cap a un sector especialment estratègic per al futur del territori, va propiciar que, més enllà de reduir la taxa d'atur i retenir un cert volum de població, aquesta aposta per la formació no s'hagi traduït, a mig termini, en una major competitivitat de l'economia lluçanesa, ja que no ha donat lloc a l'emprenedoria de nous negocis.

En canvi, la recent oferta de formació en elaboració de formatges –un sector estratègic per al futur del Lluçanès– sí que s'ha traduït, en pocs anys, en un nombre creixent de formatgers artesans al territori, tal i com es desprèn dels grups focals. El contrast entre aquestes dues iniciatives de formació al Lluçanès, juntament amb el cas del Priorat, suggereix que la formació pot resultar un factor clau per al desenvolupament rural, especialment si es dona en sectors estratègics per al futur del territori, de manera que no només aporti beneficis a les persones que es formen, sinó també al conjunt del territori, especialment a mig i llarg termini.

D'altra banda, tot i les esmentades iniciatives de formació, una de les principals mancances del procés de desenvolupament del Lluçanès ha estat la manca de pedagogia al voltant dels reptes i les necessitats del territori. Aquest fet és clarament perceptible en el sector agroalimentari, encara poc conscienciat ambientalment, però també en el sector turístic, que en línies generals ha apostat per un turisme luxós i desvinculat del territori. L'escassa conscienciació de la població és un fet altament rellevant, ja que significa que, en el cas del Lluçanès, la contribució de la societat civil al procés de desenvolupament no és un fet espontani i constant –com passa en el cas del Priorat–, sinó que depèn de la capacitat de comunicació i mobilització dels diversos agents que

impulsen iniciatives, un fet que ja ha vingut limitant l'impacte i l'abast d'alguns projectes. En aquest sentit, la tasca pedagògica que vénen realitzant les escoles del Lluçanès, juntament amb el Centre de Recursos Pedagògics de Perafita, pot constituir un punt d'inflexió per revertir aquesta manca de conscienciació de cara a les futures generacions.

Finalment, el cas de la Conca de Tremp és especialment rellevant per posar de manifest que la formació de les noves generacions constitueix un element clau per a la dinamització de negocis i sectors poc competitius. En efecte, la manca de formació de la majoria de treballadors agraris és un dels factors que ha provocat un cert immobilisme i una escassa innovació en l'agricultura i la ramaderia. Així mateix, tampoc no s'ha creat una oferta de formació específicament orientada a la transformació dels productes agraris locals, de manera que la gran majoria dels agricultors han seguit dedicant-se exclusivament a la producció. En aquest sentit, és simptomàtic que, tot i la presència de l'Escola Agrària del Pallars –ubicada a Talarn–, en aquest centre no s'hi imparteix cap curs ni cap cicle formatiu en matèria agrària, la qual cosa suposa el desaprofitament d'un equipament amb un elevat potencial d'incidència al territori¹⁵¹.

Conseqüentment, una de les principals diferències entre el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp respecte els del Priorat i el Lluçanès és que no hi ha hagut una aposta per la formació del capital humà local, de manera que, durant molts anys, bona part del jovent s'ha anat incorporant als negocis familiars sense capacitat ni mentalitat emprenedora, mentre que molts altres han preferit refugiar-se al sector públic –gràcies a l'abundància de places de funcionari–. D'altra banda, i reforçant el mateix argument, també resulta significatiu que un dels fenòmens clau que ha propiciat la recent revifalla del procés de desenvolupament de la Conca de Tremp hagi estat, precisament, el retorn de joves qualificats i l'arribada de nous que, gràcies a la seva formació i a un major esperit emprenedor, han propiciat una renovació dels negocis tradicionals i n'han creat de nous.

En resum, la comparació entre els tres casos d'estudi suggereix que la formació del capital humà local –i en especial, la formació en els sectors estratègics per al futur del territori– és un factor absolutament rellevant per a un desenvolupament rural reeixit, tant pel seu impacte directe sobre els beneficiaris, com per les externalitats positives que genera en termes de sostenibilitat econòmica i social. Alhora, l'anàlisi comparativa també indica que, paral·lelament a la formació, un altre factor rellevant és la

¹⁵¹ A la pràctica, doncs, els centres de formació agrària més propers són l'Escola de Pastors (Pallars Sobirà) i l'Escola Agrària de Vallfogona de Balaguer (Noguera).

conscienciació i la sensibilització de la població; és a dir, el seu grau de coneixement i de preocupació sobre els reptes i les necessitats del territori, ja que en última instància, això és el que determina els actes quotidians de cada individu, afavorint o dificultant el procés de desenvolupament.

6.2.6. La transformació i la comercialització dels productes agraris

Hi ha un abundant cos de bibliografia acadèmica que ha abordat el fenomen del desenvolupament rural posant èmfasi en el sector agroalimentari i, més concretament, en l'emergència d'un nou paradigma –alternatiu al model agroindustrial– que, a grans trets, es basaria en la qualitat, la proximitat i la sostenibilitat (vegeu, per exemple, Renting, Marsden i Banks 2003; Wiskerke 2009; Monllor Rico 2013). L'anàlisi comparativa entre els tres casos d'estudi, però, suggereix que la variable més rellevant d'aquest nou paradigma és, en realitat, un aspecte sobre el qual, paradoxalment, la bibliografia acadèmica no ha centrat cap atenció especial i que, en canvi, resulta crucial per a la viabilitat econòmica de les petites explotacions. Concretament, m'estic referint a la integració vertical del sector; és a dir, al fet que els productors també esdevinguin elaboradors, de manera que puguin plasmar la qualitat de la producció i l'especificitat del territori en un producte agroalimentari únic i amb valor afegit. Aquest fet, d'una banda, facilita la sortida al mercat dels productes locals, pel fet de ser singulars; de l'altra, però, també proporciona un major marge de benefici als productors, que retenen el valor afegit derivat del procés de transformació.

Si hom se centra en el cas del Priorat, es pot constatar que el principal fenomen que ha propiciat el desenvolupament del territori ha estat l'auge del sector vitivinícola, la qual cosa ha estat possible gràcies a una aposta generalitzada per la transformació del producte agrari i l'elaboració d'un producte acabat d'elevada qualitat i amb un alt valor afegit. La consolidació d'aquesta nova forma d'encarar el negoci vitivinícola ha permès situar al mercat un producte de gran qualitat, singular i valorat pels mercats internacionals, la qual cosa ha convertit l'agricultura en una activitat rendible i, a més a més, sostenible, tant socialment –ja que permet la supervivència dels petits agricultors i contribueix a l'equilibri de gènere– com ambientalment –ja que no perjudica el medi físic, ans al contrari: li afegeix valor–.

Per contra, aquells cultius de la comarca –bàsicament l'olivera i la fruita seca– en què es fa poca elaboració, segueixen presentant seriosos problemes de viabilitat, ja que la

manca de valor afegit del producte agrari –ja sigui l’oliva, l’ametlla o l’avellana– fa que el marge de benefici dels productors sigui escàs, alhora que la visibilitat del producte i la seva identificació amb el territori també és menor. Fins i tot, centrant l’atenció en les cooperatives –i assumint, en tot moment, que l’oli no té el mateix recorregut que el vi–, ja es pot percebre una certa diferència entre les cooperatives d’orientació vitivinícola i les d’orientació oleícola, ja que mentre les primeres han apostat per l’elaboració de vins diferents i la seva venda embotellada, les segones han seguit venent la major part de l’oli a grans empreses del sector de la distribució, sense apostar en cap moment per la diversificació dels productes elaborats.

En el cas del Priorat, com que l’aposta per la qualitat i la transformació del producte agrari s’ha donat en un cultiu –la vinya– amb una elevada presència sobre el territori, això ha resultat suficient per propiciar un desenvolupament incontestable de tota la comarca. Tanmateix, el menor impacte del procés en els extrems geogràfics del Priorat –allà on el cultiu de la vinya és pràcticament inexistent– suggereix que, efectivament, la transformació del producte agrari és una fase clau per a la viabilitat de l’activitat agrària i, de retruc, per a la confiança en el territori, per a la implicació del sector agrari en el procés de desenvolupament i per al manteniment del paisatge tradicional.

Pel que fa al Lluçanès, en aquest àmbit es poden percebre dues dinàmiques oposades. D’una banda, cal destacar l’increment de petits productors que elaboren formatges i embotits al territori, i que a través d’una aposta per la qualitat i l’especificitat, han aconseguit col·locar el seu producte al mercat, no només a través de la venda directa, sinó també a partir d’alguns canals de comercialització convencionals. D’altra banda, però, paral·lelament a aquest fenomen –que, tot sigui dit, és encara molt minoritari–, s’ha produït una consolidació del model agroindustrial especialment visible en el sector porcí, el qual s’ha implantat al territori a través de grans empreses que han fagocitat bona part de les petites explotacions ramaderes i han construït macrogranges amb una elevada densitat de bestiar. Aquest model de negoci no només ha provocat l’abandonament de l’activitat per part de molts ramaders, sinó que també ha generat seriosos problemes de contaminació hídrica i alteració del paisatge agrari. A més a més, ha provocat que tots aquells petits productors que no elaboren tinguin seriosos problemes per sobreviure, ja que no tenen manera de diferenciar el seu producte ni tampoc poden competir amb les grans empreses del sector, a causa dels majors costos de producció que tenen respecte aquestes.

De forma similar, les explotacions cerealístiques i farratgeres del Lluçanès també es regeixen per criteris productius, i la manca de transformació del producte agrari per part

dels propis productors fa que aquests tinguin un estret marge de benefici. En aquest sentit, l'absència de cooperatives al territori ha de ser contemplada com un factor negatiu, ja que limita les possibilitats de transformació dels productes agraris locals en el propi territori. Així, es pot considerar que la manca de diferenciació del sector agrari lluçanès –amb potencial per haver apostat per productes menys comuns, ecològics o lliures de transgènics– ha limitat les possibilitats de posicionar el territori en base als seus productes agroalimentaris, així com d'avançar cap a un model territorial més sostenible.

Finalment, en relació a la Conca de Tremp, convé destacar que el sector agrari ha estat víctima d'una manca d'aposta, de confiança i de suport per part de l'administració pública, la qual cosa ha dificultat l'emprenedoria i la innovació en aquest sector –en què, d'altra banda, i més enllà de casos aïllats, tampoc hi ha hagut una iniciativa privada especialment potent–. En els inicis del procés, la parcial reconversió cap a una ramaderia porcina intensiva va resultar econòmicament rendible, però l'aposta per la quantitat i la constant cerca de millors rendiments ha propiciat que, avui en dia, aquesta activitat sigui totalment insostenible, tant a nivell social i econòmic –per les dificultats dels petits productors, que no poden créixer il·limitadament ni competir amb les grans explotacions– com a nivell ambiental –a causa de la contaminació hídrica que genera¹⁵²–.

A més a més, i de forma especialment rellevant, la Conca de Tremp no disposa d'un escorxador que pugui satisfer la demanda del territori, un equipament que permetria reduir les despeses de transport, afavoriria l'elaboració per part dels propis productors i facilitaria l'establiment de sinergies entre ramaders, comerciants i restaurants locals. Com a conseqüència, tant en el sector porcí com en l'oví, l'elaboració de productes carnis al propi territori és actualment força escassa, la qual cosa redueix notablement el marge de benefici dels productors ramaders locals.

D'altra banda, pel que fa a l'agricultura, tant els productors de cereals –un cultiu que se sosté, únicament, gràcies a les subvencions– com els productors d'ametlla, tampoc s'encarreguen de la transformació del producte. Aquest fet, sumat a l'escassetat de cooperatives agràries en el territori, provoca que aquests productes siguin exportats sense elaborar i sense cap mena de valor afegit. De resultes, no només els agricultors obtenen pocs beneficis de la seva activitat, sinó que els productes resultants també són més difícils de diferenciar respecte els d'altres zones. En contrast amb tot aquest

¹⁵² Els problemes ambientals derivats de la ramaderia porcina intensiva a la Conca de Tremp han estat profundament analitzats per Borrás Ferrán (2002).

panorama, l'únic subsector que ha emergit com una opció viable i sostenible a llarg termini ha estat l'activitat vitivinícola, i ho ha aconseguit, precisament, a base d'apostar per una producció de qualitat i l'elaboració d'un producte acabat, singular i amb valor afegit, la qual cosa ha afavorit la seva valoració per part dels consumidors i la seva sortida al mercat.

A mode de conclusió, la comparació entre els tres processos de desenvolupament rural analitzats suggereix que un dels factors més rellevants per a la viabilitat i la sostenibilitat de l'activitat agrària –i conseqüentment, per a un desenvolupament rural reeixit– és la integració vertical del sector; és a dir, que els productors també s'encarreguin de la transformació del producte –o com a mínim, que aquesta es dugui a terme en el propi territori–, i que a través d'una aposta per la qualitat i l'especificitat, s'elaborin productes acabats amb un valor afegit, que puguin ser diferenciats i que puguin sortir al mercat a preus rendibles.

6.2.7. L'aprofitament del paisatge i la generació de sinergies

En un context com l'actual, caracteritzat pel creixement de la població urbana i l'ús de les àrees rurals com a espais de lleure, són nombrosos els autors que han destacat el paisatge com un dels principals recursos per al desenvolupament de les àrees rurals, gràcies al seu potencial per atraure turisme (Domon 2011; Tobias i Müller Wahl 2013). L'anàlisi comparativa entre els tres casos d'estudi suggereix que, efectivament, la valorització i l'aprofitament del paisatge és un factor clau per al desenvolupament rural, però no únicament pel seu paper com a reclam turístic, sinó també per les diverses externalitats positives que pot generar, com ara un augment de l'autoestima, una nova forma d'entendre i de relacionar-se amb l'entorn o la possibilitat d'establir sinergies entre el sector agroalimentari i el turisme, un factor ja constatat per varis autors (Matthews i Selman 2006; Nogué 2010).

A la Conca de Tremp, el paisatge no ha estat un element especialment apreciat per la població local fins ben entrat el segle XXI, que és quan aquesta s'ha deslliurat de l'imaginari col·lectiu desfavorable i ha copsat el potencial turístic local. Fins aleshores, però, aquesta manca de valoració havia limitat l'arribada del turisme al territori, ja que comportava que no es fessin esforços suficients per promocionar uns determinats valors que, malgrat no coincidir amb l'idil·li rural, també tenien un ampli recorregut, tal i com s'ha demostrat recentment amb la progressiva consolidació del turisme astronòmic i geològic. Alhora, la manca de valoració del paisatge local també ha provocat que, fins fa ben poc, encara pervisqués un cert sentiment de menyspreu envers el propi territori,

la qual cosa limitava la confiança en el potencial local i, de retruc, l'emprenedoria de negocis vinculats al capital territorial.

Malgrat tot, aquesta dinàmica s'està començant a revertir, i la població local està començant a percebre el paisatge amb uns altres ulls. Així, durant els darrers anys han aparegut nombrosos productes turístics –tant per iniciativa privada, com pública– amb el paisatge com a element central, com ara el Tren dels Llacs o El Cinquè Llac –aquest darrer, a cavall de la Conca de Tremp i la Vall Fosca–. Addicionalment, convé destacar que la històrica infravaloració del paisatge de la Conca pot resultar positiva a llarg termini, ja que ha permès preservar el caràcter rural del territori en uns anys de profundes transformacions urbanístiques, la qual cosa constitueix un potencial immens –i inexistent, en moltes àrees rurals– de cara al futur.

Pel que fa al Lluçanès, l'anàlisi dels grups focals suggereix que, a diferència de la Conca de Tremp, el paisatge ja és un element apreciat i valorat per la població local, tot i que paradoxalment, no ha estat aprofitat com a motor de desenvolupament del territori. D'una banda, se n'ha fet poca promoció des de l'àmbit local, tal i com ho indica la manca de senyalització dels principals punts d'interès del territori; d'altra banda, però, i de forma encara més rellevant, tampoc s'ha apostat per un model turístic que a favorís la seva posada en valor.

En efecte, l'aposta del sector turístic lluçanès per un turisme desvinculat de l'entorn físic ha dificultat enormement la valorització del paisatge, ja que ha atret un perfil de visitant sedentari, més interessat en les qualitats de l'allotjament que no pas en el territori en si mateix. Això, al seu torn, també ha impossibilitat la generació de sinergies entre el sector turístic i el sector agroalimentari, en què el paisatge hauria pogut jugar un rol central. Conseqüentment, els beneficis que el conjunt del territori obté del turisme són relativament escassos, ja que més enllà de les cases rurals, genera poca despesa.

Així mateix, convé recalcar que la manca d'aprofitament del paisatge per atraure turisme suposa la renúncia a un dels principals elements que haurien permès diferenciar el Lluçanès i posicionar-lo com un destí turístic singular. Per contra, l'actual model provoca que el Lluçanès hagi de competir en un mercat molt més ampli i amb moltes menys possibilitats de destacar. Dins d'aquest panorama, la recent aposta pel cicloturisme –de la mà de l'empresa Burricleta– constitueix, probablement, el millor exemple a seguir per avançar cap a un model turístic més vinculat al territori i més apropiat per a la generació de sinergies amb altres sectors i activitats.

Finalment, el cas del Priorat mostra una realitat totalment diferent, en què el paisatge no només és apreciat i valorat per la població local –com ja passa al Lluçanès–, sinó que, a més a més, també ha estat aprofitat per al turisme, facilitant la generació de sinergies amb el sector agroalimentari i la coherència entre activitats econòmiques diverses. La revalorització del paisatge a ulls de la població local s’ha traduït en un clar augment de l’autoestima i de la confiança en el territori. A més a més, però, el paisatge també ha estat un element clau per vincular el producte agroalimentari local –en aquest cas, el vi– amb el territori, contribuint a la diferenciació dels vins prioratins i promocionant el territori a partir dels seus productes agroalimentaris. En definitiva, el paisatge s’ha erigit com un puntal de l’economia prioratina, ja que constitueix el nexa entre els dos principals sectors estratègics del territori.

A mode de resum, es pot concloure que la valorització i l’aprofitament del paisatge és un factor clau per a un desenvolupament rural reeixit, ja que permet atraure un turisme de qualitat i vinculat al territori, reforça l’autoestima, afavoreix el gaudi de l’entorn i el benestar personal, i constitueix el principal element per establir vincles entre el sector agroalimentari i el turisme, afavorint així la coherència interna del territori.

6.2.8. La creació d’un relat territorial i la projecció exterior

La importància que el turisme ha adquirit per les àrees rurals durant les últimes dècades ha portat alguns autors a considerar que la projecció exterior del territori és un element molt important per al desenvolupament rural, la qual cosa ha centrat una gran atenció sobre el *branding* territorial (vegeu, per exemple, Lee et al. 2005; Marsden i Sonnino 2008; Mettepenningen et al. 2012; de San Eugenio-Vela i Barniol-Carcasona 2015). La comparació entre els tres casos d’estudi suggereix que la visibilitat d’un territori és, efectivament, un aspecte important per al seu desenvolupament, però que l’element veritablement rellevant és que el territori disposi d’un contingut; és a dir, que porti associat uns atributs, una història, un relat per transmetre, ja que al cap i a la fi, això és el que el farà visible, singular i atractiu de cara a l’exterior.

El Lluçanès i la Conca de Tremp són dos clars exemples en què l’absència d’elements insígnia i d’uns atributs definidors han limitat la projecció del territori a l’exterior, i de retruc, han dificultat la captació del turisme i la visibilitat dels productes locals. En el cas del Lluçanès, el projecte Territoris Serens pretenia incidir, precisament, en aquest aspecte, advocant per un posicionament del territori a partir d’un valor transversal: la serenitat. Tanmateix, la tímida execució del projecte ha impedit que, avui en dia, el territori sigui reconegut a partir d’aquest valor. Addicionalment, fenòmens com la

proliferació de macrogranges porcines, la contaminació dels cursos fluvials o l'impacte ambiental del turisme estival a la riera de Merlès entren en conflicte amb el valor de la serenitat, posant en dubte que el territori es pugui arribar a posicionar a partir d'aquest element.

Així mateix, el Lluçanès tampoc ha aconseguit consolidar cap producte agroalimentari estrella que atorgui renom i visibilitat al territori. Tant és així, que un dels productes locals més reconeguts a l'exterior –la coca de Perafita– no és ni tan sols ben valorat per la població lluçanesa. Per tot plegat, estem parlant d'un territori amb un contingut poc visible, la qual cosa dificulta especialment l'arribada del turisme. Aquest fet és especialment sorprenent si tenim present que, tal i com es desprèn dels grups focals, el Lluçanès és un territori molt apreciat pels seus visitants, la qual cosa confirma que el territori té valors i potencial, però que no els ha sabut transmetre a l'exterior, fruit d'una manca d'estratègia i de consens.

A la Conca de Tremp, per la seva banda, no només no s'ha aconseguit posicionar el territori a partir d'uns valors determinats, sinó que de fet, tampoc s'ha arribat a debatre sobre quins haurien de ser aquests valors. De resultes, les estratègies de desenvolupament impulsades des de la pròpia administració no sempre han mostrat coherència entre elles: així, per exemple, en el sector agroalimentari s'ha promogut una concentració parcel·lària i una ampliació del regadiu –que inevitablement atraurà grans empreses agroindustrials al territori–, al mateix temps que es dóna suport –i per tant, s'encoratja– a un model agrari alternatiu, basat en la qualitat, la sostenibilitat i la supervivència de les petites explotacions.

De forma similar, el sector turístic de la Conca de Tremp ha tingut moltes dificultats per arribar-se a consolidar al territori, entre d'altres coses, perquè no és associat a cap element o cap activitat en concret. Així, es dóna la paradoxa d'un territori amb un patrimoni ambiental, cultural i històric extremadament ric i divers –muntanya, rius, llacs, congostos, cel nocturn, castells, geologia, paleontologia, etc.–, però sense cap element que sobresurti i que faciliti el posicionament del territori com a destí turístic de referència.

En aquest sentit, cal considerar que l'absència d'Espais Naturals de Protecció Especial (ENPE)¹⁵³ –tot i posseir espais susceptibles de ser-ho considerats, com ara la Serra del

¹⁵³ La Conca de Tremp té diversos espais inclosos dins el Pla d'Espais d'Interès Natural (PEIN), però cap d'ells arriba a la categoria d'ENPE, la qual engloba *parcs nacionals*, *parcs naturals*, *reserves naturals* i *paratges naturals d'interès nacional*.

Montsec– constitueix un greuge per a la Conca de Tremp, ja que ha impedit valoritzar i donar a conèixer uns paratges que, addicionalment, han de competir amb altres marques turístiques de més renom, com ara el romànic de la Vall de Boí, el ràfting del Pallars Sobirà o el Parc Nacional d’Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. El temps dirà si l’actual projecte de geoparc suposa un punt d’inflexió en aquest aspecte, però mentrestant, tant el sector turístic com l’agroalimentari –mancat, també, d’un producte insígnia– segueixen mostrant serioses dificultats per fer-se un lloc en el mercat.

Finalment, a diferència dels altres dos casos d’estudi, el Priorat és un territori que ha aconseguit fer-se molt visible de cara a l’exterior, i ho ha fet, en gran mesura, gràcies al fet de disposar d’un producte insígnia –el vi– que, a través de la seva col·locació als mercats internacionals, ha situat el Priorat al mapa. En aquest sentit, cal reconèixer també la incidència de la DOQ Priorat, un distintiu de qualitat que ha atorgat un plus de reconeixement a la comarca.

De forma similar, la creació del Parc Natural de la Serra del Montsant va suposar una fita clau en el procés de desenvolupament del Priorat, ja que no només va consolidar un canvi de mentalitat entre la població local, sinó que va situar aquest espai –aspre, sec, mediterrani– al nivell d’altres espais naturals profundament idealitzats per l’imaginari col·lectiu, afavorint així la captació d’un turisme de qualitat i vinculat al territori. Més recentment, l’elaboració de la Carta del paisatge, l’adhesió a la CETS o l’actual candidatura a la UNESCO no han fet més que consolidar, oficialitzar i donar visibilitat al model territorial que es persegueix a la comarca. Així, el Priorat ha esdevingut un territori que, a part de ser reconegut, ja és associat a uns elements i uns valors determinats, entre els quals cal destacar el vi, el paisatge, la identitat i la cultura local.

En definitiva, es pot concloure que la creació d’un relat territorial és un factor altament rellevant per a un desenvolupament rural reeixit, ja que facilita la projecció del territori de cara a l’exterior i la seva identificació a partir d’uns determinats valors que, al seu torn, atrauran a un determinat perfil de visitant i de consumidor dels productes locals.

6.3. Síntesi de les variables rellevants

La comparació entre els tres processos de desenvolupament rural, centrant l’atenció en les seves diferències, posa a la llum una sèrie de factors que configuren les possibles explicacions del diferent grau d’èxit que han obtingut cadascun dels processos. Òbviament, el baix nombre de casos d’estudi impedeix afirmar amb rotunditat que

existeixi una relació de causalitat directa entre aquests factors i el grau d'èxit d'un procés de desenvolupament rural. Per aquest motiu, convé precisar que el que es pretén no és aportar una llista de factors *determinants* per a la consecució automàtica de l'èxit, sinó subratllar les variables que han condicionat el grau d'èxit obtingut en els tres casos d'estudi analitzats; unes variables que, sense necessitat d'esdevenir dogmàtiques, poden ser contemplades com a *factors rellevants* per a un desenvolupament rural reeixit.

Els múltiples factors rellevants, mencionats tots ells al llarg dels darrers vuit apartats, són enunciats de forma sintetitzada a la taula 6.5, on apareixen classificats en funció de tres grans categories sorgides de la pròpia tasca d'interpretació dels resultats: factors relatius a la *mentalitat* dels actors, factors relatius a l'*actitud* dels actors i factors relatius a la *interacció* entre actors.

Taula 6.5 Factors rellevants per a un desenvolupament rural reeixit

<i>Tipus de factors</i>	<i>Factors rellevants</i>
Factors relatius a la <i>mentalitat</i> dels actors	<ul style="list-style-type: none"> • Coneixement i valoració del capital territorial per part de la població local • Confiança dels actors econòmics en el potencial de desenvolupament • Consciència de la població local al voltant dels reptes i les necessitats del territori • Consciència i compromís dels actors polítics amb el procés de desenvolupament • Formació del capital humà local en els sectors estratègics del territori
Factors relatius a l' <i>actitud</i> dels actors	<ul style="list-style-type: none"> • Proactivitat i implicació de la societat civil • Suport actiu de l'administració pública • Amplitud i diversitat dels actors implicats • Transformació dels productes agraris • Màrqueting i comercialització dels productes locals • Gestió i aprofitament sostenible del paisatge • Projecció exterior del territori
Factors relatius a la <i>interacció</i> entre actors	<ul style="list-style-type: none"> • Unitat dels actors implicats • Consens d'objectius a escala territorial • Generació de sinergies entre diferents sectors i activitats • Construcció d'un relat territorial a partir d'uns valors transversals

Font: elaboració pròpia

A mode de resum, es pot considerar que aquests són els principals factors que han diferenciat els tres processos de desenvolupament rural analitzats, erigint-se així com a *factors rellevants* per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural.

Tanmateix, tal i com queda reflectit en les taules 6.1, 6.2, 6.3 i 6.4, els tres casos d'estudi també han presentat alguns trets comuns, que malgrat no tenir capacitat explicativa sobre el diferent grau d'èxit de cada cas, mereixen ser igualment esmentats, ja que no deixa de ser significatiu que un mateix element hagi afavorit o dificultat els tres processos de desenvolupament alhora. A continuació, doncs, i a mode de tancament d'aquest capítol, aporto una breu reflexió sobre els trets comuns més destacats que han presentat, fins a l'actualitat, els processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp.

6.4. Una reflexió sobre els trets comuns

D'entre totes les *decisions locals* que han afavorit el desenvolupament dels tres territoris analitzats, convé destacar-ne una que, expressada de forma genèrica, ha contribuït a la consecució de resultats positius en tots tres casos: la *creació de noves institucions*. En efecte, durant el transcurs dels tres processos de desenvolupament analitzats, s'han creat determinades institucions que, en nombroses ocasions, han acabat jugant un rol crucial en el procés. Així, per exemple, en el cas del Priorat, es pot destacar l'Escola d'Enologia Jaume Ciurana, la DO Montsant, el Parc Natural de la Serra del Montsant o l'associació Prioritat; institucions sorgides, totes elles, per donar resposta a unes circumstàncies o amenaces determinades que requerien la creació d'un organisme específic. De forma similar, en el cas del Lluçanès resulta obligat fer referència a la creació del Consorci del Lluçanès, l'organisme que ha impulsat la gran majoria d'iniciatives orientades al desenvolupament del territori. Alhora, però, tampoc es pot passar per alt la recent creació de les associacions d'agroturisme, de productors artesans i de propietaris forestals, que estan contribuint a la dinamització d'aquests tres àmbits. Finalment, en relació a la Conca de Tremp, convé destacar l'impuls que va suposar, en el seu moment, la creació del Consell Comarcal de Muntanya del Pallars Jussà –tot i no ser fruit d'una decisió estrictament *local*–, així com la recent creació de la Societat de Foment Jussactiu, que tot i el seu discret protagonisme fins al moment, ja ha significat un punt d'inflexió en termes de cooperació público-privada.

De forma oposada, si hom es fixa en les *decisions locals* que han limitat el desenvolupament dels tres territoris analitzats, també es poden observar alguns patrons comuns. En primer lloc, que els tres processos de desenvolupament s'han caracteritzat, en línies generals, per una sorprenent manca d'actuacions dirigides a afavorir la venda dels productes locals en el propi àmbit local, la qual cosa suposa la renúncia a un mercat bàsic –encara que limitat–, alhora que dificulta la posada en valor d'aquests productes.

En segon lloc, que en tots els territoris analitzats es pot observar un cert desaprofitament d'algun tipus de capital que, malgrat el seu potencial de desenvolupament, ha quedat en un segon pla, en benefici d'altres elements que han estat més potenciats. En aquest sentit, resulta especialment xocant el pobre aprofitament que, fins a l'actualitat, ha tingut el patrimoni cultural del Priorat, el paisatge del Lluçanès o el capital ambiental de la Conca de Tremp, per citar-ne alguns exemples.

Finalment, convé esmentar que els tres processos de desenvolupament també s'han caracteritzat per un cert desaprofitament d'instruments o recursos estratègics que, tot i estar expressament definits amb el propòsit de contribuir al desenvolupament del territori, no han estat aplicats o no s'han utilitzat adequadament. En aquest sentit es pot esmentar, a tall d'exemple, la manca d'execució de l'Agenda 21 dels pobles del Montsant –al Priorat–, l'abandonament del projecte Territoris Serens –al Lluçanès– o el desaprofitament dels AODL municipals i l'incompliment parcial dels Plans de Muntanya –a la Conca de Tremp–.

D'altra banda, si traslladem l'atenció sobre els *factors externs* que han afavorit el desenvolupament del territori, convé destacar-ne especialment tres, pel fet d'haver-se repetit en tots els casos analitzats. El primer d'aquests és el factor *necessitat*, és a dir, el fet que el territori es trobi en situació de crisi, la qual cosa ha actuat com un impulsor en tots tres casos. En efecte, en el cas del Priorat, s'ha palesat que l'extrema decadència del sector agrari va ser un element determinant per empènyer la pagesia local a aprendre i adaptar-se a una nova forma de treballar la vinya. De forma similar, al Lluçanès, el tancament de les fàbriques tèxtils i l'increment sobtat de l'atur va ser un element igualment detonant per a la reacció dels ajuntaments i la creació del Consorci del Lluçanès. Finalment, en el cas de la Conca de Tremp, es pot considerar que un dels factors que més ha incidit en la recent dinamització del procés ha estat, precisament, la crisi econòmica actual, que ha resultat clau per impulsar la iniciativa privada i la col·laboració en un territori tradicionalment poc emprenedor.

El segon *factor extern* a destacar pel seu impacte positiu en els tres casos analitzats és l'*arribada d'emprenedors nous* al territori. En el cas del Priorat, de fet, l'arribada de viticultors i enòlegs forans va ser un element clau per al ressorgiment vitivinícola, ja que van ser aquests actors els que, gràcies a una mirada diferent sobre el territori prioratí, van visionar una oportunitat de negoci i van convertir els condicionants edafoclimàtics en un potencial de desenvolupament. De forma similar, si hom es fixa en el cas del Lluçanès i de la Conca de Tremp, resulta significatiu que bona part dels negocis més innovadors que han sorgit recentment –com per exemple, Burricleta o El

Cinquè Llac–, estiguin regentats per emprenedors nouvinguts o autòctons retornats després d'un període a la ciutat. Aquest fet corrobora que, tal i com van expressar múltiples participants dels grups focals, el potencial local acostuma a ser més apreciat des de la distància que no pas des del propi territori. Això, al seu torn, resulta plenament coherent amb les constatacions de Bosworth i Atterton (2012), que a partir d'un estudi desenvolupat al Regne Unit, van concloure que els negocis regentats per emprenedors nouvinguts acostumen a tenir un major impacte econòmic sobre el territori, gràcies als nivells superiors de formació acadèmica i esperit emprenedor que aquest col·lectiu té, en línies generals, respecte la població local.

En relació amb aquest darrer punt, convé puntualitzar que en els tres processos de desenvolupament analitzats s'ha produït una combinació entre l'anomenada *emprenedoria per oportunitat* –és a dir, sorgida per tal d'aprofitar una oportunitat de mercat– i l'anomenada *emprenedoria per necessitat* –o sigui, sorgida pel fet de ser la millor opció disponible– (Block i Wagner 2010). Curiosament, però, en tots tres casos, la majoria d'emprenedors per oportunitat han estat nouvinguts o retornats, mentre que la iniciativa empresarial de la població autòctona –sense incloure els retornats– ha aparegut, generalment, com a conseqüència de la necessitat. En qualsevol cas, aquesta distinció no implica que la població nouvinguda a les àrees rurals configuri un col·lectiu diferenciat; contràriament a això, tal i com es desprèn dels grups focals, la presència de neorurals en els tres territoris analitzats és acceptada amb total normalitat per part de la població autòctona, de manera que la convivència entre ambdós col·lectius esdevé, en paraules de Halfacree (2007), un fenomen totalment *ordinari*.

Finalment, el tercer *factor addicional* positiu que, sense cap mena de dubte, ha afavorit el desenvolupament dels tres territoris analitzats és la recent *revalorització de l'entorn rural i de l'activitat agrària*, un fenomen que s'ha manifestat recentment en totes les societats occidentals, i que no només s'ha traduït en un increment del turisme a les àrees rurals, sinó que també ha generat un nou moviment migratori des de la ciutat cap al camp (Clementi 2012).

Per acabar, si traslладem l'atenció sobre els *factors externs* que han limitat el desenvolupament dels tres territoris analitzats, convé destacar-ne especialment un, que s'ha manifestat en tots tres casos. Es tracta, concretament, de la *manca de suport de l'administració supralocal*. En efecte, el rol de l'administració provincial, autonòmica i estatal va ser objecte de nombroses crítiques durant els grups focals –especialment, al Priorat i a la Conca de Tremp–, la qual cosa indica que, des de les àrees rurals, hi ha la percepció generalitzada que no s'estan destinant prou esforços al desenvolupament

d'aquests territoris. Algunes mostres d'aquest fenomen –esmentades, totes elles, durant els grups focals– són l'excessiva severitat de la normativa sanitària, que dificulta l'elaboració i la venda de productes agroalimentaris artesanals; la fusió dels Grups d'Acció Local, que ha comportat una pèrdua d'especificitat i incidència del LEADER; o la pervivència d'una certa fòbia al principi de subsidiarietat, la qual cosa ha limitat el suport de l'administració a múltiples iniciatives locals, com és el cas de la candidatura a la UNESCO del Priorat.

Adicionalment, convé esmentar que, de la mateixa manera que els tres territoris analitzats s'han beneficiat d'una dinàmica general positiva, com és l'esmentada revalorització de l'entorn rural i de l'activitat agrària, tots ells s'han vist perjudicats, al mateix temps, per la pervivència de múltiples dinàmiques negatives que afecten a les àrees rurals del món occidental, com ara l'envelliment de la població, la precarietat laboral en el sector agrari, l'escàs relleu generacional, la pèrdua de serveis públics en un context de crisi econòmica o el despoblament dels nuclis més petits; aspectes que, tots ells, van ser objecte de debat durant els grups focals, a causa de la forta incidència que tenen sobre les dinàmiques locals.

En resum, l'anàlisi comparativa dels tres casos d'estudi posa de manifest que el desenvolupament de les àrees rurals depèn d'una gran diversitat de factors: alguns que l'afavoreixen, d'altres que el dificulten; alguns de caràcter local, d'altres més globals. Tots ells apareixen, en qualsevol cas, profundament interrelacionats, la qual cosa converteix el desenvolupament de les àrees rurals en un objectiu extremadament complex i dependent d'una gran diversitat d'àmbits i factors.

Capítol 7

EL RETORN A LA TEORIA: UNA VALORACIÓ CRÍTICA DEL MODEL DE LA *RURAL WEB*

En el capítol anterior, he presentat els resultats derivats de l'anàlisi comparativa entre els processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp, i he identificat els factors rellevants per a un desenvolupament rural reeixit. En aquest capítol, retorno a la teoria, i a partir d'una segona aproximació comparativa, faig una valoració crítica del model de la *rural web*, utilitzat en la present recerca com a eina d'anàlisi. La secció 7.1 correspon a una interpretació dels tres processos de desenvolupament a partir dels conceptes clau del model, posant èmfasi en la seqüència de cada procés analitzat, en el desplegament de la *rural web* local i en les percepcions dels agents del territori. La secció 7.2, per la seva banda, correspon a la valoració crítica pròpiament dita, incloent un repàs de les principals virtuts i limitacions del model, així com una proposta de reformulació del mateix.

7.1. Interpretació dels casos d'estudi a través de la *rural web*

Tal i com s'ha detallat en l'apartat 2.5.3, el model de la *rural web* (van der Ploeg i Marsden 2008) s'estructura en sis dimensions teòriques que, segons els seus autors, conformen els àmbits clau per al desenvolupament de les àrees rurals. Aquestes dimensions són, en la terminologia pròpia utilitzada, l'*aprofitament dels recursos locals*, la *producció de novetats*, la *sostenibilitat agrària i territorial*, la *col·laboració i treball col·lectiu*, l'*adaptació de la població i les institucions* i el *control local dels mercats*. Al seu torn, cadascuna d'aquestes dimensions pot actuar, en un procés de desenvolupament rural, com a *nucli*, com a *complement* o com a *resultat* (Kanemasu et al. 2008).

En aquesta secció, començo analitzant la seqüència que han presentat els tres processos de desenvolupament analitzats, identificant quines dimensions –de les sis que contempla el model– han constituït el *nucli* del procés, quines han actuat com a *complements* i quines han emergit com a *resultats*. Posteriorment, comparo l'enfortiment que els tres processos de desenvolupament han propiciat en els sis àmbits clau del model, avaluant així el grau de *desplegament* o *revitalització* de la *rural web* local. Finalment, a partir de

l'exercici de puntuació realitzat al final dels grups focals, ofereixo una visió quantitativa de les percepcions que els tres processos de desenvolupament han generat entre els participants de la recerca, els quals no deixen de ser una mostra de la població de les tres àrees d'estudi.

7.1.1. La seqüència dels processos de desenvolupament

a. Nucli

Segons els investigadors que es van encarregar de testar el model de la *rural web*, aquelles dimensions que desencadenen nous fenòmens i provoquen l'inici d'un procés de desenvolupament configuren els seus anomenats *iniciadors* (Kanemasu et al. 2008), un concepte que, en la terminologia pròpia utilitzada, correspon al *nucli* del procés de desenvolupament.

En el cas del Priorat, l'element detonant que va suposar l'inici del procés de desenvolupament i que va marcar un punt d'inflexió en el territori, desencadenant transformacions en múltiples àmbits, va ser l'arribada d'enòlegs i viticultors forans que, a partir d'un aprofitament diferent dels recursos locals i la introducció d'una sèrie de novetats en les fases de producció, elaboració i comercialització, van aconseguir elaborar vins d'alta qualitat i col·locar-los al mercat internacional. Així doncs, es pot considerar que, en termes de la *rural web*, el *nucli* del procés de desenvolupament del Priorat va ser una combinació entre un nou *aprofitament dels recursos locals* i una *producció de novetats* en el sector vitivinícola.

Pel que fa al Lluçanès, en canvi, aquell element que va marcar l'inici del procés de desenvolupament va ser la reacció conjunta del territori per fer front a la crisi del sector tèxtil. Aquesta reacció es va manifestar tant en el terreny institucional, amb la creació del Consorci del Lluçanès, com en l'esfera privada, amb una creixent empenedoria en l'àmbit de l'agroturisme. Conseqüentment, es pot considerar que, en aquest cas, el *nucli* del procés va ser una combinació entre una *adaptació de la població i les institucions* –en referència a la creació del Consorci i a les iniciatives turístiques privades– i un *aprofitament dels recursos locals* –en referència a l'aprofitament de les masies i el patrimoni cultural per atraure turisme al territori–.

Finalment, en el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp, convé diferenciar dues etapes. En primer lloc, una primera etapa que va anar des dels anys vuitanta fins als 2000, en què el territori no va experimentar millores palpables i que,

conseqüentment, es pot considerar com una fase fallida en aquest procés de desenvolupament. En aquesta etapa, els dos motors que havien de liderar la transformació del territori eren, d'una banda, la reorientació del sector agrari cap al cultiu de l'ametller i la ramaderia porcina intensiva, i de l'altra, el conjunt de l'administració pública i totes les seves actuacions –densificació del funcionariat, Consell Comarcal, Plans de Muntanya, iniciativa LEADER, etc.–. Així, en termes de la *rural web*, el *nucli* d'aquesta primera etapa va ser una combinació entre una *producció de novetats* –en referència a la implantació de noves pràctiques agràries– i una *adaptació de la població i les institucions* –en referència, exclusivament, al lideratge de l'administració pública–.

Des de la dècada dels 2000, tanmateix, i com a conseqüència dels pobres resultats obtinguts a partir de les iniciatives anteriors, s'han començat a percebre noves dinàmiques en el territori, la qual cosa indica l'inici d'una nova etapa en el procés de desenvolupament de la Conca de Tremp. Les dues dimensions de la *rural web* que millor escenifiquen l'inici d'aquesta etapa i que, conseqüentment, es poden considerar com el *nucli* renovat del procés, són la *col·laboració i treball col·lectiu* i l'*aprofitament dels recursos locals*. En efecte, aquells aspectes que han marcat un punt d'inflexió més notori han estat l'increment de la cooperació –tant entre els diferents òrgans de l'administració, com entre els sectors públic i privat– i el creixent aprofitament del patrimoni local per atraure turisme i per generar nous negocis estretament vinculats al territori.

b. Complements

Segons Kanemasu et al. (2008), aquelles dimensions que complementen els *iniciadors* –o *nucli*– i afavoreixen la consecució de resultats positius configuren els *lubricants* d'un procés de desenvolupament, un concepte que, en la present recerca, he traduït com a *complements*.

En el cas del Priorat, són nombrosos els fenòmens que, un cop iniciat el procés de desenvolupament, van afavorir la seva consolidació i van permetre la consecució de millores transversals. En primer lloc, cal destacar la ràpida adaptació de la pagesia local al nou model productiu implantat pels enòlegs i viticultors pioners; en segon lloc, el progressiu canvi de mentalitat que va experimentar la població, i que es va traduir en una creixent sensibilització amb el paisatge; i en tercer lloc, les dinàmiques de col·laboració, debat, negociació i consens que es van establir a partir de la iniciativa LEADER. Tots aquests elements van ser cabdals perquè el procés tirés endavant,

eixamplés horitzons i es traduí en resultats positius. Per tot plegat, es pot considerar que, en termes de la *rural web*, els dos principals *complements* del procés han estat l'*adaptació de la població i les institucions* –tot i que en aquest cas fem referència, únicament, a la població– i la *col·laboració i treball col·lectiu*.

Pel que fa al Lluçanès, cal destacar un fenomen que, tot i haver estat relativament discret, ha tingut la seva importància per permetre que determinades iniciatives puntuals s'hagin convertit en un procés més o menys generalitzat de reorientació del territori. Concretament, es tracta de l'augment de la cooperació i del treball conjunt, no només a través de l'eina del Consorci del Lluçanès, que ha aglutinat els ajuntaments del territori, sinó també a partir de la creació de noves associacions i d'una progressiva –tot i que no generalitzada– col·laboració entre diversos agents clau del territori. Així doncs, es pot considerar que, en certa manera, la dimensió de *col·laboració i treball col·lectiu* ha vingut actuant com un *complement* en aquest procés de desenvolupament, malgrat ser un àmbit on encara quedi molt camp per recórrer.

Finalment, en relació a la Conca de Tremp, es pot considerar que el problema de la primera etapa del procés no va ser el *nucli* en si mateix, sinó més aviat els complements –o més ben dit, la seva absència–. Concretament, els principals factors que van limitar les possibilitats d'èxit van ser aquests tres: en primer lloc, una manca de *col·laboració i treball col·lectiu* –escenificada en uns enfrontaments polítics exagerats, una manca de cooperació públicoprivada i el fracàs del cooperativisme agrari–; en segon lloc, una manca de *sostenibilitat agrària i territorial* –causada per la combinació d'uns cultius poc rendibles i una ramaderia ambientalment agressiva i basada en un creixement inassumible–; i en tercer lloc, una manca d'*adaptació de la població i les institucions* –en aquest cas, en referència a l'immobilisme imperant en el sector agrari i a la manca de consciència i compromís des de l'àmbit polític–.

c. Resultats

Pel que fa al Priorat, si contemplem el procés en tot el seu conjunt i comparem la situació actual de la comarca amb unes dècades enrere, es pot considerar que els principals resultats aconseguits han estat l'enfortiment del sector vitivinícola, la consolidació d'un model territorial més sostenible i la creixent complicitat entre els diversos actors del territori –incloent-hi l'administració pública–. Així doncs, les dimensions de la *rural web* que més s'han enfortit com a *resultat* del procés de desenvolupament són la *sostenibilitat agrària i territorial* i l'*adaptació de la població i*

les institucions –ara sí, en referència a les institucions i, més concretament, a l'administració pública–.

En relació al Lluçanès, cal tenir present que, tal i com s'ha anat argumentant, el procés de desenvolupament ha propiciat algunes millores puntuals que, tanmateix, han resultat insuficients per contrarestar les dinàmiques externes –extremadament potents– que afecten al territori. Així, per exemple, tot i el creixent nombre de petits productors que treballen al marge del sistema agroindustrial, no es pot considerar que el procés hagi generat un increment net de la *sostenibilitat agrària i territorial*, ja que la paral·lela proliferació de macrogranges porcines està afectant negativament el fràgil equilibri entre el dinamisme econòmic, la preservació del medi ambient i la justícia social. De forma similar, tampoc es pot considerar que hi hagi hagut millores notòries en l'àmbit del *control local dels mercats*, ja que la influència dels productors agraris sobre el procés de venda dels seus productes és, amb la progressiva consolidació del model agroindustrial, cada cop menor.

No obstant això, si hom se cenyeix a les sis dimensions de la *rural web*, hi ha dos àmbits que sí que es pot considerar que s'han enfortit com a resultat del procés: d'una banda, hi ha hagut un increment de l'*aprofitament dels recursos locals* –especialment del patrimoni històric i cultural–, i de l'altra, també hi ha hagut una certa *producció de novetats* en el sector agroalimentari, ja que malgrat tenir un pes relatiu discret, l'augment de productors agroalimentaris que elaboren i ofereixen nous productes agroalimentaris és un fet incontestable.

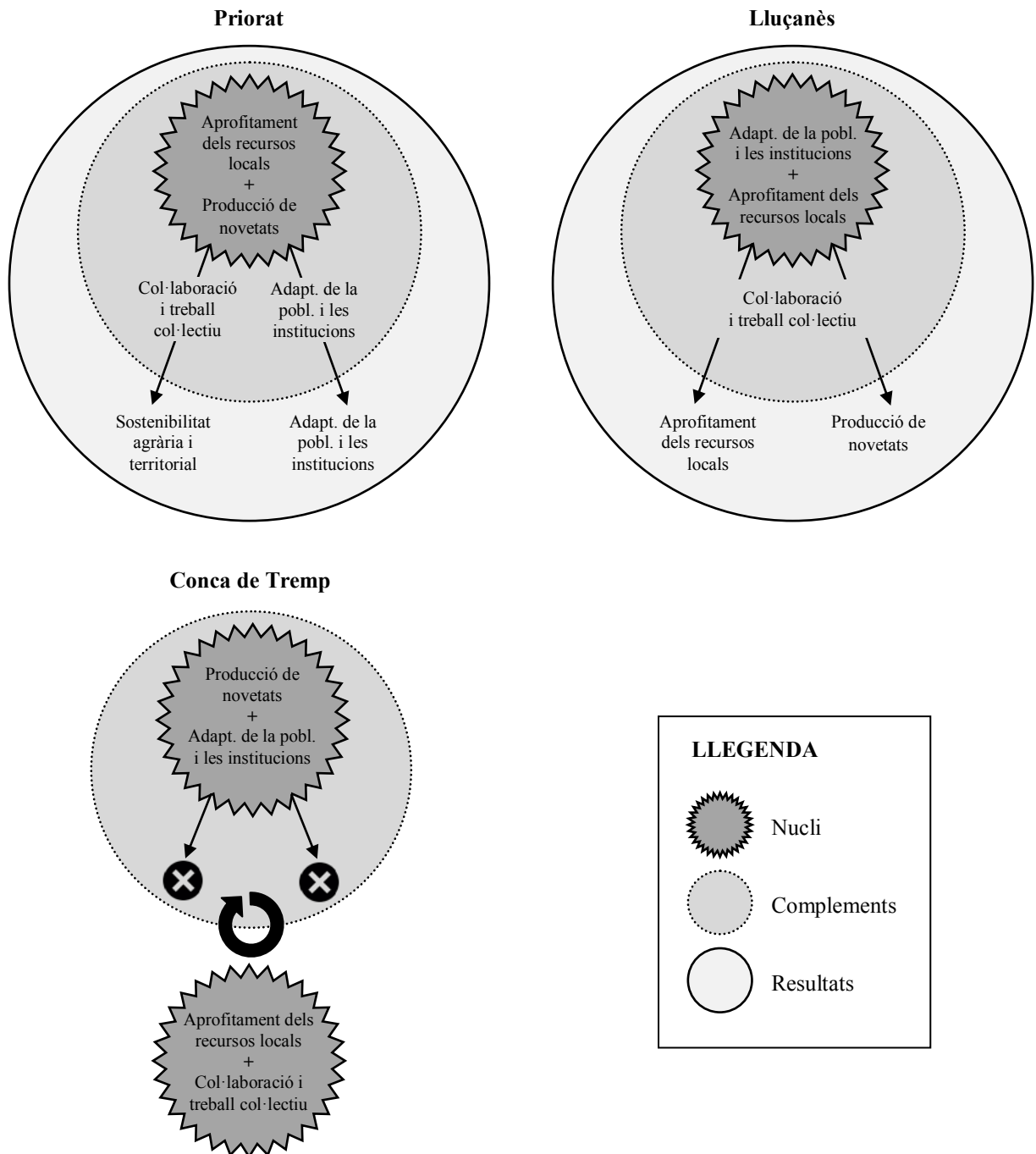
Finalment, en el cas de la Conca de Tremp, resulta agosarat parlar de *resultats*, ja que la primera etapa del procés no va permetre la consecució de grans millores en cap àmbit, mentre que la segona etapa encara es troba en plena fase de desplegament i només el temps dirà si acaba esdevenint un veritable procés de desenvolupament.

d. Valoració global

A mode de resum, la figura 7.1 inclou una representació esquemàtica de la seqüència que han presentat els tres processos de desenvolupament analitzats, mostrant quines dimensions de la *rural web* han constituït el *nucli* de cada procés, quines han actuat com a *complements* i quines s'han enfortit com a *resultat*. De forma coherent amb el relat aportat, els esquemes tan sols representen els àmbits més rellevants en cada cas i en cada fase del procés, de manera que no totes les dimensions de la *rural web* apareixen en cada esquema. D'altra banda, el caràcter ampli de les sis dimensions fa que algunes

d'elles puguin aparèixer repetides en un mateix esquema, ja que un mateix àmbit pot haver actuat com a *nucli* o *complement* i, alhora, haver-se vist enfortit com a *resultat*.

Figura 7.1 Seqüència dels casos d'estudi a partir del model de la rural web

Font: elaboració pròpia

La comparació entre els casos d'estudi obliga a fer algunes reflexions sobre el rol que han jugat les sis dimensions de la *rural web* en els tres processos analitzats. En primer

lloc, convé destacar la rellevància de la *col·laboració i treball col·lectiu*, una dimensió que s'ha manifestat com un *complement* clau, tant en el cas del Priorat com del Lluçanès. Així mateix, la seva absència va ser determinant per al fracàs de la primera etapa del procés de la Conca de Tremp. Tot plegat suggereix que, de les sis dimensions proposades per van der Ploeg i Marsden (2008), aquesta és especialment rellevant per permetre que unes determinades iniciatives puntuals puguin acabar generant un procés transversal de desenvolupament.

En segon lloc, convé destacar la importància de l'*aprofitament dels recursos locals*, una dimensió que ha actuat com a *nucli* en el cas del Priorat, en el cas del Lluçanès i en la nova etapa de la Conca de Tremp. Aquest fet corrobora que la valoració del capital territorial i el seu aprofitament és un factor clau per al desenvolupament rural, no només pels beneficis directes que genera, sinó també pel fet de propiciar millores en altres àmbits, com ara la *producció de novetats* –a través de la creació de nous productes vinculats al territori– o la *sostenibilitat agrària i territorial* –pel fet de reduir la dependència dels recursos exògens–.

Finalment, també convé esmentar el rol insignificant que ha tingut, en tots tres casos, la dimensió referent al *control local dels mercats*, la qual cosa suggereix que, de les sis dimensions que integren el model, aquesta és, probablement, la menys rellevant per al desenvolupament rural.

7.1.2. El desplegament de la *rural web* local

L'anàlisi de la seqüència dels processos de desenvolupament ha posat de manifest que les sis dimensions de la *rural web* fan referència a uns àmbits molt generals, els quals permeten englobar una gran diversitat de qüestions més específiques. En efecte, des d'un punt de vista generalista, fàcilment podríem incloure qualsevol dels temes que han estat abordats –tant en l'anàlisi individual de cada cas d'estudi, com en la comparativa– en alguna de les sis dimensions teòriques del model, la qual cosa valida la seva selecció per part de van der Ploeg i Marsden (2008) com a àmbits clau per al desenvolupament rural. Conseqüentment, es pot considerar que el model de la *rural web* constitueix un marc teòric absolutament vàlid per aproximar-se al fenomen del desenvolupament rural, com a mínim des d'una perspectiva general i de conjunt.

Deixant de banda la seqüència dels processos, tot seguit analitzo l'evolució que han experimentat els tres territoris analitzats en les sis dimensions que contempla el model de la *rural web*. En d'altres paraules, i recorrent a la terminologia que utilitzen els

propis autors del model, avaluo el *desplegament* o la *revitalització* que ha sofert la *rural web* particular de cada territori arran del seu procés de desenvolupament. En aquest sentit, cal entendre la *rural web* d'un territori com la xarxa d'elements diversos –persones, recursos, activitats i processos– que possibilita el seu desenvolupament i que depèn, essencialment, de la fortalesa local en les sis dimensions esmentades: *l'aprofitament dels recursos locals*, *la producció de novetats*, *la sostenibilitat agrària i territorial*, *la col·laboració i treball col·lectiu*, *l'adaptació de la població i les institucions* i *el control local dels mercats*.

Les taules 7.1, 7.2, 7.3, 7.4, 7.5 i 7.6 resumeixen els principals avenços i les principals limitacions que han experimentat els tres territoris analitzats en cada dimensió de la *rural web*. Les sis taules han estat elaborades a partir de les dades recollides a través dels grups focals i presentades en el Capítol 5. Cada ítem inclòs a les taules apareix introduït amb un símbol, indicant si es tracta d'un avenç o d'una limitació. Finalment, cada taula inclou una última fila en què, a partir de totes les evidències aportades, quantifico el grau de fortalesa del territori en aquell àmbit determinat, utilitzant un valor percentual. Tot i l'innegable caràcter subjectiu d'aquest exercici de quantificació, convé remarcar que ha estat efectuat exclusivament a partir de les evidències empíriques recollides a través de la present recerca.

Tal i com es desprèn de les taules elaborades, els tres territoris han presentat algun tipus de millora en tots els àmbits contemplats; tanmateix, en alguns casos, aquestes millores no han estat suficients per contrarestar els obstacles, de manera que la seva obtenció no significa necessàriament que la *rural web* local s'hagi enfortit en aquell àmbit determinat. Alhora, convé precisar que algun element pot aparèixer repetit en més d'una taula, fruit de fer referència a més d'una de les dimensions del model.

Taula 7.1 *Evolució dels casos d'estudi en aprofitament dels recursos locals*

<i>Priorat</i>	<i>Lluçanès</i>	<i>Conca de Tremp</i>
↑↑ Optimització de l'ús dels recursos edafoclimàtics per a la producció vitivinícola	↑ Formació i recol·locació dels antics treballadors tèxtils	↑ Recent valorització i aprofitament turístic del paisatge
↑ Valorització i enfortiment del capital humà	↑ Valorització dels productes agroalimentaris artesanals	↑ Aprofitament dels recursos edafoclimàtics per a l'impuls del sector vitivinícola
↑ Valorització del vi a escala internacional	↑ Aprofitament de la biomassa com a font d'energia	↑ Recent creació de negocis vinculats al territori
↑ Valorització i aprofitament turístic del paisatge	↑ Aprofitament de les masies per al turisme rural	↓ Desaprofitament del potencial agrari
	↑ Recuperació i aprofitament turístic del patrimoni cultural	

↑ Generació de sinergies entre el sector agroalimentari i el turisme ↓ Manca d'aprofitament del patrimoni cultural	↓ Escàs aprofitament turístic del paisatge ↓ Manca de sinergies entre el sector agroalimentari i el turisme ↓ Abandonament del projecte Territoris Serens ↓ Absència d'un producte agroalimentari insígnia	↓ Escàs aprofitament turístic del patrimoni natural i cultural ↓ Desaprofitament del capital humà potencialment emprenedor ↓ Manca de sinergies entre el sector agroalimentari i el turisme
Grau de fortalesa: 90%	Grau de fortalesa: 50%	Grau de fortalesa: 40%

Font: elaboració pròpia

Taula 7.2 Evolució dels casos d'estudi en producció de novetats

<i>Priorat</i>	<i>Lluçanès</i>	<i>Conca de Tremp</i>
↑ Introducció de noves varietats vitícoles i nous mètodes productius ↑ Obtenció de vins d'alta qualitat i singulars ↑ Aposta generalitzada per la venda embotellada del vi ↑ Innovació enològica constant ↑ Creació de productes turístics vinculats al patrimoni agrari ↓ Manca d'innovació en els sectors de l'oli i la fruita seca ↓ Estancament del model enoturístic	↑ Recuperació de varietats autòctones ↑ Aparició de nous negocis agroalimentaris d'alta qualitat ↑ Auge i consolidació del sector turístic ↓ Manca d'innovació en cultius i pràctiques agràries ↓ Escassa transformació i diferenciació dels productes agraris ↓ Desvinculació territorial del sector del turisme rural	↑ Recuperació del cultiu vitícola ↑ Aparició de nous negocis agroalimentaris d'alta qualitat ↑ Incipient creació de productes turístics innovadors ↓ Escassa implantació de cultius alternatius al cereal ↓ Escassa transformació i diferenciació dels productes agraris ↓ Manca de definició del model turístic
Grau de fortalesa: 80%	Grau de fortalesa: 50%	Grau de fortalesa: 50%

Font: elaboració pròpia

Taula 7.3 Evolució dels casos d'estudi en sostenibilitat agrària i territorial

<i>Priorat</i>	<i>Lluçanès</i>	<i>Conca de Tremp</i>
↑ Increment de la rendibilitat de l'activitat vitivinícola ↑ Incorporació de joves i equilibri de gènere en el sector vitivinícola ↑ Viabilitat i manteniment de les petites explotacions vitícoles ↑ Protecció d'espais naturals de gran valor	↑ Valorització del paisatge ↑ Aparició de petits negocis rendibles en el sector formatger ↓ Consolidació d'un model de ramaderia porcina agroindustrial ↓ Construcció de macrogranges que alteren el paisatge tradicional ↓ Inviabilitat econòmica de les petites explotacions	↑ Consolidació de la vitivinicultura com una activitat rendible ↑ Aparició de petits negocis rendibles en el sector carni ↑ Creixent valorització del paisatge ↑ Introducció de cultius experimentals ↓ Pervivència de cultius poc rendibles

↑ Valorització del paisatge i reforç com a pilar econòmic ↑ Aposta per un model territorial sostenible ↓ Dificultats de viabilitat econòmica en les explotacions d'oliveres i fruita seca ↓ Escassa diversificació de cultius al sector central de la comarca	↓ Desaparició del sector vaquí ↓ Concentració de terres i fagocitació del sector agrari per grans empreses agroindustrials ↓ Contaminació dels recursos hídrics ↓ Manca d'aposta per cultius o pràctiques agràries amb un valor afegit	↓ Consolidació d'un model de ramaderia porcina agroindustrial ↓ Manca d'aposta per la transformació dels productes carnis ↓ Escassa diversificació de cultius a la zona de regadiu ↓ Manca de protecció d'espais naturals de gran valor
Grau de fortalesa: 80%	Grau de fortalesa: 30%	Grau de fortalesa: 40%

Font: elaboració pròpia

Taula 7.4 Evolució dels casos d'estudi en col·laboració i treball col·lectiu

<i>Priorat</i>	<i>Lluçanès</i>	<i>Conca de Tremp</i>
↑ Augment de la col·laboració dins del sector vitivinícola ↑ Dinamització i consolidació de les cooperatives vitivinícoles ↑ Consolidació de la metodologia LEADER ↑ Creació de l'associació Prioritat ↑ Compromís transversal amb la Carta del paisatge del Priorat ↑ Consens d'un model territorial propi ↑ Augment de la col·laboració públic-privada ↓ Manca de col·laboració entre petits productors ↓ Manca de col·laboració entre el sector vitivinícola i l'oleícola ↓ Escassa cohesió entre la zona del Montsant i la resta de la comarca	↑ Reacció territorial a la crisi del sector tèxtil ↑ Creació del Consorci del Lluçanès ↑ Creació d'associacions en l'àmbit turístic, agroalimentari i forestal ↑ Cooperació entre ramaders i propietaris forestals ↓ Distanciament entre l'administració i la societat civil ↓ Manca de consens sobre el model territorial desitjat ↓ Absència de cooperatives agràries al territori ↓ Pervivència d'una forta mentalitat individualista	↑ Creació de la Societat de Foment Jussactiu ↑ Incipient col·laboració en l'àmbit polític ↓ Històric conflicte polític entre el Consell Comarcal i l'Ajuntament de Tremp ↓ Manca de continuïtat i coherència entre les iniciatives de l'administració local ↓ Manca de suport públic a la iniciativa privada ↓ Manca de reflexió i de consens sobre el model territorial desitjat ↓ Fracàs del cooperativisme agrari ↓ Manca d'unió de les associacions turístiques
Grau de fortalesa: 70%	Grau de fortalesa: 60%	Grau de fortalesa: 30%

Font: elaboració pròpia

Taula 7.5 Evolució dels casos d'estudi en adaptació de la població i les institucions

<i>Priorat</i>	<i>Lluçanès</i>	<i>Conca de Tremp</i>
↑ Adaptació de la pagesia local al nou model productiu vitivinícola	↑ Integració dels ajuntaments en el Consorci del Lluçanès	↑ Aplicació del projecte Treball a les 7 Comarques

<ul style="list-style-type: none"> ↑ Institucionalització del sector vitivinícola ↑ Canvi de mirada de la població local envers el propi territori ↑ Creació del Parc Natural de la Serra del Montsant i el Consorci de la Serra de Llaberia ↑ Compromís de l'administració local amb el model territorial definit ↑ Creixent implicació i suport actiu de l'administració local ↑ Creixent implicació del teixit associatiu local ↓ Manca de suport des dels nivells superiors de l'administració ↓ Reticències i manca d'implicació per part d'alguns ajuntaments 	<ul style="list-style-type: none"> ↑ Lideratge del Consorci del Lluçanès en la dinamització dels sectors agroalimentari i turístic ↑ Oferta formativa del Consorci del Lluçanès ↑ Pedagogia sobre qüestions territorials a través de les escoles ↓ Manca de compromís per aplicar el projecte Territoris Serens ↓ Escassa implicació i mobilització ciutadana ↓ Escassa consciència ambiental dins del sector agrari ↓ Manca d'una aposta ferma per esdevenir comarca administrativa 	<ul style="list-style-type: none"> ↑ Abandonament de la mentalitat funcional i augment de l'emprenedoria ↑ Integració d'organismes públics i empreses privades en la Societat de Foment Jussactiu ↑ Creació de nous espais de trobada per als agents privats del territori ↓ Pervivència d'un enfocament de desenvolupament exogen i modernitzador ↓ Històric conflicte polític entre el Consell Comarcal i l'Ajuntament de Tremp ↓ Desaprofitament de projectes i recursos públics ↓ Manca de suport a la iniciativa privada ↓ Endarreriments en l'execució del projecte d'ampliació i modernització del regadiu
Grau de fortalesa: 80%	Grau de fortalesa: 60%	Grau de fortalesa: 40%

Font: elaboració pròpia

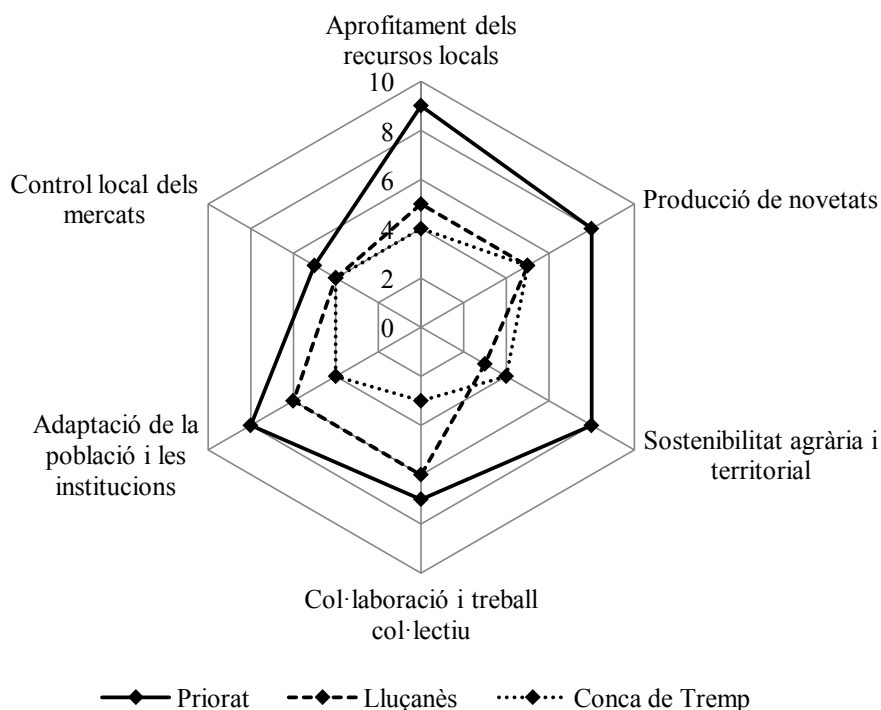
Taula 7.6 Evolució dels casos d'estudi en control local dels mercats

<i>Priorat</i>	<i>Lluçanès</i>	<i>Conca de Tremp</i>
<ul style="list-style-type: none"> ↑ Col·locació del vi als mercats internacionals amb pocs intermediaris ↑ Augment de la venda directa en el sector vitivinícola ↑ Venda embotellada del vi elaborat per les cooperatives ↓ Escassa comercialització de productes locals al territori ↓ Venda de l'oli a empreses del sector de la gran distribució ↓ Preu de venda de la fruita seca controlat per les llotges 	<ul style="list-style-type: none"> ↑ Augment de la venda directa de productes agroalimentaris artesanals ↑ Abundància de fires locals ↓ Escassa comercialització de productes locals al territori ↓ Manca de sinergies entre productors i restauradors locals ↓ Venda dels productes agraris no elaborats a grans empreses del sector ↓ Venda informal de productes elaborats artesanalment 	<ul style="list-style-type: none"> ↑ Augment de la venda directa de productes agroalimentaris artesanals ↑ Creixents sinergies entre productors i restauradors locals ↓ Escassa comercialització de productes locals al territori ↓ Increment del control dels intermediaris en el sector carni ↓ Venda dels productes agraris no elaborats a grans empreses del sector ↓ Preu de venda de la fruita seca controlat per les llotges
Grau de fortalesa: 50%	Grau de fortalesa: 40%	Grau de fortalesa: 40%

Font: elaboració pròpia

A partir d'aquest exercici de quantificació, i traduint els percentatges en valors numèrics del zero al deu, és possible representar la *rural web* dels tres territoris analitzats a partir d'un gràfic radial¹⁵⁴. La figura 7.2 mostra la superposició dels tres gràfics resultants, on cada territori correspon a un hexàgon, la mida i la forma del qual depèn de la seva fortalesa en cadascuna de les sis dimensions de la *rural web*. En d'altres paraules, la figura reflecteix el desenvolupament experimentat pels tres territoris analitzats en els sis àmbits clau que contempla el model de la *rural web*.

Figura 7.2 Desplegament de la rural web local en els casos d'estudi

Font: elaboració pròpia

Tal i com es pot observar, la *rural web* del Priorat presenta una major fortalesa que la del Lluçanès i, en major mesura, que la de la Conca de Tremp. Aquest fet resulta plenament coherent amb l'assumpció feta al principi de la investigació, per la qual podíem considerar el Priorat com un cas d'èxit *contrastat*, el Lluçanès com un cas d'èxit *relatiu* i la Conca de Tremp com un cas d'èxit *limitat*. Sembla, doncs, que malgrat contemplar únicament sis variables, el model de la *rural web* constitueix una eina vàlida per obtenir una visió sintetitzada d'un procés de desenvolupament rural, ja que el grau

¹⁵⁴ Convé precisar que tant l'exercici de quantificació com l'elaboració d'un gràfic radial són procediments ideats per l'autor de la present recerca, en cap cas suggerits pels autors del model de la *rural web*.

de desplegament de la *rural web* local coincideix amb el grau d'èxit dels tres casos d'estudi.

En el cas del Priorat, el territori ha aconseguit una fortalesa considerable en cinc de les sis dimensions de la *rural web*: totes, excepte el *control local dels mercats*, la qual cosa converteix aquest àmbit en un dels principals reptes de futur per la comarca. Per contra, ha experimentat notables millores en tots els altres àmbits, havent de destacar especialment l'elevat *aprofitament dels recursos locals*, una dimensió que no només va actuar com a *nucli* inicial del procés, sinó que també constitueix una de les principals fortalezes actuals del territori.

El Lluçanès, per la seva banda, presenta una fortalesa prou acceptable en dues de les sis dimensions: la de *col·laboració i treball col·lectiu* i la d'*adaptació de la població i les institucions*, en bona part gràcies a l'eina del Consorci i a totes les seves iniciatives. Així mateix, el territori també ha experimentat un cert progrés en termes d'*aprofitament dels recursos locals* i *producció de novetats*, però el marge de millora en aquests dos àmbits és encara molt considerable. D'altra banda, el territori presenta serioses mancances en termes de *control local dels mercats* i de *sostenibilitat agrària i territorial*, un àmbit en què, fins i tot, ha experimentat un cert retrocés, a causa d'una sèrie de dinàmiques globals que el procés de desenvolupament no ha pogut contrarestar.

Per acabar, el gràfic de la Conca de Tremp reflecteix que, si contemplem el procés de desenvolupament en tot el seu conjunt, des dels anys vuitanta fins a l'actualitat, l'enfortiment de la *rural web* local ha estat més aviat discret. En aquest sentit, la dimensió amb més marge de millora és la de *col·laboració i treball col·lectiu*, mentre que aquell àmbit que presenta un major grau de fortalesa és la *producció de novetats*.

7.1.3. Les percepcions dels agents del territori

Tal i com ha estat anunciat en l'apartat 4.3.2, a la finalització de cada grup focal vaig demanar als participants que puntuessin, del zero al deu, el grau de fortalesa que, en la seva opinió, presentava el territori en cadascun dels àmbits clau que contempla el model de la *rural web*, tenint sempre present l'evolució experimentada durant el procés de desenvolupament. A la taula 7.7 presento les puntuacions mitjanes que els participants de cada grup focal van atorgar a cada dimensió, així com les mitjanes resultants en funció dels grups focals i en funció de les sis dimensions.

Taula 7.7 Percepció de la fortalesa local en les sis dimensions de la rural web

<i>Dimensions de la rural web</i>	<i>P1</i> <i>n=6</i>	<i>P2</i> <i>n=7</i>	<i>P3</i> <i>n=7</i>	<i>Mitjana Priorat</i>	<i>L1</i> <i>n=6</i>	<i>L2</i> <i>n=6</i>	<i>L3</i> <i>n=5</i>	<i>Mitjana Lluçanès</i>	<i>CT1</i> <i>n=6</i>	<i>CT2</i> <i>n=7</i>	<i>CT3</i> <i>n=7</i>	<i>Mitjana Conca T.</i>
Aprofitament dels recursos locals	9,3	9,1	8,2	8,9	5,7	5,2	7,0	5,9	5,8	3,7	5,4	5,0
Producció de novetats	9,0	8,1	6,3	7,8	5,7	4,0	5,7	5,1	5,5	3,8	4,4	4,6
Sostenibilitat agrària i territorial	8,0	8,9	8,0	8,3	6,6	6,5	4,9	6,1	4,7	6,3	5,6	5,5
Col·laboració i treball col·lectiu	7,7	6,0	5,7	6,4	5,4	4,2	6,0	5,1	6,5	3,0	6,0	5,2
Adapt. de la població i les inst.	6,7	5,0	6,2	5,9	5,8	4,2	6,4	5,4	5,0	2,5	5,4	4,4
Control local dels mercats	4,0	5,6	5,2	4,9	6,8	4,2	5,4	5,5	5,7	4,0	5,6	5,1
<i>Mitjana grups focals</i>	7,4	7,1	6,6	7,1	6,0	4,7	5,9	5,5	5,5	3,9	5,4	5,0

Font: elaboració pròpia

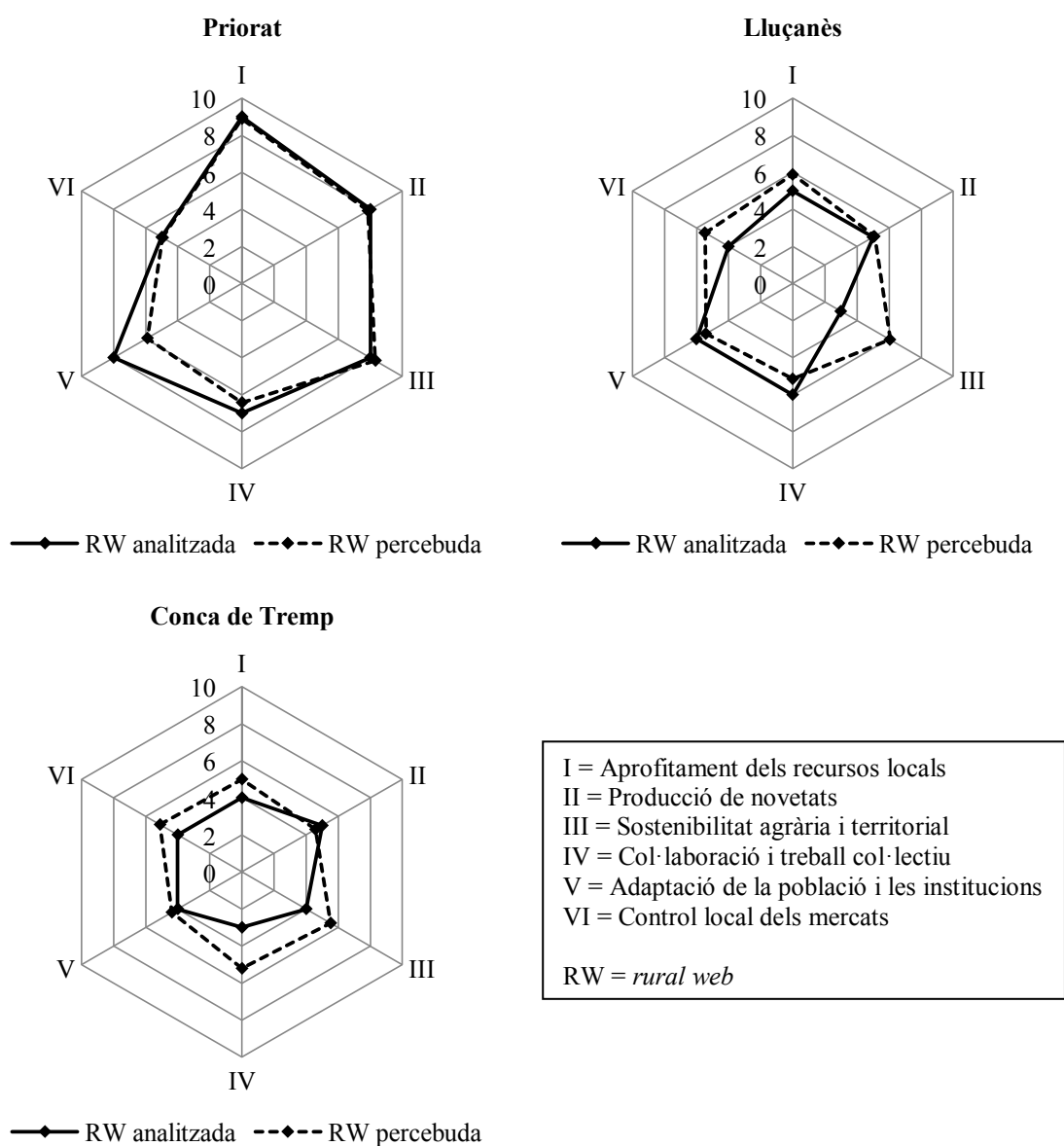
Tal i com es pot observar, les puntuacions atorgades pels participants del Priorat són, en línies generals, força més elevades que les puntuacions que van concedir els participants del Lluçanès, mentre que aquestes, al seu torn, són lleugerament superiors a les de la Conca de Tremp. Aquest fet reflecteix que, en el cas del Priorat, els agents del territori perceben el procés de desenvolupament experimentat per la comarca com un procés considerablement reeixit, mentre que en els altres dos casos d'estudi –i especialment, a la Conca de Tremp–, les percepcions sobre l'èxit obtingut són bastant més negatives.

Una altra constatació important és que, tant al Lluçanès com a la Conca de Tremp, els representants del sector agroalimentari van tenir tendència a puntuar els diferents àmbits amb uns valors força més baixos que els participants dels altres grups, fruit d'una perspectiva generalment més crítica i pessimista envers l'evolució recent del territori. Curiosament, però, aquests mateixos participants van concedir puntuacions més elevades que la resta de grups focals en la dimensió de *sostenibilitat agrària i territorial*, probablement per la voluntat de reivindicar la importància del sector agrari en el territori. Així, tot sembla indicar que alguns participants van puntuar aquesta dimensió pensant més en el pes del sector agrari que no pas en el seu rol en el procés de desenvolupament ni en la seva contribució a la sostenibilitat del territori. Tot plegat explica perquè aquesta és la dimensió més ben puntuada pels participants dels grups

focals al Lluçanès i a la Conca de Tremp, malgrat que això pugui no semblar del tot coherent amb els relats que he aportat en el Capítol 5.

A partir de les puntuacions mitjanes que els participants dels grups focals van atorgar a cada dimensió, és possible representar els tres casos d'estudi a través d'un nou gràfic radial, i al seu torn, comparar el gràfic resultant per cada territori –que batejaré com a *rural web percebuda*– amb el gràfic derivat del meu exercici de quantificació, al qual em referiré com a *rural web analitzada*. La figura 7.3 mostra la superposició de la *rural web percebuda* i la *rural web analitzada* en cada cas d'estudi.

Figura 7.3 Comparació de la *rural web percebuda* i la *rural web analitzada*

Font: elaboració pròpia

Tal i com es pot observar, els participants dels grups focals van tendir a valorar la fortalesa local en els sis àmbits de la *rural web* amb uns valors força entremitjos, ni extremadament alts ni extremadament baixos. Aquest fet explica que les diferències entre les *rural webs percebudes* dels tres casos d'estudi siguin menors que les diferències entre les seves *rural webs analitzades*, de la mateixa manera que les tres *rural webs percebudes* presenten una forma bastant més regular que la de les *rural webs analitzades*, totes elles més irregulars.

En el cas del Priorat, es pot observar una gran coincidència entre la *rural web analitzada* per l'autor de la present recerca i la *rural web percebuda* pels participants dels grups focals. Així, més enllà de petites diferències, tan sols convé destacar la menor puntuació que els agents locals van concedir a la dimensió d'*adaptació de la població i les institucions*. Rememorant els grups focals protagonitzats per aquests agents, es pot interpretar que aquest fet és conseqüència d'una generalitzada percepció negativa de l'administració pública i, especialment, dels seus nivells superiors, que en línies generals no han mostrat la complicitat ni han ofert el suport necessari en determinats projectes impulsats des de l'àmbit local.

Pel que fa al Lluçanès, es pot considerar que, més enllà d'algunes diferències menors en les dimensions d'*aprofitament dels recursos locals, col·laboració i treball col·lectiu, adaptació de la població i les institucions i control local dels mercats*, només hi ha un àmbit en què la *rural web* analitzada difereixi notablement de les valoracions dels participants: la *sostenibilitat agrària i territorial*. Això es deu, probablement, al fet ja esmentat que alguns participants van puntuar aquesta dimensió pensant més en el pes del sector agrari que no pas en el concepte –inevitablement ambigu– de *sostenibilitat*.

Finalment, en el cas de la Conca de Tremp, la major puntuació que els participants van concedir –respecte la *rural web* analitzada– en quatre de les sis dimensions, suggereix que, possiblement, els agents del territori van realitzar aquest exercici pensant més en els esdeveniments recents –que com s'ha apuntat, conviden a un cert optimisme–, que no pas al conjunt de tot el procés de desenvolupament, el qual no pot ser considerat com un cas veritablement reeixit. En particular, convé destacar la puntuació relativament alta que els participants van atorgar a l'àmbit de *col·laboració i treball col·lectiu*, un fet sorprenent si tenim present que, tal i com es desprèn dels propis grups focals, la manca de col·laboració –especialment dins de l'administració, però també en l'àmbit privat– ha estat un dels principals obstacles que ha limitat la consecució de resultats positius.

Tot plegat posa de manifest que, malgrat l'esforç realitzat per simplificar el model i traduir-lo a un llenguatge adaptat als participants dels grups focals, alguns d'ells van realitzar l'exercici de puntuació partint d'una comprensió presumiblement errònia o incompleta d'alguna de les sis dimensions. En qualsevol cas, l'anàlisi i la comparació de les *rural webs percebudes* i les *rural webs analitzades* demostra, un cop més, la complexitat del desenvolupament rural com a fenomen, ja que no només depèn d'un gran nombre de factors diversos, sinó que, a més a més, també pot donar lloc a interpretacions molt divergents –en un mateix territori– al voltant de les iniciatives de desenvolupament realitzades i dels resultats obtinguts.

Per acabar, si tenim presents les puntuacions concedides per cada participant dels grups focals a títol individual, es pot considerar que, dins de la lògica divergència d'opinions entre persones de perfil diferent, aquesta és menor (Ebdon 1977) en el cas del Priorat, que no pas al Lluçanès i a la Conca de Tremp. A les taules I, II i III de l'*Annex Capítol 7* s'especifiquen les puntuacions concedides per cada participant en cada dimensió de la *rural web*, mentre que a la taula IV de l'*Annex Capítol 7* es demostra estadísticament que l'heterogeneïtat d'opinions entre grups focals és inferior en el cas del Priorat que en els altres dos casos d'estudi.

Aquest fet resulta rellevant perquè indica que, tal i com s'ha argumentat en el Capítol 5, en el cas del Priorat existeix una visió força unànime sobre el procés de desenvolupament del territori, gràcies a la seva elevada transversalitat i als bons resultats obtinguts. Per contra, en el cas del Lluçanès i de la Conca de Tremp, es constata una certa manca d'unitat, no només en l'execució del procés de desenvolupament, sinó fins i tot a l'hora de valorar els resultats aconseguits, evidenciant així que ambdós territoris encara es troben en una fase anterior a la del Priorat.

7.2. Valoració crítica del model de la *rural web*

En la present recerca, el model de la *rural web* (van der Ploeg i Marsden 2008) ha estat introduït i ressenyat com un marc teòric innovador sobre el nou paradigma de desenvolupament rural, valorant especialment el fet que es tracti d'un marc teòric integrat, la qual cosa permet afrontar un dels principals problemes identificats a partir de l'anàlisi bibliogràfica: l'elevada fragmentació de la teoria existent sobre el nou paradigma de desenvolupament rural. Posteriorment, el model ha estat utilitzat com a eina per tal d'analitzar els processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp. Finalment, en aquesta darrera secció, els tres casos d'estudi han estat

interpretats a partir dels conceptes bàsics del model, posant èmfasi en la seqüència de cada procés i en el desplegament de les *rural webs* locals, una qüestió que s'ha abordat a través de l'anàlisi pròpia i de les percepcions dels agents del territori. Arribats a aquest punt, és moment de mirar enrere i fer una valoració crítica del model.

7.2.1. Virtuts i limitacions del model

Les virtuts i les limitacions del model de la *rural web*, identificades a partir de la seva utilització com a marc de referència i com a eina d'anàlisi de tres processos de desenvolupament rural, són presentades a continuació, agrupades en quatre grans aspectes: el *valor* del model, el seu *contingut teòric*, el seu *caràcter* i la seva *aplicació* com a eina d'anàlisi.

a. Valor del model

El model de la *rural web*, com a model teòric que és, constitueix una representació idealitzada de la realitat (Haggett 2001); és a dir, es tracta d'una simplificació del fenomen del desenvolupament rural per tal de reduir-ne la complexitat i facilitar-ne la comprensió. En aquest sentit, l'estructuració del model en sis dimensions conceptuals ha de ser entesa com un intent, per part de van der Ploeg i Marsden (2008), de subratllar quins són els aspectes més rellevants per al desenvolupament rural. Lògicament, la reducció d'un fenomen tan complex a únicament sis dimensions implica una pèrdua de detalls considerable, però al mateix temps, afavoreix la comprensió d'un objecte d'estudi extremadament complex. En aquest sentit, considero que el model de la *rural web* s'ha manifestat com un marc teòric absolutament vàlid per aproximar-se al fenomen del desenvolupament rural, ja que més enllà dels detalls que inevitablement omet, està estructurat en sis dimensions que, efectivament, fan referència a àmbits importants per al desenvolupament rural.

Així, la primera consideració a fer sobre el model de la *rural web* és que el seu valor no rau en una aproximació detallada a la realitat –cosa que, de fet, no permet–, sinó en la simplificació d'un fenomen que depèn d'una gran diversitat de factors d'índole diversa. Conseqüentment, el model és especialment útil per apropar-se al fenomen del desenvolupament rural des d'una perspectiva general i integrada. Tanmateix, si es desitja entrar en detall i obtenir una comprensió detallada d'un o més casos d'estudi, resulta imprescindible portar l'anàlisi més enllà de les sis dimensions del model i indagar en altres factors més específics, alguns dels quals poden resultar difícils d'encabir en cap de les sis dimensions.

Així, per exemple, en el cas del Priorat, s'ha posat de manifest que dos dels principals *complements* que han afavorit el procés de desenvolupament han estat l'adaptació de la pagesia local a un nou model productiu i el canvi de mentalitat de la població prioratina. En la interpretació de casos a través de les sis dimensions del model, aquests dos factors han estat reduïts a una simple *adaptació de la població i les institucions*, però és evident que aquesta generalització no aporta una comprensió en profunditat del cas d'estudi, sinó que és una simplificació i esquematització d'aquest.

b. Contingut teòric del model

L'estructuració de la *rural web* en sis dimensions teòriques, així com la distinció entre el *nucli*, els *complements* i els *resultats* d'un procés de desenvolupament, han resultat molt valuoses en la present recerca, tant per a la planificació dels grups focals com per a la posterior anàlisi de resultats. Tanmateix, si hom se centra en les sis dimensions que conformen el model, els resultats de la recerca suggereixen que, malgrat fer referència a àmbits realment importants, n'hi ha dues que podrien ser reformulades, ja que no fan referència a aspectes absolutament rellevants per a un desenvolupament rural reeixit. Aquestes dues dimensions són la *producció de novetats* i el *control local dels mercats*.

Pel que fa a la *producció de novetats*, l'anàlisi efectuada posa de manifest que, tot i que la creació i la millora de productes és un factor a destacar, l'element veritablement rellevant per al desenvolupament d'un territori no és que s'ofereixi quelcom *nou*, sinó que sigui quelcom *específic*. En d'altres paraules, l'atribut més rellevant per a la viabilitat d'una determinada activitat econòmica no és que aquesta sigui nova –la qual cosa, per si sola, no és necessàriament positiva–, sinó que sigui específica, singular, exclusiva, ja que és aleshores quan –independentment de si és una novetat o no– permetrà la diferenciació del producte resultant i, per extensió, del territori.

Certament, bona part dels negocis que tenen més impacte econòmic i que generen més beneficis per al conjunt del territori són de creació recent i amb un enfocament innovador, però cal ser conscients que el seu principal valor no rau en la novetat, sinó en el fet d'estar oferint quelcom inimitable. Això s'aconsegueix, molt sovint, a partir de la vinculació entre el producte i el territori, la qual cosa converteix el component geogràfic –o de lloc– en una variable clau per al desenvolupament rural. Així, per exemple, el valor de les fires vinculades a la cultura i el patrimoni del Lluçanès no rau en el fet que siguin uns esdeveniments renovats, sinó en el fet d'haver estat reorientats cap a un patrimoni local exclusiu. De forma similar, l'èxit del sector vitivinícola prioratí no

respon al fet d'haver introduït nous mètodes de producció i elaboració, sinó al fet que, a través d'aquests mètodes, s'hagin obtingut uns vins únics al món.

Pel que fa a l'altra dimensió susceptible de ser reformulada, el *control local dels mercats*, l'anàlisi duta a terme suggereix que l'aspecte veritablement rellevant per al desenvolupament d'una àrea rural no és tant el fet de controlar els mercats existents i crear-ne de nous, sinó més aviat el fet d'aconseguir treure els productes locals al mercat, independentment de si aquest és local, nacional o internacional. En aquest sentit, el cas del sector vitivinícola prioratí resulta especialment significatiu, ja que demostra que, independentment dels intermediaris que hi hagi, la venda a través de canals convencionals a escala internacional pot ser molt més beneficiosa que la venda a través de canals alternatius controlats pel propi productor, ja que els primers permeten fer arribar els productes a un univers de compradors molt superior.

De forma similar, però en un sentit oposat, el sector ramader de la Conca de Tremp demostra que la simple reducció d'intermediaris tampoc és, necessàriament, un sinònim de millora pels productors locals, ja que si el producte que venen no té un valor afegit, la seva capacitat de decisió sobre el preu de venda seguirà sent limitada. Per aquest motiu, convé puntualitzar que la governança dels mercats tan sols esdevindrà positiva si s'ofereixen productes diferenciats i amb un valor afegit, que és quan el productor pot exigir un preu superior al dels productes convencionals.

D'altra banda, més enllà de les dues dimensions esmentades, també convé mencionar la complexitat de l'*adaptació de les persones i les institucions*, pel fet de fer referència a una gran diversitat d'agents –individus, empreses, entitats, administració pública, etc.– que no sempre juguen un rol coincident en un procés de desenvolupament rural, la qual cosa fa difícil efectuar-ne una valoració global.

c. Caràcter del model

Després d'aplicar el model de la *rural web* com a eina de diagnosi, Messely, Rogge i Dessein (2013) ja van alertar del seu caràcter excessivament teòric i acadèmic. Conseqüentment, aquests autors van subratllar la necessitat de simplificar el model i traduir-lo a un llenguatge comú abans d'utilitzar-lo per fer recerca fora de l'àmbit acadèmic. Seguint el seu exemple, abans de realitzar els grups focals, vaig rebatejar les sis dimensions del model i les vaig associar a un pictograma representatiu, tal i com ha estat detallat en l'apartat 4.3.2.

Aquest procediment va resultar útil per facilitar la comprensió de les preguntes als participants dels grups focals, però tot i així, no va ser suficient per evitar que –tal i com ha estat apuntat durant l’anàlisi de les *rural webs* percebudes– alguns participants realitzessin l’exercici de puntuació a partir d’una comprensió poc acurada d’algunes dimensions del model.

Així, la present recerca corrobora que, tal i com ja havia estat apuntat per altres autors, el model de la *rural web* té un caràcter excessivament acadèmic, i la seva aplicació fora d’aquest àmbit requereix una important tasca de simplificació i adaptació del mètode escollit per part dels investigadors.

d. Aplicació del model com a eina d’anàlisi

El model de la *rural web* és presentat pels seus ideòlegs com a marc teòric i, addicionalment, com a eina d’anàlisi i de diagnosi de processos de desenvolupament rural. Tanmateix, els seus autors no especifiquen els mètodes concrets a partir dels quals la *rural web* pot ser aplicada com a eina. Així mateix, els investigadors encarregats de testar el model en els 63 casos d’estudi analitzats en el marc del projecte ETUDE, es van limitar a fer una identificació de les dimensions que havien actuat com a *nucli*, com a *complements* i com a *resultats*, i ho van fer únicament a partir de la interpretació de dades secundàries (Kanemasu et al. 2008).

En conseqüència, cal entendre que han estat les posteriors aplicacions del model, a càrrec de diversos autors i a través de diferents metodologies, les que realment han convertit el model de la *rural web* en una eina d’anàlisi i de diagnosi. Així, resulta imprescindible reconèixer la contribució de tots els autors que han vingut aplicant el model com a mètode aquests darrers anys (Marsden 2010; Katona-Kovács, Dax i Machold 2011; de Vries 2012; Messely, Rogge i Dessein 2013; Horlings i Kanemasu 2015), ja que ells són els veritables responsables de què, avui en dia, es pugui considerar que la *rural web* no és només un marc teòric valuós, sinó també una eina útil per a l’anàlisi i la diagnosi de processos de desenvolupament rural.

En aquest sentit, la present recerca s’ha d’entendre com una aportació més en aquest procés de consolidació de la *rural web* com a eina d’anàlisi, ja que la aplicació del model s’ha realitzat a partir d’una metodologia d’elaboració pròpia, dissenyada a partir de les necessitats específiques d’aquesta investigació.

7.2.2. Proposta de reformulació del model

A partir de les carències identificades fins aquí, tot seguit presento una proposta de reformulació del model de la *rural web*. La proposta no ha de ser entesa com un afany de desmuntar el model existent –que ja considero valuós–, sinó com un intent constructiu de millorar-lo per tal d’afavorir la seva acceptació dins del món acadèmic.

La meua proposta de reformulació es concreta en quatre modificacions respecte el model original: en primer lloc, una ampliació del significat que tenen les dimensions teòriques actuals, amb l’objectiu de poder-hi englobar més fàcilment els *factors rellevants* –de caràcter més específic– identificats; en segon lloc, un canvi en la terminologia referent a les dimensions teòriques, per tal d’adaptar-les al seu significat ampliat i, alhora, facilitar-ne la comprensió fora de l’àmbit acadèmic; en tercer lloc, la divisió de l’*adaptació de les persones i les institucions* en dues dimensions diferents; i en quart lloc, un replantejament de les dimensions referents a la *producció de novetats* i al *control local dels mercats*.

A la taula 7.8 presento la terminologia que proposo per a les dimensions del model reformulat, que amb la divisió de l’*adaptació de les persones i les institucions* passarien a ser un total de set. En cadascuna d’elles s’especifica a quina de les dimensions actuals correspon, tant en la terminologia utilitzada durant la present recerca com en la terminologia original del model.

Pel que fa a la primera dimensió del model original, l’*endogenitat* –que en la present recerca ha estat reanomenada com a *aprofitament dels recursos locals*–, proposo convertir-la en la *valorització i optimització dels recursos locals*. D’una banda, el terme *valorització* pretén subratllar la importància d’un factor que en el model original no està específicament contemplat: que més enllà d’aprofitar els recursos locals, aquests siguin posats en valor i siguin concebuts com un potencial per part de la població local, ja que això resulta crucial per a l’aparició d’iniciatives emprenedores i per a l’actitud dels diversos agents econòmics del territori. D’altra banda, el terme *optimització* –en referència a l’ús dels recursos locals– pretén posar èmfasi en un element que els autors del model ja esmenten, però que no queda reflectit en el terme original: la generació de sinergies entre sectors i activitats diferents, un factor que implica un pas més que el simple *aprofitament*, i que és cabdal per avançar cap a un territori coherent i amb capacitat per posicionar-se a partir d’uns determinats valors.

Taula 7.8 Evolució de la terminologia original de les sis dimensions de la rural web

<i>Terminologia original en anglès</i>	<i>Traducció de la terminologia original al català</i>	<i>Terminologia adoptada per a la recerca</i>	<i>Proposta terminològica per a la reformulació del model</i>
<i>Endogeneity</i>	Endogenitat	Aprofitament dels recursos locals	Valorització i optimització dels recursos locals
<i>Novelty production</i>	Producció de novetats	Producció de novetats	Cerca de l'especificitat
<i>Sustainability</i>	Sostenibilitat	Sostenibilitat agrària i territorial	Viabilitat del sector agrari i sostenibilitat
<i>Social capital</i>	Capital social	Col·laboració i treball col·lectiu	Col·laboració i consens transversal
<i>Institutional arrangements</i>	Arranjaments institucionals	Adaptació de les persones i les institucions	Conscienciació i proactivitat de la societat civil
			Compromís i suport de l'administració
<i>Market governance</i>	Governança dels mercats	Control local dels mercats	Sortida dels productes locals al mercat

Font: elaboració pròpia

La segona dimensió del model original, la *producció de novetats* –mencionada com una de les dimensions susceptibles de ser repensades–, esdevé, a partir d'aquesta reformulació, la *cerca de l'especificitat*. Amb aquesta reorientació, es tracta de posar l'èmfasi en la creació de productes específics, singulars i únics, i no pas en la creació de productes nous. Dit d'una altra manera, el canvi proposat pretén reivindicar que la variable que explica l'èxit de molts projectes innovadors no rau en el simple fet que siguin nous, sinó en el seu contingut; és a dir, en el fet d'estar oferint alguna cosa única i amb valor afegit distintiu. Així doncs, aquesta dimensió podria ser definida com la creació de productes específics, que puguin ser diferenciats en el mercat pel fet de posseir algun atribut que els faci únics, ja sigui per la seva qualitat o pel component geogràfic de l'àrea on han estat produïts.

La tercera de les dimensions, batejada com a *sostenibilitat* per van der Ploeg i Marsden (2008) –i reanomenada com a *sostenibilitat agrària i territorial* durant la present recerca– esdevé la *viabilitat del sector agrari i sostenibilitat*. D'una banda, el terme *viabilitat* pretén posar èmfasi en la vessant econòmica de la sostenibilitat; és a dir, al fet que més enllà de ser sostenible ambientalment i socialment, el sector agrari sigui una activitat rendible, la qual cosa s'ha manifestat com un factor clau en la present recerca.

Conseqüentment, la importància de transformar els productes agraris i elaborar productes amb un valor afegit queda implícitament reconeguda dins d'aquesta dimensió. D'altra banda, l'omissió de l'adjectiu *territorial* es deu al fet d'haver constatat, a través de la realització dels grups focals, que el concepte de *sostenibilitat territorial* resulta massa ambigu.

En relació a la quarta dimensió del model original, el *capital social* –que ha estat reanomenat com a *col·laboració i treball col·lectiu* durant el transcurs de la recerca–, queda batejada, a partir d'aquesta proposta de reformulació, com a *col·laboració i consens transversal*. Aquest lleuger canvi en la terminologia emprada respon a la voluntat d'especificar dos aspectes que en la present recerca s'han manifestat especialment rellevants per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural: en primer lloc, la transversalitat del procés, i en segon lloc, la capacitat dels diferents agents territorials de concertar uns objectius determinats i de treballar paral·lelament i coordinadament per a la seva consecució.

Pel que fa a la cinquena dimensió del model original, corresponent als *arranjaments institucionals* –i traduïda com a *adaptació de les persones i les institucions*–, en aquesta reformulació proposo transformar-la en dues dimensions separades: una dimensió referent al conjunt de la societat civil i una altra referent a l'administració pública. La primera d'aquestes dues dimensions –i per tant, la cinquena del model reformulat– és la *conscienciació i proactivitat de la societat civil*. A diferència de la dimensió original, de caràcter més ampli, aquesta només inclou les persones, les empreses, les entitats, els col·lectius i qualsevol tipus d'institució que no formi part de l'esfera pública, com ara una associació de turisme, una entitat cultural o el consell regulador d'una denominació d'origen. Pel que fa a la terminologia escollida, el terme *conscienciació* pretén posar de manifest la importància que la població local estigui conscienciada amb els reptes i les necessitats del territori, mentre que el concepte *proactivitat* vol subratllar la necessitat que la ciutadania adopti una actitud activa i porti la iniciativa en el procés de desenvolupament.

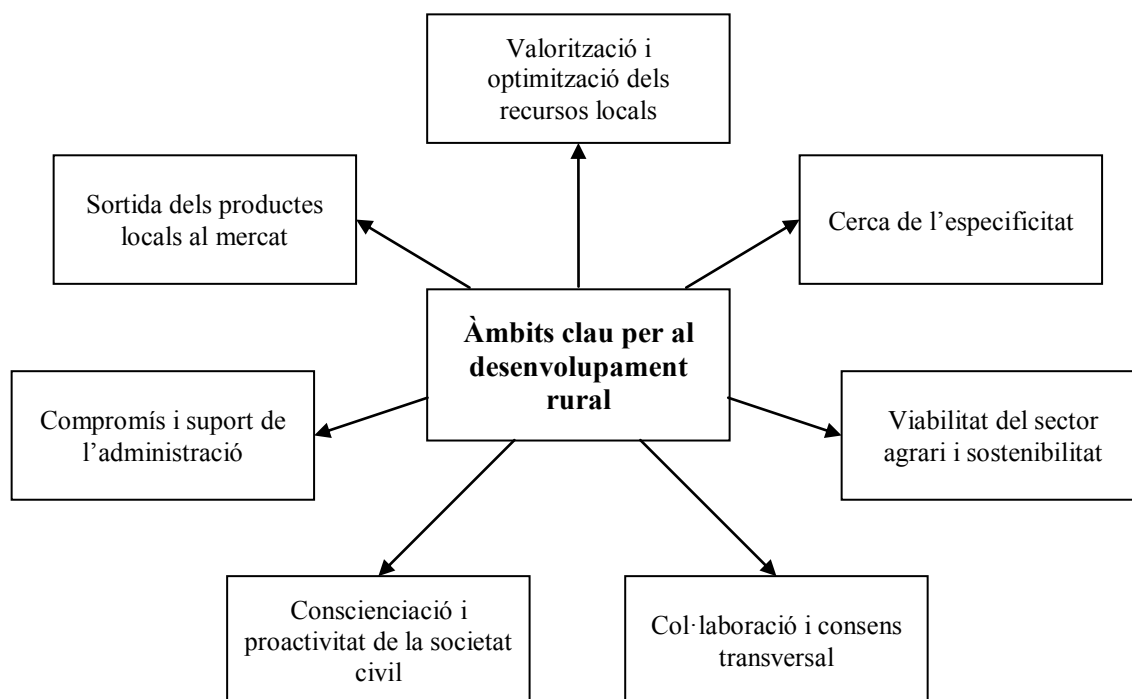
D'altra banda, la segona dimensió derivada d'aquesta escissió –i per tant, la sisena del model reformulat– és el *compromís i suport de l'administració*. Així, aquesta dimensió fa referència a la part restant de la dimensió original, o sigui, a les institucions corresponents a l'administració pública. La terminologia proposada vol posar de manifest que, més enllà de flexibilitzar-se, adaptar-se i facilitar el procés de desenvolupament, cal que l'administració pública estigui compromesa amb aquest i

actuï com un suport actiu, recolzant les iniciatives que, en una situació òptima, haurien de sorgir de la societat civil.

Finalment, la sisena dimensió del model original, la *governança dels mercats* –que en el transcurs de la recerca he anomenat *control local dels mercats* i que també he identificat com una dimensió a replantejar–, és convertida en la *sortida dels productes locals al mercat*, i constitueix la setena dimensió del model reformulat. Amb aquesta reorientació respecte el model original, es pretén posar de manifest que en el procés de venda dels productes locals, el factor decisiu no és que hi hagi un elevat control des del propi territori, sinó que, més enllà dels mercats on siguin col·locats, els productes locals tinguin sortida i puguin ser venuts a uns preus raonables per part dels productors.

Com a resultes de tot plegat, l'esquema del model reformulat de la *rural web* és el que presento a la figura 7.4. En un intent de facilitar la comprensió del model, les set dimensions reformulades deixen de ser definides com a *dimensions teòriques* i poden ser anomenades, simplement, *àmbits clau per al desenvolupament rural*.

Figura 7.4 Proposta de reformulació del model de la rural web

Font: elaboració pròpia

Capítol 8

CONCLUSIONS

En aquest darrer capítol, presento les conclusions de la recerca, estructurades en dos grans àmbits. A la secció 8.1 recapitulo les principals contribucions teòriques i metodològiques efectuades, mentre que a la secció 8.2 sintetitzo els principals descobriments derivats de l'anàlisi empírica. Addicionalment, i a mode de clausura, a la secció 8.3 apunto les possibles línies futures d'investigació derivades d'aquesta recerca.

8.1. Contribució teòrica i metodològica de la recerca

Durant les últimes dècades, als països del Primer Món s'ha anat consolidant un nou enfocament per abordar el repte del desenvolupament rural, caracteritzat per un elevat protagonisme dels actors locals, l'èmfasi en els recursos endògens i una perspectiva territorial integrada. La progressiva consolidació d'aquest enfocament, especialment durant els últims vint anys, ha generat una abundant bibliografia acadèmica i ha propiciat el seu reconeixement com a *nou paradigma de desenvolupament rural*, en contraposició a l'anterior paradigma de la modernització.

A l'inici d'aquesta recerca, em plantejava *què és el desenvolupament rural i què implica un procés de desenvolupament rural*. A través d'una síntesi de la bibliografia acadèmica més rellevant, he mostrat que el desenvolupament rural conforma un objecte d'estudi polifacètic, i que de resultes, pot ser abordat des de disciplines i òptiques diferents. Per tal de facilitar la comprensió del fenomen, he sintetitzat i ordenat la bibliografia existent en funció de tres grans àmbits temàtics que ajuden a entendre la seva multidimensionalitat. Aquests àmbits són, de forma simplificada, la *conversió de les àrees rurals en espais de consum*, la *redefinició del sector agroalimentari* i la *rellevància de les persones*.

Posteriorment, a partir d'una mirada crítica a la teoria existent, he identificat tres grans mancances que dificulten la comprensió del desenvolupament rural com a fenomen teòric: en primer lloc, l'excés de conceptes diferents i ambigus que utilitza el món acadèmic per referir-se a un únic fenomen; en segon lloc, la manca d'integració de la bibliografia, i en tercer lloc, l'absència d'una definició consensuada de *desenvolupament rural*.

Per tal de superar aquestes mancances i avançar cap a una millor conceptualització del desenvolupament rural, he realitzat tres propostes concretes. En primer lloc, he suggerit la concertació d'un únic terme –que en la meua opinió, ha de ser el de *desenvolupament rural*– per fer referència a aquest complex fenomen que tantes etiquetes ha rebut. En segon lloc, he elaborat una definició pròpia de *desenvolupament rural*, en un primer pas cap al necessari consens d'una definició que clarifiqui el significat d'aquest concepte. Concretament, l'he definit com a *procés que contribueix a la millora de les condicions de vida i de treball a les àrees rurals, amb respecte pels valors socials, culturals i ambientals, i repercutint positivament sobre la qualitat de vida de la població resident*. Finalment, també he subratllat la importància de construir nous marcs teòrics integrats que permetin abordar el desenvolupament rural des d'una visió de conjunt.

En aquest sentit, he aportat una anàlisi detallada del model de la *rural web* (van der Ploeg i Marsden 2008), un marc teòric integrat i innovador sobre el desenvolupament rural, però que encara resulta força desconegut en l'àmbit acadèmic català i espanyol. El principal valor d'aquest model és que, contràriament a les concepcions tradicionals, permet abordar el desenvolupament rural des d'una perspectiva holística, és a dir, concebent-lo com un fenomen complex amb múltiples vessants interrelacionades.

Així, en resposta a una altra pregunta de recerca, per la qual em qüestionava *com es pot analitzar un procés de desenvolupament rural*, he utilitzat el model de la *rural web* com a marc de referència per dissenyar una nova metodologia, d'elaboració pròpia, que permet analitzar processos de desenvolupament rural des d'una perspectiva transversal. Aquesta metodologia es basa en la realització de qüestionaris i grups focals amb agents del territori, a partir d'una sèrie de preguntes derivades dels conceptes clau del model de la *rural web*. La descripció de la metodologia i la seva aplicació per tal d'analitzar els processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp suposen una doble contribució per al món acadèmic: d'una banda, proporciono una nova metodologia vàlida per a l'anàlisi de qualsevol procés de desenvolupament rural; de l'altra, apporto un nou exemple d'utilització del model de la *rural web* com a eina analítica.

L'anàlisi dels tres casos d'estudi a través de la metodologia dissenyada em permet respondre, al seu torn, una altra de les preguntes de recerca plantejades, per la qual em qüestionava *quin grau de validesa té el model de la rural web i fins a quin punt pot ser aplicat en contextos diferents*. Partint de la interpretació dels tres casos d'estudi a través dels conceptes clau de la *rural web*, he demostrat que el model dissenyat per van der

Ploeg i Marsden (2008) resulta extremadament valuós per aproximar-se al fenomen del desenvolupament rural des d'una perspectiva general i integrada.

Tanmateix, també he identificat tres aspectes susceptibles de ser redefinits per tal de millorar la validesa i l'aplicabilitat del model: en primer lloc, el seu caràcter excessivament teòric i acadèmic, que en dificulta l'aplicació amb els agents del territori; en segon lloc, l'absència d'una metodologia definida per tal de poder-lo utilitzar com a eina d'anàlisi o de diagnosi; i en tercer lloc, l'omissió d'alguns factors que –com a mínim, en la present recerca– s'han manifestat com a variables altament rellevants per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural.

A partir d'aquestes constatacions, he subratllat la necessitat de complir tres requisits en l'aplicació de la *rural web* com a eina d'anàlisi d'un o més processos de desenvolupament rural: en primer lloc, que els investigadors o responsables de la seva aplicació tinguin un elevat coneixement previ del model; en segon lloc, que abans de la seva utilització, es dugui a terme una tasca de simplificació del model i adaptació de la metodologia escollida; i en tercer lloc, que la posterior anàlisi vagi més enllà de les dimensions teòriques del model, entenent que aquestes fan referència a àmbits d'importància general per al desenvolupament de les àrees rurals, però no pas als factors específics que poden proporcionar una comprensió detallada d'un procés de desenvolupament.

Precisament, per tal de millorar la validesa del model i afavorir la seva comprensió i utilització com a marc teòric i com a eina d'anàlisi o de diagnosi, he elaborat una proposta de reformulació del model. La proposta en qüestió deixa de banda els tecnicismes del model original i converteix les seves anomenades *dimensions teòriques* en *àmbits rellevants per al desenvolupament rural*. Així, a partir d'una redefinició de les sis dimensions originals, la *rural web* reformulada està integrada per un total de set àmbits que sintetitzen i aglutinen tots els factors –alguns més generals, d'altres més específics– que resulten rellevants per al desenvolupament de les àrees rurals.

Els set àmbits clau del model reformulat de la *rural web* són els següents: 1) *valorització i optimització dels recursos locals*; 2) *cerca de l'especificitat*; 3) *viabilitat del sector agrari i sostenibilitat*; 4) *col·laboració i consens transversal*; 5) *conscienciació i proactivitat de la societat civil*; 6) *compromís i suport de l'administració*, i 7) *sortida dels productes locals al mercat*.

A partir d'aquesta proposta de reformulació, espero que la present tesi doctoral pugui contribuir a la difusió i la utilització del model de la *rural web*, no només dins del món acadèmic, sinó també de cara als responsables del disseny i la implementació de les polítiques que incideixen en el desenvolupament de les àrees rurals. Tot plegat, des del convenciment que aquest model posseeix un enorme potencial per contribuir a la tasca de planificar i desplegar processos de desenvolupament rural des d'una perspectiva més integrada, en què es contemplin alhora tots aquells factors que són rellevants per a la consecució de resultats positius.

8.2. Descobriments empírics: cap a una pràctica més eficaç del desenvolupament rural

A l'inici d'aquesta tesi doctoral, una de les preguntes de recerca plantejades per tal d'avançar cap a l'objectiu final de la investigació se centrava en *quins factors han caracteritzat els processos de desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp*. Com a resposta a aquesta pregunta, he analitzat els tres casos d'estudi i he elaborat un relat sobre cadascun d'ells, a partir de les dades recollides a través dels grups focals. Aquests relats constitueixen una aproximació inèdita a la pràctica del desenvolupament rural a Catalunya. D'una banda, aporten una explicació detallada del que s'ha fet –i el que no s'ha fet– per al desenvolupament de tres territoris concrets, especificant els actors implicats, els resultats obtinguts i les causes d'aquests resultats. D'altra banda, els relats també mostren com els esmentats processos han estat percebuts per la població local, massa sovint ignorada en la fase de definició de les polítiques de desenvolupament rural.

L'anàlisi dels tres casos d'estudi –incloent la realització del treball de camp, l'elaboració dels esmentats relats i la comparació entre casos– m'ha permès fer tot un seguit de descobriments empírics que sintetitzo a continuació.

En primer lloc, a través de l'anàlisi de tres casos d'estudi ubicats a Catalunya i despleats amb diferents graus d'èxit, he pogut constatar que el desenvolupament de les àrees rurals segueix sent un repte pendent en aquest país, i que malgrat la popularització d'un cert idil·li rural, la realitat en aquests territoris és molt més crua que el que tan sovint hom creu. En aquest sentit, cal admetre que les àrees rurals catalanes han experimentat notables avenços durant les últimes dècades, però també és cert que, fins i tot en aquells casos de desenvolupament més reeixit, les mancances, els obstacles i els reptes pendents d'aconseguir segueixen sent incomputables. Tot plegat posa de manifest

que, si realment es vol aconseguir el desenvolupament de les àrees rurals catalanes, cal més sensibilització envers el tema, cal més compromís, calen més recursos, calen més polítiques i, en definitiva, calen més esforços dels que s'estan realitzant actualment. En aquest sentit, l'*Apèndix A.1* inclou un llistat de recomanacions polítiques per al desenvolupament rural –derivades, totes elles, dels resultats de la recerca–, mentre que l'*Apèndix A.2* inclou una proposta de tres possibles accions a implementar per al futur desenvolupament del Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp.

En segon lloc, a partir de l'elaboració de tres relats descriptius sobre casos d'estudi diferents, he pogut constatar que el desenvolupament rural és un objecte d'estudi complex i difícil d'abordar, ja que no existeix cap línia divisòria que indiqui quins fets o fenòmens formen part d'un procés de desenvolupament i quins no; en d'altres paraules, resulta complicat dirimir quins successos responen a un intent coordinat de millorar les condicions d'un territori, i quins són resultat de la simple evolució que experimenten les societats amb el pas del temps. Aquest fet palesa que és necessari consensuar una definició de *desenvolupament rural* que permeti entendre amb claredat què significa un procés de desenvolupament i quines iniciatives es poden considerar com a tal.

En tercer lloc, l'anàlisi empírica dels tres casos d'estudi també m'ha permès corroborar que el desenvolupament rural no només depèn d'una gran quantitat i diversitat de factors, sinó que, a més a més, tots aquests factors estan profundament interrelacionats, de manera que s'influeixen mútuament. Aquesta constatació posa de manifest que, tal i com ja s'ha mencionat, cal avançar cap a una concepció més àmplia i integrada del desenvolupament rural, a partir de nous enfocaments que, en la línia del model de la *rural web*, permetin abordar la complexitat del desenvolupament rural des d'una perspectiva holística.

En quart lloc, mitjançant la realització de grups focals amb diferents perfils de participants, he pogut constatar que un procés de desenvolupament rural pot ser vist i interpretat de formes molt diferents per part dels diversos agents que interactuen en el territori. Aquest fet confirma, un cop més, que estem parlant d'un objecte d'estudi inexacte, obert a múltiples interpretacions, i que el seu tractament requereix, com a mínim, el coneixement d'aquestes perspectives diferents.

En cinquè lloc, i com a conseqüència de totes les constatacions apuntades fins aquí, he evidenciat que per tal d'obtenir una comprensió detallada d'un o més processos de desenvolupament rural, és imprescindible l'ús d'una metodologia qualitativa, que permeti entrar en detall i indagar en l'essència dels casos d'estudi. Aquesta observació

no significa que els mètodes quantitativs no puguin ser uns complements vàlids per mesurar els resultats aconseguits, però sí que l'enfocament principal ha d'anar més enllà de l'anàlisi de xifres i mirar de comprendre els múltiples matisos que caracteritzen qualsevol procés de desenvolupament rural.

En sisè lloc, a partir de l'anàlisi comparativa entre tres casos d'estudi he pogut descobrir que hi ha determinats temes que han estat molt emfatitzats en la bibliografia acadèmica, però que en canvi, no s'han manifestat –com a mínim, en els meus casos d'estudi– com a factors rellevants per a un desenvolupament rural reeixit. Alguns d'aquests temes són l'existència d'un fort sentiment d'identitat territorial, la innovació, la participació ciutadana o l'aposta pels canals curts de comercialització; elements tots ells importants i positius, però no pas determinants i, per conseqüència, possiblement sobredimensionats en la bibliografia acadèmica sobre el nou paradigma de desenvolupament rural.

En setè lloc, i de forma oposada, també he constatat que hi ha certs factors que, malgrat no gaudir d'un elevat protagonisme en la bibliografia acadèmica, són altament rellevants per al desenvolupament de les àrees rurals. Alguns d'aquests elements són la confiança en el potencial local, el compromís amb el territori, la capacitat de sacrifici, la transversalitat, la unitat dels actors, la sensibilització en matèria territorial, la formació, la transformació i comercialització dels productes agraris o la vinculació del territori a uns valors determinats. Molts d'aquests factors estan estretament relacionats amb alguns dels termes acadèmics de moda, com ara la *governança*, la *cooperació públic-privada*, l'*aprenentatge col·lectiu*, la *construcció de capacitats* o el *branding territorial*. En alguns casos, però, la popularitat d'aquests termes pot resultar contraproductiu, ja que concentren una excessiva atenció per part dels investigadors i impedeixen posar èmfasi en aquells altres temes que són veritablement rellevants, independentment de la seva popularitat.

Finalment, en vuitè lloc –i com a resposta a la pendent pregunta de recerca, sobre els *factors que han diferenciat els tres casos d'estudi i han condicionat el seu grau d'èxit*–, he identificat les principals variables que expliquen els desiguals resultats obtinguts en el procés de desenvolupament del Priorat, del Lluçanès i de la Conca de Tremp. Aquestes variables, batejades com a *factors rellevants* per a un desenvolupament rural reeixit, són les que s'exposen a continuació, i constitueixen la principal aportació empírica d'aquesta tesi doctoral, ja que donen resposta a la pregunta de recerca principal: *quins són els factors clau per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural?*

El primer factor rellevant és *la valorització dels recursos i la confiança en el territori*. El fet de posar en valor el capital territorial i aconseguir que els diversos agents econòmics tinguin fe en el potencial endogen resulta crucial per a la dinamització de l'economia local, ja que dona lloc a negocis resilents i sostenibles, que no depenen de factors externs i que comporten un enfortiment del territori. Per contra, si els recursos locals no són vistos com un potencial, l'aparició de negocis vinculats al territori i sostenibles resulta molt complicada, fins i tot en àrees amb un fort sentiment d'identitat territorial, ja que els potencials emprenedors no es mouen per motius passionals –que també existeixen, però en un pla secundari–, sinó que es guien, principalment, per la possibilitat d'engegar un negoci rendible i poder viure'n dignament; és a dir, per qüestions de racionalitat econòmica.

El segon factor rellevant és *la implicació i la proactivitat de la societat civil*. El fet que la ciutadania s'impliqui activament en el repte de desenvolupar el territori i tingui iniciativa per revertir un context desfavorable és molt important, ja que només així podrà assumir el lideratge del procés. Aquest fet, al seu torn, és essencial perquè el procés de desenvolupament sigui transversal, constant i coherent amb les necessitats reals de la població. Aquest factor desmitifica la importància de la participació ciutadana, posant de manifest que la situació òptima per al desenvolupament d'una àrea rural no és que la ciutadania participi en els projectes de l'administració, sinó que creï les seves pròpies iniciatives i que aconsegueixi involucrar-hi l'administració.

El tercer factor rellevant és *el suport i el compromís de l'administració local*. En aquest sentit, cal tenir present que cap dels dos extrems resulta desitjable: ni que l'administració ignori el procés de desenvolupament, ni tampoc que el lideri, ja que aleshores, aquest corre el risc de morir sobtadament, pel fet de dependre de factors extremadament variables, com ara el compromís dels dirigents polítics del moment, els resultats de les eleccions municipals o la disponibilitat de recursos públics. Per contra, la situació òptima és que l'administració pública local, en tot el seu conjunt, actuï com un suport actiu per a les iniciatives de la ciutadania, afavorint i facilitant el desenvolupament del territori a partir d'una actitud oberta, flexible i proactiva, la qual cosa requereix, inevitablement, l'existència d'una certa consciència territorial i un cert compromís per part dels actors polítics.

El quart factor rellevant és *la transversalitat i la unitat del procés*. L'èxit d'un procés de desenvolupament rural passa inevitablement perquè hi hagi una gran quantitat d'actors locals conscienciats i implicats en el procés, ja que només així es pot aconseguir una reorientació transversal del territori. Alhora, però, també és imprescindible que la

diversitat d'actors implicats comparteixin uns mateixos objectius. Lògicament, quan hi ha una gran diversitat d'actors implicats en el repte de desenvolupar el territori, els acords poden resultar més difícils d'aconseguir, però al mateix temps, també esdevenen més valuosos que mai, ja que signifiquen l'existència d'un elevat consens respecte el futur del territori, la qual cosa dóna sentit a les iniciatives de desenvolupament i les converteix en un procés d'ampli abast, coherent i integrat.

El cinquè factor rellevant és *la conscienciació i la formació del capital humà*. La mentalitat dels agents del territori és un aspecte clau per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural, ja que condiciona l'actitud de les persones en totes i cadascuna de les seves accions. De forma similar, el fet de posseir un capital humà altament qualificat –especialment, quan això es dóna en sectors estratègics per al territori– determina les possibilitats de professionalitzar-se i excel·lir en un àmbit específic, afavorint el posicionament del territori i la seva identificació a partir d'un sector, una activitat o un producte en concret.

El sisè factor rellevant és *la transformació i la comercialització dels productes agraris*. La transformació del producte agrari i l'elaboració d'un producte acabat amb valor afegit resulta crucial per a la competitivitat i la sostenibilitat del sector, ja que proporciona un marge de benefici superior als productors, facilita la diferenciació dels productes, permet la generació de sinergies amb el turisme i afavoreix la incorporació de la dona al sector agroalimentari. Per aquest motiu, és important que els productors s'involucrin en la fase de transformació o, com a mínim, que aquesta es dugui a terme en el propi territori, ja que així s'aconsegueix retenir la riquesa que se'n deriva. D'altra banda, en un context com l'actual, caracteritzat per la globalització dels mercats i una creixent oferta de productes locals i de qualitat, el màrqueting i les estratègies de comercialització s'erigeixen com un altre aspecte clau per a la viabilitat de l'activitat agrària, ja que determinen la sortida i el reconeixement dels productes al mercat.

El setè factor rellevant és *l'aprofitament del paisatge i la generació de sinergies*. La valoració del paisatge per part de la població local reforça l'arrelament territorial de la població i incideix sobre la seva autoestima, facilitant l'aparició d'actituds proactives entre la societat civil. Paral·lelament, també resulta essencial que els paisatges agraris tradicionals siguin gestionats de forma sostenible, ja que constitueixen un bé comú cada cop més escàs i, al mateix temps, cada cop més valorat pel conjunt de la societat. Així mateix, cal entendre el paisatge com el principal nexa entre el sector agroalimentari i el sector turístic, la qual cosa li atorga un rol de centralitat ineludible per a la generació de sinergies i la coherència interna del territori.

Per acabar, el vuitè factor rellevant és *la creació d'un relat territorial i la projecció exterior*. En efecte, l'associació del territori a uns valors determinats és un aspecte crucial per al desenvolupament rural, ja que més enllà d'enfortir el sentiment de pertinença i de compromís territorial de la població local, també contribueix a fer més visible el territori i a posicionar-lo en el sector turístic, a través d'un contingut que el defineix i, alhora, el diferencia d'altres territoris. Aquest factor posa de manifest la importància de l'especificitat i el component de lloc en el desenvolupament rural.

Tal i com s'ha posat de manifest, els vuit *factors rellevants* apuntats guarden un elevat paral·lelisme amb la proposta de reformulació del model de la *rural web*, que he estructurat a partir de set *àmbits clau* per al desenvolupament rural. Tanmateix, i a mode de conclusió, és important diferenciar ambdues aportacions. Per una banda, els *factors rellevants* que acabo de sintetitzar constitueixen els resultats de l'anàlisi empírica i, al mateix temps, donen resposta a la principal pregunta de recerca. Per altra banda, els set *àmbits clau* del model reformulat de la *rural web* són una adaptació de les sis dimensions originals del model, per tal de fer-lo més coherent amb els descobriments de la recerca i, de resultes, contribuir al seu perfeccionament i a la seva aplicabilitat en contextos diferents.

En tot cas, el descobriment dels esmentats factors rellevants per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural ha de ser concebut com un punt de partida per a la definició de nous criteris que, en un futur proper, haurien de permetre afrontar la planificació i el desenvolupament de les àrees rurals amb més coneixements i amb més garanties d'èxit.

8.3. Futures línies de recerca

La realització d'aquesta tesi doctoral ha generat nous interrogants que configuren possibles línies futures d'investigació. Tot seguit exposo una sèrie d'idees que permetrien ampliar i millorar la present recerca, agrupades en tres grans categories: idees per afavorir la generalització dels resultats, idees per millorar-ne la validesa i idees per ampliar-los.

a. Idees per afavorir la generalització dels resultats

Per tal d'afavorir la generalització dels resultats, en primer lloc es podria *ampliar el nombre de casos d'estudi*. En aquesta investigació s'han analitzat tres processos de desenvolupament rural: el Priorat, com a cas d'*èxit contrastat*; el Lluçanès, com a cas d'*èxit relatiu*, i la Conca de Tremp, com a cas d'*èxit limitat*. Si s'analitzessin més

experiències de desenvolupament rural –algunes més reeixides, d’altres menys–, això permetria comparar múltiples casos amb un nivell d’èxit similar i, consegüentment, es podria arribar a unes conclusions encara més sòlides sobre els factors rellevants per a l’èxit d’un procés de desenvolupament rural. A Catalunya, algunes de les àrees més adients per incloure a la recerca podrien ser el Moianès, el Delta de l’Ebre o la Vall de Camprodon, territoris en què, durant els darrers anys, també s’han desplegat nombroses estratègies de desenvolupament rural.

En segon lloc, per tal d’afavorir la generalització dels resultats més enllà de l’àmbit català, es podrien *incloure casos d’estudi d’altres països*. Els tres processos de desenvolupament analitzats en aquesta recerca han tingut lloc a Catalunya i, per tant, més enllà de les particularitats locals, s’han vist influïts per un marc polític i institucional comú. Tanmateix, si es pretengués universalitzar les conclusions de la recerca, caldria contrastar si els patrons observats en els tres casos d’estudi catalans també es reproduïen en altres països amb una ruralitat diferenciada. Un cas d’estudi particularment interessant, per començar, podrien ser les Illes Shetland (Escòcia), on Horlings i Kanemasu (2015) ja han utilitzat la *rural web* per tal d’analitzar l’evolució del procés de desenvolupament d’aquest territori al llarg de les últimes dècades.

b. Idees per millorar la validesa dels resultats

D’altra banda, per tal de millorar els resultats obtinguts, en primer lloc es podrien *realitzar més grups focals en cada cas d’estudi*. En la present recerca, s’han conduït tres grups focals en cada territori: un primer grup amb representants del sector turístic, un segon grup amb representants del sector agroalimentari i un tercer grup amb representants de l’administració pública. La realització de grups focals addicionals permetria complementar la informació obtinguda a partir de l’opinió de nous participants, els quals podrien ser d’un perfil similar o, si es considerés indicat, completament diferent dels contemplats en aquesta recerca.

En segon lloc, també es podrien *replantejar les preguntes dels grups focals*. En aquesta investigació, les preguntes van ser dissenyades a partir dels conceptes clau del model de la *rural web*. Tot i haver donat bons resultats, la recerca ha posat de manifest que aquests conceptes són molt generals i que, per comprendre en profunditat un procés de desenvolupament rural, cal prestar atenció sobre més aspectes que aquests sis àmbits. Així, per tal de facilitar l’aprofundiment en cada cas d’estudi i evitar la possible omisió d’aspectes rellevants, es podrien repensar i flexibilitzar les preguntes dels grups focals, de manera que s’afavorís la discussió sobre el màxim nombre de temes possible. A tall

d'exemple, es podrien incloure preguntes específiques sobre temes com ara l'emprenedoria, el paisatge, la transformació dels productes agraris o el rol de l'administració pública, entre d'altres.

En tercer lloc, també es podria *avaluar l'impacte dels factors externs* sobre el grau d'èxit de cada cas d'estudi. En la present recerca, s'ha apuntat que més enllà de les decisions preses localment, hi ha una gran diversitat de *factors externs* –de caràcter estructural, conjuntural i geogràfic– amb una gran capacitat per influir sobre un procés de desenvolupament rural, com per exemple, el context econòmic general, l'ideal paisatgístic predominant, la popularització d'un determinat producte o la distància respecte una gran ciutat. Per tal d'assegurar que els *factors rellevants* per a un desenvolupament rural reeixit són, efectivament, les claus que expliquen el diferent grau d'èxit de cada cas analitzat, caldria complementar l'anàlisi efectuada amb una avaluació de l'impacte que han tingut els múltiples factors externs influents, la qual cosa permetria confirmar –o bé obligaria a matisar– la rellevància dels factors dependents de l'acció local.

c. Idees per ampliar els resultats

Finalment, per tal d'ampliar els resultats de la recerca, en primer lloc es podria *aprofundir en el rol i les perspectives de col·lectius socials específics*. Tot i les constants referències a determinats col·lectius com ara els joves, les dones o els immigrants, la present recerca no ha aprofundit en el rol específic d'aquests col·lectius ni en les seves perspectives diferents sobre el procés de desenvolupament, fruit d'haver posat l'èmfasi en el conjunt del territori. Per tal d'ampliar els resultats de la recerca i reflectir millor l'existència de múltiples realitats percebudes, seria interessant indagar en el rol que han jugat determinats col·lectius socials en cada cas d'estudi, així com en les seves opinions particulars. Alguns dels col·lectius més rellevants podrien ser les dones, els joves, les persones d'edat avançada, els immigrants, els neorurals o els aturats.

En segon lloc, i ja per acabar, també es podria *complementar l'anàlisi qualitativa amb una anàlisi quantitativa*. La recerca efectuada ha descansat majoritàriament en una metodologia qualitativa, puntualment complementada amb procediments quantitius. Per tal d'oferir una visió encara més completa de cada cas d'estudi, seria interessant utilitzar alguns mètodes quantitius addicionals, com ara el tractament de dades estadístiques o la realització d'enquestes a una mostra de la població local, la qual cosa permetria copsar encara millor les dinàmiques i les opinions predominants en cada territori analitzat.

Comptat i debatut, la present tesi doctoral no només m'ha permès donar resposta a una sèrie de preguntes de recerca, sinó que, al mateix temps, també ha generat nous interrogants. Tot plegat reflecteix l'enorme incertesa que, malgrat el pas del temps, encara regna al voltant de les qüestions referents al desenvolupament rural. En aquest context, aquesta tesi ha de ser entesa com un intent d'aportar llum als debats sobre el desenvolupament rural, l'equilibri territorial i els models de territori. Espero que la contribució teòrica, metodològica i empírica d'aquesta investigació pugui ajudar, d'alguna manera, a avançar cap a un model territorial més equilibrat, en què les àrees rurals no siguin únicament vistes com a espais de lleure, sinó que siguin territoris on poder viure i treballar dignament, la qual cosa passa, inevitablement, per una nova mirada al territori i una major sensibilitat envers el món rural.

Key Conclusions

During the last decades, a new approach for rural development has been consolidated around the First World countries. This approach is based on the use of local resources, the major role of civil society and an integrated perspective. Its consolidation during the last twenty years has generated an abundant academic literature. Moreover, it has converted this emerging approach into a new paradigm of rural development, in contraposition to the previous modernisation paradigm.

Starting from a literature review, in this thesis I have shown that rural development is a multifaceted issue which can be approached from different disciplines and perspectives. In order to facilitate its comprehension, I have synthesized and classified the most relevant academic literature on the basis of three broad thematic fields. These fields refer to *rural areas as consumption spaces*, the *redefinition of the agri-food sector* and the *significance of people*.

Then, from a critical look at the existing theory, I have identified three main gaps that hinder the conceptualisation of rural development as a theoretical phenomenon: first, the excessive diversity of ambiguous concepts that refer to a single phenomenon; second, the lack of integration of the existing literature, and third, the absence of an agreed definition of rural development.

To overcome these gaps and progress towards a better understanding of rural development, I have made three specific proposals. Firstly, I have suggested agreeing on a single term to refer to this complex phenomenon that has received many different labels. This should be, in my opinion, the simplest one: *rural development*. Secondly, I have created my own definition of rural development, in a first attempt to establish the meaning of this concept. More specifically, I have defined rural development as a *process that contributes to improve the living and working conditions in rural areas, with respect for social, cultural and environmental values, and impacting positively on the resident population's quality of life*. Finally, I have also underlined the importance of building new theoretical frameworks that enable us to address rural development from an integrated perspective.

In this sense, I have provided a detailed review of the model of the 'rural web' (van der Ploeg and Marsden 2008), an innovative framework on rural development which is still quite unknown in the Catalan and Spanish academic context. The main value of this model is that, contrary to traditional views, it allows to approach rural development

from a holistic perspective; that is, conceiving it as a complex phenomenon with multiple interrelated aspects.

On the basis of the foregoing information, I have used the model of the 'rural web' as a framework for designing a new methodology to analyse rural development processes from an overall perspective. This methodology relies on conducting questionnaires and focus groups with local stakeholders, using a series of questions derived from the key concepts of the model. The description of the designed methodology and its application in three case studies in Catalonia –the Priorat region, the Lluçanès region and the Conca de Tremp region– represent a double contribution for the academic world: on the one hand, it provides a new method that is applicable to the analysis of any process of rural development; on the other hand, it provides a new example of the use of the 'rural web' as an analytical tool.

Through the analysis and interpretation of three rural development processes using the 'rural web', I have shown that the model designed by van der Ploeg and Marsden (2008) is extremely valuable to approach the phenomenon of rural development from an integrated overview. However, I have also identified three aspects of the model that are likely to be redefined in order to improve its validity and applicability: first, the overly academic and theoretic nature of the model, which hinders its implementation with local stakeholders; second, the lack of a defined methodology to use it as a tool, and third, the omission of some factors that –at least, in my research– have been shown as highly important variables for the success of a rural development process.

From these observations, I have stressed the need to meet three requirements in the implementation of the 'rural web' as a tool for analyzing rural development processes. First, the researchers need to have a high prior knowledge of the model. Second, before its use, it is necessary to simplify the model and adapt the chosen methodology to it. And third, the analysis must go beyond the theoretical dimensions of the model, since these relate to fields of general importance for rural development, but not to those specific factors that can provide a thorough understanding of a development process.

In order to improve the validity of the model and facilitate its understanding and its use either as a framework or as an analytical tool, I have drawn up a proposal of reformulation of the model of the 'rural web'. The proposal leaves aside the technical terms of the original model and converts the so-called *theoretical dimensions* into *significant areas for rural development*. Thus, based on a redefinition of the original

dimensions, the reformulated 'rural web' comprises a total of seven areas that synthesize and bring together all the factors that are significant for rural development.

These key areas are the following ones: 1) *appreciation and optimization of local resources*; 2) *search for specificity*; 3) *viability of agriculture and sustainability*; 4) *collaboration and cross consensus*; 5) *awareness and proactivity of civil society*; 6) *commitment and support from governments*, and 7) *introduction to market of local products*.

From this proposal of reformulation, I hope this thesis can contribute to the broadcast and use of the model of the 'rural web', not only in the academic world, but also among those people who are responsible for the design and implementation of policies involving rural development.

Focusing now on the empirical analysis of the research, in this thesis I have analyzed three rural development processes that have recently taken place in Catalonia. For each of them, I have composed a narrative based on the data collected through the focus groups. These narratives constitute an unprecedented approach to the practice of rural development in Catalonia. On the one hand, they provide a detailed explanation of what has been done –and not been done– for the development of three particular regions, specifying the actors involved, the results obtained and the reasons that explain these results. On the other hand, these narratives also show how such processes have been perceived by local population, who is too often ignored by policy makers.

The analysis of three case studies –including the field work, the composition of these narratives and the comparison between cases– have enabled me to make a series of empirical findings that are summarized below.

First, through the analysis of three case studies located in Catalonia and deployed with different degrees of success, I have noticed that rural development is still a pending challenge in my country. Indeed, despite the popularity of a certain rural idyll, the everyday life in these territories is much tougher than we often think. In this regard, it must be admitted that Catalan rural areas have experienced significant progress in recent decades, but even in a highly successful case, the weaknesses and the challenges still remain countless. This reveals that if we really want to achieve developed rural areas, we need more awareness, more commitment, more resources, better policies and higher efforts than we are currently performing.

Second, from the drafting of a narrative about each case study, I have realized that rural development is a complex object of study, since there is no dividing line indicating which facts or phenomena are part of a rural development process and which are not. This fact shows that it is necessary to agree on a definition of *rural development* that provides a clear understanding of what does a rural development process mean and what initiatives can be considered as such.

Third, the empirical analysis has also enabled me to corroborate that rural development depends on a large number and diversity of factors that, in addition, are deeply interrelated. This finding shows that, as I have already mentioned, we must move towards a more comprehensive and integrated conception of rural development, on the basis of new approaches that –as the ‘rural web’ does– allow to tackle the complexity of rural development from a holistic perspective.

Fourth, by conducting focus groups with different profiles of participants, I have noted that every process of rural development can be seen and interpreted in very different ways by the multiple stakeholders that interact in a region. This confirms that we are talking about an inaccurate object of study which is open to multiple points of view. Consequently, its treatment also requires knowing –at least– the existence of these different perspectives.

Fifth, as a result of all the pointed observations so far, I have shown that in order to obtain a thorough understanding of one or several rural development processes, it is essential to use a qualitative methodology that enables to go into detail and investigate the essence of the case studies. This remark does not mean that quantitative methods are not valid complements to measure the achieved results, but that the main focus has to go beyond numbers and try to understand the multiple nuances that characterize any process of rural development.

Sixth, on the basis of the comparative analysis, I have found that there are certain issues that have been highly emphasized in the academic literature, but however, have not been demonstrated –at least, in my case studies– as significant factors for a successful process of rural development. Some of these issues are, for example, the existence of a strong sense of regional identity, the innovation, the citizen participation or the selling of local products via short supply chains. All these issues can obviously be important and positive in a rural development process, but they are not decisive to success. Therefore, they seem to be oversized in the academic literature.

Seventh, in an opposite way I have also found that there are some issues that, despite not being in the centre stage of the academic literature, are highly significant for rural development. Some of these issues are the confidence in the local potential, the regional sensitization and commitment, the capacity for sacrifice, the number, diversity and unity of actors, the processing and marketing of agricultural products or the linking of the region to specific values. Many of these issues are closely related to some mainstream academic concepts, such as *governance*, *public-private cooperation*, *regional learning*, *capacity building*, *regional branding*, etc. In some cases, however, the popularity of these terms may be counterproductive, as they focus an excessive attention that prevent researchers to emphasize those other issues that are really important, regardless of their popularity.

Finally, in response to the main research question of this thesis, I have identified the key variables that explain the uneven results obtained in the rural development processes of the Priorat region –a highly successful case–, the Lluçanès region –a moderately successful one– and the Conca de Tremp region –a barely successful one–. These variables, which I have called *significant factors* for successful rural development, are listed below and constitute the main empirical contribution of this thesis.

The first significant factor is *the valorisation of local resources and the confidence in the region*. The faith in the endogenous potential is crucial for revitalising the local economy, since it gives rise to resilient and sustainable businesses that do not depend on external factors. Conversely, if local resources are not seen as a potential, the emergence of businesses linked to the territory is very complicated, even in those areas with a strong sense of regional identity. This is because potential entrepreneurs are not guided by passionate reasons –which also exist, but on a secondary level–, but by the possibility of starting a profitable business and to live with dignity; that is, for reasons of economic rationality.

The second significant factor is *the involvement and proactivity of civil society*. The fact that citizens are actively involved in the challenge of developing their region and take initiative to reverse an unfavourable context is extremely important, because it allows them to become the leaders of the process. This, in turn, is essential for ensuring that the development process is transversal, constant and consistent with the needs of local population. This factor challenges the importance of citizen participation, showing that the optimal situation is not that citizens participate in government projects, but that they create their own initiatives and get the government involved in those.

The third significant factor is *the support and commitment of local administration*. In this sense, it should be noted that the administration cannot ignore the development process, but neither has to be its leader, as the process would be likely to stop suddenly, due to extremely varying factors such as the commitment of current political leaders, the electoral results or the availability of public resources. By contrast, the optimal situation is that local administration acts as a support for citizenship initiatives, promoting and facilitating the development process on the basis of an open, flexible and proactive attitude.

The fourth significant factor refers to *the number, diversity and unity of actors involved*. The success of a rural development process depends on the amount of actors that are aware of and involved in the process, since this is the only way to achieve an integral reorientation of the region. Furthermore, it is also essential that the multiple stakeholders share the same objectives. Naturally, when there is a wide range of actors involved, agreements can be more difficult to achieve. However, when they are achieved, these agreements become more valuable than ever, because it means the existence of a high consensus on the future of the region, which transforms the succession of multiples development initiatives into a broad, coherent and integrated development process.

The fifth significant factor is *the awareness and training of human capital*. The mentality of local stakeholders is a key aspect to reach a successful development, as it conditions the attitude of people in each and every action. Similarly, the fact of having a highly qualified human capital –especially, when it occurs in strategic sectors for the region– determines the possibilities to professionalize the region and excel at a specific field, favouring its positioning through a certain sector, activity or product.

The sixth significant factor is *the processing and marketing of agricultural products*. The elaboration of final agri-food products that are ready for consumption and have an added value is critical to the competitiveness and sustainability of the agri-food sector, because it provides a higher profit margin for producers, it facilitates product differentiation, it enables the generation of synergies with tourism and it favours the inclusion of women in the agri-food sector. For this reason, it is important that producers get involved in the transformation phase or, at least, that this is carried out in the same region, so that benefits are locally retained. Moreover, the marketing and selling strategies stand as another key aspect for the viability of agricultural activity, since it determines the output and recognition of local products on the market.

The seventh significant factor is *the use of landscape and the creation of synergies*. The appraisal of landscape by local population reinforces their place attachment and increases their self-esteem, facilitating the emergence of proactive attitudes among civil society. In parallel, it is also essential that traditional agricultural landscapes are managed sustainably, since they constitute a scarce common asset which is increasingly valued by society. Moreover, landscape has also to be understood as the main link between tourism and the agri-food sector, thereby acquiring a central role for the generation of synergies and the internal coherence of the region.

Finally, the eighth significant factor is *the cultural content and the external projection of the region*. The association of the region with certain values is a crucial step for rural development, as it strengthens the sense of belonging and commitment of local population. Furthermore, it also contributes to making the region more visible and to position it in the tourism sector through a specific content that defines the region and differentiates it from other ones. This factor highlights the importance of specificity and sense of place in rural development.

As it has become apparent, these eight *significant factors* are closely related to the seven *significant areas* for rural development that I have included in my proposal of reformulation of the model of the 'rural web'. Nevertheless, and to sum up, it is important to differentiate both contributions. On the one hand, the *significant factors* that I have just summarized are the results of the empirical analysis and the response to the main research question. On the other hand, the seven *significant areas* of the reformulated 'rural web' are an adaptation of the original dimensions of this model, in order to make it more consistent with the findings of this research and, at the same time, contribute to the improvement and applicability of the model.

All in all, I hope that the theoretical, methodological and empirical contributions of this thesis can help to move towards a more balanced territorial model, where rural areas are not only seen as recreational spaces, but as places where to live and work with dignity. This desire inevitably requires a new look to the land and a greater sensitivity towards rural areas.

Apèndix

RECOMANACIONS DERIVADES DE LA RECERCA

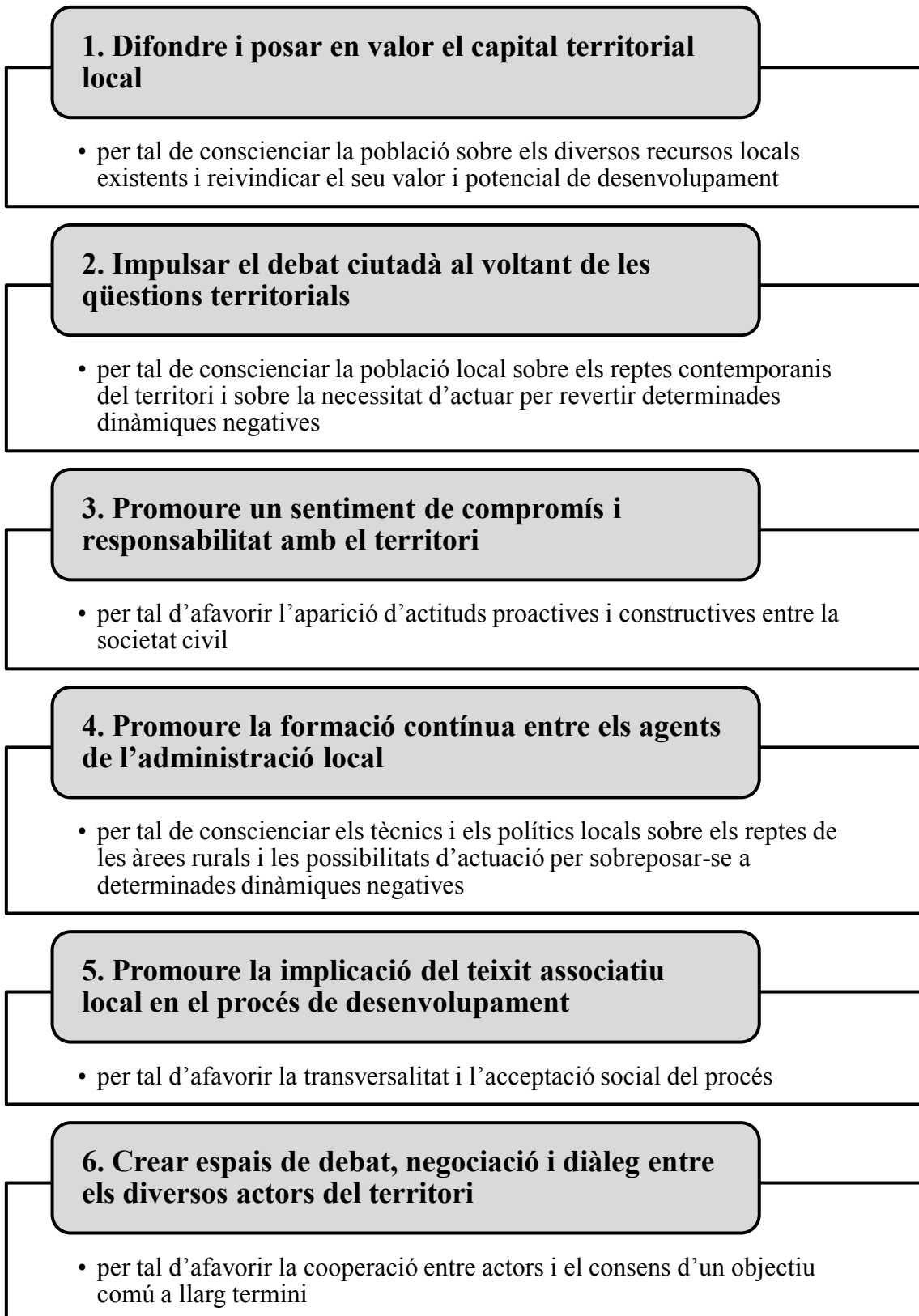
En aquest apèndix, es presenten dos documents derivats dels resultats de la recerca, amb l'objectiu d'afavorir la seva difusió, dotar-la d'un sentit pràctic i facilitar-ne la utilització per part de qualsevol actor amb capacitat d'influència sobre el desenvolupament de les àrees rurals catalanes.

A la secció A.1 presento un llistat de recomanacions polítiques per al desenvolupament rural, amb la finalitat de contribuir a millorar les polítiques públiques que afecten les àrees rurals i, en particular, les seves possibilitats de desenvolupament. Les recomanacions produïdes incideixen en aquells aspectes que, a través de la investigació, he identificat com els factors rellevants per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural. En qualsevol cas, convé matisar que les recomanacions formulades no són polítiques per si mateixes, sinó tan sols línies estratègiques a seguir per tal d'elaborar unes polítiques públiques que permetin afrontar el desenvolupament rural amb més garanties d'èxit. Així doncs, els destinataris d'aquest primer document són els agents responsables de la definició de polítiques públiques relacionades amb el món rural. A fi de facilitar la difusió i la utilització de les recomanacions produïdes, aquestes són presentades de forma esquemàtica i visual a través de la figura A.1.

D'altra banda, a la secció A.2 presento una sèrie de recomanacions específiques per al desenvolupament de les tres àrees d'estudi: el Priorat, el Lluçanès i la Conca de Tremp. Per cada cas, anuncio i descriu breument tres possibles accions a implementar en un futur proper. Les accions recomanades han de ser enteses com una selecció de les iniciatives que, arran de l'anàlisi efectuada, considero prioritàries en cada cas d'estudi. Així doncs, els destinataris d'aquest segon document són la totalitat d'actors –locals i extralocals, públics i privats– que estan implicats, d'una manera o altra, en el procés de desenvolupament del Priorat, del Lluçanès i de la Conca de Tremp. Totes les accions són presentades a través de taules en què, més enllà d'una breu descripció de l'actuació proposada i de les seves motivacions, també s'apunten els objectius que es persegueixen i els possibles agents responsables de la seva implementació. Les taules A.1, A.2 i A.3 detallen les accions recomanades pel Priorat; les taules A.4, A.5 i A.6, les del Lluçanès, i les taules A.7, A.8 i A.9, les de la Conca de Tremp.

A.1. Recomanacions polítiques per al desenvolupament rural

Figura A.1 Llistat de recomanacions polítiques

7. Promoure la formació del capital humà local en els sectors estratègics del territori

- per tal d'afavorir la retenció del jovent local i la professionalització de les activitats econòmiques estratègiques

8. Facilitar la transformació dels productes agraris

- per tal d'afavorir la integració vertical del sector agroalimentari i la supervivència dels petits productors

9. Donar suport als productors de productes singulars i vinculats al territori

- per tal d'afavorir un sector agroalimentari de qualitat, diferenciat i competitiu

10. Difondre els valors del paisatge local i promoure'n un aprofitament sostenible

- per tal d'enfortir l'arrelament territorial de la població local i atraure un turisme de qualitat i perdurable a llarg termini

11. Facilitar la interacció entre els diversos actors econòmics del territori

- per tal d'afavorir la generació de sinergies i la coherència entre les diferents activitats econòmiques

12. Impulsar la creació d'una marca territorial pròpia

- per tal d'afavorir la projecció exterior del territori i el seu posicionament a partir dels valors, els productes i el paisatge locals

Font: elaboració pròpia

A.2. Recomanacions específiques per a les àrees d'estudi

A.2.1. Proposta d'accions per al Priorat

Taula A.1 Priorat - Acció 1

<i>Acció 1</i>	Creació del Patronat de Turisme Priorat - Muntanyes de Prades
<i>Descripció</i>	<p>Actualment, el Patronat de Turisme de la Diputació de Tarragona es divideix en dos àmbits diferenciats, cadascun amb la seva pròpia marca turística i el seu patronat: la Costa Daurada –que inclou la comarca del Priorat– i les Terres de l'Ebre.</p> <p>Aquest fet implica que, avui en dia, la promoció del Priorat com a destí turístic recaigui directament sobre el Patronat de Turisme de la Costa Daurada, un àmbit territorial excessivament ampli i divers per poder posicionar el Priorat, ja que aquesta comarca necessita un model turístic clarament diferenciat del turisme de masses costaner.</p> <p>Conseqüentment, es proposa la creació d'un tercer patronat de turisme, que englobi el Priorat i les Muntanyes de Prades, per tal d'avançar en la promoció turística d'aquest territori a partir d'un model diferenciat i independent de la Costa Daurada.</p>
<i>Objectius</i>	<ul style="list-style-type: none">• Enfortir la projecció exterior del Priorat• Facilitar el posicionament del Priorat a partir dels seus valors diferencials• Afavorir la captació d'un turisme coherent amb el model territorial consensuat• Facilitar la creació de sinergies entre els sectors turístic i agroalimentari
<i>Agents responsables</i>	Diputació de Tarragona

Font: elaboració pròpia

Taula A.2 Priorat - Acció 2

<i>Acció 2</i>	Elaboració d'un Pla director del turisme d'escalada al Priorat
<i>Descripció</i>	<p>La Serra del Montsant i els cingles de Siurana són un paradís de renom internacional per a la pràctica de l'escalada. Ara bé, tot i atraure milers de visitants cada any, el turisme d'escalada encara resulta, avui en dia, poc beneficiós pel conjunt del territori: d'una banda, per la manca d'integració d'aquesta activitat en el conjunt del sector turístic; de l'altra, per l'escassetat de serveis i equipaments destinats als escaladors.</p> <p>Addicionalment, es tracta d'un turisme que requereix certes regulacions sobre alguns aspectes potencialment conflictius, com ara l'aparcament dels vehicles, l'accés a les vies d'escalada o l'impacte ecològic sobre els espais protegits.</p> <p>De resultes, es proposa l'elaboració d'un Pla director que permeti regular aquest tipus de turisme (zones permeses, aparcament, gestió de residus, etc.) i, al mateix temps, promoure'l de forma coordinada: d'una banda, a través de la creació de nous serveis i infraestructures públiques; de l'altra, fomentant l'emprenedoria de nous negocis vinculats a l'escalada (allotjaments, comerços, serveis de transport, formació, etc.).</p>
<i>Objectius</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Consolidar la Serra del Montsant i la zona de Siurana com a destí turístic de referència mundial en escalada • Minimitzar els potencials conflictes derivats de l'afluència i l'activitat dels escaladors • Afavorir la creació de nous negocis i llocs de treball al sector nord de la comarca
<i>Agents responsables</i>	Parc Natural del Montsant, Consell Comarcal del Priorat i ajuntaments de la Bisbal de Falset, Cabacés, Cornudella de Montsant, Margalef, la Morera de Montsant i Ulldemolins

Font: elaboració pròpia

Taula A.3 Priorat - Acció 3

<i>Acció 3</i>	Dinamització estratègica del sector oleícola
<i>Descripció</i>	<p>Malgrat l'elevada qualitat de l'oli d'oliva produït al Priorat, el sector oleícola d'aquesta comarca presenta seriosos problemes de viabilitat econòmica, a causa d'un context desfavorable i una escassetat d'iniciatives emprenedores. Per tal de millorar la competitivitat d'aquest sector, es proposa l'aplicació simultània d'una sèrie d'estratègies diferents:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Ampliació de l'oferta formativa en oleïcultura i extracció d'olis a l'Escola d'Enologia Jaume Ciurana – Diversificació dels productes acabats: oli verd, madur, ecològic, de gustos, etc.; olives macerades, farcides, picants, etc.; paté, confitura, cosmètics, etc. – Unificació de les cooperatives oleïcoles en una sola marca per a la venda envasada – Estratègies conjuntes de màrqueting i foment de la cultura de l'oli – Generació de sinergies amb els sectors vitivinícola i turístic: distribució conjunta, cistelles de productes locals, paquets turístics, visites a cooperatives i molins, oleoturisme, venda als restaurants locals, etc.
<i>Objectius</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Posar en valor el sector i la producció oleícola del Priorat • Millorar la viabilitat econòmica de les explotacions oleïcoles • Posicionar el Priorat com a territori oleícola • Diversificar els cultius i reduir la dependència del sector vitivinícola
<i>Agents responsables</i>	DOP Siurana, molins d'oli, elaboradors privats i cooperatives agrícoles amb línia de producció oleícola

Font: elaboració pròpia

A.2.2. Proposta d'accions per al Lluçanès

Taula A.4 Lluçanès - Acció 1

<i>Acció 1</i>	Elaboració del Pla de turisme del Lluçanès
<i>Descripció</i>	<p>El Lluçanès és un territori amb un elevat potencial turístic, gràcies a les seves masies, al seu paisatge i al seu patrimoni històric i cultural. Malgrat tot, l'aposta dels allotjaments turístics per un model luxós i destinat a grans grups ha limitat la incidència d'aquest sector sobre el conjunt del territori, ja que ha atret un perfil de turista sedentari, poc interessat en conèixer i explorar el territori i, consegüentment, poc susceptible de generar despesa més enllà del propi allotjament.</p> <p>Per aquest motiu, es proposa l'elaboració del Pla de turisme del Lluçanès, una acció que hauria de comportar, necessàriament, un procés de reflexió sobre el model turístic actual i l'aposta consensuada per un turisme més actiu, més cultural i més ric en experiències; en definitiva, més proper a l'essència del projecte Territoris Serens.</p> <p>Lògicament, el Pla de turisme del Lluçanès, plantejat amb un horitzó temporal limitat, hauria d'incloure accions concretes per tal d'avançar cap al model desitjat. Algunes de les primeres accions podrien ser la creació de l'Oficina de Turisme del Lluçanès –ja que actualment, només hi ha la de Prats de Lluçanès–, així com la millora en la senyalització de rutes, llocs i elements d'interès turístic, entre d'altres.</p>
<i>Objectius</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Promoure un turisme actiu i vinculat al territori • Augmentar el nombre de visitants i la seva despesa • Afavorir la creació de sinergies entre els sectors turístic i agroalimentari
<i>Agents responsables</i>	ConSORCI del Lluçanès, Associació d'Agroturisme del Lluçanès, establiments de turisme i empreses de lleure

Font: elaboració pròpia

Taula A.5 Lluçanès - Acció 2

<i>Acció 5</i>	Impuls d'un projecte de custòdia agrària
<i>Descripció</i>	<p>El 2009, els ajuntaments del Lluçanès es van comprometre a implementar el projecte Territoris Serens, que apostava per un model agrari respectuós amb el medi ambient. Tanmateix, la manca d'actuacions per executar el projecte, juntament amb l'arribada de grans empreses agroindustrials i la proliferació de macrogranges porcines, ha provocat que el sector agrari lluçanès sigui cada cop menys sostenible.</p> <p>Per aquest motiu, es proposa l'impuls d'un projecte de custòdia agrària, el qual seria implementat a partir d'un conveni privat entre un o diversos grups o associacions de defensa del territori i aquelles explotacions agràries que s'hi volguessin adherir. A través d'aquest acord, el productor s'hauria de comprometre a realitzar unes determinades pràctiques agràries o a implementar unes certes mesures per a la conservació dels valors naturals. A canvi, els grups o associacions implicats haurien de col·laborar en la promoció dels productes d'aquella finca, a través de la cerca de subvencions, la creació d'un distintiu de qualitat, l'organització d'un mercat mensual, etc.</p> <p>Dos exemples a seguir podrien ser l'Acord de Pràctiques Agràries Sostenibles a l'Empordà –impulsat per la Institució Alt Empordanesa per a l'Estudi i Defensa de la Natura– i el Conveni de Bones Pràctiques Agràries –impulsat pel Grup Ornitològic Balear de Menorca–.</p>
<i>Objectius</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Afavorir la pràctica d'una agricultura sostenible • Assegurar el manteniment del paisatge tradicional lluçanès • Facilitar la supervivència dels petits productors
<i>Agents responsables</i>	<p>Consorci del Lluçanès, Associació de Productors Artesans del Lluçanès, Plataforma Lluçanès Viu, Grup de Defensa del Ter, pagesos i ramaders locals</p>

Font: elaboració pròpia

Taula A.6 Lluçanès - Acció 3

<i>Acció 3</i>	Creació d'un obrador col·lectiu
<i>Descripció</i>	<p>El Lluçanès és un territori amb una destacada activitat ramadera. Malgrat tot, la inversió que suposa tenir un obrador propi provoca que hi hagi pocs productors que elaborin embotits, productes carnis, formatges i altres derivats làctics, mentre que una part dels que ho fan no els poden comercialitzar per vies legals, pel fet de no complir els requisits sanitaris.</p> <p>Per tal de revertir aquesta situació, es proposa la construcció d'un obrador d'ús comunitari, que faciliti la transformació dels productes agraris i el compliment dels requisits necessaris per a la seva venda. L'obrador hauria de tenir espais i maquinària per a l'elaboració de diferents tipus de productes, així com per al seu envasat i etiquetatge. L'obrador podria ser gestionat per l'Associació de Productors Artesans del Lluçanès i el Consorci del Lluçanès, i el lloguer de les instal·lacions s'hauria de fer a preus públics. També podria ser utilitzat per a cursos de formació.</p> <p>Alguns exemples d'obradors col·lectius a tenir en compte podrien ser l'Obrador d'Artesans Saboners de Catalunya (Montgai) o el Viver de Celleristes (Conca de Barberà).</p>
<i>Objectius</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Afavorir la transformació dels productes agraris per part dels propis productors • Facilitar l'obtenció del registre sanitari • Afavorir la col·laboració i el treball en equip entre emprenedors • Posar en valor els productes agroalimentaris del Lluçanès
<i>Agents responsables</i>	Consorci del Lluçanès, Associació de Productors Artesans del Lluçanès, pagesos i ramaders locals

Font: elaboració pròpia

A.2.3. Proposta d'accions per a la Conca de Tremp

Taula A.7 Conca de Tremp - Acció 1

<i>Acció 1</i>	Declaració del Parc Natural de la Serra del Montsec
<i>Descripció</i>	<p>La creació d'un parc natural a la zona del Montsec és una reivindicació sorgida a mitjans dels anys vuitanta. Després de varis intents fallits, l'any 2014, la Generalitat de Catalunya va anunciar que la creació del parc natural seria una realitat abans del 2017. Tres anys més tard, però, el parc no només no ha estat creat, sinó que el projecte ha quedat completament aturat, malgrat les nombroses reclamacions des del territori i l'ampli suport dels ajuntaments afectats.</p> <p>Tenint present els valors d'aquest espai natural, es proposa la declaració del Parc Natural del Montsec, una figura que hauria de permetre dinamitzar el sector sud de la Conca de Tremp –juntament amb una part de la Noguera– a partir de l'ordenació de l'ús públic i la conservació del patrimoni natural i cultural.</p> <p>En qualsevol cas, l'impuls d'un parc natural a la zona del Montsec no hauria de ser incompatible amb l'actual projecte de creació del Geoparc Conca de Tremp – Montsec, sinó que haurien de ser iniciatives complementàries.</p>
<i>Objectius</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Dinamitzar la zona del Montsec • Protegir un espai natural de valor incalculable • Enfortir la projecció exterior del territori • Posicionar el Montsec com a destí turístic de referència
<i>Agents responsables</i>	Generalitat de Catalunya i Consorci del Montsec

Font: elaboració pròpia

Taula A.8 Conca de Tremp - Acció 2

<i>Acció 2</i>	Creació d'un escorxador comarcal
<i>Descripció</i>	<p>Malgrat ser un territori amb una elevada presència de ramaderia ovina i porcina, la Conca de Tremp no disposa de cap escorxador que permeti fer front a la demanda del territori.</p> <p>Aquest fet resulta molt negatiu per al sector ramader i per a la indústria agroalimentària local, per diversos motius: en primer lloc, obliga els ramaders a transportar el bestiar fora del territori per realitzar la matança; en segon lloc, redueix la utilització de carn local per part dels xarcuters locals; i en tercer lloc, dificulta la transformació dels productes agroalimentaris per part dels propis productors.</p> <p>Conseqüentment, es proposa la creació d'un escorxador d'abast comarcal, que pugui absorbir tota la demanda del Pallars Jussà. En una situació òptima, aquest equipament s'hauria d'ubicar a Tremp o rodalies, però en qualsevol cas, hauria de ser concebut com un equipament destinat a tota la comarca.</p>
<i>Objectius</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Contribuir a la viabilitat de les explotacions ramaderes • Afavorir la transformació dels productes agraris per part dels propis productors • Facilitar la creació de sinergies entre productors i xarcuters • Afavorir l'elaboració de productes agroalimentaris a partir de la primera matèria local
<i>Agents responsables</i>	Consell Comarcal del Pallars Jussà, Ajuntament de Tremp, Societat de Foment Jussactiu i ramaders locals

Font: elaboració pròpia

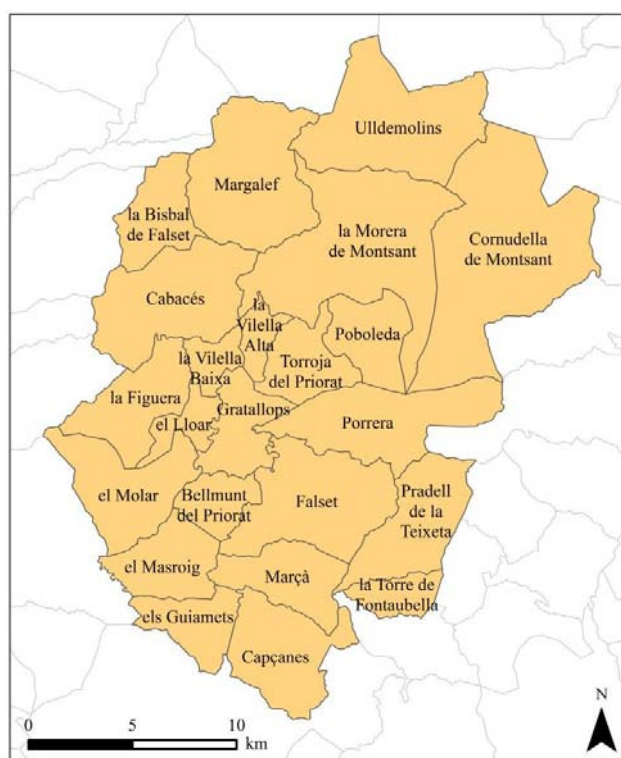
Taula A.9 Conca de Tremp - Acció 3

<i>Acció 3</i>	Creació d'un cicle formatiu en matèria agrària a l'Escola Agrària del Pallars
<i>Descripció</i>	<p>L'any 1976 es va crear el Centre de Capacitació Agrària del Pallars, ubicat a la vila de Tremp, per tal d'afavorir la incorporació del jovent local al sector agrari. Actualment, aquest centre formatiu, reubicat entre Palau de Noguera i Puigcerçós, i reanomenat com a Escola Agrària del Pallars, ofereix un cicle formatiu en matèria d'esports de natura, però paradoxalment, no ofereix cap tipus de formació en matèria agrària, més enllà de cursos esporàdics.</p> <p>Precisament, la manca de formació és un dels principals problemes del sector agroalimentari de la Conca de Tremp, caracteritzat per uns baixos nivells d'emprenedoria i innovació, així com per l'escassetat de transformació dels productes agraris.</p> <p>Per aquest motiu, amb voluntat d'optimitzar l'ús d'un recurs desaprofitat, es proposa la creació d'un cicle formatiu en matèria agrària. Un exemple a seguir podria ser l'Escola de Vallfogona de Balaguer, que en un territori similar i relativament proper ja imparteix un Cicle Formatiu de Grau Superior en Ramaderia i assistència en sanitat animal, d'una banda, i un Cicle Formatiu de Grau Mitjà en Producció agropecuària (orientació ramadera), de l'altra.</p>
<i>Objectius</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Afavorir la incorporació de joves al sector agroalimentari • Millorar les capacitats del capital humà local • Fomentar l'emprenedoria i la innovació en el sector agroalimentari
<i>Agents responsables</i>	Escola Agrària del Pallars, pagesos i ramaders locals

Font: elaboració pròpia

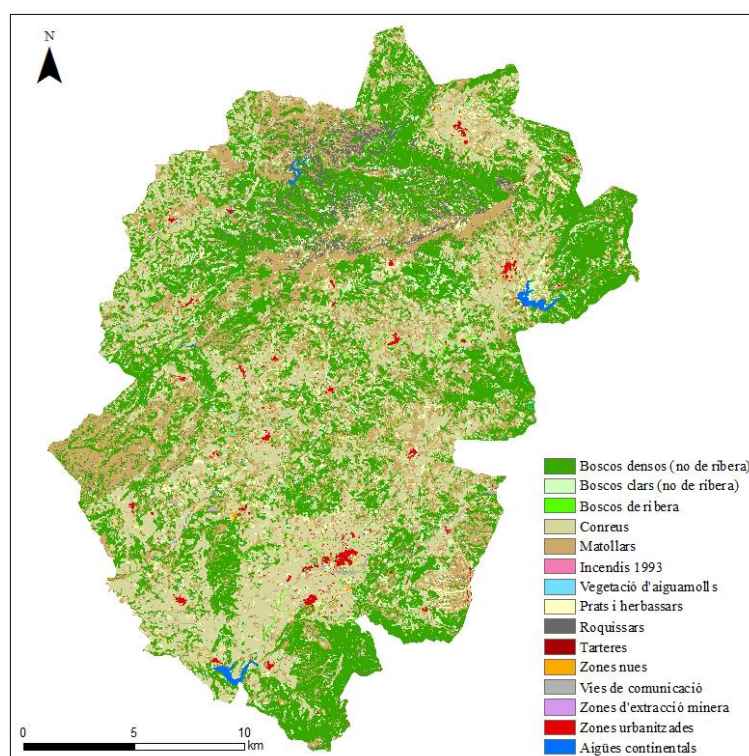
Annex Capítol 3

Figura I Divisió municipal del Priorat

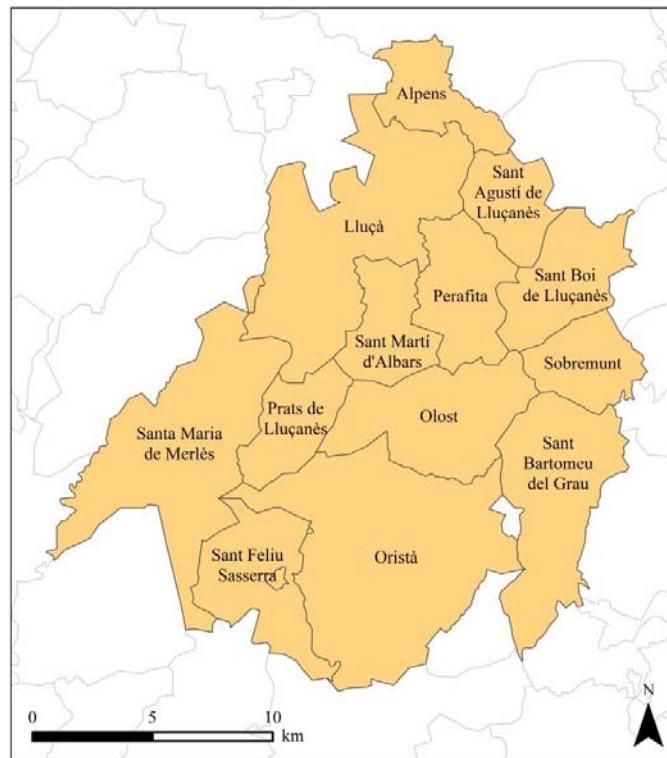
Font: elaboració pròpia

Figura II Mapa de cobertes del sòl del Priorat (2009)

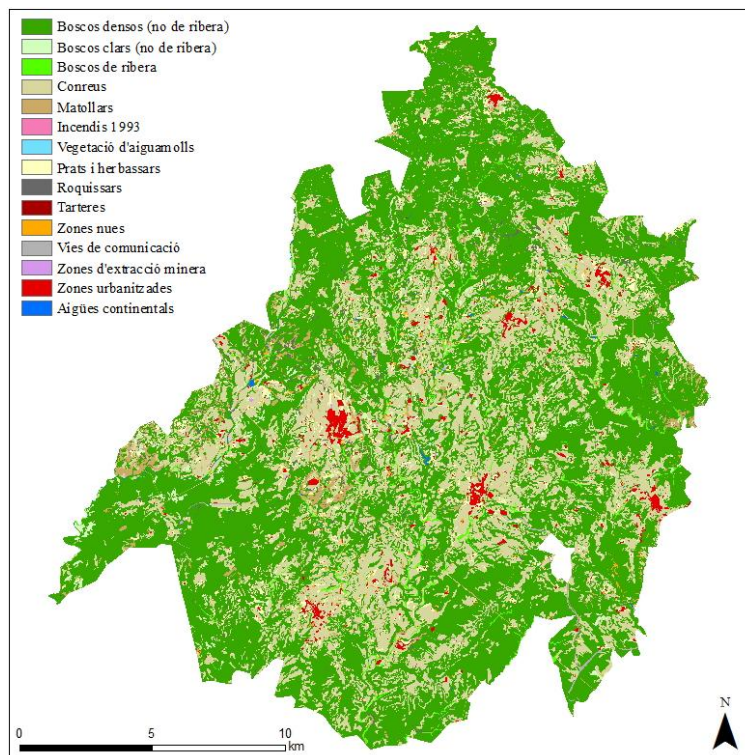
Font: elaboració pròpia a partir de dades del Mapa de Cobertes del Sòl de Catalunya

Figura III Divisió municipal del Lluçanès

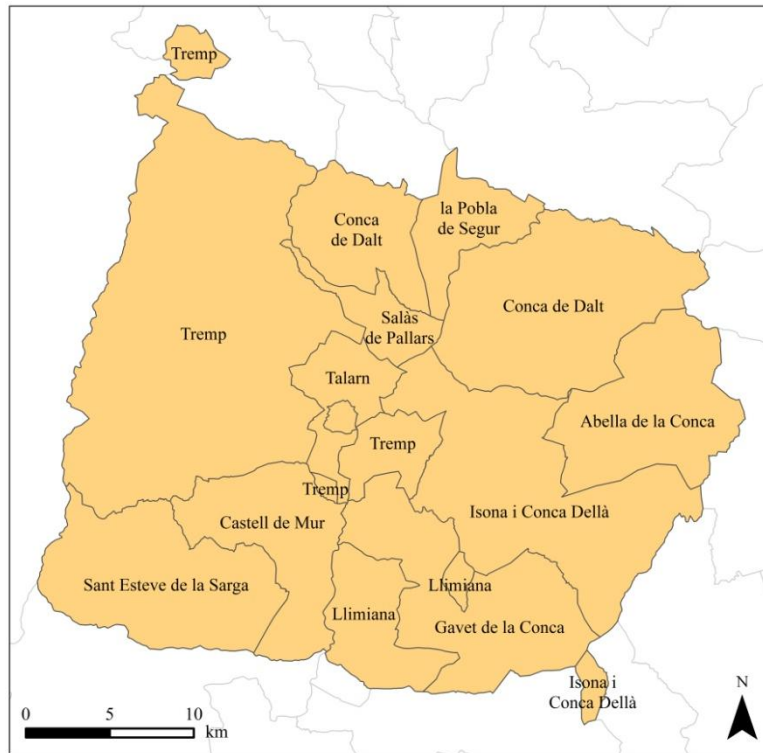
Font: elaboració pròpia

Figura IV Mapa de cobertes del sòl del Lluçanès (2009)

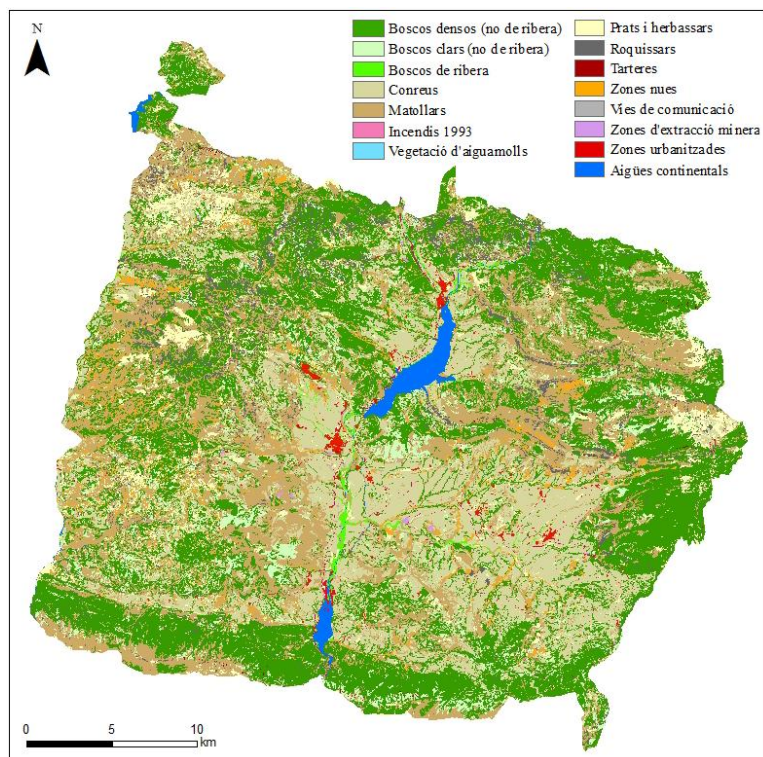
Font: elaboració pròpia a partir de dades del Mapa de Cobertes del Sòl de Catalunya

Figura V Divisió municipal de la Conca de Tremp

Font: elaboració pròpia

Figura VI Mapa de cobertes del sòl de la Conca de Tremp (2009)

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Mapa de Cobertes del Sòl de Catalunya

Taula I Reunions mantingudes per contrastar l'anàlisi documental

<i>Cas d'estudi</i>	<i>Lloc i data de les reunions</i>	<i>Interlocutors</i>	<i>Justificació de la seva elecció com a interlocutor</i>
Priorat	Falset, 19/09/2014	Roser Vernet	Presidenta de l'associació Prioritat
		Joan Vaqué	Ex-gerent del LEADER Priorat
		Joan Queralt	Cap de l'Oficina comarcal del Priorat del Departament d'Agricultura
Lluçanès	Santa Creu de Jutglar, 22/09/2014 i 08/04/2015	Xavier Barniol	Director tècnic del Consorci del Lluçanès
	Prats de Lluçanès, 08/04/2015	Laura Megías	Servei de Desenvolupament Rural
Conca de Tremp	Barcelona, 23/10/2014	Romà Pujadas	Coautor del Pla Estratègic de la zona del Montsec
	Tremp, 26/11/2014 i 01/04/2015	Arcadi Castelló	Tècnic de l'Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran
	Sant Sadurní d'Anoia, 11/06/2015	Carles Sumarroca	Assessor de la Societat de Foment Jussactiu

* Càrrecs ostentats fins a mitjans del 2015

Font: elaboració pròpia

Annex Capítol 4

Taula I Elements definidors del capital territorial

<i>Tipus de capital</i>	<i>Elements definidors</i>
Capital ambiental	<ul style="list-style-type: none">- Recursos naturals- Espais agraris- Paisatges rurals
Capital econòmic	<ul style="list-style-type: none">- Activitats econòmiques- Infraestructures econòmiques- Infraestructures socials- Oferta de serveis- Agents econòmics- Recursos financers
Capital humà	<ul style="list-style-type: none">- Coneixements- Expertesa- Tècniques- Habilitats- Valors
Capital social	<ul style="list-style-type: none">- Relacions socials- Confiança entre actors- Coordinació- Col·laboració
Capital cultural	<ul style="list-style-type: none">- Llegat històric- Patrimoni artístic- Tradicions
Capital institucional	<ul style="list-style-type: none">- Institucions locals- Relacions entre les institucions- Capacitat de negociació- Existència d'un projecte comú
Capital simbòlic	<ul style="list-style-type: none">- Símbols- Representacions

Font: elaboració pròpia a partir de Milone i Ventura (2010, 34)

Taula II Enllaços per accedir als qüestionaris online

<i>Cas d'estudi</i>	<i>Enllaç al qüestionari</i>
Priorat	http://goo.gl/forms/prB6ruoczX
Lluçanès	http://goo.gl/forms/lOm6czkquQ
Conca de Tremp	http://goo.gl/forms/p4qMvXpkHS

Font: elaboració pròpia

Figura I Matriu del capital territorial i els grups d'interès del Priorat

Tipus de capital

	CAPITAL AMBIENTAL	CAPITAL ECONÒMIC	CAPITAL HUMÀ	CAPITAL SOCIAL	CAPITAL CULTURAL	CAPITAL INSTITUCIONAL	CAPITAL SIMBÒLIC	
AGRICULTORS (en general)	<ul style="list-style-type: none"> Diversitat i riquesa dels sòls Especificitat del clima Rius Surana i Montsant Assaïments de Surana, Margalef i el Coll Algües subterranies Diversitat i riquesa de vegetació Construccions de pedra seca Planes del Baix Priorat. 	<ul style="list-style-type: none"> Fortalesa de l'agricultura Fortalesa de la indústria agroalimentària Cooperatives agrícoles Escoles agràries Seccions de crèdit Unió de Pàgesos Mercats Fires de productes locals Parc Tecnològic del VI (VITEC) Escola d'Enologia Jaume Surana Cellers DOQ Priorat DOQ Montsant Iniciativa comunitària LEADER 	<ul style="list-style-type: none"> Amplis coneixements en agricultura Experiència en conrear zones difícils Experiència en construccions de pedra seca Experiència en elaboració de vi, oli i mel Experiència en agricultura sostenible Valors de la població prioratina (tenacitat, esforç, valentia...) Epilogs pioners i els seus debebles Joves indòlegs qualificats Coneixements acumulats sobre el conreu de la vinya i l'elaboració del vi Tècniques locals de producció del vi Experiència en conrear en costers Habilitat per vendre 	<ul style="list-style-type: none"> Sindicats agraris (Unió de Pàgesos) Cooperatives entre productors Cooperatives agrícoles Agrupacions de productors (projecte Gustum) Col·laboració intersectorial (Priorat Enoturisme) Agrupacions de productors vitícoles (DOQ Priorat i DO Montsant) 	<ul style="list-style-type: none"> Costers del Priorat Històric Patrimoni enològic 	<ul style="list-style-type: none"> DOQ Priorat DO Montsant Vins de reconeguda qualitat Ullcorella 	<ul style="list-style-type: none"> Productes agroalimentaris locals de qualitat 	
SECTOR DEL VI	<ul style="list-style-type: none"> Especificitat dels sòls (Ullcorella) Especificitat del clima Relleu muntanyós del Priorat Històric Plantacions de vinya Vinyes centenàries 	<ul style="list-style-type: none"> Parc Tecnològic del VI (VITEC) Escola d'Enologia Jaume Surana Cellers DOQ Priorat DOQ Montsant Iniciativa comunitària LEADER 	<ul style="list-style-type: none"> Coneixements acumulats sobre el conreu de l'oli Elaboració de l'oli Coneixements acumulats sobre el conreu de l'ametller i l'avellaner Experiència en conrear en bancals 	<ul style="list-style-type: none"> Agrupacions de productors vitícoles (DO Surana i Associació d'Oleicultors del Priorat) 	<ul style="list-style-type: none"> Bancals d'oliveres Bancals d'avellaners 	<ul style="list-style-type: none"> DO Surana 	<ul style="list-style-type: none"> DO Surana Oli de reconeguda qualitat 	
SECTOR DE L'OLI I LA FRUITA SECA	<ul style="list-style-type: none"> Plantacions d'olivera Oliveres centenàries Plantacions d'ametllers i avellaners 	<ul style="list-style-type: none"> Molins d'oli DO Surana Plantas de tractament de fruita seca 	<ul style="list-style-type: none"> Coneixements acumulats sobre el conreu de l'oli Elaboració de l'oli Coneixements acumulats sobre el conreu de l'ametller i l'avellaner Experiència en conrear en bancals 	<ul style="list-style-type: none"> Agrupacions de productors vitícoles (DO Surana i Associació d'Oleicultors del Priorat) 	<ul style="list-style-type: none"> Bancals d'oliveres Bancals d'avellaners 	<ul style="list-style-type: none"> DO Surana 	<ul style="list-style-type: none"> DO Surana Oli de reconeguda qualitat 	
SECTOR TURÍSTIC	<ul style="list-style-type: none"> Serra del Montsant Serra de Libèria i la Mola Poble i embassament de Surana Rius Surana i Montsant Antics camins de ferradura Construccions de pedra seca Passages de vinya (Priorat Històric) Passages d'olivera (sector nord-oest) Mosaic agrari olivera (Baix Priorat i Fossa de Cornudella d'Ulldeu) 	<ul style="list-style-type: none"> Activitats turístiques (enoturisme, esports d'aventura, esdeveniments...) Allogijaments i restaurants Fires de productes locals Associació de Cases Rurals del Priorat Priorat Enoturisme Iniciativa comunitària LEADER Museu de les Mines de Bellmunt Cartoixa d'Escaladei Castell del VI 	<ul style="list-style-type: none"> Elevat coneixement del propi territori Valors de la població prioratina (secolidors, asenyats, calinats, senyals...) Habilitat per vendre 	<ul style="list-style-type: none"> Agrupacions d'establiments turístics (Associació de Cases Rurals del Priorat) Col·laboració intersectorial (Priorat Enoturisme) 	<ul style="list-style-type: none"> Restes preibèriques Restes romanes Antic castell de Montsant Museus: Castell del VI, Mines de Bellmunt, Miquel Montaguà i Lluís Pérez, Marcagné Cartoixa d'Escaladei Fires i festes locals Gastronomia local Pobles petits i compactes Nuclis de Surana i Albarca Antics camins de ferradura 	<ul style="list-style-type: none"> Centre d'Iniciatives Turístiques del Priorat 	<ul style="list-style-type: none"> Slow Food Enoturisme Païsatge Montsant Surana Escaladei 	
INSTITUCIONS (administració local, organitzacions, entitats...)		<ul style="list-style-type: none"> Iniciativa comunitària LEADER Fons del Departament d'Agricultura 	<ul style="list-style-type: none"> Agrupació dels ajuntaments: Consell Comarcal del Priorat Elevada voluntat de col·laborar per fer coses conjuntament Alta capacitat de negociació entre institucions 	<ul style="list-style-type: none"> Agrupació dels ajuntaments: Consell Comarcal del Priorat Elevada voluntat de col·laborar per fer coses conjuntament Alta capacitat de negociació entre institucions 		<ul style="list-style-type: none"> Consell Comarcal del Priorat Existència d'un projecte de futur definit i consensuat 		
POBLACIÓ (en general)	<ul style="list-style-type: none"> Cultius ecològics (zones d'Ulldeu i Cabacús) 	<ul style="list-style-type: none"> Xarxa de carreteres (a destacar: N-420 i C-242) Línia ferroviària (4 estacions) Calxes rurals Mercats Xarxa d'escoles rurals CEIPs i instituts Biblioteques CAPs de Falset i Cornudella 	<ul style="list-style-type: none"> Valors de la població prioratina (treballadors, resistents, austers...) 	<ul style="list-style-type: none"> Agrupacions de col·lectius determinats: associacions de veïns, col·lectius de joves, Servei Comarcal d'Atenció a la Dona (SCAD), Grup de mestres, escolars de música, escola de dansa, teatre, art... i Patronat d'Empreses: FIMEC Priorat 	<ul style="list-style-type: none"> Saber popular Tradicions locals Fires i festes locals Literatura: Jocs Florals, Festival EVA, "El Crist de la soltar" (S. Estrem), "El Crist de la soltar" (S. Estrem), Centre Quim Soler... (S. XX), Grup de mestres, escolars de música, escola de dansa, teatre, art... i Gastronomia local Colla castellera Brivalls de Cornudella 	<ul style="list-style-type: none"> Consell Comarcal del Priorat Existència d'un projecte de futur definit i consensuat 	<ul style="list-style-type: none"> Consell Comarcal del Priorat Existència d'un projecte de futur definit i consensuat 	
PRIORAT (el territori en el seu conjunt)	<ul style="list-style-type: none"> Diversitat de cultius (vinya, olivera, ametllers, avellaners, fruita dolça, herbes...) Païsatge coherent Bon estat de conservació dels recursos ambientals Poca alteració dels recursos ambientals per l'activitat econòmica 	<ul style="list-style-type: none"> Plaforma del Priorat Priorat Consorci per al Desenvolupament del Priorat Consorci LEADER Consell Comarcal Diputació de Tarragona Departament d'Agricultura 	<ul style="list-style-type: none"> Moltes de desenvolupament propi 	<ul style="list-style-type: none"> Associacions transversals: Priorat, Plaforma del Priorat, Consorci per al Desenvolupament del Priorat, Parc Natural de la Serra del Montsant, Consorci de la Serra de Libèria... 	<ul style="list-style-type: none"> Poca alteració dels recursos culturals per l'activitat econòmica 	<ul style="list-style-type: none"> Consorci per al Desenvolupament del Priorat LEADER Plaforma del Priorat Priorat PN de la Serra del Montsant Consorci de la Serra de Libèria Diputació de Tarragona Existència d'un projecte de futur definit i consensuat 	<ul style="list-style-type: none"> Plaforma cultural agrícola de muntanya mediterrània 	

Grups d'interès

Font: elaboració pròpia

Figura II Matriu del capital territorial i els grups d'interès del Lluçanès

Tipus de capital

	CAPITAL AMBIENTAL	CAPITAL ECONÒMIC	CAPITAL HUMÀ	CAPITAL SOCIAL	CAPITAL CULTURAL	CAPITAL INSTITUCIONAL	CAPITAL SIMBÒLIC
SECTOR PRIMARI (agricultura, ramaderia i forestal)	<ul style="list-style-type: none"> • Clima de mitja muntanya • Riquesa i diversitat de vegetació (boscos de roure, alba, avet, pi roig) • Riquesa i diversitat faunística • Compliment d'equilibri entre l'agricultura i la ramaderia • Equilibri entre conreu i boscos • Grans extensions de cereals i foratges • Prats de pastura (sector moró) • Ramats de races autòctones • Xarxa de camins ramaders 	<ul style="list-style-type: none"> • Activitat agrícola important • Activitat ramadera important • Activitat forestal important • Indústria agroalimentària potent (Casa Barredas, Grans del Lluçanès, Terrafraja, Forç Franquesa, Foratges de Betara...) • Feries i mercats 	<ul style="list-style-type: none"> • Expertesa en el conreu de cereals i foratges • Expertesa en la ramaderia ovina i caprina • Expertesa en l'aprofitament de la biomassa • Valors de la població llucanesa (treballadors, constants, arrelats...) 	<ul style="list-style-type: none"> • Associació de Productors Artesans del Lluçanès • Unió de Propietaris Forestals del Lluçanès • Unió de Pagesos • Cooperativa de Prats de Lluçanès 	<ul style="list-style-type: none"> • Molins ferriners • Mosaic agroforestal modelat amb el pas dels segles 	<ul style="list-style-type: none"> • Associació de Productors Artesans del Lluçanès • Unió de Propietaris Forestals del Lluçanès 	<ul style="list-style-type: none"> • Productes agroalimentaris locals de qualitat • Coca de Perafita • Foratge Betara • Embottois d'Alpens
SECTOR INDUSTRIAL	<ul style="list-style-type: none"> • Grans quantitats de biomassa (elevada superfície boscosa) 	<ul style="list-style-type: none"> • Petits polígons industrials • Passat tèxtil (Pujneró...) • Pervilència d'empreses tèxtils importants (Obradors) • Tallers mestres (fusters, ferrers, artesans...) • Carreteres importants: C-62 (Vic-Prats-Gironella) i C-25 (Eix Transversal) 	<ul style="list-style-type: none"> • Expertesa en l'elaboració d'embottois i foratges • Expertesa en la indústria manufacturera tèxtil • Expertesa en l'artesania (fusta, forja...) 	<ul style="list-style-type: none"> • Consorci del Lluçanès 			
SECTOR TURÍSTIC I SERVEIS	<ul style="list-style-type: none"> • Mosaic agroforestal coherent i ben conservat • Paisatge de prats de pastura amb boscos de pi roig (meitat moró) • Paisatge de camps d'ordi i blat amb boscos de piassa (meitat sud) • Vall de Merfès (ferra, gorges, masies, prats, camps d'ordi...) • Punts d'observació del paisatge (els Munis, Castell de Lluçà, Llordes, Perafita...) • Gorges d'Orçà • Canals de Pastigera (Alpens) • Bora de la Senyora (St. Bol) • Gorges (Gorg Negre, Góles de les Heures...) • Camins de transhumància 	<ul style="list-style-type: none"> • Petit comerç • Bars i restaurants • Establiments d'allotjament (pensions, hostals, cases de turisme rural i agroturisme...) • Empreses de lleure (Burricleta...) • Associació d'Agroturisme del Lluçanès • Unió de Comerciants de Prats de Lluçanès • Monestir de Lluçà • Centre d'interpretació de la Brukera • Espai Perot Rocaguinarda 	<ul style="list-style-type: none"> • Expertesa en restauració de masies històriques • Professionalitat en el conreu i detall d'hostaleria • Fort arrelament territorial • Valors de la població llucanesa (hospitalaris, senzils...) 	<ul style="list-style-type: none"> • Associació d'Agroturisme del Lluçanès 	<ul style="list-style-type: none"> • Conjunt monumental de Lluçà • Castell de Lluçà • Arquitectura romànica (esglésies, ermites, masies...) • Cripta d'Orçà • Rebalet de Sant Bol • Raciment arqueològic de Puigcicat • Ruta de la Forja d'Alpens • Fira de l'Hostal (St. Agustí) • Espai Perot Rocaguinarda • Centre d'interpretació de la Brukera • Cingle dels Tres Cadole (Orçà) • Pedra Dreta (Prats) • Ponts romànics (St. Martí...) • Masies i cases de pagès • Clac antic de Sant Bol, Alps...) • Història de la transhumància 	<ul style="list-style-type: none"> • Romànic • Conjunt monumental de Lluçà • Castell de Lluçà, ermitat, santuari...) • Paisatge natura, ruralitat...) • Cultura popular, tradició...) • Transhumància • Brukera • Bandolerisme • Bollets 	<ul style="list-style-type: none"> • Associació d'Agroturisme del Lluçanès
INSTITUCIONS (administració local, organitzacions, entitats...)		<ul style="list-style-type: none"> • Iniciativa comunitària LEADER 	<ul style="list-style-type: none"> • Expertesa en la dinamització cultural i social dels pobles • Població compromesa amb el territori 	<ul style="list-style-type: none"> • Consorci del Lluçanès • Elevada voluntat de col·laborar per fer socialment més cohesionat • Relativa cohesió entre els diferents actors del territori 			
POBLACIÓ (en general)	<ul style="list-style-type: none"> • Presència d'exploracions agràries ecològiques • Cultius locals recuperats (egró d'Orçà, blat forment...) 	<ul style="list-style-type: none"> • Carreteres importants: C-62 (Vic-Prats-Gironella) i C-25 (Eix Transversal) • Xarxa de camins rurals • Xarxa d'escoles bressol, CEIPs, IES • Castell del Quer • Àrea Bàsica de Salut Lluçanès • CAP (Prats) i consultoris locals • Xarxa de biblioteques • Punts d'informació juvenil • Equipaments esportius i culturals • Centres de dia i residències de tercera edat • Conexió wi-fi • Mercat dominical de Prats 	<ul style="list-style-type: none"> • Valors de la població llucanesa (honestos, serens) 	<ul style="list-style-type: none"> • Associacions de Mares i Pares • Col·les geganteres i de diables • Clubs esportius • ZER Alt Lluçanès i ZER Gavarrera • IES Castell del Quer • Centre de Recursos Pedagògics de Perafita • SOLC 	<ul style="list-style-type: none"> • Fiestes majors • Festa de les Bruques (Sant Feliu) • Festa de la Camblera (Perafita) • Festa de Sant Joan (els Bolis (Prats)) • Danses tradicionals (Catalunya Feliu...) • Legendes (brukera, bandolerisme) • Música tradicional • Gegants, diables, caramelles...) • SOLC • La Rella • GALL (Grup d'Actors del Lluçanès) 	<ul style="list-style-type: none"> • El Grau (fins al 2001) • UGT Osona 	
LLUÇANÈS (el territori en el seu conjunt)	<ul style="list-style-type: none"> • Paisatge coherent • Caràcter agrari omnipresent • Canals i reserves d'aigua (rius, rieres, Panja de Garç...) • Bon estat de conservació dels recursos ambientals 	<ul style="list-style-type: none"> • Consorci del Lluçanès • Consorci LEADER Catalunya Central • Diputació de Barcelona 	<ul style="list-style-type: none"> • Consorci del Lluçanès • Plataforma El Lluçanès és comarca 	<ul style="list-style-type: none"> • Consorci del Lluçanès • Plataforma El Lluçanès és comarca 	<ul style="list-style-type: none"> • Elevada quantitat i qualitat de patrimoni cultural • Bon estat de conservació del patrimoni cultural • Impulso de l'activitat econòmica sobre el patrimoni cultural: lleu 	<ul style="list-style-type: none"> • Consorci del Lluçanès • Plataforma El Lluçanès és comarca • SOLC • Ajuntaments • Diputació de Barcelona • Existència d'un cert projecte de futur per al territori 	<ul style="list-style-type: none"> • Territoris Serens • Plataforma El Lluçanès és comarca

Grups d'interès

Font: elaboració pròpia

Figura III Matriu del capital territorial i els grups d'interès de la Conca de Tremp

Tipus de capital

	CAPITAL AMBIENTAL	CAPITAL ECONÒMIC	CAPITAL HUMÀ	CAPITAL SOCIAL	CAPITAL CULTURAL	CAPITAL INSTITUCIONAL	CAPITAL SIMBÒLIC	
SECTOR AGRÍCOLA I RAMADER	<ul style="list-style-type: none"> Riu Noguera Pallaresa Embassaments de Sant Antoni i Terradets Especificitat del clima Plantacions d'oliveres i ametllers a la Conca de Dalt i la Conca Bellà Plantacions de panís i alfalsals marges de la Noguera Pallaresa Vinyes (Santa Engràcia, Gurp, Vilamitjana...) Ramaderia extensiva ovina i caprinya a prop de l'embocac Riquesa i diversitat de vegetació 	<ul style="list-style-type: none"> Emprenedoria local Establiments de turisme rural Empreses d'activitats de lleure Epicentre Oficines de turisme Tren dels Llacs Botigues Museu (Salas de Pallars) Fires (Tremp, la Pobla, Salas...) Fira del Coony (Tremp) Projecte "Vine al Pallars, viu el Jussà" Associació de Cases de Turisme Rural del Pallars Jussà Associació de Professionals de l'Àmbit Turístic del Pallars Jussà Associació de Professionals de l'Àmbit Turístic del Pallars Jussà Establiments de comerç al detall (les comarques veïnes) AGBS Talarn 	<ul style="list-style-type: none"> Expertesa en l'agricultura de secà Expertesa en l'elaboració d'oli i d'alçada de gran qualitat Expertesa en la ramaderia Expertesa en l'elaboració de formatges i embolits Tècnics locals d'elaboració d'embotits (ollis, grella...) Atraïment territorial de la població 	<ul style="list-style-type: none"> Projecte "Vine al Pallars, viu el Jussà" (allotjaments, empreses de lleure, restaurants i productors) Associació de Cases de Turisme Rural del Pallars Jussà Associació de Professionals de l'Àmbit Turístic del Pallars Jussà 	<ul style="list-style-type: none"> Nuclis destacats (Abella, Rivert, Salas de Pallars...) Casars de frontera: Mar, Llordà, Corder, Guàrdia Torre de galta Esglésies romàniques: Sta. Maria de Covet, St. Esteve d'Abella de la Conca... Casa Barta (Salas de Pallars) Botigues Museu (Salas de Pallars) Restes de la Guerra Civil Restes geològiques (fòssils i restes de dinosaures) Fires (Tremp, la Pobla, Salas...) Fira del Coony (Tremp) Patrimoni Industrial (Centrals hidroelèctriques) Epicentre 	<ul style="list-style-type: none"> Consell Comarcal del Pallars Jussà Acceptable capacitat de negociació entre les diverses institucions del territori 	<ul style="list-style-type: none"> Projecte "Vine al Pallars, viu el Jussà" Marca agroalimentària "Al teu gust" Vins d'alta de gran qualitat Coony Xolla Girella Corder 	
SECTOR TURÍSTIC I SERVEIS	<ul style="list-style-type: none"> Paisatge prepinenc Mosaic agroforestal vorlejat per serres Punts elevats d'observació del paisatge Geògraf del Montsec, Boumort, Sant Jordi, Sant Corneli, Roc de Genós, Carreu, Sant Corneli, Roc de Personada Sivilline, Sant Corneli-Boumort-Carreu Sector de la Terra Riquesa i diversitat geològica (fòssils, dinosaures...) Riquesa i diversitat faunística (aus rapinyaires, espècies amenaçades, fauna salvatge...) Cursos i reserves d'aigua (rius, barrancs, embassaments, estanys de Basturs...) Congostor de Collagats i Mont-rebel Cel net (categoria Starlight) 	<ul style="list-style-type: none"> Hospital Comarcal del Pallars (Tremp) Equipaments esportius CEIPs Instituts de Tremp i la Pobla Espai Cultural La Lira (Tremp) 	<ul style="list-style-type: none"> Actuacions d'importància Activitat ramadera important Noves infraestructures de regadiu Escola Agrària del Pallars (Talarn) Marca agroalimentària "Al teu gust" 	<ul style="list-style-type: none"> Projecte "Vine al Pallars, viu el Jussà" Associació de Professionals de l'Àmbit Turístic del Pallars Jussà 	<ul style="list-style-type: none"> Projecte "Vine al Pallars, viu el Jussà" Associació de Cases de Turisme Rural del Pallars Jussà Associació de Professionals de l'Àmbit Turístic del Pallars Jussà AGBS Talarn Epicentre 	<ul style="list-style-type: none"> Ables i festes majors Balls tradicionals Obra literària de Pep Coll Textos antics en català Diada dels Ralers Baixada de Falles (la Pobla) 	<ul style="list-style-type: none"> Consistoris locals Societat Amics de la Muntanya (Tremp) 	<ul style="list-style-type: none"> Projecte "Vine al Pallars, viu el Jussà"
INSTITUCIONS (administració local, organitzacions, entitats...)		<ul style="list-style-type: none"> Peu elevat de l'administració Serveis vinculats al sector públic Consell Comarcal del Pallars Jussà 		<ul style="list-style-type: none"> Consell Comarcal del Pallars Jussà 		<ul style="list-style-type: none"> Consell Comarcal del Pallars Jussà Baix nivell d'interacció entre les diverses institucions del territori Acceptable capacitat de negociació entre les diverses institucions del territori 		
POBLACIÓ (en general)		<ul style="list-style-type: none"> Hospital Comarcal del Pallars (Tremp) Equipaments esportius CEIPs Instituts de Tremp i la Pobla Espai Cultural La Lira (Tremp) 		<ul style="list-style-type: none"> Societat Amics de la Muntanya (Tremp) 		<ul style="list-style-type: none"> Consistoris locals Societat Amics de la Muntanya (Tremp) 		
CONCA DE TREMP (el territori en el seu conjunt)	<ul style="list-style-type: none"> Paisatge coherent Diversitat de conreus (vinya, oliveres, panís, herbes, llegums...) Bon estat de conservació dels recursos ambientals Poca alteració dels recursos amb els quals per l'activitat econòmica 	<ul style="list-style-type: none"> Carretera C.1442b (Comeló) Carretera C.13 (Tremp) Carretera N.260 (Roc de Suert-la Pobla-Sort per Collagats) Seu de l'ICC Seu de l'IDAPA 		<ul style="list-style-type: none"> Societat de Foment Jussacutu 	<ul style="list-style-type: none"> Elevada qualitat i qualitat de patrimoni cultural Estat de conservació del patrimoni cultural: regular 	<ul style="list-style-type: none"> Ajuntaments de Tremp i la Pobla Societat de Foment Jussacutu IDAPA Diputació de Lleida Generalitat de Catalunya Marca d'un projecte de futur definit i consensuat pel territori 	<ul style="list-style-type: none"> Marca "Pallars" 	

Grups d'interès

Font: elaboració pròpia

Taula III Primer esborrany de preguntes rellevants per als grups focals

<i>Temes concrets</i>	<i>Preguntes guia</i>
Endogenitat	De quins recursos propis disposa el territori?
	Són recursos importants per a les activitats econòmiques del territori?
	Han estat aprofitats per generar riquesa i valor afegit?
	Han permès la creació de sinergies i l'enfortiment de l'economia?
	Han permès diferenciar el territori i posicionar-lo?
	La riquesa produïda es queda al territori? On s'inverteixen els beneficis?
Producció de novetats	S'han creat nous productes?
	S'han millorat els productes existents?
	S'han millorat els processos productius?
	Han sorgit noves formes de cooperació entre productors?
	S'han generat sinergies entre diferents activitats econòmiques?
	Les novetats s'han traduït positivament sobre l'economia del territori?
	Han contribuït a diferenciar el territori?
Sostenibilitat	Quina importància té l'agricultura per a l'economia del territori?
	Quin model d'agricultura predomina?
	És respectuós amb el medi ambient?
	Està adaptat a les demandes de la societat? (producció de qualitat, salut, proximitat...)
	S'ha aconseguit frenar la crisi del sector agrari?
	El model territorial generat és sostenible ambientalment i socialment?
Capital social	Quina predisposició tenen els diferents actors del territori per implicar-se en projectes col·lectius?
	S'han creat organismes o xarxes per facilitar la col·laboració?
	Quins actors s'hi han implicat?
	Quin grau de confiança tenen entre ells?
	El treball col·lectiu ha contribuït a solucionar problemes?
	I ha facilitat la consecució dels objectius?
Arranjaments institucionals	S'ha fomentat la participació ciutadana?
	S'ha concedit més capacitat de decisió a la població?
	S'ha promogut la cooperació entre actors?
	S'ha promogut l'intercanvi de coneixements?
	Han aparegut nous serveis a l'abast de la ciutadania?
	S'ha facilitat l'accés a la informació?
Governança dels mercats	On es venen els productes locals?
	Com són els seus canals de comercialització?
	Qui els controla?
	On van a parar els beneficis?
	S'ha incrementat el control local sobre el procés de venda? (reducció d'intermediaris, venda directa...)
	Els canals de comercialització faciliten la generació d'ocupació?
Iniciadors	Quina ha estat la base, el nucli, els motors del procés?
	Quins són els elements clau sobre els quals s'ha anat construint?
	Quins són els factors clau que han condicionat l'èxit o el fracàs del procés?
	A quines dels 6 dimensions de la <i>rural web</i> correspon el nucli del procés?
Lubrificants	Quins factors secundaris han acabat resultant crucials?
	A quines de les 6 dimensions de la <i>rural web</i> corresponen aquests complements?
	Com han condicionat l'èxit o el fracàs del procés?
Resultats	Quines millores ha provocat el procés de desenvolupament?
	Quines de les 6 dimensions de la <i>rural web</i> s'han enfortit més gràcies a aquestes millores?
	Quin grau d'èxit ha aconseguit el procés?

Font: elaboració pròpia

Taula IV Conflictes i solucions per a les preguntes provisionals

<i>Preguntes provisionals</i>	<i>Conflictos detectats</i>	<i>Solucions adoptades</i>
1) Com t'has implicat en el procés de desenvolupament del [territori]?	–	–
2) Amb quins conceptes definiries el procés de desenvolupament del [territori]?	No es van obtenir les respostes esperades, ja que alguns participants van respondre amb frases, quan simplement es demanaven conceptes concrets.	Reformulació de la pregunta i substitució del mot <i>conceptes</i> per <i>paraules concretes</i> .
3) Quina incidència han tingut els recursos locals sobre el procés de desenvolupament del [territori]?	–	–
4) Quines novetats s'han produït dins del sector turístic / agroalimentari?	La poca concreció del terme <i>novetats</i> va fer necessari recordar constantment a què em referia.	Afegiment d'un parèntesi aclaridor al final de la pregunta, especificant el tipus de novetats al qual em referia.
5) Quin rol ha jugat l'agricultura? És sostenible el model territorial generat?	La discussió generada va versar majoritàriament sobre la sostenibilitat de les pràctiques agràries. Per contra, van haver-hi poques aportacions sobre el rol de l'agricultura en el procés de desenvolupament i sobre la sostenibilitat del procés.	Emfatització de la primera pregunta i simplificació de la segona.
6) Quines formes de col·laboració s'han establert entre els diferents actors del territori? (individus, col·lectius, empreses, entitats, administració...)	–	–
7) Com s'han adaptat la població i les institucions per tal de facilitar el procés de desenvolupament?	–	–
8) Quins canals de comercialització segueixen els productes locals? Qui els controla?	La primera pregunta va resultar ser massa genèrica, i la segona es va manifestar com a prescindible, ja que la discussió ja hi condueix.	Especificació del tipus de productes i ommissió de la segona pregunta.
9) Quins han estat els motors de desenvolupament?	El concepte <i>motors</i> va ser associat amb el principi del procés, i no pas amb el seu nucli o element central.	Substitució de la paraula <i>motors</i> per <i>nucli</i> .
10) Quins factors han afavorit el procés de desenvolupament?	El concepte <i>factors</i> va generar una certa confusió.	Substitució de la paraula <i>factors</i> per <i>complements</i> .
11) Quins resultats positius ha generat el procés de desenvolupament?	El fet de centrar la pregunta únicament en els resultats positius va limitar la riquesa de la discussió.	Supressió de l'adjectiu <i>positius</i> i emfatització del territori com a marc de referència.
12) Quines fortaleeses i debilitats ha presentat el procés de desenvolupament?	Les fortaleeses i les debilitats ja havien anat sortint a través de les preguntes anteriors, per la qual cosa va ser repetitiva.	Fusió de les preguntes 12 i 13 en una única pregunta final, plantejada en forma d'anàlisi DAFO.
13) Quines oportunitats i amenaces presenta el procés de desenvolupament de cara al futur?	–	

Font: elaboració pròpia

Taula V Temps mitjà per participant i pregunta en funció del nombre de participants

Tipus de pregunta	Temps reservat	Temps mitjà per participant				
		n=6	n=7	n=8	n=9	n=10
Pregunta d'obertura	5 min.	0,83 min.	0,71 min.	0,63 min.	0,56 min.	0,50 min.
Pregunta introductòria	5 min.	0,83 min.	0,71 min.	0,63 min.	0,56 min.	0,50 min.
Preguntes clau	10 min.	1,67 min.	1,43 min.	1,25 min.	1,11 min.	1,00 min.
Pregunta final	10 min.	1,67 min.	1,43 min.	1,25 min.	1,11 min.	1,00 min.

Font: elaboració pròpia

Taula VI Perfil dels participants dels grups focals al Priorat

Perfil individual dels participants (ordenats per ordre alfabètic)
Alcalde d'un municipi del Priorat
Coautor de diversos processos de participació ciutadana al Priorat
Coautor de la Carta del paisatge del Priorat
Coautor del Pla de Foment Turístic del Priorat
Enòleg i representant d'un celler
Ex-tècnic del Consorci LEADER Priorat
Pagès i representant d'una indústria agroalimentària
Pagès i representant d'Unió de Pagesos
Pagès i ex-representant de la Cooperativa de Gratallops
Regidor en un municipi del Priorat
Representant d'un establiment de turisme rural
Representant de l'Associació Priorat Enoturisme
Representant de l'Associació Prioritat
Representant de l'Oficina comarcal del Priorat del Departament d'Agricultura
Representant de la Cooperativa de Falset-Marçà
Representant de la DOQ Priorat
Representant del Consell Comarcal del Priorat
Representant del Parc Natural de la Serra del Montsant
Tècnic del Consorci de la Serra de Llaberia
Tècnic del Consorci LEADER Priorat-Baix Camp

Font: elaboració pròpia

Taula VII Perfil dels participants dels grups focals al Lluçanès

<i>Perfil individual dels participants (ordenats per ordre alfabètic)</i>
Alcalde d'un municipi del Lluçanès
Coautor del projecte Territoris Serens
Pagès, ramader i representant d'Unió de Pagesos
Pagès, ramader i representant de la Xarxa de Productes de la Terra
Ramader i representant d'un establiment de turisme rural
Ramader i representant de l'Associació de Propietaris Forestals del Lluçanès
Representant d'un hotel rural
Representant d'una casa de turisme rural i d'un restaurant
Representant d'una empresa de lleure i turisme
Representant de l'Associació d'Agroturisme del Lluçanès
Representant de l'Associació de Defensa de la Fauna i Flora Autòctones
Representant de l'Associació de Productors del Lluçanès
Representant de l'Espai Perot Rocaguinarda
Representant del Centre d'Interpretació de la Bruixeria
Representant del Centre de Recursos Pedagògics de Perafita
Tècnic de l'Associació pel Desenvolupament Rural de la Catalunya Central
Tècnic de l'Oficina comarcal d'Osona del Departament d'Agricultura

Font: elaboració pròpia

Taula VIII Perfil dels participants dels grups focals a la Conca de Tremp

<i>Perfil individual dels participants (ordenats per ordre alfabètic)</i>
Enginyer agrònom i pagès
Ex-representant de l'Oficina de Treball del Pallars Jussà
Pagès i representant de la Comunitat de Regants de la Conca de Tremp
Ramader i elaborador de carn
Ramader
Regidor en un municipi de la Conca de Tremp
Representant d'un establiment de turisme rural
Representant d'un hotel i d'una empresa de lleure
Representant d'una empresa d'esports d'aventura
Representant de l'Associació de Turisme Rural del Pallars Jussà i d'un establiment de turisme rural
Representant de la Reserva de Caça del Boumort
Representant d'un museu local
Tècnic de l'Ajuntament de Tremp (1)
Tècnic de l'Ajuntament de Tremp (2)
Tècnic de l'Ajuntament de Tremp (3)
Tècnic del Consell Comarcal del Pallars Jussà
Tècnic del Consorci LEADER Pirineu Occidental
Veterinari i ramader
Viticultor i cellerer
Xarcuter

Font: elaboració pròpia

Taula IX Estructura jeràrquica del sistema de codificació creat

<i>Família</i>	<i>Subfamília</i>	<i>Codi</i>
Factors <i>rural web</i>	Aprofitament dels recursos locals	Ús dels recursos endògens
		Presència de factors exògens
		Retenció de la riquesa
	Producció de novetats	Sector agroalimentari
		Sector turístic
	Sostenibilitat agrària i territorial	Rol del sector agrari
		Sostenibilitat
	Col·laboració i treball col·lectiu	Xarxes
		Col·laboració i cooperació
		Cohesió
	Adaptació de la població i les institucions	Adaptació de la població
		Flexibilitat de les institucions
		Rol de l'administració
		Empoderament i participació ciutadana
Control local dels mercats	Control local dels mercats	
Altres factors	Arrelament i identitat territorial	
	Autoestima	
	Consciència col·lectiva	
	Canvi de mentalitat i actitud	
	Compromís i implicació	
	Iniciativa i emprenedoria ciutadana	
	Formació	
	Unitat i consens	
	Visió de futur i planificació	
	Relat territorial	
	Visibilitat del territori	
	Equilibri territorial	
	Sortida al mercat	
Seqüència del procés	Nucli	
	Complements	
	Resultats	
Anàlisi DAFO	Fortaleses	
	Debilitats	
	Oportunitats	
	Amenaces	

Font: elaboració pròpia

Figura IV Matriu de codis completa en format numèric

Sistema de còdigos		P1	P2	P3	L1	L2	L3	CT1	CT2	CT3
[-]	[-] FACTORS RURAL WEB									
[-]	[-] Aprofitament dels recursos locals									
	[-] Ús dels recursos endògens	31	32	18	29	13	28	29	25	32
	[-] Presència de factors exògens	15	4	15	10	7	10	11	13	10
	[-] Retenció de la riquesa	6	4	1	5	5	1		4	2
[-]	[-] Producció de novetats									
	[-] Sector agroalimentari	15	25	15	5	11	6	7	22	13
	[-] Sector turístic	15	2	7	20	9	11	13		16
[-]	[-] Sostenibilitat agrària i territorial									
	[-] Rol del sector agrari	4	11	7	13	8	6	6	21	10
	[-] Sostenibilitat	23	16	13	10	20	10	15	8	9
[-]	[-] Col·laboració i treball col·lectiu									
	[-] Xarxes	8	4	7	5	6	8	5	8	8
	[-] Col·laboració i cooperació	16	10	26	11	7	12	14	13	20
	[-] Cohesió	8	9	6	1	4	5			1
[-]	[-] Adaptació de la població i les institucions									
	[-] Adaptació de la població	17	30	33	24	12	19	19	11	19
	[-] Flexibilitat de les institucions	12	10	13	4	4	8	3	2	6
	[-] Rol de l'administració	17	17	23	19	30	27	20	37	30
	[-] Empoderament i participació ciutadana	6	3	11	3	1	6			3
[-]	[-] Control local dels mercats									
	[-] Control local dels mercats	19	14	15	4	8	3	8	6	14
[-]	[-] ALTRES FACTORS									
	[-] Arrelament i identitat territorial	2		4	6	3	2	2	2	2
	[-] Autoestima	6	3	7	6	1		1	2	4
	[-] Consciència col·lectiva	15	11	14	13	19	14	9	10	17
	[-] Canvi de mentalitat i actitud	20	14	13	7	3	4	9	6	13
	[-] Compromís i implicació		1	2	4	2	7	1	17	8
	[-] Iniciativa i emprenedoria ciutadana	11	8	6	5	8	9	7	11	18
	[-] Formació	2	6	5			6	3	2	4
	[-] Unitat i consens	2	1	3	2	4	2	12	5	3
	[-] Visió de futur i planificació	6	3	6	1	4	5	12	8	3
	[-] Relat territorial	6	1	4	4	4	8	7	1	1
	[-] Visibilitat del territori	2	3	1	15	2	3	7	5	2
	[-] Equilibri territorial	1	6	1	1	1		2	2	1
	[-] Sortida al mercat	3	12	13	8	2	4	3	8	5
[-]	[-] ROL DELS FACTORS									
	[-] Nucli del procés	15	18	14	8	1	13	7	4	9
	[-] Complementos	11	8		4		5	1		9
	[-] Resultats	16	25	13	7	6	10	9	13	16
[-]	[-] ANÀLISI DAFO									
	[-] Fortaleses	39	22	39	50	23	41	38	23	47
	[-] Debilitats	28	43	58	56	94	42	53	76	61
	[-] Oportunitats	16	26	17	5	15	14	17	24	12
	[-] Amenaces	23	8	10	5	6	10	7	5	3

Font: elaboració pròpia a partir del programa MAXQDA 10

Annex Capítol 7

Taula I Puntuacions concedides a títol individual pels participants del
Priorat

	P1						P2						P3						
<i>Aprofitament dels recursos locals</i>	10	10	10	9	9	8	8	10	8	10	10	10	8	7	7	8	10	9	8
<i>Producció de novetats</i>	10	8	10	8	8	10	6	8	8	9	10	10	6	6	6	7	6	6	7
<i>Sostenibilitat agrària i territorial</i>	8	9	8	9	8	6	8	10	7	10	7	10	10	6	8	6	10	10	8
<i>Col·laboració i treball col·lectiu</i>	8	6	7	7	8	10	7	5	4	5	8	8	5	4	6	5	6	7	6
<i>Adaptació de les persones i les institucions</i>	6	6	7	7	6	8	5	7	4	7	2	5	5	5	5	5	8	8	6
<i>Control local dels mercats</i>	5	3	1	5	5	5	8	6	4	8	0	8	5	4	5	6	7	5	4

Font: elaboració pròpia

Taula II Puntuacions concedides a títol individual pels participants del
Lluçanès

	L1						L2						L3					
<i>Aprofitament dels recursos locals</i>	8	5	5	6	5	5	5	6	6	7	4	3	5	7	7	7	9	
<i>Producció de novetats</i>	5	3	6	8	7	5	3	6	5	3	2	5	6	5	4	6	7,5	
<i>Sostenibilitat agrària i territorial</i>	7	4	4	10	8	6,5	9	9	8	6	2	5	7	3	4	5	5,5	
<i>Col·laboració i treball col·lectiu</i>	3	2	6	7	7	7,5	3	7	6	3	3	3	4	7	7	5	7	
<i>Adaptació de les persones i les institucions</i>	5	5	5	7	5	8	5	6	4	5	3	2	8	7	6	5	6	
<i>Control local dels mercats</i>	7	8	5	5	6	10	5	6	5	5	2	2	4	6	6	6	5	

Font: elaboració pròpia

Taula III Puntuacions concedides a títol individual pels participants de la
Conca de Tremp

	CT1						CT2						CT3						
<i>Aprofitament dels recursos locals</i>	4	6	5	6	8	6	5	6	1	5	3	2	5	4	8	3	4	7	7
<i>Producció de novetats</i>	6	7	6	3	7	4	1	5	4	4	7	2	4	2	6	4	3	6	6
<i>Sostenibilitat agrària i territorial</i>	4	5	4	5	6	4	7	7	4	9	6	5	6	7	6	2	6	5	7
<i>Col·laboració i treball col·lectiu</i>	7	8	5	7	7	5	0	5	3	2	5	3	5	5	6	7	3	7	9
<i>Adaptació de les persones i les institucions</i>	5	5	6	3	6	5	1	4	1	2	4	3	6	5	4	7	4	4	8
<i>Control local dels mercats</i>	7	5	6	5	6	5	4	6	4	4	4	2	5	2	6	6	7	6	7

Font: elaboració pròpia

Taula IV Correlació entre puntuacions a partir del coeficient de correlació de Spearman i els valors crítics del coeficient de correlació de Pearson*

Grups focals considerats	r_s	Interpretació dels càlculs
P1 i P2	0,886	Rebuig de la H_0 . Els dos col·lectius van atorgar puntuacions similars
P2 i P3	0,771	Acceptació de la H_0 . Els dos col·lectius van atorgar puntuacions relativament diferenciades
P1 i P3	0,771	Acceptació de la H_0 . Els dos col·lectius van atorgar puntuacions relativament diferenciades
L1 i L2	0,371	Acceptació de la H_0 . Els dos col·lectius van atorgar puntuacions força diferenciades
L2 i L3	0,000	Acceptació de la H_0 . Els dos col·lectius van atorgar puntuacions molt diferenciades
L1 i L3	-0,457	Acceptació de la H_0 . Els dos col·lectius van atorgar puntuacions molt diferenciades i, fins i tot, oposades
CT1 i CT2	-0,371	Acceptació de la H_0 . Els dos col·lectius van atorgar puntuacions molt diferenciades i, fins i tot, oposades
CT2 i CT3	0,200	Acceptació de la H_0 . Els dos col·lectius van atorgar puntuacions molt diferenciades
CT1 i CT3	0,371	Acceptació de la H_0 . Els dos col·lectius van atorgar puntuacions força diferenciades
P_m i L_m	0,514	Acceptació de la H_0 . Els dos col·lectius van atorgar puntuacions força diferenciades
L_m i CT_m	0,514	Acceptació de la H_0 . Els dos col·lectius van atorgar puntuacions força diferenciades
P_m i CT_m	0,200	Acceptació de la H_0 . Els dos col·lectius van atorgar puntuacions molt diferenciades

* Dades rellevants per a l'elaboració i la comprensió dels càlculs:

Hipòtesi nul·la (H_0): no existeix una relació significativa entre les puntuacions atorgades pels participants dels diversos grups focals.

$n = 6$ (dimensions de la *rural web* puntuades per cada participant dels grups focals)

$x = 2$ (nombre de grups focals comparats en cada càlcul)

Grau de llibertat = 4 (diferència entre n i x)

Nivell de significació = 0,05 (contrast bilateral)

Segons els valors crítics del coeficient de correlació de Spearman, la H_0 no podria ser rebutjada per valors de r_s inferiors a 1. Tanmateix, des d'un punt de vista més escrupolós, segons els valors crítics del coeficient de correlació de Pearson, la H_0 podria ser rebutjada per valors de r superiors a 0,811. Aquest ha estat el valor crític utilitzat per a la interpretació dels resultats.

Font: elaboració pròpia a partir d'Ebdon (1977, 218)

Referències bibliogràfiques

- Aldomà, Ignasi (ed.). 2009. *Atles de la nova ruralitat*. Lleida: Fundació del Món Rural.
- Alert, Josep Àngel. 2004. «La gestió vers el desenvolupament de la Terreta duta a terme per l'Ajuntament de Tremp». *Ripacurtia*, 2: 109-116.
- Anguera, Pere. 1984. «El Priorat». En *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, coord. Max Cahner, vol. 11. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana.
- . 1985. «Notes històriques». En *El Priorat de la Cartoixa d'Escaladei*, eds. Pere Anguera i M. Aragonès. Santes Creus: Fundació Roger de Belfort.
- Argent, Neil. 2002. «From Pillar to Post? In search of the post-productivist countryside in Australia». *Australian Geographer*, 33 (1): 97-114.
- Armesto López, Xosé Antón. 2005. «Notas teóricas en torno al concepto de postproductivismo agrario». *Investigaciones Geográficas*, 36: 137-156.
- Armesto López, Xosé Antón, i Belén Gómez Martín. 2004. «Productos agroalimentarios de calidad, turismo y desarrollo local: el caso del Priorat». *Cuadernos Geográficos*, 34 (1): 83-94.
- Árnason, Arnar, Mark Shucksmith i Jo Vergunst (eds.). 2009. *Comparing rural development: Continuity and change in the countryside of Western Europe*. Farnham: Ashgate.
- Arqué, Maite, Àngela Garcia i Xavier Mateu. 1979. «Las agregaciones de municipios en las áreas de montaña: el caso del Alto Pirineo catalán». *Ciudad y territorio*, 4: 65-74.
- . 1982. «La penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 1: 9-67.
- Atance, Ignacio, i Juan Carlos Tió. 2000. «La multifuncionalidad de la agricultura: aspectos económicos e implicaciones sobre la política agraria». *Estudios Agrosociales y Pesqueros*, 189: 29-48.
- Auerbach, Carl F., i Louise B. B. Silverstein. 2003. *Qualitative data: An Introduction to Coding and Analysis*. Nova York i Londres: New York University Press.
- Barbour, Rosaline. 2007. *Doing Focus Groups*. Londres, Thousand Oaks, Nova Delhi i Singapur: SAGE Publications.
- Barham, Elizabeth. 2003. «Translating terroir: the global challenge of French AOC labeling». *Journal of Rural Studies*, 19 (1): 127-138.

- Barke, Michael, i Michael Newton. 1994. «A new rural development initiative in Spain: the European Community's "Plan LEADER"». *Geography*, 79 (4): 366-371.
- . 1997. «The EU LEADER Initiative and Endogenous Rural Development: the Application of the Programme in Two Rural Areas of Andalusia, Southern Spain». *Journal of Rural Studies*, 13 (3): 319-341.
- Barros, Claudia. 2006. «La ciudad en el campo: nuevas ruralidades y lugares rururbanos». En *Las otras geografías*, eds. Joan Nogué i Joan Romero, 325-338. València: Tirant lo Blanch.
- Bateman, David, i Cris Ray. 1994. «Farm pluriactivity and rural policy: Some evidence from Wales 1». *Journal of Rural Studies*, 10 (1): 1-13.
- Benediktsson, Karl. 2000. «Recreating rural spaces: Iceland's agricultural regions in a post-productivist era». En *MOST CCPP Workshop: Coping Strategies and Regional Policies in the North*. Joensuu i Huhmari (Finlàndia), 15-19 de novembre de 2000.
- Bernadó, Jordi, Arcadi Castelló, Francesc Farràs, Francesc Prats i Xavier Tarraubella. 1987. *Tremp, 1884-1984: cent anys d'història*. Lleida: Virgili & Pagès.
- Bernadó, Jordi, Arcadi Castelló, Francesc López, Salvador Maluquer, Xavier Mateu, Antoni Plans i Carles Vives. 1981. *El Pallars Jussà. Estructura socio-econòmica i territorial del Pallars Jussà i de l'Alta Ribagorça*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- Bijker, Rixt A., Tialda Haartsen i Dirk Strijker. 2012. «Migration to less-popular rural areas in the Netherlands: Exploring the motivations». *Journal of Rural Studies*, 28 (4): 490-498.
- Blackstone, Amy. 2012. *Sociological Inquiry Principles: Qualitative and Quantitative Methods v. 1.0*. Flat World Knowledge. Publicat online: <http://2012books.lardbucket.org/pdfs/sociological-Inquiry-Principles-Qualitative-And-Quantitative-Methods.pdf>.
- Block, Joern H., i Marcus Wagner. 2010. «Necessity and opportunity entrepreneurs in Germany: Characteristics and earnings differentials». *Schmalenbach Business Review*, 62: 154-174.
- Böcher, Michael. 2008. «Regional Governance and Rural Development in Germany: the Implementation of LEADER+». *Sociologia Ruralis*, 48 (4): 372-388.

- Boisier, Sergio. 2001. «Desarrollo (Local): ¿De qué estamos hablando?» En *Transformaciones globales, instituciones y políticas de desarrollo local*, comp. Antonio Vázquez Barquero i Oscar Madoery, 48-74. Rosario: Homo Sapiens.
- Boixader, Jordi, Josep Maria Canals, Alba Casadellà, Clara Faulí, Carlos Nogueira i Sandra Planes. 2013. *Les economies locals a la província de Barcelona. Impacte de la crisi i vocacions productives de futur per als territoris*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Àrea de Desenvolupament Econòmic.
- Bonales, Jacinto. 1999. *Les muntanyes en venda. La desamortització de terres comunals a la Conca de Tremp, 1855-1931*. Lleida: Ajuntament d'Alguaire.
- Borrás Ferrán, José. 2002. «Desarrollo sostenible de la ganadería en la comarca del Pallars Jussà». Tesis Doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Borrás Ferrán, José, i José Sánchez Sánchez. 1997. «Intensificación de la ganadería porcina y problemas medioambientales en la Conca de Tremp (Pirineo Catalán)». *Espacio, Tiempo y Forma. Serie VI: Geografía*, 10: 75-90.
- Boserup, Ester. 1965. *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure*. Londres: George Allen & Unwin.
- Bosworth, Gary, i Jane Atterton. 2012. «Entrepreneurial In-migration and Neoendogenous Rural Development». *Rural Sociology*, 77 (2): 254-279.
- Bourdieu, Pierre. 1980. «Le capital social. Notes provisoires». *Actes de la recherche en sciences sociales*, 31 (2): 2-3.
- Bowen, Sarah. 2010. «Embedding Local Places in Global Spaces: Geographical Indications as a Territorial Development Strategy». *Rural Sociology*, 75 (2): 209-243.
- Bowler, Ian. 1999. «Endogenous agricultural development in Western Europe». *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 90 (3): 260-271.
- Brennan, M. A., Courtney G. Flint i A. E. Luloff. 2008. «Bringing together local culture and rural development: Findings from Ireland, Pennsylvania and Alaska». *Sociologia Ruralis*, 49 (1): 97-112.
- Brunori, Gianluca. 2007. «Local food and alternative food networks: a communication perspective». *Anthropology of Food*, S2. Publicat online: <http://aof.revues.org/430>.

- Brunori, Gianluca, i Adanella Rossi. 2000. «Synergy and Coherence through Collective Action: Some Insights from Wine Routes in Tuscany». *Sociologia Ruralis*, 40 (4): 409-423.
- Bryden, John M., i S. P. Dawe. 1998. «Development strategies for remote rural regions: what do we know so far». En *OECD International Conference on Remote Rural Areas: Developing through Natural and Cultural Assets*. Albarracín (Espanya), 5-6 de novembre de 1998.
- Burgueño, Jesús. 2003. *Història de la divisió comarcal*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- Butler, Richard, C. Michael Hall i John Jenkins (eds.). 1997. *Tourism and Recreation in Rural Areas*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Campbell, Donald T. 1975. «“Degrees of freedom” and the case study». *Comparative Political Studies*, 8 (2): 178-193.
- Cappellin, Riccardo. 1992. «Theories of Local Endogenous Development and International Cooperation». En *Development Issues and Strategies in the New Europe: Local, Regional and Interregional Perspectives*, ed. Markku Tykkyläinen, 1-19. Aldershot: Avebury.
- Carnicer, Alonso, i Sara Grimal. 2006. «El valor d'un paisatge». Reportatge. *30 minuts*. Televisió de Catalunya. <http://www.tv3.cat/videos/1398449>.
- Carreras, Josep Maria, Eugeni Giral i Ernest Lluch. 1984. «Gairebé un manifest comarcalista». En *El debat de la divisió territorial de Catalunya: edició d'estudis, propostes i documents, 1939-1983*, eds. Enric Lluch i Oriol Nel·lo, 110-113. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- Casassas Simó, Lluís. 1975. *El Lluçanès. Evolució entre 1950 i 1970*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- Castree, Noel, Alisdair Rogers i Rob Kitchin. 2013. *A Dictionary of Human Geography*. Oxford: Oxford University Press.
- Cebrián Abellán, Aurelio. 2003. «Génesis, método y territorio del desarrollo rural con enfoque local». *Papeles de Geografía*, 38: 61-76.
- Ceña Delgado, Felisa. 1992. «Transformaciones del mundo rural y políticas agrarias». *Revista de Estudios Agro-Sociales*, 162: 11-35.
- Chevalier, Michel. 1981. «Les phénomènes néo-ruraux». *Espace géographique*, 1: 33-47.

- Chisholm, Michael. 1962. *Rural Settlement and Land Use: An Essay in Location*. Londres: Hutchinson University Library, 1984.
- Christaller, Walter. 1933. *Central places in southern Germany*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1966.
- Clementi, Luciana Vanesa. 2012. «Del nostálgico recuerdo al creciente entusiasmo por lo rural: indicios de la revalorización y el retorno a los espacios rurales». *GeoGraphos. Revista Digital para Estudiantes de Geografía y Ciencias Sociales*, 3 (30). Publicat online: <https://web.ua.es/revista-geographos-giecryal>.
- Cloke, Paul. 1977. «An index of rurality for England and Wales». *Regional Studies*, 11 (1): 41-46.
- . 1997. «Country Backwater to Virtual Village? Rural Studies and ‘The Cultural Turn’». *Journal of Rural Studies*, 13 (4): 367-375.
- . 2006. «Conceptualizing rurality». En *Handbook of Rural Studies*, eds. Paul Cloke, Terry Marsden i Patrick H. Mooney, 18-28. Londres: SAGE Publications.
- Cloke, Paul, i Jo Little (eds.). 1997. *Contested Countryside Cultures: Otherness, Marginalisation, and Rurality*. Londres: Routledge.
- Cloke, Paul, i Paul Milbourne. 1992. «Deprivation and Lifestyles in Rural Wales.—II. Rurality and the Cultural Dimension». *Journal of Rural Studies*, 8 (4): 359-371.
- Clout, Hugh D. 1972. *Geografía rural*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1976.
- Coleman, James S. 1988. «Social Capital in the Creation of Human Capital». *The American Journal of Sociology*, 94 (suplement): S95-S120.
- Collier, David. 1993. «The Comparative Method». En *Political Science: The State of the Discipline II*, ed. Ada W. Finifter. Washington D. C.: American Political Science Association.
- Comissió Europea. 1988. «The future of rural society: Commission communication transmitted to the Council and to the European Parliament on 29 July 1988». *Bulletin of the European Communities*, Supplement 4/88. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- . 2009. «A selection of Leader+ best practices 2009/4». *A selection of Leader+ best practices*. Luxemburg: European Observatory of rural areas.

- Copus, Andrew K., Mats Johansson i Ronald W. McQuaid. 2007. «One Size Fits All? Regional Differentiation and Rural Development Policy». *EuroChoices*, 6 (3): 13-21.
- Courtney, Paul, Gary Hill i Deborah Roberts. 2006. «The role of natural heritage in rural development: An analysis of economic linkages in Scotland». *Journal of Rural Studies*, 22 (4): 469-484.
- Crouch, David. 2006. «Tourism, consumption and rurality». En *Handbook of Rural Studies*, eds. Paul Cloke, Terry Marsden i Patrick H. Mooney, 355-364. Londres: SAGE Publications.
- Dalla Rosa, Gilbert. 1999. «Algunas reflexiones sobre la metodología del Desarrollo Local a partir del ejemplo francés». En *Manual de Desarrollo Local*, coord. Fermín Rodríguez Gutiérrez, 33-41. Gijón: Ediciones Trea.
- Dargan, Lorna, i Mark Shucksmith. 2008. «LEADER and Innovation». *Sociologia Ruralis*, 48 (3): 274-291.
- Dax, Thomas. 2015. «The evolution of European Rural Policy». En *Territorial Cohesion in Rural Europe: The Relational Turn in Rural Development*, eds. Andrew K. Copus i Philomena de Lima, 35-52. Londres i Nova York: Routledge.
- Dax, Thomas, Wibke Strahl, James Kirwan i Damian Maye. 2016. «The Leader programme 2007-2013: Enabling or disabling social innovation and neo-endogenous development? Insights from Austria and Ireland». *European Urban and Regional Studies*, 23 (1): 56-68.
- de San Eugenio Vela, Jordi, i Montserrat Barniol Carcasona. 2012. «Marcas territoriales y desarrollo local en la Cataluña interior. Estudio de caso: Territoris serens (el Lluçanès)». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 58 (3): 417-439.
- de San Eugenio-Vela, Jordi, i Montse Barniol-Carcasona. 2015. «The relationship between rural branding and local development. A case study in the Catalonia's countryside: Territoris Serens (El Lluçanès)». *Journal of Rural Studies*, 37: 108-119.
- de Vries, Marit. 2012. «Unfolding rural development: planning and practice. A study of rural development actors and initiatives in the Western Andévalo». Treball de màster. Universitat d'Amsterdam.

- Departament de Política Territorial i Obres Públiques. 1981. *El Priorat: anàlisi econòmica i possibilitats de desenvolupament*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- . 2008. *Pla territorial parcial. Alt Pirineu i Aran*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- . 2009. *Pla comarcal de muntanya 2009-2012*. Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Publicat online: http://territori.gencat.cat/ca/01_departament/05_plans/02_plans_sectorials/plans_de_territori/plans_comarcals_de_muntanya/pla_comarcal_de_muntanya_2009-2012/.
- Dewey, Richard. 1960. «The rural-urban continuum: Real but relatively unimportant». *American Journal of Sociology*, 66 (1): 60-66.
- Di Iacovo, Francesco, Roberta Moruzzo, Cristiano Rossignoli i Paola Scarpellini. 2014. «Transition Management and Social Innovation in Rural Areas: Lessons from Social Farming». *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 20 (3): 327-347.
- Díaz Soria, Inmaculada. 2011. «El turisme com a estratègia de desenvolupament local: Introducció a l'estudi del turisme de proximitat». Treball de màster. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Dijst, Martin, Berien Elbersen i Ken Willis. 2005. «The Challenge of Multi-functional Land Use in Rural Areas». *Journal of Environmental Planning and Management*, 48 (1): 3-6.
- Direcció General de Planificació i Acció Territorial. 1991a. *El Pallars Jussà: pla comarcal de muntanya. Vol. 1: Diagnosi*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- . 1991b. *El Pallars Jussà: pla comarcal de muntanya. Vol. 2: Programes d'actuació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- . 1996. *Pla comarcal de muntanya 1996-2000. El Pallars Jussà*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- Domènech, Jordi, Carles Porta i Francesc Pou. 1999. «La força del vi». Reportatge. 30 minuts. Televisió de Catalunya. <http://www.tv3.cat/videos/1402509>.

- Domon, Gérald. 2011. «Landscape as resource: Consequences, challenges and opportunities for rural development». *Landscape and Urban Planning*, 100 (4): 338-340.
- Durand, Guy, i Guido van Huylenbroeck. 2003. «Multifunctionality and rural development: a general framework». En *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*, eds. Guido van Huylenbroeck i Guy Durand, 1-16. Aldershot: Ashgate.
- Ebdon, David. 1977. *Statistics in Geography: A Practical Approach*. Oxford: Basil Blackwell, 1987.
- Elbersen, Berien. 2005. «Combining Nature Conservation and Residential Development in the Netherlands, England and Spain». *Journal of Environmental Planning and Management*, 48 (1): 37-63.
- Esparcia, Javier. 2000. «The LEADER programme and the rise of rural development in Spain». *Sociologia Ruralis*, 40 (2): 200-207.
- . 2014. «Innovation and networks in rural areas. An analysis from European innovative projects». *Journal of Rural Studies*, 34: 1-14.
- . 2016. «Què fem amb les nostres zones rurals?». *eldiario.es*, 24/04/2016. Publicat online: http://www.eldiario.es/cv/arguments/fem-amb-nostres-zones-rurals_6_508909109.html.
- Estébanez, José. 1988. «Los espacios rurales». En *Geografía humana*, eds. Rafael Puyol, José Estébanez i Ricardo Méndez, 239-356. Madrid: Cátedra.
- Evans, Nick, i Brian Ilbery. 1993. «The pluriactivity, part-time farming, and farm diversification debate». *Environment and Planning A*, 25 (7): 945-959.
- Evans, Nick, Carol Morris i Michael Winter. 2002. «Conceptualizing agriculture: a critique of post-productivism as the new orthodoxy». *Progress in Human Geography*, 26 (3): 313-332.
- Falk, Ian, i Sue Kilpatrick. 2000. «What is Social Capital? A study of Interaction in a Rural Community». *Sociologia Ruralis*, 40 (1): 87-110.
- Fernández de Castro, David. 2016. *Priorat*. Documental.
- Fløysand, Arnt, i Stig-Erik Jakobsen. 2007. «Commodification of rural places: A narrative of social fields, rural development, and football». *Journal of Rural Studies*, 23 (2): 206-221.

- Fluvià, Modest. 1984. «L'economia de muntanya: la pluriactivitat com a estratègia de desenvolupament. Aplicació a l'Alt Pirineu català». *Banca Catalana: Revista Econòmica*, 71: 1-15.
- Found, William C. 1971. *A theoretical approach to rural land-use patterns*. Londres: Edward Arnold.
- Frisvoll, Svein. 2012. «Power in the production of spaces transformed by rural tourism». *Journal of Rural Studies*, 28 (4): 447-457.
- . 2013. «Conceptualizing authentication of ruralness». *Annals of Tourism Research*, 43: 272-296.
- Frouws, Jaap. 1998. «The Contested Redefinition of the Countryside. An Analysis of Rural Discourses in the Netherlands». *Sociologia Ruralis*, 38 (1): 54-68.
- Fuller, Anthony M. 1990. «From part-time farming to pluriactivity: a decade of change in rural Europe». *Journal of Rural Studies*, 6 (4): 361-373.
- Furmankiewicz, Marek. 2012. «LEADER+ Territorial Governance in Poland: Successes and Failures as a Rational Choice Effect». *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 103 (3): 261-275.
- Furtado, Celso. 1961. *Desenvolvimento e subdesenvolvimento*. Rio de Janeiro: Fundo de Cultura.
- Galani-Moutafi, Vasiliki. 2013. «Rural space (re)produced – Practices, performances and visions: A case study from an Aegean island». *Journal of Rural Studies*, 32: 103-113.
- Galdeano-Gómez, Emilio, José A. Aznar-Sánchez i Juan C. Pérez-Mesa. 2011. «The Complexity of Theories on Rural Development in Europe: An Analysis of the Paradigmatic Case of Almería (South-east Spain)». *Sociologia Ruralis*, 51 (1): 54-78.
- Garcia Ramon, Maria Dolors. 1974. «Aportaciones de la Geografía teórica y cuantitativa a la Geografía agrícola». *Revista de Geografía*, 8 (1-2): 235-249.
- García Ramon, Maria Dolors, Antoni F. Tulla Pujol i Núria Valdovinos Perdices. 1995. *Geografía rural*. Madrid: Síntesis.
- Garrabou, Ramon, Josep Pujol, Josep Colomé i Enric Saguer. 1992. «La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya». *Recerques: història, economia i cultura*, 26: 107-132.

- Gerring, John. 2007. «The case study: what it is and what it does». En *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, eds. Carles Boix i Susan Stokes, 90-122. Oxford: Oxford University Press.
- Giles, Emma L., Gary Bosworth i Joanie Willett. 2013. «The role of local perceptions in the marketing of rural areas». *Journal of Destination Marketing & Management*, 2 (1): 4-13.
- Gilg, Andrew W. 1985. *An introduction to rural geography*. Londres: Edward Arnold.
- Goodman, David. 2003. «The quality 'turn' and alternative food practices: reflections and agenda». *Journal of Rural Studies*, 19 (1): 1-7.
- . 2004. «Rural Europe redux? Reflections on alternative agro-food networks and paradigm change». *Sociologia Ruralis*, 44 (1): 3-16.
- Goulart Rocha, Fernando, i Antoni F. Tulla. 2015. «Indicació geogràfica de productes agrícoles: situació i perspectives para la petita explotació familiar en Brasil». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 61 (1): 67-89.
- Gralt, Anna, i Frank Vanclay. 2009. «Artisanality and culture in innovative regional agri-food development: lessons from the Tasmanian artisanal food industry». *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, 5 (1-3): 193-204.
- Green, Bryn. 1981. *Countryside conservation. The protection and management of amenity ecosystems*. Londres: Unwin Hyman, 1989.
- Gross, Neal. 1948. «Cultural Variables in Rural Communities». *American Journal of Sociology*, 53 (5): 344-350.
- Guinjoan, Eloi, Anna Badia i Antoni F. Tulla. 2014. «El nou mosaic agroforestal del Priorat (Tarragona). Una anàlisi quantitativa dels canvis d'usos i cobertes del sòl durant el període de desenvolupament local». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 60 (1): 87-113.
- Guirado, Carles. 2011. «Tornant a la muntanya. Migració, ruralitat i canvi social al Pirineu català. El cas del Pallars Sobirà». Tesi Doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Guirado González, Carles, Anna Badia Perpinyà, Antoni Francesc Tulla i Pujol, Ana Vera Martín i Natàlia Valldeperas Belmonte. 2013. «L'agricultura social. Aproximació conceptual i dinàmica en el context europeu». *Biblio 3W: Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales*, XVIII (1046). Publicat online: <http://www.raco.cat/index.php/Biblio3w/article/view/269887>.

- Guirado González, Carles, i Antoni F. Tulla Pujol. 2010. «Entre l'abandonament i l'ús intensiu del territori? Sistema d'assentaments i gestió del territori en espais de muntanya. El cas de l'Alt Pirineu català». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 56 (3): 607-623.
- Gutiérrez, Jesús. 2011. «Grupo de Discusión: ¿Prolongación, variación o ruptura con el focus group?» *Cinta de Moebio*, 41: 105-122.
- Haartsen, Tialda, Peter Groote i Paulus P. P. Huigen (eds.). 2000. *Claiming Rural Identities: Dynamics, Contexts, Policies*. Assen: van Gorcum.
- Haggett, Peter. 2001. *Geography: A Global Synthesis*. Harlow: Pearson Education.
- Halfacree, Keith. 1993. «Locality and Social Representation: Space, Discourse and Alternative Definitions of the Rural». *Journal of Rural Studies*, 9 (1): 23-37.
- . 2006. «Rural space: constructing a three-fold architecture». En *Handbook of Rural Studies*, eds. Paul Cloke, Terry Marsden i Patrick H. Mooney, 44-62. Londres: SAGE Publications.
- . 2007. «Still surprises in store. Revisiting the ordinary in rural geography». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 50: 87-103.
- Hannon, Frances, i Chris Curtin. 2009. «The Role of Identity in Contemporary Rural Development Processes». En *Comparing Rural Development. Continuity and Change in the Countryside of Western Europe*, eds. Arnar Árnason, Mark Shucksmith i Jo Vergunst, 125-141. Farnham: Ashgate.
- Hermans, Frans L. P., Wim M. F. Haarmann i John F. L. M. M. Dagevos. 2011. «Evaluation of stakeholder participation in monitoring regional sustainable development». *Regional Environmental Change*, 11 (4): 805-815.
- Hernando, Mateo. 2007. *El desenvolupament local*. Barcelona: Editorial UOC.
- Higgins, Vaughan, Jacqui Dibden i Chris Cocklin. 2008. «Building alternative agri-food networks: Certification, embeddedness and agri-environmental governance». *Journal of Rural Studies*, 24 (1): 15-27.
- High, Chris, i Gusztáv Nemes. 2007. «Social learning in LEADER: Exogenous, endogenous and hybrid evaluation in rural development». *Sociologia Ruralis*, 47 (2): 103-119.
- Hoggart, Keith, Henry Buller i Richard Black. 1995. *Rural Europe: Identity and Change*. Londres: Edward Arnold.

- Hoggart, Keith, i Angel Paniagua. 2001. «What rural restructuring?» *Journal of Rural Studies*, 17 (1): 41-62.
- Horlings, Lummina G. (ed.). 2010. *Vital coalitions, vital regions: Partnerships for sustainable regional development*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Horlings, Lummina G., i Yoko Kanemasu. 2015. «Sustainable development and policies in rural regions; insights from the Shetland Islands». *Land Use Policy*, 49: 310-321.
- Horlings, Lummina G., i Terry Marsden. 2014. «Exploring the “New Rural Paradigm” in Europe: Eco-economic strategies as a counterforce to the global competitiveness agenda». *European Urban and Regional Studies*, 21 (1): 4-20.
- Iglésies, Josep. 1968. *La crisi agrària de 1879/1900: La fil·loxera a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- . 1974. «Priorat». En *Geografia de Catalunya*, dir. Lluís Solé Sabarís, vol. 3: 141-168. Barcelona: Aedos.
- . 1975. *Les minves dels cultius i de la població a la comarca del Priorat*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- Ilbery, Brian, i Ian Bowler. 1998. «From agricultural productivism to post-productivism». En *The Geography of Rural Change*, ed. Brian Ilbery, 57-84. Harlow: Longman.
- Ilbery, Brian, i Moya Kneafsey. 2000. «Producer constructions of quality in regional speciality food production: a case study from south west England». *Journal of Rural Studies*, 16 (2): 217-230.
- Ilbery, Brian, i Damian Maye. 2005. «Alternative (shorter) food supply chains and specialist livestock products in the Scottish–English borders». *Environment and Planning A*, 37 (5): 823-844.
- Johansen, Pia Heike, i Niels Christian Nielsen. 2012. «Bridging between the regional degree and the community approaches to rurality—A suggestion for a definition of rurality for everyday use». *Land Use Policy*, 29 (4): 781-788.
- Kanemasu, Yoko, Roberta Sonnino, Terry Marsden i Sergio Schneider. 2008. «Testing the Web: A Comparative Analysis». En *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i Terry Marsden, 175-210. Assen: Royal Van Gorcum.

- Katona-Kovács, Judit, Thomas Dax i Ingrid Machold. 2011. «Governance of market in the case of local food systems as crucial dimension of the „rural web“ – case study of an Austrian and a Hungarian National Park region». En *Rural areas and development*, ed. Zbigniew Floriańczyk, vol. 8: 91-111. Varsòvia: Institute of Agricultural and Food Economics, National Research Institute.
- Katsarova, Ivana. 2013. «Common Agricultural Policy after 2013. What will change». Parlament Europeu: Library of the European Parliament.
- Kautsky, Karl. 1899. *La cuestión agraria: análisis de las tendencias de la agricultura moderna y de la política agraria de la socialdemocracia*. Ciutat de Mèxic: Siglo XXI, 1968.
- Keane, Michael. 1992. «Rural Tourism and Rural Development». En *Tourism and the Environment: Regional, Economic and Policy Issues*, eds. Helen Briassoulis i Jan van der Straaten, 43-55. Dordrecht: Springer.
- King, Gary, Sidney Verba i Robert O. Keohane. 1994. *El diseño de la investigación social: la inferencia científica en los estudios cualitativos*. Madrid: Alianza Editorial, 2000.
- Kinsella, Jim, Stephan J. Goetz, Mark D. Partridge, Steven C. Deller i David Fleming. 2010. «Evaluating RD Policies for Social and Human Capital Development». *EuroChoices*, 9 (1): 42-47.
- Kinsella, Jim, Susan Wilson, Floor De Jong i Henk Renting. 2000. «Pluriactivity as a Livelihood Strategy in Irish Farm Households and its Role in Rural Development». *Sociologia Ruralis*, 40 (4): 481-496.
- Kitchen, Lawrence, i Terry Marsden. 2009. «Creating Sustainable Rural Development through Stimulating the Eco-economy: Beyond the Eco-economic Paradox?». *Sociologia Ruralis*, 49 (3): 273-294.
- Kneafsey, Moya, Brian Ilbery i Tim Jenkins. 2001. «Exploring the Dimensions of Culture Economies in Rural West Wales». *Sociologia Ruralis*, 41 (3): 296-310.
- Knickel, Karlheinz, Gianluca Brunori, Sigrid Rand i Jet Proost. 2009. «Towards a better conceptual framework for innovation processes in agriculture and rural development: from linear models to systemic approaches». En *8th European IFSA Symposium: Empowerment of the rural actors: A renewal of Farming Systems perspectives*. Clermont-Ferrand (França), 6-10 de juliol de 2008.

- Knickel, Karlheinz, i Henk Renting. 2000. «Methodological and Conceptual Issues in the Study of Multifunctionality and Rural Development». *Sociologia Ruralis*, 40 (4): 512-528.
- Knickel, Karlheinz, Simone Schiller, Hilka Vihinen i Anja Weber. 2008. «New Institutional Arrangements in Rural Development». En *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i Terry Marsden, 111-128. Assen: Royal Van Gorcum.
- Krueger, Richard A. 1998a. *Analyzing & Reporting Focus Group Results*. Thousand Oaks, Londres i Nova Delhi: SAGE Publications.
- . 1998b. *Developing Questions for Focus Groups*. Thousand Oaks, Londres i Nova Delhi: SAGE Publications.
- . 1998c. *Moderating focus groups*. Thousand Oaks, Londres i Nova Delhi: SAGE Publications.
- Kuhn, Thomas S. 1962. *L'estructura de les revolucions científiques*. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, 2007.
- Lee, Jo, Arnar Árnason, Andrea Nightingale i Mark Shucksmith. 2005. «Networking: Social Capital and Identities in European Rural Development». *Sociologia Ruralis*, 45 (4): 269-283.
- Lefebvre, Henri. 1974. *La producción del espacio*. Madrid: Capitán Swing, 2013.
- Lehto, Esko, i Jukka Oksa. 2009. «Networks for Local Development: Aiming for Visibility, Products and Success». En *Comparing Rural Development: Continuity and change in the countryside of Western Europe*, eds. Arnar Árnason, Mark Shucksmith i Jo Vergunst, 17-46. Farnham: Ashgate.
- Long, Ann, i Jan Douwe van der Ploeg. 1994. «Endogenous Development: Practices and Perspectives». En *Born from within: Practice and Perspectives of Endogenous Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i Ann Long, 1-6. Assen: van Gorcum.
- López-Monné, Rafael. 2013. «Com transmetre paisatge? Experiències d'èxit i possibles aplicacions al Pirineu». En *Cercant una imatge de Pirineu: el paisatge, valor estratègic per a una nova economia pirinenca*. La Seu d'Urgell, 28 de juny de 2013.
- Lor, Peter Johan. 2012. *International and comparative librarianship: a thematic approach*. Munic: De Gruyter Saur.

- Lowe, Philip, Henry Buller i Neil Ward. 2002. «Setting the next agenda? British and French approaches to the second pillar of the Common Agricultural Policy». *Journal of Rural Studies*, 18 (1): 1-17.
- Lowe, Philip, Jonathan Murdoch, Terry Marsden, Richard Munton i Andrew Flynn. 1993. «Regulating the New Rural Spaces: the Uneven Development of Land». *Journal of Rural Studies*, 9 (3): 205-222.
- Lowe, Philip, Jonathan Murdoch i Neil Ward. 1995. «Networks in rural development: Beyond exogenous and endogenous models». En *Beyond Modernization: The Impact of Endogenous Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i G. van Dijk, 87-106. Assen: van Gorcum.
- MacDonald, D., J. R. Crabtree, G. Wiesinger, T. Dax, N. Stamou, P. Fleury, J. Gutierrez Lazpita i A. Gibon. 2000. «Agricultural abandonment in mountain areas of Europe: Environmental consequences and policy response». *Journal of Environmental Management*, 59 (1): 47-69.
- MacKinnon, Danny. 2002. «Rural governance and local involvement: assessing state—community relations in the Scottish Highlands». *Journal of Rural Studies*, 18 (3): 307-324.
- Mannion, Joseph. 1996. «Partnership, participation and capacity building: rural development based on local bottom-up strategies». *Leader Magazine*.
- Margalef, Joaquim, i Joan Tàsias. 1985. *El Priorat: anàlisi d'una crisi productiva*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- Markantoni, Marianna, Sierdjan Koster, Dirk Strijker i Mike Woolvin. 2013. «Contributing to a Vibrant Countryside? The Impact of Side Activities on Rural Development». *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 104 (3): 292-307.
- Marsden, Terry. 2006. «The road towards sustainable rural development: issues of theory, policy and practice in a European context». En *Handbook of Rural Studies*, eds. Paul Cloke, Terry Marsden i Patrick H. Mooney, 201-212. Londres: SAGE Publications.
- . 2010. «Mobilizing the regional eco-economy: evolving webs of agri-food and rural development in the UK». *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3 (2): 225-244.

- . 2012. «Towards a Real Sustainable Agri-food Security and Food Policy: Beyond the Ecological Fallacies?» *The Political Quarterly*, 83 (1): 139-145.
- Marsden, Terry, Jo Banks i Gillian Bristow. 2000. «Food Supply Chain Approaches: Exploring their Role in Rural Development». *Sociologia Ruralis*, 40 (4): 424-438.
- Marsden, Terry, i Gillian Bristow. 2000. «Progressing Integrated Rural Development: A Framework for Assessing the Integrative Potential of Sectoral Policies». *Regional Studies*, 34 (5): 455-469.
- Marsden, Terry, Jonathon Murdoch, Philip Lowe, Richard Munton i Andrew Flynn. 1993. *Constructing The Countryside: An Approach To Rural Development*. Londres: UCL Press.
- Marsden, Terry, i Jan Douwe van der Ploeg. 2008. «Preface: Exploring the Rural Web». En *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i Terry Marsden, vii-ix. Assen: Royal Van Gorcum.
- Marsden, Terry, i Everard Smith. 2005. «Ecological entrepreneurship: sustainable development in local communities through quality food production and local branding». *Geoforum*, 36 (4): 440-451.
- Marsden, Terry, i Roberta Sonnino. 2008. «Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK». *Journal of Rural Studies*, 24 (4): 422-431.
- Matthews, Robin, i Paul Selman. 2006. «Landscape as a Focus for Integrating Human and Environmental Processes». *Journal of Agricultural Economics*, 57 (2): 199-212.
- McDonagh, J. 2013. «Rural geography I: Changing expectations and contradictions in the rural». *Progress in Human Geography*, 37 (5): 712-720.
- Menor Toribio, José Alfonso. 2000. «Reflexiones en torno a los modelos productivistas y postproductivistas en la Vega de Granada». *Cuadernos Geográficos*, 30: 415-430.
- Messely, Lies, Joost Dessen i Ludwig Lauwers. 2010. «Regional identity in rural development: three case studies of regional branding». *Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, 4 (3/4): 19-24.
- Messely, Lies, Elke Rogge i Joost Dessen. 2013. «Using the rural web in dialogue with regional stakeholders». *Journal of Rural Studies*, 32: 400-410.

- Mestre Boix, Pere. 1998. «El turisme cultural: una opció des del Lluçanès». *Dovella*, 60: 37-40.
- Mettepenningen, Evy, Valerie Vandermeulen, Guido Van Huylenbroeck, Nick Schuermans, Etienne Van Hecke, Lies Messely, Joost Dessen i Marie Bourgeois. 2012. «Exploring Synergies between Place Branding and Agricultural Landscape Management as a Rural Development Practice». *Sociologia Ruralis*, 52 (4): 432-452.
- Milone, Pierluigi, i Flaminia Ventura (eds.). 2010. *Networking the rural: the future of green regions in Europe*. Assen: Royal Van Gorcum.
- Milone, Pierluigi, Flaminia Ventura i Jingzhong Ye. 2015. «Introduction». En *Constructing a New Framework for Rural Development*, eds. Pierluigi Milone, Flaminia Ventura i Jingzhong Ye, 1-17. Bingley: Emerald.
- Miner, Horace. 1952. «The Folk-Urban Continuum». *American Sociological Review*, 17 (5): 529-537.
- Mingay, Gordon Edmund. 1989. *The Rural Idyll*. Londres: Routledge.
- Miró, Josep, Ernest Sena i Frederic Miralles. 1974. *La Catalunya pobra*. Barcelona: Editorial Nova Terra.
- Mitchell, Clare J. A. 1998. «Entrepreneurialism, commodification and creative destruction: a model of post-modern community development». *Journal of Rural Studies*, 14 (3): 273-286.
- Mitchell, Clare J. A., i Sarah B. de Waal. 2009. «Revisiting the model of creative destruction: St. Jacobs, Ontario, a decade later». *Journal of Rural Studies*, 25 (1): 156-167.
- Molleví, Gemma. 2007. *La geografia de la vid y el vino en Cataluña*. Barcelona: DaVinci.
- Monllor Rico, Neus. 2013. «La nova pagesia: vers un nou model agrosocial». *Quaderns Agraris*, 35: 7-24.
- Monllor Rico, Neus, i Anthony M. Fuller. 2016. «Newcomers to farming». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 62 (3): 531-551.
- Morgan, David L. 1998a. *Planning Focus Groups*. Thousand Oaks, Londres i Nova Delhi: SAGE Publications.

- . 1998b. *The Focus Group Guidebook*. Thousand Oaks, Londres i Nova Delhi: SAGE Publications.
- Mormont, Marc. 1990. «Who is Rural? or, How to be Rural: Towards a Sociology of the Rural.» En *Rural Restructuring: Global processes and Their Responses*, eds. Terry Marsden, Philip Lowe i Sarah Whatmore. Londres: David Fulton.
- Moschitz, Heidrun, i Corinna Feldmann. 2010. «Communication in the rural web: a case study of the dairy in Andeer». En *9th European IFSA Symposium. Building sustainable rural futures: The added value of systems approaches in times of change and uncertainty*. Viena (Àustria), 4-7 de juliol de 2010.
- Murdoch, Jonathan. 2000. «Networks—a new paradigm of rural development?» *Journal of Rural Studies*, 16 (4): 407-419.
- Murdoch, Jonathan, Terry Marsden i Jo Banks. 2000. «Quality, Nature, and Embeddedness: Some Theoretical Considerations in the Context of the Food Sector». *Economic Geography*, 76 (2): 107-125.
- Murdoch, Jonathan, i Andy C. Pratt. 1993. «Rural Studies: Modernism, Postmodernism and the 'Post-rural'». *Journal of Rural Studies*, 9 (4): 411-427.
- Murray, Michael, i Larry Dunn. 1995. «Capacity Building for Rural Development in the United States». *Journal of Rural Studies*, 11 (1): 89-97.
- Navarro, Francisco Antonio, Michael Woods i Eugenio Cejudo. 2016. «The LEADER Initiative has been a Victim of Its Own Success. The Decline of the Bottom-Up Approach in Rural Development Programmes. The Cases of Wales and Andalusia». *Sociologia Ruralis*, 56 (2): 270-288.
- Neal, Sarah. 2009. *Rural Identities: Ethnicity and Community in the Contemporary English Countryside*. Farnham: Ashgate.
- Neumeier, Stefan. 2012. «Why do Social Innovations in Rural Development Matter and Should They be Considered More Seriously in Rural Development Research? - Proposal for a Stronger Focus on Social Innovations in Rural Development Research». *Sociologia Ruralis*, 52 (1): 48-69.
- Nogué, Joan. 2010. *Paisatge, territori i societat civil*. València: Edicions 3 i 4.
- . 2013. «Canvi de paradigma, societat civil i paisatge a muntanya». En *Cercant una imatge de Pirineu: el paisatge, valor estratègic per a una nova economia pirinenca*. La Seu d'Urgell, 28 de juny de 2013.

- . 2014. «El reencuentro con el lugar. Nuevas ruralidades, nuevos paisajes y cambio de paradigma». En *XVII Coloquio de Geografía Rural (Colorural 2014)*. Girona, 3-6 de setembre de 2014.
- O'Connor, Deirdre, Henk Renting, Monika Gorman i Jim Kinsella. 2006. «The evolution of rural development in Europe and the role of EU policy». En *Driving rural development: policy and practice in seven EU countries*, eds. Deirdre O'Connor, Henk Renting, Monika Gorman i Jim Kinsella, 1-21. Assen: Royal Van Gorcum.
- Ojeda Rivera, Juan Fco. 2004. «El paisaje –como patrimonio– factor de desarrollo de las áreas de montaña». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 38: 273-278.
- Oliva Serrano, Jesús. 1997. «Estructuración y reestructuración de espacios y sociedades rurales: nuevas reflexiones sobre unos procesos no esperados». *Zainak*, 14: 321-337.
- Oliver Alonso, Josep (dir.). 2013. *Anuari Econòmic Comarcal 2013. Estimació del PIB comarcal 2011/2012*. Barcelona: CatalunyaCaixa.
- Oostindie, Henk, i Rudolf van Broekhuizen. 2008. «The Dynamics of Novelty Production». En *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i Terry Marsden, 68-86. Assen: Royal Van Gorcum.
- Oostindie, Henk, Rudolf van Broekhuizen, Gianluca Brunori i Jan Douwe van der Ploeg. 2008. «The Endogeneity of Rural Economies». En *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i Terry Marsden, 53-67. Assen: Royal Van Gorcum.
- Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic. 2006. «The New Rural Paradigm: Policies and Governance». *OECD Rural Policy Reviews*. París: Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic.
- . 2009. «OECD Rural Policy Reviews: Spain». *OECD Rural Policy Reviews*. París: Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic.
- Osete, Ascensió, i Empar Vaqué. 1985. «Planificació de l'espai no urbanitzable com a model de desenvolupament aplicat a una zona rural: el Lluçanès». Tesi de llicenciatura. Universitat Autònoma de Barcelona.

- Pahl, Raymond Edward. 1966. «The Rural-Urban Continuum». *Sociologia Ruralis*, 6 (3): 299-329.
- Pallares-Barbera, Montserrat, Antoni F. Tulla i Ana Vera. 2004. «Spatial loyalty and territorial embeddedness in the multi-sector clustering of the Berguedà region in Catalonia (Spain)». *Geoforum*, 35 (5): 635-649.
- Pallarès-Blanch, Marta, Maria-José Prados i Antoni F. Tulla. 2014. «Naturbanization and Urban - Rural Dynamics in Spain: Case Study of New Rural Landscapes in Andalusia and Catalonia». *European Countryside*, 6 (2): 118-160.
- Pallarès-Blanch, Marta, Antoni F. Tulla i Ana Vera. 2015. «Environmental capital and women's entrepreneurship: A sustainable local development approach». *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 10 (3): 133-146.
- Paniagua Mazorra, Angel, i Keith Hoggart. 2002. «Lo rural, ¿hechos, discursos o representaciones? Una perspectiva geográfica de un debate clásico». *Información Comercial Española, ICE: Revista de Economía*, 803: 61-72.
- Paül, Valerià. 2013. «Hopes for the countryside's future. An analysis of two endogenous development experiences in South-Eastern Galicia». *Journal of Urban and Regional Analysis*, V (2): 169-192.
- Paz Rico, Armand. 2008. *El secret del vi del Priorat: el terrer, la història o la seva gent?*. Valls: Cossetània Edicions.
- Perkins, Harvey C. 2006. «Commodification: re-resourcing rural areas». En *Handbook of Rural Studies*, eds. Paul Cloke, Terry Marsden i Patrick H. Mooney, 243-257. Londres: SAGE Publications.
- Perpinyà Grau, Romà. 1928. *La crisi del Priorat*. Reus: Centre de Lectura, 1983.
- Philo, Chris. 1992. «Neglected Rural Geographies: a Review». *Journal of Rural Studies*, 8 (2): 193-207.
- Pike, Andy, Andrés Rodríguez-Pose i John Tomaney. 2007. «What Kind of Local and Regional Development and for Whom?» *Regional Studies*, 41 (9): 1253-1269.
- Planes Ball, Josep Albert. 1997. *Teixir i tragar. De la manufactura tradicional a la perifèrització industrial: el Lluçanès (segles XVIII-XIX)*. Prats de Lluçanès: Centre d'Estudis del Lluçanès.
- Plaza Gutiérrez, Juan Ignacio. 2006. «Territorio, geografía rural y políticas públicas: desarrollo y sustentabilidad en las áreas rurales». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 41: 69-98.

- Pomares, Eva. 2012. «Fidelitat al terror». *L'Econòmic*, 29/04/2012.
- Posada, Marcelo. 1999. «El espacio rural entre la producción y el consumo: algunas referencias para el caso argentino». *EURE*, 25 (75): 63-76.
- Potter, Clive, i Jonathan Burney. 2002. «Agricultural multifunctionality in the WTO—legitimate non-trade concern or disguised protectionism?» *Journal of Rural Studies*, 18 (1): 35-47.
- Prebisch, Raúl. 1949. *El desarrollo económico de la América Latina y algunos de sus principales problemas*. Santiago de Chile: CEPAL, Naciones Unidas, 2013. Publicat online: http://prebisch.cepal.org/sites/default/files/2013/prebisch_el_desarrollo_eco.pdf.
- Pugliese, Patrizia. 2001. «Organic Farming and Sustainable Rural Development: A Multifaceted and Promising Convergence». *Sociologia Ruralis*, 41 (1): 112-130.
- Pujadas, Romà. 2003. «Ordenació del territori i desenvolupament local: l'exemple de la zona del Montsec». En *Patrimoni, turisme i desenvolupament local*, ed. Xavier Paunero. Girona: Universitat de Girona.
- Putnam, Robert D. 1993. «The prosperous community: Social Capital and Public Life». *The American Prospect*, 13: 35-42.
- Ragin, Charles C. 1987. *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Oakland: University of California Press.
- Ratier, Hugo E. 2002. «Rural, ruralidad, nueva ruralidad y contraurbanización. Un estado de la cuestión». *Revista de Ciències Humanas*, 31: 9-29.
- Ray, Christopher. 1998. «Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development». *Sociologia Ruralis*, 38 (1): 3-20.
- . 1999a. «Endogenous Development in the Era of Reflexive Modernity». *Journal of Rural Studies*, 15 (3): 257-267.
- . 1999b. «Towards a Meta-Framework of Endogenous Development: Repertoires, Paths, Democracy and Rights». *Sociologia Ruralis*, 39 (4): 521-537.
- . 2000. «The EU LEADER Programme: Rural Development Laboratory». *Sociologia Ruralis*, 40 (2): 163-171.
- . 2001. *Culture economies: a perspective on local rural development in Europe*. Centre for Rural Economy, Dept. of Agricultural Economics and Food

- Marketing, University of Newcastle upon Tyne. Publicat online:
<http://www.ncl.ac/cre/publish/Books/CultureEconfinal.pdf>.
- Redfield, Robert. 1947. «The folk society». *American Journal of Sociology*, 52 (4): 293-308.
- Reig Martínez, Ernesto. 2002. «La multifuncionalidad del mundo rural». *Información Comercial Española, ICE: Revista de Economía*, 803: 33-44.
- Renting, Henk, Terry Marsden i Jo Banks. 2003. «Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development». *Environment and Planning A*, 35 (3): 393-411.
- Ricardo, David. 1817. *The Principles of Political Economy and Taxation*. Homewood: Richard D. Unwin, 1963.
- Robinson, Guy M. 2004. *Geographies of Agriculture: Globalisation, Restructuring and Sustainability*. Harlow: Pearson Education.
- Rodríguez-Pose, Andrés. 2013. «Do Institutions Matter for Regional Development?». *Regional Studies*, 47 (7): 1034-1047.
- Roquer Soler, Santiago. 2007. «Els programes comarcals de desenvolupament rural a Catalunya: la iniciativa Leader i el programa Proder». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 63: 121-146.
- Rubio Terrado, Pascual. 2010. «Modelización de los cambios y evolución reciente del sistema rural español». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 54: 203-235.
- Sabartés Guixés, Josep Maria. 1998. *Població i territori a l'Alt Pirineu català. Anàlisi demogràfica de les comarques de l'Alt Urgell, Alta Ribagorça, Cerdanya, Pallars Jussà, Pallars Sobirà i Vall d'Aran*. Tremp: Garsineu Edicions.
- Sabaté Alentorn, Jaume. 2001. «Desenvolupament socioeconòmic dels pobles de l'antic Priorat». *Revista del Centre de Lectura de Reus*, 68: 4-7.
- Salamaña, Isabel, Mireia Baylina, M. Dolors Garcia Ramon, Ana María Porto i Montserrat Villarino. 2016. «Dones, trajectòries de vida i noves ruralitats». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 62 (3): 661-681.
- Schaefer, Fred K. 1953. «Exceptionalism in geography: a methodological examination». *Annals of the Association of American Geographers*, 43 (3): 226-249.

- Servei d'Acció Comarcal. 2002. *Pla comarcal de muntanya 2001-2005: Pallars Jussà*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- Servolin, Claude. 1972. «L'absorption de l'agriculture dans le mode de production capitaliste». En *L'univers politique des paysans dans la France contemporaine*, eds. Yves Tavernier, Michel Gervais, Claude Servolin, 41-77. París: Armand Colin.
- Sharpley, Richard. 2002. «Rural tourism and the challenge of tourism diversification: the case of Cyprus». *Tourism Management*, 23 (3): 233-244.
- Short, John R. 1991. *Imagined Country: Environment, Culture, and Society*. London: Routledge.
- Shucksmith, Mark. 2000. «Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: Perspectives from LEADER in the UK». *Sociologia Ruralis*, 40 (2): 208-218.
- . 2010. «Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts». *Sociologia Ruralis*, 50 (1): 1-14.
- Shucksmith, Mark, i Katrina Rønningen. 2011. «The Uplands after neoliberalism? – The role of the small farm in rural sustainability». *Journal of Rural Studies*, 27 (3): 275-287.
- Singh, Sonal, i Bhaskar Bhowmick. 2015. «Network of Networks: A Systematic Review of Literature Constructing Rural Development». *Journal of Agriculture Economics and Rural Development*, 3 (2): 41-53.
- Slee, Bill. 1994. «Theoretical Aspects of the Study of Endogenous Development». En *Born from within: Practice and Perspectives of Endogenous Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i Ann Long, 184-194. Assen: van Gorcum.
- Societat Catalana d'Ordenació del Territori. 2005. *Anuari Territorial de Catalunya 2005*. Barcelona: Societat Catalana d'Ordenació del Territori.
- Soler, Eduardo, i Albert Cortina. 2011. «Carta del paisatge del Priorat». Publicat online: http://www.consensus.cat/priorat/index.php?option=com_espais&id=507&Itemid=507.

- Solsona Monzonís, Javier. 2008. «Las marcas-destino de turismo rural en España». En *El turismo rural: Estructura económica y configuración territorial en España*, coord. Juan Ignacio Pulido Fernández, 261–286. Madrid: Síntesis.
- Sonnino, Roberta, Yoko Kanemasu i Terry Marsden. 2008. «Sustainability and Rural Development». En *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i Terry Marsden, 29-52. Assen: Royal Van Gorcum.
- Sorokin, Pitirim Aleksandrovich, i Carle Clark Zimmerman. 1929. *Principles of rural-urban sociology*. Nova York: Kraus Reprint, 1969.
- Stenseke, Marie. 2000. «Whose landscape values? Central goals versus local perspectives in planning and management of the rural landscape». En *Claiming Rural Identities: Dynamics, Contexts, Policies*, eds. Tialda Haartsen, Peter Groote i Paulus P. P. Huigen, 25-34. Assen: van Gorcum.
- Stoate, C., N. D. Boatman, R. J. Borralho, C. Rio Carvalho, G. R. de Snoo i P. Eden. 2001. «Ecological impacts of arable intensification in Europe». *Journal of Environmental Management*, 63 (4): 337-365.
- Stöhr, Walter B. 1992. «Local initiative networks as an instrument for the development of peripheral areas». En *Development Issues and Strategies in the New Europe: Local, Regional and Interregional Perspectives*, ed. Markku Tykkyläinen, 203-209. Aldershot: Avebury.
- Stoker, Gerry. 1998. «Public-private partnerships and urban governance». En *Partnerships in Urban Governance: European and American Experience*, ed. Jon Pierre, 34-51. Londres: Macmillan.
- Tarragona, Eva. 2014. «No fou el vi el que ens portà al Priorat...» *SENdÈRIA*, 6. Publicat online: <https://drive.google.com/file/d/0B8WaTkXEKkEAU19YbWI1Y05jVUE/view>.
- Taylor, Peter J. 1989. «The error of developmentalism in human geography». En *Horizons in Human Geography*, eds. Derek Gregory i Rex Walford, 303-319. Londres: Macmillan.
- Teilmann, Kasper. 2012. «Measuring social capital accumulation in rural development». *Journal of Rural Studies*, 28 (4): 458-465.

- Tisenkopfs, Talis, Ilze Lace i Inta Mierina. 2008. «Social capital». En *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i Terry Marsden, 87-110. Assen: Royal Van Gorcum.
- Tobias, Silvia, i Priska Müller Wahl. 2013. «Can place branding support landscape conservation in city-regions? A case study from Switzerland». *Land Use Policy*, 30 (1): 266-275.
- Tort-Donada, Joan. 2002. «Highly specialised production as an alternative in economically depressed areas - the wines of Priorat (Tarragona, Spain)». En *Sustainable development and geographical space: issues of population, environment, globalization and education in marginal regions*, eds. Heikki Jussila, Roser Majoral i Bradley Cullen, 261-268. Aldershot: Ashgate.
- Tregear, Angela, Filippo Arfini, Giovanni Belletti i Andrea Marescotti. 2007. «Regional foods and rural development: The role of product qualification». *Journal of Rural Studies*, 23 (1): 12-22.
- Trilla, Elisenda. 2012. «Interior de paisatge». Documental. Televisió de Catalunya. <http://www.tv3.cat/videos/4355570>.
- Trochim, William M. 2006. *The Research Methods Knowledge Base*. Publicat online: <http://www.socialresearchmethods.net/kb>.
- Tulla, Antoni F. 1994. *Procés de transformació agrària en àrees de muntanya. Les explotacions de producció lletera com a motor de canvi a les comarques de la Cerdanya, el Capcir, l'Alt Urgell i el Principat d'Andorra*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.
- Tutusaus, Jordi. 2007. *Caminant el Pallars Jussà*. Valls: Cossetània Edicions.
- van der Ploeg, Jan Douwe. 2006. «Agricultural production in crisis». En *Handbook of Rural Studies*, eds. Paul Cloke, Terry Marsden i Patrick H. Mooney, 258-277. Londres: SAGE Publications.
- . 2009. «The roots of regional rural development». *Projects*.
- van der Ploeg, Jan Douwe, i Rudolf van Broekhuizen. 2009. «ETUDE Final Activity Report». Wageningen: ETUDE Consortium.
- van der Ploeg, Jan Douwe, Rudolf van Broekhuizen, Gianluca Brunori, Roberta Sonnino, Karlheinz Knickel, Talis Tisenkopfs i Henk Oostindie. 2008. «Towards a Framework for Understanding Regional Rural Development». En *Unfolding*

- Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i Terry Marsden, 1-28. Assen: Royal Van Gorcum.
- van der Ploeg, Jan Douwe, Ann Long i Jo Banks. 2002. *Living countrysides: Rural development processes in Europe. The state of the art*. Doetinchem: Elsevier.
- van der Ploeg, Jan Douwe, i Terry Marsden (eds.). 2008. *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*. Assen: Royal Van Gorcum.
- van der Ploeg, Jan Douwe, Henk Renting, Gianluca Brunori, Karlheinz Knickel, Joe Mannion, Terry Marsden, Kees De Roest, Eduardo Sevilla-Guzmán i Flaminia Ventura. 2000. «Rural Development: From Practices and Policies towards Theory». *Sociologia Ruralis*, 40 (4): 391-408.
- van der Ploeg, Jan Douwe, i Dirk Roep. 2003. «Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe». En *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*, eds. Guido van Huylenbroeck i Guy Durand, 37-53. Aldershot: Ashgate.
- Vanclay, Frank. 2011. «Endogenous rural development from a sociological perspective». En *Endogenous Regional Development: Perspectives, measurement and empirical investigation*, eds. Robert Stimson, Roger R. Stough i Peter Nijkamp, 59-72. Cheltenham i Northampton: Edward Elgar.
- Vázquez Barquero, Antonio. 1999. «La política de desarrollo económico local en Europa». En *Manual de desarrollo local*, coord. Fermín Rodríguez Gutiérrez, 42-60. Gijón: Ediciones Trea.
- Ventura, Flaminia, Gianluca Brunori, Pierluigi Milone i Giaime Berti. 2008. «The Rural Web: A Synthesis». En *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i Terry Marsden, 149-174. Assen: Royal Van Gorcum.
- Vernet, Roser. 2013. «De Priorat a Prioritat: com reaprendre el paisatge propi». En *Seminari Internacional: Redescobrir el paisatge des del món local*. Olot, 27 de setembre de 2013.
- Vihinen, Hilka, i Laura Kröger. 2008. «The Governance of Markets». En *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*, eds. Jan Douwe van der Ploeg i Terry Marsden, 129-148. Assen: Royal Van Gorcum.
- Vila Vilalta, Lluís. 2001. *El Lluçanès: aquest país tan rost, tan quiet, tan clar...* Prats de Lluçanès: Centre d'Estudis del Lluçanès.

- Viladomiu Canela, Lourdes. 2003. «Noves tendències en el desenvolupament rural a Europa». *Quaderns Agraris*, 28: 21-36.
- von Thünen, Johann Heinrich. 1826. *Isolated state: an English edition of Der isolierte Staat*. Ed. Peter Hall. Oxford: Pergamon Press, 1966.
- Waldorf, Brigitte. 2007. «Measuring rurality». *Context*, 8 (1): 5-8.
- Walford, Nigel. 2003. «Productivism is allegedly dead, long live productivism. Evidence of continued productivist attitudes and decision-making in South-East England». *Journal of Rural Studies*, 19 (4): 491-502.
- Ward, Neil. 1993. «The agricultural treadmill and the rural environment in the post-productivist era». *Sociologia Ruralis*, 33 (3/4): 348-364.
- Ward, Neil, Jane Atterton, Tae-Yeon Kim, Philip Lowe, Jeremy Phillipson i Nicola Thompson. 2005. «Universities, the Knowledge Economy and 'Neo-Endogenous Rural Development'». *Centre for Rural Economy Discussion Paper Series*, 1: 1-15.
- Ward, Neil, i David L. Brown. 2009. «Placing the Rural in Regional Development». *Regional Studies*, 43 (10): 1237-1244.
- Wellbrock, Wiebke, Dirk Roep i Johannes Wiskerke. 2012. «An integrated perspective on rural regional learning». *European Countryside*, 4 (1): 1-16.
- Wilson, Geoff A. 2001. «From productivism to post-productivism... and back again? Exploring the (un)changed natural and mental landscapes of European agriculture». *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26 (1): 77-102.
- Winter, Michael. 2003. «Embeddedness, the new food economy and defensive localism». *Journal of Rural Studies*, 19 (1): 23-32.
- Wirth, Louis. 1938. «Urbanism as a Way of Life». *American Journal of Sociology*, 44 (1): 1-24.
- Wiskerke, Johannes S. C. 2009. «On Places Lost and Places Regained: Reflections on the Alternative Food Geography and Sustainable Regional Development». *International Planning Studies*, 14 (4): 369-387.
- Woods, Michael. 2005. *Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. Londres: SAGE Publications.
- . 2011. *Rural*. Oxon i Nova York: Routledge.

- . 2012. «New directions in rural studies?» *Journal of Rural Studies*, 28 (1): 1-4.
- Woolcock, Michael, i Deepa Narayan. 2000. «Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy». *The World Bank Research Observer*, 15 (2): 225-249.
- World Commission on Environment and Development. 1987. «Our common future». Nova York: Organització de les Nacions Unides.

